

z a l i v

Boris Pahor *Na odločilnem razpotju*
(Zapis ob nekaterih obletnicah)

Vlado Kresnik *Slovenski pismovnik*

Viktor Blažič *O samoumevnosti in*
»pozabi« slovenske biti (Zapis

o zborniku *Slovenska misel*)

Ferruccio Fölkel *Pripoved o letu 5744*

Marija Kostnapfel *Pesmi*

Ezio Martin *Iz dnevnika 1957*

Janko Ferk *Pesmi*

Renato Ferrari *Poglavja iz kronike o*
rodbini Fabiani iz Kobdilja

Bruna Pertot *Saj se zemlja vrti*

Milan Lipovec *O črvu v sredici*
(Iztrgane strani)

Boris Pahor *Usodni premiki*
(Dnevniški zapiski 1984-85)

Kaj plšejo drugi Spomenka Hribar:
 Krivda in greh
 (Intervju v *Mladini*)
 Matevž Krivic:
 O etiki OF (odlomek)

Dokumenti *Narodne identitete*
ni mogoče rešiti z ideološkim
ekskluzivizmom. (Referat

Borisa Pahorja na tribuni
v Cankarjevem domu)

Fleši o novih knjigah

Svobodna tribuna

Glosa ob nekem intervjuju

zalive

december 1985 - šte. 1-4

revija za književnost in kulturo

izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti

Rokopisi ostanejo v lasti revije

Registrirana na sodišču v Trstu pod št. 317
90-93

Uredil:

Boris Pahor

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Boris Pahor

Salita Contovello 23 - 34136 Trieste - Trst
Tel. 422.082

Poštni tekoči račun št. 15750342, Frančiška

Premrl-Pahor

Salita Contovello 23 34-136 Trieste - Trst

Cena posamezne številke

5 0 0 0 l i r

Celoletna naročnina 3500 lir. Za druge države
4 dolarje

Tiskala Tip. Triestina Trieste - Trst
via Milano 16, tel. 61828

PN 46/1985

Ob deseti obletnici izida Kocbekovih zgodovinskih izjav poklanjamo to številko revije Spomenki Hribar, ki je s poglavitvijo pomena rodne biti potrdila veljavnost narodne identitete, z razpravo Krivda in greh pa slovenskim ljudem nanovo razodela svetost življenja in smrti.

NA ODLOČILNEM RAZPOTJU

(Zapis ob nekaterih obletnicah)

Skozi vso svojo zgodovino smo bili del Evrope, sedaj pa vse bolj zgubljamostik z njo. Postajamo del sveta, v katerem za nas ni prostora, če naj ostanemo to, kar smo in v kar nas je izoblikovala zgodovina.

France Bučar

Nova revija 41/42

»Jedro manjšinskega problema je vedno v matični državi in ne v manjšini.«

Bojan Štih, Trst 12.3.1985

I.

Prav gotovo, pridružujemo se evropskim ljudem v proslavljanju (1945-1985) štiridesete obletnice konca voj-ske, in pri tem je naš zgodovinski spomin še bolj boleč kot drugod, ker smo se morali spoprijeti s črno diktaturo skoraj dve desetletji pred drugo Evropo, ki se ob nacionalnem rodomoru, na katerega smo bili obsojeni, ni preveč razburjala in nas vsekakor pustila same. A letošnja obletnica nam hkrati nudi tudi priložnost za obnovo vsega, kar se je pri nas začelo takrat, ko smo upravičeno menili, da je poglavitnih težav konec. Znašli smo se namreč tedaj na stičišču dveh svetov in naša usoda je spet začenjala biti odvisna od neposrednih ukrepov velesil; in kakor je bil ob koncu prve svetovne vojske slovenski človek na slabšem, ker se je za svojo zemljo bojeval na avstrijski strani, tako smo bili po drugem

svetovnem konfliktu slovenski ljudje handikapirani, ker smo bili za zahodne zaveznike de facto predstavniki sovjetske revolucije v Tržaškem zalivu.

Ta ideološko-revolucionarni značaj slovenske strani pa ni bil našim interesom v škodo samo glede razdelitve teritorija, glede neuresničenja Svobodnega tržaškega ozemlja in kasneje glede naše pripadnosti italijanski republiki, ampak predvsem v škodo razvoju naše — imenujmo jo tako — notranje politike. Monopolistično partijsko vodstvo je slovensko usodo spojilo z udarnim uveljavljanjem razrednega boja, odklonilo dialog z zavezniško »reakcionarno« oblastjo, odtegnilo slovensko občestvo od realne politike, medtem ko je italijanska stran s svojim daljnovidnim in uglajenim pristopom dosegala od zavezniške uprave pomembne funkcije in položaje. Na srečo so se takrat ljudje, ki niso prišli iz vrst osvobodilnega gibanja, potegovali za ustanovitev slovenskih šol. Te je potem potrdil tudi londonski memorandum, tako da so danes poglobljena osnova našega nadaljnjega obstoja.

Seveda so se potem z leti in s spremenjeno stvarnostjo (Kominform, vrnitev Trsta Italiji 1954. leta, obmejni sporazumi itd.) nizala nova razmerja med matično oblastjo in zahodnimi zavezniki, med matico in italijanskimi upravitelji naše dežele, med matico in predstavniki italijanskih strank. Kar je ostalo dolga leta nespremenjeno, so bile matične pretežno ideološke poteze v vsem, kar se je neposredno tikalo življenjskih vprašanj ločenih slovenskih delov. Šele zadnje čase je v tem razmerju opaziti značilen razvoj; novogoriški novembrski plenum pa je videti že kot pomemben premik, ki obeta nastanek novega obdobja v slovenski zavesti.

Mislim, da lahko vsak izmed nas to novo fazo samo pozdravi; vendar pa je obenem nujna pripomba, da so štiri desetletja odločno predolga doba za dozoritev neke politične modrosti, ko gre za vprašanje biti ali ne-biti neke narodne identitete, saj le-te ni moogče deliti na kose, kot da gre na eni strani za rodovitno zemljo, na drugi pa za zanemarljivo gmajno. Še bolj tragično pa je, da se zaveš skupne usode narodnega občestva, ko postaja »manjšinski« tudi tisti njegov del, ki je dolgo veljal

za vodilni osrednji, nekako zavarovani del narodovega telesa. In predvsem je veljal za samobitnega, v resnici pa samobiten ni bil.

Zdaj seveda ne gre za to, da bi presojali in sodili, koliko so se odgovorni slovenski ljudje zavedali, da bo vprašanje slovenskega obstoja spet postalo aktualno tudi na matičnem teritoriju; bolj je na mestu vprašanje, kako ukrepati, da bo prihodnost popravila, kar je bilo v teh desetletjih zgrešeno. In tako se spet pojavi zapreka, prednostna vloga ideologije, leninistično pojmovanje naroda, ki je še v veljavi in ki je doslej onemogočalo vzgojo novih generacij v zavesti pripadnosti slovenskemu rodu. O tem je bil večkrat govor v naši reviji, sam sem zadnjič v Štatenbergu poudaril potrebo, da pride v matična šolska berila vsestranski prikaz tudi ločenih predelov slovenskega ozemlja. Seveda pa je za doseg tega cilja potrebno, da se slovenski politični vrh odloči za teritorialno suverenost; še več, da se odloči za to, da bo odgovoren slovenskemu občestvu, ne pa komitejem zunaj Slovenije. »Federacija ni oblast, temveč oblika skupnega življenja« je naslov članka na prvi strani Dela 2. novembra. A tako poudarjanje je videti — 1985. leta — kakor poudarjanje nemočnega osebk, oziroma kakor tolažilna formula, ki naj blagodejno vpliva ob realni resničnosti. Zato mislim, da ne pretiravam, če rečem, da je napočil čas, ki zahteva od slovenskih komunistov, da se odločijo, ali za obstoj naroda, za katerega usodo so odgovorni, ali na tihem pristanejo na njegovo izginitev. Danes jim je izbira še na razpolago, lahko predlagajo konfederativno varianto slovenskega sodelovanja v zvezi, varianto, pri kateri bi slovenski narod odločal o svojih dolžnosti; jutri take rešitve ne bo več, ostala bo samo vojaška varianta, pri ljudeh pa upravičena težnja za ločitev.

Naš obstoj tukaj in obstoj življa na Koroškem ter enotni kulturni prostor — vse je torej odvisno od duhovne dinamike v matičnem prostoru. In tudi dialog s sosedmi, skupno urejanje pogojev za prihodnost, bosta lahko zadobila novo vrednost in novo potrditev tisti trenutek, ko bomo slovenski ljudje čutili da imamo v zaledju suvereno republiko.

II.

O osimski obletnici (1975-1985) bi skorajda ne bilo vredno izgubljati ne časa ne besed, ko pa so se o tem razpisale številne bolj ali manj modre glave. To pa, kar vendar velja poudariti, je, da je slovenski tisk bolj malo kritično pisal o osimskem sporazumu. V matici so ga vsevprek hvalili, pri nas matici naklonjeni forumi prav tako; Slovenska skupnost je sicer ugovarjala načrtu o coni na Krasu, a drugače je, zavaljo obzira do matice, druge pomanjkljivosti spregledala. Huda pomanjkljivost pa je v besedilu osimskega sporazuma odsotnost seznama natanko določenih pravic, ki naj jih uživata italijanska skupnost v Jugoslaviji in slovenska v Italiji. Odprava londonskega memoranduma in hkratna potrditev veljave njegovih določil je za takó delikaten sporazum le preveč preprosta rešitev. Sklicevanje na mednarodne listine in na ustavi držav podpisnic, ki naj bodo norme pravičnega ukrepanja, je bolj nekakšno angelsko početje kot juridični porok dostojnega priznanja pravic manjšinskim skupnostim. Saj na podlagi italijanske ustave — njenega 6. člena — doslej nobena jezikovna skupnost ni zaščitená; do zadevnega zakona bo sicer prišlo, vendar gre za to zasluga ves povojni čas trajajočim posegom raznih združenj ogroženih jezikov, ne pa doslednemu uresničevanju 6. člena državne ustave.

Prav tako v osimskem sporazumu ni poudarjeno, da velja sporazum tudi za slovenske ljudi, ki živijo v goriški in videmski pokrajini, ne pa samo za tiste, ki so pripadali Coni A neuresničenega Svobodnega tržaškega ozemlja. Opustitev te razširitve je omogočila italijanskim političnim predstavnikom, da so dogovor interpretirali restriktivno. Vse torej kaže na to, da je jugoslovanska stran za dosego pomembnega cilja — dokončnega priznanja meje — uprašanje ureditve statusa slovenske skupnosti v Italiji reševala bolj površno. Da je to res, dokazuje tudi odvečno preglasno proslavljanje osimskega dogovora, ki so nam ga podelili slovenski matični politiki, zato da bi nas prepričali, da smo z novo listino lahko nadvse zadovoljni.

Vendar pa prav dogodki, katerim smo bili zadnja le-

ta priče in tudi njihov objekt, potrjujejo, kako malo učinkovit je za nas Osimo. Odločitev zvezne jugoslovanske vlade o pologu, ki je veljal tudi za obmejne slovenske prebivalce, je bila briskiranje takó videmskega sporazuma kakor Osima. Devizni ukrepi, ki se nanašajo na obmejni promet, so prav takó proti-osimski. A ne glede na te »materialne« zadeve smo tudi v zvezi z zahtevo po uresničitvi osimskih sporazumov o slovenski skupnosti v Italiji Slovenci prepuščeni sami sebi. V Naših razgledih 8. novembra v uvodnem članku Miro Kocjan namreč ugotavlja: »Še vedno je utemeljena pripomba, da se za Osimo v glavnem zanima Slovenija, nekoliko manj Hrvaška, medtem ko smo kot Jugoslavija mestoma skoraj pasivni. Tudi na seji slovenske skupščine smo slišali, da proizvaja pasivnost zvezna vlada.«

Tako tudi pri obravnavanju obletnice Osima drži zaključek, do katerega pride slovenski človek ob vsem, kar se danes neposredno tiče slovenske usode: ali si bo, takó ali drugače, Slovenija uredila neki specifičen status v federaciji jugoslovanskih narodov ali pa bo morala razmišljati o tem, kar je o zvezni jugoslovanski državi pisal že 1922. leta Albin Prepeluh: »... za slučaj, da si zgradimo ... skupno državno hišo, bo treba od nekaterih točk, ki spadajo k pojmu lastne države, na korist skupnosti seveda, odstopiti, ... toda za slučaj, da bi razvoj zgodovinskih dogodkov skupno državno hišo oviral ali preprečil, moramo tako seči po svojem najvišjem političnem cilju in naglašati zahtevo po lastni državi pred vsem svetom.« (A. Prepeluh, Politični spisi, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1984).

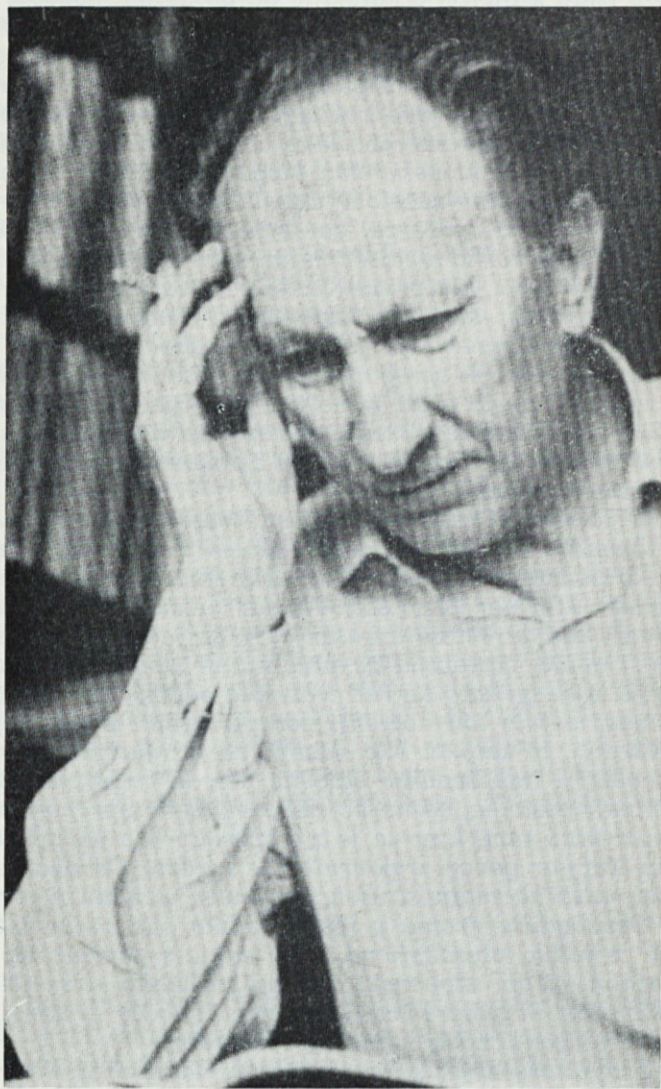
III.

Obletnica (1975-1985) Kocbekove najtehtnejše listine, njegovega dokončnega obračuna, v tržaškem intervjuju, z zgodovino, katero je soustvarjal, je prav gotovo izmed vseh letos najbolj pomembna obletnica, to pa zato, ker šele zdaj prihaja do izraza vsa daljnosežna veljava Kocbekovih pričevanj.

Ob izidu knjižice, v kateri je bil objavljen pogovor s Kocbekom, je namreč največ umazanega prahu vzdignila njegova zahteva po priznanju in obžalovanju roškega pokola; vendar je prvi argument, ki ga Kocbek obravnava, vprašanje odprave koalicijske oblike Osvobodilne fronte in s tem spremembe le-te v sredstvo komunistične partije. Ta monopolistična vloga komunistov, ki nasprotuje osnovnim načelom Osvobodilne fronte, njeno bistvo dokončno sprevrže, ko je jasno, da je partijsko vodstvo »odgovorno središču zunaj sebe in zunaj slovenske suverenosti«, kot pravi Kocbek. Ta zatajitev slovenske suverenosti, katero je nadomeščal Centralni komite jugoslovanske partije, je poglavitni zgodovinski greh, o katerem je Kocbek spregovoril pred desetimi leti. In da gre za zgodovinski greh, temeljito potrjuje povojna usoda Slovenije, dežele s srednjeevropsko tradicijo, ki mora usklajati svoj razvoj v soglasju z danostjo orientalsko-leninistično vodene države.

Ta položaj je zadnja leta postal resen problem tudi za slovensko vodstvo, ki zdaj obenem z zvestobo zvezi krepko poudarja zvestobo slovenski samobitnosti in suverenosti (Hafner 27.11.85). Vendar ni videti, kako naj pride do prave rešitve vprašanja, ki ga je nekoč v dosti milejši obliki postavljala že predsednik slovenske vlade Kavčič, a so ga zato takrat drastično odstranili. Res, da sta tedaj dajala ton notranji politiki rajnki predsednik in Kardelj, in zato ni bilo misliti, da bi kdo povzdignil svoj glas; a tudi sedanje odločne besede bodo brez pomembnih posledic, če ne bo neke bistvene spremembe, začevši prav tam, kjer se je zlo spočelo. Ko na primer Josip Vidmar govori o povrnitvi k »pravi« Osvobodilni fronti, misli na enotnost vseh Slovencev, vendar bi »prava« Osvobodilna fronta v resnici lahko bila samo tista, ki se je rodila pluralistična. Zato edino s povrnitvijo k prvotnim virom slovenski komunisti lahko uresničijo samobitnost in suverenost Slovenije; drugače so vsa njihova pridušanja zgolj nemočno zaklinjanje.

Drugo vprašanje, ki ga je Kocbek načel pred slovenskimi vestmi, je bil tragični konec povrnjenih kolaboracionističnih čet. S tem je sprožil kataklizmo, ki ga je zajela kot strupen plin in mu okužila zadnja leta življe-

Edvard Kocbek:

»Šele po moji smrti se bo izkazala moja moč«. 13.8.1963

nja. Vendar, kakor je takrat, kljub vsemu, čutil intimno zadoščenje, da se je spovedal, tako bi se danes radoval, ker smo bili Slovenci deležni odrešnega sporočila izpod peresa Spomenke Hribar. Krščanski človek bi rekel, da gre za milost; in v resnici je na neki način beseda o človečnosti, beseda o ljubezni, ki je predkrščanska vsaj toliko, kolikor sta predkrščanska Sofokles in njegova Antigona, v sedanjem slovenskem javnem življenju čudež, v katerega je malo kdo upal. In vendar, Spomenka Hribar ne samo da ni ostala osamljena, ampak so, tako ona kot laični slovenski humanisti, lahko spregovorili in izrazili misli in občutke tudi molčečih državljanov. Tako se je kljub temu, da tekst Spomenke Hribar ni mogel iziti, kljub temu, da je avtorica morala skozi pekel očitkov kot nekoč Kocbek, vendar ustvarilo ozračje, ki omogoča, če ne bo s silo zavrto, neko novo obliko dialoga in, prej ali slej, tudi nujno uradno izjavo o povojni tragediji.

Vsekakor je ob deseti obletnici svojega nastopa Edvard Kocbek, tako v Sloveniji kakor pri nas in v emigraciji, bolj živ in pričujoč kakor kdajkoli poprej.

IV.

Ko bo ta številka revije šla iz tiskarne, bo tudi obletnica njenega izhajanja (1966-1986), zato je prav, da ne počakam na konec prihodnjega leta in da se že zdaj s prijatelji in bralci spomnim na prehojeno pot. Tudi zato, ker ni bila lahka in je bilo potrebno kar precej trdožive vztrajnosti, da smo vzdržali. Seveda, marsikoga smo po poti tudi izgubili, nekatere so nam odvzeli s prišepetanimi obljubami, druge z manj prišepetanimi pretnjami; no, a zmeraj je kdo zapolnil prazno mesto, tako da niso bili problem prispevki, temveč pomanjkanje organizacijskega kadra.

Ob dvajseti obletnici izhajanja revije zdaj mirne duše lahko rečemo, da vprašanje, ki nam je bilo pri srcu, to je potrjevanje slovenske identitete, danes ne samo ni več sporno, ampak so ugotovitve, polemike, zaskrblje-

nost, v samem matičnem političnem, gospodarskem in kulturnem svetu prerasle vse, kar smo skrbno in vztrajno nizali in ponavljali v preteklih dveh desetletjih.

Nobene posebne dobre ocene ne pričakujemo za opravljeno delo; vendar si ne moremo kaj, da ne bi poudarili, kako ni v vseh teh letih noben list, nobena revija, nobena študija o nacionalnih vprašanjih, noben tekst v Sloveniji omenil Zaliva ali pisca v njem. To se pravi, da je anatema, ki je bila na tihem izrečena nad revijo, pomenila popolno zaporo za vsakogar, ki bi ga obšla skušnjava, da bi jo navedel. A to pomeni tudi, kako ekskluzivistično popolna je bila blokada nad slovenskimi vestmi; to pa nazadnje še pomeni, da je bil slovenski svet po odpravi izvirne OF v območju »monopola, ki siromaši ustvarjalnost in vodi v enostranska in nekontrolirana dejanja,« kot je podčrtal Kocbek pred desetimi leti.

In še nekaj je potrebno ob ti priložnosti omeniti.

Vseh dvajset let je revija izhajala, ne da bi bili uredniki in sodelavci kakor koli plačani ali honorirani. Redni izid revije pa so omogočile sprotne podpore prijateljev in pa vsakoletni prispevek urada za tisk Dežele Furlanije - Julijske krajine, brez katerega ne bi mogli kriti stroškov za tisk. To naj bo zapisano za morebitnega jutrišnjega zgodovinarja, ki bo pretresal vsebino naših letnikov in se ukvarjal z raziskovanjem tako imenovanega »enotnega slovenskega kulturnega prostora«, z ocenjevanjem matične kulturne politike pri nas oziroma z ocenjevanjem kulturne politike tukajšnjega z matico povezanega foruma.

SLOVENSKI PISMOVNIK

Današnjost slovenstva nekatere Slovence vznemirja. Ne vseh, nekatere. Tiste, ki jim možgani niso okoreli v enosmerni vožnji zadnjih štiridesetih let.

Januarska tribuna 1985 Društva slovenskih pisateljev je izpovedala nekaj o slovenski vznemirljivosti. SLOVENSKI NAROD IN SLOVENSKA KULTURA, slovenski pismovnik. Vzdihi in spevi in kriki. Mnogi o mnogočem. Narod, zavest, kultura, dvom, samomorilnost po slovensko, očimska senilnost, poklon na jug itn. — — — izrazna pestrost, ki si je izvojevala svobodo glasu v okviru svobode Cankarjevega doma.

Tribuna navdaja z optimizmom. Bila je neprogramirano spontana ko deževna prha jeseni, ki ji je predhodila poletna suša. Slovenčeva kultura in politika, kulturna politika? Politika do kulture? Politika — slovenčev horoskop? Tako tako — pisateljevo pero tudi ni več samo pero, temveč helebarda; prača, fičafaj; celo raženj.

Zares, slovenski pisci. Ostali so slovenstvu, kar so zmeraj bili: sol za neslano juho, mozaik vesti zavoljo danes, vzpodbuda k duhovnim vajam jutri. Vsak po svoje, a vsi skupaj vzklik slovenskega torza.

Povojna doba je civilizaciji navrgla nenavadne domislice merkantilizma, orwelizma, pacifizma, zelenštva, terorizma in podobnega. Dodala jih je v okras nu-

klearnim dimnikom in poletom na luno — — in ostanek človeštva po drugem svetovnem klanju se obetajoče plodi daleč nad štiri milijarde Zemljanov.

Slovinci, nekaj nad poldrug milijon vzdržnežev, po-božnjaško paberkujemo drobtinice vsesplošnega civiliza-cijskega »booma«. Modrijansko sodeč na vrhu Balkan-skega polotoka, obenem skromno ždeč v podnožju ev-ropskega nebotičnika razmišljamo: smo Balkanci ali Evropejci?

Industrijska civilizacija se je povampirila v tehnolo-gijo, v kričavo nadosebno skupnost tehnične znanosti in kulture, ki se z vsemi usedlinami dobrote in gorja potlej uveljavlja kot na-rojeno in določa poznomeščan-ski nacionalni fenotip (terminologija Igorja Misleja). Bi-lo je sporno, pred desetletjem, da-li pomeni ta narod-nostni tip obstojnost, ali morda razhajanje naroda. »Me-ščanski« tip, ki temelji na potrošniku brez globinskih prvin, narojenem v prostor, kateri osvobaja srečnega apolitika vseh sredotežnih zlitin, takšen tip je v svitu osvobojevalnih ideologizmov veljal za pomendrano ka-tegorijo. Razvoj zadnjih desetletij je odločil drugače: tehnološka civilizacija na svoj način potrjuje in utrju-je nacionalno bitnost v prostoru, dokler ona *obvlada pro-stor z dinamiko tehnologije* (agrikulturne, industrijske, znanstveno-kulturne), prepušča pa razkroju, tam kjer *tehnologija zastaja in nazaduje*. Svet je pač obljuden le še s fenotipsko močnimi in zmeraj močnejšimi oziroma s fenotipsko šibkimi, hirajočimi narodi.

(Pripadniki dežel »Zapada« se kot konzumenti čvr-sto identificirajo predvsem z monopolistično kon-frontacijo »njihovih« »nacionalnih« kapitalnih gi-gantov v svetu, s prodorom v kozmos (Amerikanec), z internacionalno invazijo elektronike (Japonec), s pop-hit-kultom itd.)

Značilnost našega desetletja pa postaja pri fenotip-sko močnih narodih *preusmeritev v združevanju dela-kapitala*.

(V severni Italiji se je sprostil val vznikanja maj-hnih, samostojnih podjetij, velepodjetja pa kažejo

simptome stagniranja. Isto, z nekaj manj zaleta, se poraja drugod v srednji Evropi).

Monopolizem kapitalnih makrostruktur (koncerni) prihaja pod udar »konkurence« majhnih tehnoloških enot, ki vznikajo in ostajajo izven monopola velikih. Zdi se, da sta se kapital in tehnološka ustvarjalnost začela osvobajati nadvlade monopola.

Tehnologija deluje torej naprej v smeri koncentracije kapitala in tehnointelektu, nato pa postane nadaljnja koncentracija kapitala in tehnološke ustvarjalnosti administrativno sicer možna, a tehnološko neučinkovita. Vznikanje »majhnih« postaja tedaj možno. Brez ideoloških intervencij, le-te morejo samohodnost tehnologije »na drobno« kvečjemu denaturirati, zakriti. Proces drobitve tehnokapitalnih sil je samorastna nujnost v okviru nacionalnih sil. Narod je edina posplošena socialna kategorija, ki združuje vso populacijo v tehnološko organsko bazo, vse od apolitičnega državljana do strankarskega militanta, od nameščenca do managerja. Nad nacionalno bitnostjo ni do danes nikakšne nadkategorije (»razreda«, verske ločine ali pod.) razen države.

(Država more biti »narodna«, ali do naroda ravnoдушna, lahko se uveljavlja »razredno« totalitarno, postane nestrpna do nacionalnih fenotipov, se prelevi v rasistično ali genocidno tvorbo).

In Slovenci? Kam in kako se usmerja naša nacionalna tehnologija in njena konfrontacija v svetu? Premiki v smeri učvrstitve lastne kapitalne in tehnološko upravičene aglomeracije so nejasni. »Dopuščanje« drobne gospodarstva na obrtniški ravni seveda ni enačaj zapadnoevropskemu procesu osvobajanja tehnointelektu izpod monopola koncernov.

Epopeja kija in mesarice Martineka Krpana prehaja zanesljivo v basnoslovno preteklost.

Anonimne zgodovinske silnice se včasih aktualizirajo prilično pozno. V času desetletij. »Veliki« jih navadno omalovažujejo. »Majhni«? Oni drugače.

Anonimni tokovi iz časov med drugo svetovno vojno

butajo danes v javnost. Predvsem to, odkod nacističnemu rajhu finančna moč za vratolomne, finančno uničujoče strateške podvige (RINGS).

(Bančništvo Švice se je vključilo v mednarodne manipulacije Hitlerjeve strategije. Sprva kot slučajni ponudnik finančnih uslug, nato kot anonimni manager goljufij z ugrabljenim kapitalom).

Prorajhovska praksa švicarskega bančništva *ni bila idejno* motivirana, Švica ni bila nacistična. Praksa je bila izraz »majhnosti«*»* spričo agresivnega velikana in hkrati oblika mednarodno oportunega ravnanja (*»denar ne smrdi«*). Oportunizem finančnega poslovanja pa je bil okronan z nenačrtovanim razvojem: Hitlerjev rajh je propadel, švicarski bančni sistem pa je kapitalno ostal. »Majhnost«*»* je utonila v kapitalnem naključju kot povsem neodločujoča prвина. Brez idejnih klicajev, zgolj kot funkcija zdravega razuma. Povojni razvoj Švice je — razumljivo — tehnološki mnogokratnik. Urarska, kemična, farmacevtska in drugovrstna industrija, uspešno *subvencionirana agrikultura* — nemška Švica na primer nudi danes enega najmočnejših sodobnih nacionalnih fenotipov Evrope, brez sledi »razrednih«*»* grupacij, s »konkordanco«*»* političnih sil v vrhu. Prvorazredni tehnacionalni fenotip, zgrajen na »majhnosti«*»* nacionalne populacije. Okroglo 4-milijonski nemško-švicarski nacionalni fenotip zagotavlja prostoru vse odločujoče prvine obstoja: svobodo gibanja kapitala-intelektatehnologije v nacionalnem prostoru in konfrontacijo v svetu.

Tudi Slovenci smo »majhni«*»* v trenutni populacijski zasedbi. Smo dediči določne kapitalne tehnologije, civilizacije in kulture. Medvojno partnerstvo ni bilo stihijsko prevrtljivo, vključevalo bi nas naj v areno »dobitnikov«. Ali glej — vse se nam je nekam izpridilo. Tehnološka dediščina koprne po osvežitvi in medvojno partnerstvo ne izžareva več velikanske koristi. Opazovalci z lupo v roki iščejo po vseh kotiščih vzmeti-vzroke-pоследice — — in odkrivajo, kako so vozli medvojne in povojne mednarodne politokracije vedenjske krilatice s prikrito vsebino.

(Zedinjene države Amerike so pod predsednikom Franklinom D. Rooseveltom stopile v vojno proti Hitlerjevi Nemčiji z jasnim ciljem: brezpogojna kapitulacija Nemčije, razgraditev nemške industrije, pretvorba Nemčije v agrarno-živinorejsko državo; tak je bil načrt Henryja Morgenthaua, Rooseveltovega finančnega sekretarja (CARTIER). Rojevala pa se je nasprotna koncepcija: vojna proti Sovjetski zvezi, po možnosti skupaj z vojaškim potencialom nemškega rajha. Takojšnji preobrat v vojno zoper SZ kajpak ni bil možen, a koncepcija je doživljala prilagojevalno preobrazbo taktike po Rooseveltovi smrti 12.4.45 (govorice o zastrupitvi): »načrt Morgenthau« je propadel, sledila je hladna vojna med Trumanom, nazadnje pa je premaganka Nemčija bila aktivno učvrščena kot tehnološka velesila, zašlužna partnerica ZDA pod Ronaldom Reaganom.

Nacizem Nemcev in Avstrijcev ni preobrazbi ameriške politike od Roosevelta do Reagana bil nikakšna spodtaka. V preteklost mu je pomagala čudežna formula: denacifikacija. Vsa intelektualna, industrijska, obrtniška, junkerska in drobnoposestniška elita avstrijsko-nemškega rajha je dobila odvezo, ostala na istih družbenih položajih (tožilci, sodniki, profesorji - akademiki itd.) in se najprej oprezno, nazadnje samozavestno preimenovala v demokratsko občinstvo. Nemčija sicer razbita-potolčena-zmečkana do zadnjih molekul — a njena narodna substanca je ostala z vsemi pritiklinami bivše, sedanje in bodoče tvornosti, z vso tehnološko potenco in z zaletom delovne discipline. Nemci so danes ena najmočnejših nacij planeta. Vsi oprani, demokratsko na položajih, državotvorni in tehnološko agresivni. Tehnično mogočni. Tako mogočni, da si lahko dovoljujejo špionažne-korupcijske-politične škandale in dekadentne domislice — tehnološka moč jim ostaja. In ameriško-nemško partnerstvo tudi.

(Nedelja, 5. maja 1985, Bittburg, nemško vojaško pokopališče. Grobovi soldatov. Grobovi SS-ovcev, okrašeni z vrtnicami in svečkami. Ronald Reagan

polaga venec. Ameriški general in bivši rajhovski general, veterana medsebojne bivše vojne, ramo ob rami senilno strumna. Sprava je popolna.)

Centralno Evropo obvladuje danes švicarski finančni kapital in nemška tehnologija.

Švicarska tehnostuktura je po vojni absorbirala višek bivših, to pomeni denacificiranih nemških nacistov. »Gentlemans agreemant«? Ali spogledljivi tihi sporazum zavoljo koristnosti?

Kako mi, Slovenci v tej neoromantiki?

Mi smo — se zdi — zgledno usmerjeni v naših odločitvah, katere pomenijo očiščenje, pomlajenje. Radikalna katarza je formula, a vzbuja danes vedno več sumnje, spričo svetovnih »pomlajevalnih« modelov. Korak naprej ne bo mogoč, ne da bi se zamislili v pobijanje v kočevskem gozdovju, ne da bi razčlenili gibala v dachauskem procesu, ne da bi si osvetlili slovensko varianto golootštva. Puritanstvu, katero ubija, so se »veliki« že davno odrekli.

Predvsem pa — del nas, Slovencev biva »onstran meja«. Zamejci in zdomci. In — kako imenujejo ono tretje, tisto tam okrog nebotičnika in grobnice herojev? Matica?

Tržaške prisoje. Kljub burji in žarkovju samonikle, pristne v besedi in srcu. Pahor, Rebula, Lipovec in drugi, mnogi drugi ... brez njih bi slovenstvo bilo obsojeno na matičnega papeža, omišljati bi si moralo patetično potvorbo Jana Vesela Koseskega in s Koseskim bi bil neki Bleiweis in od obeh bi vela neka izventelesa veroslovnost po schillerjansko — — — tržaške prisoje so več kot samoniklost.

Onstran Karavank slovenska desetnica Koroška. Nekdanji avstroogrski monarhiji prignetena z naglasom manjvrednosti, avstrijski verziji nacističnega rajha podvržena v genocid. V sodobni avstrijski stvarnosti formalno priznana ljudska enota, v okviru Kärnten ... »halt unz-r Kärnten, fon Prävali agentlih bis cu Littai, troc slavizirunk smirom unz-r Kärnten, gel ...«

Kärnten zveni vselej enako. Nekako tako, kot zmerom-včera (SATTler), zmerom-danes in zmerom-jutri.

(Gospod vojni minister avstrijske sodobnosti 1985 olikano sprejema na letališču bivšega SS-komandanta, Italijani so ga »odslovili« iz aresta. Sledi kosilo brez vidnih emblemov sicer, ob pečenki in solati in vinu, a ob leporečju germanske kulturnosti in ... pečenka-solata sta samo kulinarična podpora revežu, bivšemu italijanskemu arestantu ... med vojno je pobil, revež, samo nekaj sto sumljivih vaščanov tam nekje v zabitih apeninskih hribih ... in se vrnil končno domov, revež kulinarični ...)

... koroški Slovenci, pomanjšani na folklorno rustikalno nepomembnost, ostanek tiste vsiljive slavizacije, ki pa ne bo ... ne sme ... je ni ...

Zares, koroški Slovenec je v bistvu ostal rustikalec. Avstrijec je (p)ostal organski privesek tehnološke premoči nemškega nacionalnega fenotipa.

Uradna Ljubljana igra matico. Pokroviteljsko, deklarativno, nadzorno, pač po ljubljansko ... jalova matica. V obdobje pohoda nacionalnih tehnoloških pretresov in nebrzdanih mednarodnih konfrontacij svirajo uradni matični možje svoje zagamane viže. Tja na Koroško, kjer slovenkina peča in slovenčeva kajža toneta v ekstenčni ništrc spričo veletrgovskega - veleobrtniškega - veletehničnega drugorodnega, tja eksportirajo uradni uradniki svoje pismarske recepte. O da, če bi medtem bile slovenčeve grablje prerasle v traktor, domek pa v farmo s silosi in z veležago in z mlinom-velikanom in ... Razvoj, ki je bil možen. Toda namesto družbenoprogramskih ljubljanskih viž je mórala prek Karavank steči reka sredstev - potrošni drobnjak - investicijski debeliž - tehnologija - denar — — — denar odteka, pravijo, nekam na jug ...

... bogec se že končno usmili Slovenca, obsojenega v srenji južnjaških retorikov na zanos obubožanega plemiča ...

* * *

Tehnološka revolucija deluje med ljudmi neodvisno od človeških subjektivnih veličin. V tem smislu, pravijo, obračunava sodobna tehnocivilizacija z ideologijami vseh

vrst. Tudi z *marksizmom*, pravijo. Z ideologijo, ki je v povojnih letih pripeljala nekaj držav v podrejeni ekonomski položaj. Podrejenost ekonomiki onega drugega, nemarksističnega sveta se, pravijo, nenehno stopnjuje.

Ekonomisti pripisujejo ekonomsko zastajanje pod marksizmom več vzrokom: zaviranju delovne iniciative (posamezne, skupinske), zaviranju proste menjave tehnoučinka-dela (ukinitev tržnega gospodarstva), dirigiranemu združevanju dela-sredstev-kapitala (grandomanski, »ideološko« programirani nerentabilni industrijski Goljati), uničenju kmetstva. Skratka, pravijo, marksizem je nasilje nad ekonomsko strukturo sodobnih populacij.

(Slovenska povojna ekonomska struktura?

Podedovana tehnologija se s težavo prilagaja na upravne pogoje, novi industrijski pogoni večinoma nihajo med učinkom in dirigizmom, poljedelstvo-živinoreja sta usahnili do [med]narodno neučinkovite stopnje.

Kako tudi ne. Kmete so oklestili, zemljo so povzdignili v ostanek pohujšljivosti, dali so jo — pravijo — v zakup pogrošno vrtičkarsko, po zaplatah tavrharško. In čakajo — pravijo — kdaj se bo oglasil presrečni spev pastirja Kostje.)

Socialni filozofi so razkrili, kako marksizem nesmotrno obhaja pojme razred, proletariat in kako statično poenostavlja najdinamičnejšo, najrazantnejšo stvarnost v človeški zgodovini, namreč tehnologijo na občasno stopnjo tehnike, kakršna je bila v predilni industriji 19. stoletja, in zanika dinamiko in sociogeno bistvo vsega razvoja. Kritično ocenjujejo nekvalificirano prisvajanje antropoloških in bioloških pojmov v neantropološke in nebiološke namene (presnova, instinkt »razdajanje« možganov, živcev, mišic itd.). Niz pripomb na račun samovoljnega določanja odnosov funt-unča-čas-delo itd.

Socialni psihologi (BOSSLE, CLAESSENS) pravijo: marksizem je teoretsko opravičilo za politični teror; izrablja človekovo frustriranost (t.j. razočaranost zaradi

nedoseženih ciljev), da jo mobilizira v »razredno« napadalnost, nato pa ustvarja organizacijske oblike, ki delujejo proti razvoju tehnologije in prihajajo kot birokracija v konflikt z možnostmi objektivnega razvoja (SCHUMACKER). *Komunistični manifest* Marxa-Engelsa štejejo za katekizem razdiralnosti in sovraštva, katero projicira skozi človeško družbo vse do razbijanja družine (»komunistična skupnost žena«). Poziv k »razredni strategiji« — pravijo — je neutemeljen, marksistično napovedana polarizacija ni nastopila (SHELL), niti obubožanje odvisnega proletariata. Skratka, Marxova razredno-sociološka analiza družbe je sicer kot trenutni umski odsvit razumljiva, a v bistvu *osnovna zmotna*. Bolj zmotna danes kot včeraj-predvčerajšnjim. Toda — vsiljevana danes v družbeno prakso je — pravijo — navadna demagogija z razdiralnim izidom za občečloveške vrednote. Zlasti razdiralno je negiranje obstoja in potrebe intelektualne prisotnosti v tehnoprostoru nacije. Tehnologija vse močnejše intelektualizira človekovo prisotnost, »razredno« ubijanje intelekta je zato socio-cidno.

(Praksa kitajske »kulturne revolucije« je drastika tovrstne genocidne sle. Desetletja je kitajsko družbo kategorizirala v oštevilčene »sovražnike« revolucije. Intelektualci so bili »smrdljiva številka devet«. Zato njihova usoda — nečloveški program brez primere.

Tehnološka ničla »kulturno revolucionarne« Kitajske je bila zaslužena posledica.

Današnji dnevi na Kitajskem osvanjajo osveščeno, oštevilčena smrdljivost ostaja grozotna, po svoje poučna preteklost. ARD, 22.8.1985).

Politologi poudarjajo Leninovo vlogo v politični realizaciji marksizma (LEONHARD): Lenin je vir politične prakse (Leninizem) »revolucionarnega proletariata«, ki pelje, tako pravijo, v oblikovanje dosledno vselej istosmiselne asocialne partijske birokracije. Stalin in drugi prilaščevalci oblasti so s kultom osebnosti izpeljali birokratizacijo do vrhunca.

Sistem Gulagov, koncentracijskih taborišč, psihofar-

makološkega ubijanja, represivne psihiatrije je realni o-
kras legitimnega terorja, obenem argument sociologov:
marksizem-leninizem sta ubijalca humanizma v sociali-
stični praksi.

Posamezni politologi (LEONHARD) poskušajo oprati
Marxa te uničujoče označbe, ubijalsko slo hočejo naprti-
ti leninizmu-stalinizmu. A poskusi se razblinjajo ob ana-
lizah *psihoanalitikov*. Oni razkrivajo v Marxu in Leninu
iste globinske vzvode človekove napadalnosti. Marx in
Lenin, oba žarčita v svojih delih agresivnost, oholost,
vzvišenost ter podcenjevanje nasprotnika, nebrzdan go-
spodovalni gon, ki vselej neposredno ali preneseno pe-
lje tiransko ali psihopatsko v legitimizacijo terorja
(BOSSLE). Kolikšen je delež marksizma odnosno leni-
nizma v raznih strahovladah manijakov, navideznih
bonvivanov, dinastij in »ljubljenih vodij« je potlej ko-
nec koncev vseeno.

Strahovlada še tolikšna — vselej ima *privržence*, ki
iz svoje pripadnosti iztržijo družbeno pozicijo in na tej
se oblikuje *fasada demokratičnosti* sistema. Strah, ki
demokratizira, ker »korigira« ponašanje posameznika
(NITSCHKE), ko ga prikroji sistemu terorja.

Psihoanalitiki: tudi vlastodržce je strah. Njihov strah
je izmerljiv s stopnjo terorja pod njihovo oblastjo, v
bistvu nagiba k neizmernosti. Osebna bednost vlasto-
držcev prihaja v javnost dosledno prepozno, zmeraj po
smrti dotlej tabuizirane veličine. A kult osebnosti je
beden (KOLENDIČ). Po smrti se nezajezljivo nujno
stvari osvobajajo anonimnosti, okrog »velikanov« je vse
manj legende in vedno več banalnih tržnih artiklov, ki
začno deževati navadno izpod peresnikov raznoraznih
»osveščenih ustrahovancev«.

Slovenci, v zgodovini medsebojnih iztrebljavanj ob-
sojeni v prvi vrsti na kolportersko službo izvensloven-
skim pismoukom, v marksizmu-leninizmu nimamo pr-
vinskih soigralcev ... o da, pobijalo se je pod slehernim
velikim imenom tudi na Slovenskem. Toda — tistih par
baklonoscev na Slovenskem so netipska izjema. Sloven-
sko tipski so preje ljudje-apostelni medljudske strpno-
sti. Bili so, takšni ljudje, zmeraj na Slovenskem. Njiho-

va imena pa zginevajo v kaosu posameznih in grupnih interesov. Kljub temu — od vsakega vzdih, ki je kdaj potresel osameli list ob cesti, na vrtu, v hosti, od slehernega vzdih, ostane nekje spomin, zatajen ali zavržen, in nekoč ga veter, ali slaboten piš spet oživi.

Marksizem ima svojo humanizirano alternativo in ta je blodila v predvojnih letih po Slovenskem.

(Teoretski predniki nenasilnega socializma so ostali skromni gostači. »Znanstveno-tehnični razvoj je vodilno gonilo napredka družbe, v kateri bo znanost-učinek prerasel v družbeno avtoriteto iznad privilegiranih razredov« [SAINT-SIMON]. Realna napoved tehnološke revolucije in vodilne pozicije tehnointelekta, v letih tik pred Marxom. »S tehnorevolucijo se bo delavstvo emancipiralo, osvobodilo se bo meščanskega tutorstva v pravno napredni državi« [LASSALLE]. Program socializma, ki gradi družbeno usodo na objektivni evoluciji tehnologije, ne na ideologizmi. Program-vizija, a vizijo danes potrjuje sodobna technocivilizacija, tam kjer obstaja. — — — A zmagal je Marx.« »Proletarska revolucija — nasilje — oblast«. Socialist Moses HESS je svaril umske tokove časa: »Razredna borba je izdaja humanih načel socializma«. Toda v svitu omasovljavanja industrijskega dela, pod stego skupinskega »realnega strahu« spričo eksistenčnih nevrednot zgodnjeindustrijske dobe je umsko bilo zatrto v ognju fizikalnih rešitev. Zmagalo je geslo »revolucija-prevzem oblasti«; povezovalo je frustrirance obdobja v gmoto zatiranih, ki jih marksizem-leninizem legitimira za občasne eksplozije s sijem zgodovine-revolucije-napredka. In po zmagoviti eksploziji naj se spremene v fizikalno molčeče pročelje demokratičnosti, katera sproti sežiga nenasilje uma. Fizikalna energija požara zmeraj zmaguje nad umskimi daljnovidmi. Strah je pač motorična logika trenutka, ki vžge — — umski utrip pride pozneje. Znatno pozneje, takrat, ko je praksa desetletij dokazala, kam pripelje fizikalna logika strahu.

Lassalle in Hess sta bila tako upepeljena do stopnje ozke rubrike v učbenikih, socializem pa je postal marksizem brez alternative.

Socializem Slovencev je tipal za nenasilnim premikom v tistih letih pred vojno ... tuji kapital na Slovenskem, realni strah delavstva spričo nizke eksistenčne ravni, dezorientiranost meščanstva, vsesplošna zmeda vsled pritiska fašizma — — — »... socialistična revolucija se začne, ko delavec in kmet in izobraženec odvržejo orožje in se odpovedo nasilju ...« — — glas Celjana Branka Diehla. Neučinkovite besede, a Branko je romal na robijo ... Celjani so si nekaj prišepetavali: »komunisti obračunavajo med seboj — in so spodnesli komunista Diehla ...«. Končal je Branko Diehl v dachauskem procesu takoj po vojni, tako kot Celjan Boris Kranjc in toliki drugi (TORKAR).

Glas nenasilja je medlel v burji časa — — ne povsem. Skojevski sekretar Dušan Finžgar se je prilepil na Brankovo misel nenasilne revolucije ... najprej ga je, Dušana, tik pred vojno policija ... takoj v prvih pogromih okupacije 1941 je zletel gestapu v roke in so ga ustrelili ...

... tudi Franjo Vrunč, učitelj — — skrival se je v celjskem Joštovem mlinu pred policijo — — je govoril, da »komunisti moramo iskati zaveznike, ne pa razredne nasprotnike in jih pobijati« ... padel je takoj 1941 ...

Je Marx pobijal Lassalla na slovenskih tleh? Smo Slovenci dozoreli za kaj več kot za fizikalno demokratičnost frustrirancev? — — — saj veljamo za odvišno pamet na osončenem jugovzhodu Evrope.

Evropske nacije besnijo z ritmom tehnocivilizacije — Slovenci občasno besnimo po butalsko. Razglasili smo večno »razredno« vojno proti razumnikom, družbeno ubijamo samorastnike, gojimo histerijo proskribiranja domá in v zdomstvu-zamejstvu ...

(Zdravniki na Slovenskem — zarotili so se zdrahi, karierizmu, paraderstvu. Kje bi bil še mogoč primer doktorja Ruglja? V kolektivni zdrahi je moč, so dejali soprisežniki v belini in navalili na strokov-

njaka. Prestiž? Zavist? Psevdoakademska masovnost?

Akademik Igor Tavčar, zdravnik-znanstvenik; njegova misel je nesla prek predavalnic in znanstvenih kongresov ravno še v Slovenski priročni leksikon 1955, stran 713, a v Leksikon CZ 1973 nič več. Izvrgli so ga anonimni žonglerji v slovenskem zdravništvu in velmožje ljubljanski ... o tempora ...)

— — — *o bogec slovenski,
nasmehni se že končno dobrohotno tja prek
ljubljske dolge vasi
in skozi celjsko kotlino
in ozri se po Prlekiji
in v dolenjsko gričevje vrzi Svetovitov pogled
in ne pozabi Tržačanov Notranjcev Korošcev,
ne zavrzi nas — — —*

Viri:

JAVNA TRIBUNA DRUŠTVA SLOVENSKIH PISATELJEV, Slovenski Narod in Slovenska Kultura, Cankarjev dom, Ljubljana, 9.-10. januar 1985

MISLEJ, I., Programski preskus dvostranske kvalificirane demokracije v nacionalnem prostoru, Zaliv 28-29, 30-31, 32-33/71, 34-35/72

RINGS, W., Raubgold aus Deutschland, Artemis 1985

PRIROČNI LEKSIKON, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1955

LEKSIKON Cankarjeva založba Ljubljana, 1973

CARTIER, R., Der zweite Weltkrieg, Piper 1979

SATTLER, W., Die Untersteiermark, Steirische Verlagsanstalt, Graz 1942

BOSSLE, L., Politischer Terror und Manipulation der Angst, v: Politische Psychologie 6. Europäische Verlagsanstalt 1967

CLAESSENS, D., Ueber gesellschaftlichen Druck, Angst und Furcht, prav tam

SHELL, K.L., Marxismus, v: Handlexikon zur Politikwissenschaft, Ehrenwirt 1970

SCHUMACHER, J., Nachdenkliches zu Max Raphaels Theorie des geistigen Schaffens, Fischer 1974

- LEONHARD, W., Die Dreispaltung des Marxismus, Econ 1970
- NITSCHKE, A., Wandlungen der Angst, v Politische Psychologie 6, Europäische Verlagsanstalt 1967
- KOLENDIĆ, A., Posljednji dani kulta ličnosti, Keršovani - Rijeka 1980
- HESS, M., Rom und Jerusalem, v: Jüdischer Glaube, Schibli-Doppler, 1985
- »Ein grosser Abend dem Sommerpalast in Peking«: stinkende Numer neun. ARD 22.8.1985
- TORKAR, I., Umiranje na obroke, Cankarjeva založba 1984

*»Zato je govorjenje o tem, da imamo npr. Slovenci danes kot Slovenci, torej kot slovenski narod lastno državnost, brez ustavne podlage in prikriva dejanske uza-
konjene perspektive. Res je samo to, da ima ustavno podlago neka državno upravna enota združenega dela, ki se še vedno imenuje SR Slovenija, v jugoslovanski samoupravni skupnosti dela. Ta socialistična republika je — kot vsaka — samo samoupravna enota združenega dela, ki je načelno etnično-narodno brezmejno in nerazlično, brez identitete. Perspektiva, ki je s to ustavno reformo uzakonjena, je fatalna, ker je to perspektiva brisanja etnično-samosvojih in torej različnih narodov, je perspektiva izkoreninjenja in reduciranja človeka na 'socialistično delovno žival' nekega sistema moči brez identitete.«*

Ivan Urbančič
Družboslovne razprave, 2
Cankarjeva 1, Ljubljana

O SAMOUMEVNOSTI IN »POZABI« SLOVENSKE BITI

(Zapis o zborniku **Slovenska misel**, izbral in uredil dr. Jože Pogačnik, izdala Cankarjeva založba)

Čeravno zbornik SLOVENSKA MISEL obsega le ožji izbor tistega, kar nam je po mnenju izbiratelja trenutno dovoljeno misliti o sebi, imamo to knjigo za srečno zamisel, ki morda veliko več obeta kot prinaša. Vsak tak izbor je lahko za koga sporen in tako je kajpak tudi s tem pričujočim. A naj že o tej knjigi mislimo kar koli že, ji lahko vse tisto, kar ji lahko iz teh ali onih razlogov zamerimo, zlahka oprostimo, če ne ostane samo pri tem, kar je, se pravi, če bi bila le prvi korak v neko stalno zbirko, ki bi občasno, recimo vsakih nekaj let, prinašala tisto novo in tisto zamolčano. Slovenska misel, kakor izpričuje ta oziroma naših predstav o nas samih. Tako se prej razkri-brez omejitev iz kakšnih »višjih« ali »širših« razlogov kot so »samo« slovenski, pa seveda tudi ne brez naših značilnih podložniških bojazni.

Srečna misel izbiratelja in urednika je tudi kronološko zaporedje prispevkov, kakor so pač nastajali, tako da je mogoče opazovati tudi razvoj slovenskega samozavedanja, oziroma naših predstav o nas samih. Tako se prej razkrijejo nekatere značilnosti ali vsaj nekateri pogosti pojavi, ki dajo slutiti kakšne sile so gnetle in narekovale specifične tone slovenske misli.

Osnovni ton slovenske misli je žaloben in pritožujoč

že na samem začetku, se pravi že od Trubarja naprej. Iz tega je sicer čutiti močno, skoraj nečloveško voljo po avtonomnem kulturnem vzponu, vendar, odkod naj bi iz teh usmiljenja vrednih razmer, kakor jih je označil Trubar, prišla mirno vzvišena in vse obvladujoča, gosposka misel?

Kljub temu pa čutimo pri Trubarju še največ tega, kar slovenski misli tako prepogosto manjka, namreč neke svoje samoumevnosti, ki bi se ji sploh ne zdelo potrebno, da bi svoj obstoj utemeljevala s kakršnimi koli razlogi. Trubarju se ni zdelo prav nič potrebno mučiti sebe samega s kakšnim spraševanjem o takih ali drugačnih razlogih ali pretvezah za kulturno utemeljitev, ki jo je pričel, temveč je iz občutka neke neodložljive nuje preprosto začel delati. Le s to samoumevnostjo so namreč on in peščica njegovih somišljenikov opravili delo, kakršnega niso zmogle niti moderne, kulturno že prebujene slovenske generacije in kakršnemu se še danes čudimo.

Kajti, v te generacije se je naselil hromeči eksistenčni dvom. Medtem ko je Trubar z njemu lastno suverenostjo, se pravi z neomajanim prepričanjem, da s svojim delom širi prostor naprednejše, vsekakor bolj civilizirane, reformne misli, obenem sanjal o širjenju protestantske kulture tudi med južnimi Slovani, je v modernem času, očitno zaradi opustošenja in usodne zamude, ki jo je na Slovenskem povzročila protireformacija, ta južnoslovanska kulturna pobuda začela prihajati z druge strani in nas zalotila v slabšem položaju. In prav zato, ker nam je bila južnoslovanska zamisel tako domača in ker nam je ilirizem tako rekoč vzel list iz naše knjige, in nas zalotila v spanju, nas je potisnila v položaj pasivnega sprejemalca in ogrozila naš občutek samobitnosti.

Odtlej naprej se tista nujna narodna samoumevnost, ki ne dopušča eksistenčne razprave o sebi, ker je le-ta nad vsakršnimi racionalnimi razlogi (verskimi, ideološkimi, dr-

žavniškimi, utilitarnimi), drži slovenske misli le za tisti del, ki zadeva odpor zoper germanizacijo in latinizacijo. Na tej strani fronte ni nobenih pomislekov, nikakršnega mrzličnega iskanja razlogov za in proti, temveč docela samoumevni odpor, ki je dosegel najsilnejši izbruh prav med slovenskim osvobodilnim bojem.

Nasproti jugoslovanstvu se je ta samoumevnost slovenske misli ohranila le v svojih moralno najtrdnejših dosežkih, se pravi pri tistih z najtrdnejšo integriteto. S tako integriteto prepričanja je spregovoril Ivan Cankar o Slovencih in Jugoslovanih, potem Prežihov Voranc, ko je govoril o slovenskih mejah in o slovenskem kmečko-delavskem gibanju; Lojze Ude v svojih bitkah z »Jugoslovenarji«, Josip Vidmar s svojo vizijo o slovenskih Atenah. Od povojnih prispevkov v zborniku ima tako trdnost le Pahorjev Odisej ob jamboru, ki je pravzaprav kulturno in politično dejanje, kot protest zoper neko bistveno odtujeno politiko. Edvard Kocbek, ki je bil izrazit razumnik in je dobršen del svoje izjemno žive in obsežne refleksije posvetil prav slovenstvu, njegovi avtonomnosti, se nikjer ne spušča v kakršno koli razpravljanje o kakšnem »koncu naroda«. Njegova misel se vsa posveča širjenju naših duhovnih obzorij, našemu napredovanju in prodiranju v duhovne dimenzije našega časa.

Slovenska eksistenčna negotovost, ki je znamenje demoralizacije, sicer več kot razumljive v razmerah stalno ponavljajočih se socialnih in duhovnih katastrof (protireformacija, razsulo srednjeevropskega prostora, revolucija in povojne skrajnosti), je narekovala slovenski misli obrate k »pozabi« slovenske biti. To nagnjenje k pozabi lahko zasledimo v strastnih, naravnost bičarskih nagibih k vsakemu univerzalizmu, ki se je kdaj nudit pri nas. Verjetno je bila samo pri nas mogoča tako brezrezervna identifikacija neke tako individualne kategorije, kot je slovenstvo,

s tako bistveno različnimi, izrazito univerzalno usmerjenimi gibanji, kot so katolicizem, komunistični internacionalizem, avantgardizem. V pričujočem zborniku lahko preberemo bridke pritožbe pesnika Antona Vodnika zoper nestrpni, totalitarni katolicizem. Otona Župančiča je globoko vznemirila univerzalistična Amerika, oziroma srečanje s svetovljansko uspešnim Louisom Adamičem. Potem je tu Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, strastna »agitka«, ki z zaneseno gotovostjo, kakršno so premogli le še skrajni katoliki, pledira za popolno, totalno naslonitev slovenske narodne usode na program komunistične internacionale, ki med drugim vsebuje v svoji končni etapi tudi »zlitje narodov«.

Ta, posledično vsekakor vsaj v novejšem času najdaljnosežnejša »pozaba biti«, najdaljnosežnejša zato, ker je v povojnem času za njo stala čisto praktična in sistematična politika z ustreznimi učinki, ta je očitno mučila zlasti tisti del slovenske misli, ki je na slovensko vprašanje umela zreti samo kot dogajanje moči, ali recimo naravnost, oblasti. Zakaj spričo tako popolne in učinkovite polastitve se je zdelo, da politična moč predstavlja tudi ves obseg naše narodne usode in da kakšnih drugih mogočih silnic sploh ni in jih tudi več biti ne more. Sila kulturne tradicije ali kulturnega gibanja, ki je nekdanj ohranjevala in razvijala slovenstvo, vse to se je v času, ko je politična moč delala kar najmočnejši vtis, zdelo docela preživelo in anahronistično.

V razmišljanju Dušana Pirjevca, najizrazitejšega predstavnika »alternativne« misli te vrste, je sicer zaslediti priznanje neke samoumevnosti ali, kot on pravi, »absolutnosti« pri obravnavi pojava kot je narod, vendar značilno misli, da mora to imeti neki pomen in poslej tudi ta pomen ali smisel išče. Pirjevčevo premišljevanje se giblje v čisto racionalnih mejah, saj misli, da morata imeti celo rojstvo

in smrt neki pomen. Za razliko od Kardelja, ali celo njemu navkljub, pa je postavil »konec naroda«, kot neko povsem nevprašljivo nujnost, v drugačno perspektivo. Konec naroda se po njem ni izpolnil in izčrpal že v »volji do moči« temveč prehaja v neko novo, že dogajajočo se fazo, namreč v neki racionalni, kibernetični model. Povsem v duhu znanega tehnokratskega publicista Servana - Schreibera je mislil, da pravzaprav ne vemo, kaj bi s svojo posebno eksistenco počeli brez neke racionalne ali celo utilitarne utemeljitve. Njegovo premišljanje je spet puščobna skrajnost brez tistega nujnega relativizma in distance, s katero se je vedno treba spraševati: racionalno — glede na kaj? Zgolj suha razumska obravnava nekega izrazito nadrazumskega pojava nujno pripelje do tega, da temu pojavu pripisujemo in tudi napovedujemo »logično« usodo in delamo nad njim nasilje. In tu je tudi vir nasilja nad »neracionalnimi« narodi, nasilja zato, ker se njihovo vedenje ne podaja kakšnim umišljenim prerokbam.

Ivan Urbančič, ki sicer izhaja prav iz tega mišljenjskega gnezda, je svoje preiskovanje tega vprašanja zastavil temeljiteje in širše, tudi v svojih napovedih ni tako določen. O »koncu naroda« bolj govori kot o njegovi epohalni preobrazbi ali o odrešitvi tistega, kar po njegovem pripada človečnosti sami — etnije — od golega dogajanja moči. Očitno je ta odlični prispevek pisan že pod vtisom novjših vetrov in ga v primeri s Pirjevčevim občutimo kot razveseljiv razvoj k pristnosti jezika; saj gre tudi za osebno odreševanje od neke obvezne, dogmatizirane terminologije.

Slovenska misel se vidno odrešuje nekdanje svoje bičarske sle po prvenstvu večne imitacije, postaja pristnejša, samozavestnejša, vse zanimivejša in celo privlačna. Kje je zdaj tisti mučni čas puščobno suhoparnih, brezosebnih »objektivističnih« razpravljanj (saj to nisem jaz, iz mojih ust govorijo zakoni razvoja), za katero se je praviloma pri-

krivala neodgovorna samovolja — in kje tiste večne vaje zdaj v tej, zdaj v oni hermetični terminologiji, ki je trenutno v modi? Popustil je totalitarni nagon v naši misli, se pravi težnja, da je vsak, ki se nekaj gre, nestrpen do vsega, kar je in hoče biti od njega različno, in da skuša vsako početje pri nas zaseči ves naš duhovni prostor totalno in izriniti vse drugo? Ko je vse slovensko veljalo za odvratno ali neprebavljivo?

Res je, če bi našo misel sodili samo po tem zborniku, bi se seveda bridko motili, zakaj urednik je skrbno pazil, da ne bi podpihoval naših znanih preprirov in je izbral zmernejše odlomke. Nekateri izmed teh so namreč tudi segmenti literarnih ali kvazi literarnih del, ki se kot celota kar šibijo od nestrpne zlobe, podtikanj, javnih ovadb.

Vendar, na splošno je vtis dober, in zlasti iz novejših prispevkov veje pristna človeška prizadetost in generacijska odgovornost.

O vsem tem pa bi bilo treba spregovoriti še posebej.

»Narod ... nikakor ni le nekaj prehodnega, kar bo v svoji 'posebnosti' odpravljeno na neki dovolj visoki stopnji razvitosti proizvajalne sile. Narod ... nikakor ni kak družbeni pojav, ampak je pravzaprav družba sama naroden pojav. Zato narod po svojem takem bistvu ni in ne more biti predmet družbo-slovnih raziskav.«

Ivan Urbančič
Družboslovne razprave, 2
Cankarjeva 1, Ljubljana

PRIPOVED O LETU 5744

Tržaški pesnik Ferruccio Fölkel, sin judovskega očeta, živi v Milanu, rad pa poudari, da ima v žilah tudi nekaj slovenske krvi — come tutti i triestini che si rispettino, — kot dodaja v nekem pismu. O njem smo v naši reviji spregovorili, ko je izšlo njegovo izredno dokumentarno delo o Rižarni, potem ob izidu knjige Trst cesarska provinca. Ob obeh delih pa smo s posebnim zadoščenjem ugotavljali, kako je Fölkel izjemen v svoji odkriti naklonjenosti do slovenskega občestva in njegove kulture, kako brez oklevanja postavlja Srečka Kosovela ob Sveva in Sabo. Zdaj pa, ko je založniku Studio Tesi Fölkel izročil zbirko svojih pesmi — Pripoved o letu 5744 —, katerim je dodal spremni tekst v prozi, smo prijatelja zaprosili, naj nam za revijo odstopi nekaj strani tega svojega spisa. Le-ta je namreč zgodovinska glosa o preteklosti Trsta, o tisočletnem deležu tudi slovenskega življa pri ustvarjanju podobe našega mesta, predvsem pa pesnikova izpoved o občutenih vezeh, ki ga intimno povezujejo s tukajšnjimi slovenskimi avtorji. Tako, medtem ko se pesniku zahvaljujemo za prisrčno potezo, z zadovoljstvom lahko bralce vnaprej seznanjamo s pomembnim odlomkom iz knjige, ki je napovedana za prve mesce prihodnjega leta.

Ko smo bili 1382. leta prisiljeni, da smo izbirali med levom Svetega Marka in augsburgškim orlom in smo se na srečo odločili za Leopolda Avstrijskega, smo bili me-

stece, tržič brez politične in gospodarske veljave, v katerem sploh ni bilo nikakršne intelektualne dejavnosti. Vendar se je že tedaj napovedovala tista renesansa, ki se je v pristaniških vodah pojavila tri stoletja in pol kasneje.

Ko je imel v XVI. stoletju patricij in škof Bonomo na svojem dvoru za tajnika Primoža Trubarja, kasnejšega organizatorja osnovnega kulturnega preporoda na Kranjskem, je naš tržaški politik in svetovljanski cerkveni mož, a hkrati tudi avtentični revolucionar, razlagal Erazma in Vergila v nemščini, slovenščini in italijanščini. To je bilo dejanje izrednega pomena, ker je razločno dokazovalo takrat, in dokazuje še bolj danes, kako je sleherna izmenjava, sleherno tolmačenje in sporazumevanje nemogoče, če ne jemljemo v poštev treh velikih komponent, treh kultur/nekultur, ki so se srečevale in se spoprijemale (na ravni vojnih dogodkov do 1945. leta) na ozemlju Julijske krajine.

Ti trije tako različni svetovi, ki so pa glede na druge vidike komplementarni, so se pri nas uveljavljali, souplivali na naš razvoj, se dopolnjevali. S sefarditskimi in askenazijskimi prispevki, z grškimi in levantinskimi, francoskimi in angleškimi prispevki v XVIII. in še posebno v XIX. stoletju, so nas te tri kulture/nekulture določevale, nas pogojevale, nazadnje pa izoblikovale našo zapleteno in svojstveno drugačnost.

Verjetno ti kdaj pozabljaš, da je germanski svet, ko se je razširil od Severnega in Baltskega morja, od Bremana, Hamburga, Lübecka, od Hanzeatskih mest, ki so jih v prejšnjem stoletju, a tudi v začetku XX. stoletja zavidali tako številni tržaški buržuji, — da je germanski svet, sledeč v svojem Drang nach Süden v nasprotni smeri skoraj vzporednega toka največjih nemških rek, prodril do Devina in do Trsta. Prišel je namreč do tistega zaliva-slepega črevesa Sredozemskega morja (ne morja, ki bi ga obkrožale zemlje, temveč Mittelmeer, Osrednje morje), ki je Jadransko morje.

Vendar, čeprav je pokrivala dobršen del evropske celine in je bila celó njena diafragma, ni Nemčija nikoli imela neke celovite in enotne vizije o celini; nasprotno, potem ko se je z njimi vojskovala, se je nazadnje

pobotala z Rusi in s Francozi in skrbela za omejeno politiko, ki ni preraščala tako imenovanega življenjskega prostora. Res je sicer, da je germanski srednji vek trajal vse do razsvetljenstva in da je versko vprašanje razdelilo deželo na dvoje psihologij, na dvoje kultur, na dvoje različic političnega, prav tako pa tudi privatnega in javnega življenja. Saj vendar veš, kako izredno pomembno vlogo je igral Luter. S pomočjo nepristnega federalizma je vsekakor zelo pozno prišlo do narodne edinosti, le-ta pa je bila pretežno militaristična in provincialno imperialistična. A šlo je za ohol in okoren imperializem, ki je bil čisto drugačen od osovraženega sicer, a doslednega angleškega imperializma XIX. stoletja. In prav gotovo ni pogubilo Nemcev pomanjkanje poklica za pomorstvo. Seveda pa mi ti lahko ugovarjaš, češ da Nemčija ni otok. Drži? Jaz pa pravim, da je bila Nemčija nesposobna, da bi si zagotovila neki ugled, neko evropsko vlogo in tudi neko filozofijo zgodovine, ki bi bila prvinsko evropska, omejila se je na dvoumen idealizem, na razvneto idealistično filozofiranje, kar je nujno vodilo v protislovje glede na grobo silo in na silno grobost ljudskega humusa. Celó Pruski Friderik II., ki je uglašeno razpravljal v francoščini, se je po nemško divje bojeval.

Gotovo, ne on, ki je bil, žal, iz rodbine Hohenzollern, ne prebegli Metternich, ne neotesani Bismarck, ne divja vladajoča rodbina, ne propadli Habsburžani, ki so se nesmiselno usmerili proti jugovzhodu, potem ko so nehali biti despoti Svetega rimskega cesarstva, pa tudi Weimarska republika ne in pa najmanj avstro-nemški plebejec Hitler — nobeden od teh se ni bojeval za aristokratsko prvenstvo jezika in kulture. Nesposobni so bili, da bi si zamislili vlogo, ki bi se uveljavila tudi zunaj evropskih mej. Revno pojmovanje razvrata (Siegheil) se je spojilo s tradicionalnim fizičnim in vojaškim nasiljem, ki se je celó sprevrglo v strastno uničevanje tisočletne judovske omike.

Politični, kulturni in moralni propad nemškega sveta smo lahko ocenili mi Tržačani, ko je Berlin, potem ko je septembra 1943 zasedel naše mesto, poslal v Adriatisches Küstenland za Gauleiterja podlega koroškega

funkcionarja in generala poveljnika SS, germanofonskega Tržačana slovenskih staršev, človeka, ki je bil po eni strani zločinski preganjalec Judov, po drugi pa grabežljivi iskalec zlata in piščancev. In v Trstu je bilo pri Sv. Soboti nameščeno uničevalno taborišče, ki je bilo od vseh 1634 nacističnih taborišč edino taborišče v sredozemski Evropi.

Že leta ponavljam in danes moram ponoviti, da se slovanski svet začenja ob Beringovi ožini, vendar pa da se na Zahodu končuje v našem zalivu, v Križu, v Rainer Mariji dragemu Devinu, na kraških obronkih, ki se previsno zarezujejo v Jadransko morje, to se pravi v severni del Sredozemskega morja. Pesniki slovenskega jezika, ki so pognali ne samo na skrajnem robu kraške planote, ampak tudi v sami naši Heimat, so opevali to morje. Tako kakor pripoveduje legenda, da je veliki lirik Srečko Kosovel, ki se je rodil v Sežani, a mu je bil Trst domač, med borovci Vejne motril večerne vode zaliva, svetlikajoče se ob prvih pristaniških lučih. Če gre za legendero, menim, da njena zamisel nikakor ni slaba.

Slovenci živijo z nami od zmeraj, gotovo odtlej, ko je okoli leta tisoč prišlo do zarodka našega življenja. Kot mi so bili tudi oni cesarjevi podložniki in hkrati tudi večkrat sanjači, zagledani v veliko Mater Rusijo. Navezani so bili na Dunaj, a sta jih očarala predvčerajšnjim Petrograd, včeraj pa Moskva. Slovenija je domovina majhnega naroda »brez zgodovine«, ki si je nacifašizem domišljal, da ga bo z neumnim in hkrati nasilnim poskusom asimilacije zbrisal s sveta; danes pa mora Slovenija živeti v vsakodnevnem stiku s Črnogorci, z Bosanci, z Makedonci, s srbsko centralistično oblastjo. S pravim Balkanom torej.

Ti veš za burni odpor tržaške buržoazije, ki si je prisvajala pravico, da prezira »s'ciave« — to je bil izraz, ki ga je uporabljal politično in ekonomsko hegemoni razred. A kaj bi bil, kako bi se razvil Trst brez prispevka pristaniških težakov, voznikov, nabrežinskih kamnosekov, delavcev škedenjskih plavžev in arzenala, žaveljskih in verdelskih kmetov, brez žensk, ki so trdo delale v hišah emporijske in po-emporijske gospode, ki je ob nepričakovanem velikem bogastvu postala nevrotična?

Bral sem, da je bila Katarina Stres, mati Srečka Kosovela, zato da bi prispevala k vzdrževanju družine, družabnica v hiši tržaškega milijonarja. In to bi že bila nekaka socialna promocija, ker slovenska »buržoazija« naj bi se pri nas uveljavila šele proti koncu prejšnjega stoletja. Veliki dolžniki smo do vseh teh ljudi, in jaz cenim in spoštujem te naše preproste brate v slovenskih pisateljih in razumnikih, ki mi je danes v čast njihovo prijateljstvo. Nisem jih naključno omenil v nekaterih pesmih te zbirke. Še več, v nekem dramatičnem trenutku dvajsete lirike, sem si predstavljal, da sprašujem prijatelja Alojza o Sari (princezi v bibličnem kodeksu), o deklici, ki sem jo zastonj čakal v Trstu in na Krasu, potem ko je bilo konec strahot, konec holokavsta. Alojz Rebula — ne upam ti reči Gigko, prijatelj moj, ne bi hotel biti premalo spoštljiv — nekateri kritiki ga imajo za največjega živečega slovenskega pripovednika; rodil se je pri nas, z nami, v Šempolaju, na tržaškem Krasu, v kraju, kjer imajo spomladi jablane in hruške in češnje nežne cvete, slap belo-rdečih cvetnih listov, kakršne so barve avstrijskega naroda, septembra pa astre zažarijo belo-modro-rdeče, v barvah vašega naroda, v barvah zastave vašega naroda. Pavle Merku, Alojz Rebula, Boris Pahor, o moji dragi. Barve iz pravljice, pravljica iz barv.

Pogovarjala sva se v tvoji gostoljubni hiši na Krasu, ob steklenici brinjevca; malo sem takrat pil, a vsakih pet minut sem si zaželel, da bi napil na tvoje zdravje, Alojz, na zdravje tvojega naroda. Mogoče nama bo še dodeljeno, da se bova spet pomenila v kraški tišini, ko bo zmaj Ig nehal jokati v tisti gozdni tišini, ki jo je tako ljubil (in se je tudi bal) Srečko Kosovel.

Moj prijatelj Alojz mi telefonira v moje begunske postojanke in mi piše zavzeta pisma o grenkih skušnjah majhne in plemenite Slovenije, ali pa o lučih, ki odsevajo v Savi, ali o prevajanju krščanskega Testamenta, ali o dostojanstvu in pogumu protifašističnega škofa Fogarja v tridesetih letih, ali o prvih zvončkih, ki jih je, ob odhajajoči zimi, nabral na travnikih blizu Kontovela. Za nekaj dolgih hipov njegovo katoliško srce bije skupaj z mojim, ki ga razganja bes, da še nisem premagal He-Shema.

Poslovenil Boris Pahor

MARIJA KOSTNAPFEL

PESMI

VES SOK

*ves sok
se napenja
v popje
tako kasno je
preperele veje
ihtijo
daleč
pod vrhom*

STVARI

*razsanjan
rumeni
kruh
na mizi
nasmeh
stvari
iz molka
polzijo
skozi moje
prazne dlani*

KAMNITO OGNJIŠČE

brin
krvavi
v plamenih
sem rodila
pepel
za
kamnito ognjišče

ZASTRТА OKNA

zastrta okna
kot goste kaplje dežja
v moji duši

KOMBINACIJA

kruh
riba
vino

IZ DNEVNIKA 1957

Turin, ponedeljek, 1. julija

Desetletnico svojega doktorata sem praznoval tako, da sem bil za nosača. Če upoštevamo, da je vizum za Jugoslavijo, ki ga je za drage denarje, izdala jugoslovanska ambasada v Parizu, veljaven za eno samo potovanje, in da mi ne potujemo tja zato, da bi živeli kot puščavniki, ravnamo po pravilu rimskih vojakov: »Omnia mea mecum porto.«

Nad Lyonom je vzšlo žareče sonce, ki je, čeprav je še zgodnje jutro, že razbelilo ozračje. Ko smo šli na postajo, sem nosil kovček, kovinsko skrinjico, ki se je zdelo, kot da bi bila polna kamenja, in nahrbtnik, ki je bil na tem, da se razpoči. Marija je imela kovček iz umetnih vlaken zelo visoke specifične teže, mrežasto bingljajočo torbico in še ... Ireno, ki je, kot za nalašč, tulila in zganjala trmo vzdolž perona Saint-Georges. Nečloveški napor, soparna vročina, potoki potu. Posrečilo se nam je, da smo se vrinili v filobus; vendar se je prava kalvarija šele začela na stopnišču, ki vodi na postajo Perrache. Ko je bila vsa prtljaga postavljena v železniški voz, smo bili čisto zdelani.

Odhod ob 7., do Ženeve potujemo s tropom skavtov, ki gredo na počitnice in razgrajajo takó, da bi se celo obglavljenca lotil glavobol.

Postanek v Ženevi. Z zamudo in pri 28. stopinjah odpotujemo iz Ženeve.

Trst, 5. julija

Po dveh dneh oddiha v Turinu smo včeraj ob 10. zvečer odpotovali proti Trstu.

V Vercelliju je Irena zaspala. Zbudila se je, ko so bile že za nami Benetke z laguno, ki je žarela v jutranjem svitu. Prispeli smo v Trst nekaj po pol desetih. Tračnice so vse razmetane zaradi splošne obnove želez-

niške postaje. Po prepotrebni, a na hitro opravljeni toaleti kar na postaji, se odpravimo po mestu. Trst mi je nadvse všeč, tega pa ne bi mogel reči o Tržačanih, ki vihajo nos, kot da bi bil pravkar prišel iz hleva in bi po njem dišal.

Kneža, 6. julija

Ob devetih zjutraj odhod iz Trsta proti *rešetom*. No, danes je bilo sito kar redko, kajti jugoslovanski cariniki niso niti zahtevali, da jim odpremo prtljago. Okoli desetih izstopimo v Sežani in se pripravimo na peturno čakanje na zvezo proti Novi Gorici. Pri 35. stopinjah je to čakanje moreče. Grem v vas, da bi se obril in kupil nekaj hrane. S seboj imam Ireno, kajti težko bi jo prenašali, če bi jo pustili v čakalnici. Medtem ko se sprehajava po glavni cesti, se nama približa Ivan Kenda, ki je od ponedeljka zaposlen v Sežani in ki bo odšel z nami v Knežo.

Končno napoči ura odhoda. Potujemo čez Kras, kot da bi se cvrli na žaru. V Prvačini izstopimo: pri 37. stopinjah moramo čakati eno uro na vlak iz Ajdovščine. Tako imam dovolj časa, da si ogledam kraj, kjer sem bil v šolskem poslopju zaprt kot vojni ujetnik od 18. do 20. maja 1945 med prijetnim potovanjem proti Vipavi in Borovnici.

Ob 17.15 je prisopihal stroj, ki je spominjal na nadušljivo laško kafetiero in ki je pihal paro in bljuval rumenkaste iskre. Ta nas je zavlekel do postaje v Novi Gorici. Tam ugotovimo, da jim je pivo zmanjkalo, v zameno pa nam ponudijo avtarkično coca-colo, imenovano cockta, toplo kot pogreta juha.

Ob 18.15 je dal Zvonko Bizjak iz Klavž, pot mu je lil z obraza, znamenje za odhod. Vozimo se po najbolj razdrapani železniški progi Slovenije, tisti, ki jo je celó petletka pozabila. Med udarci, sunki in cviljenjem prispemo, zamazani kot pujski, na postajo v Podmelcu. Stane nas že čaka. Naš zadnji napor je prevoz težke prtljage do Kneže, kamor končno dospemo, ko se že spušča mrak.

Obredno razdeljevanje prinesene krame, umivanje v koritu. Tudi tukaj je vročina neznosna. Zelo občudujemo obnovljeno kuhinjo in, nad njo, novo sobo, ki je namenjena nam.

Kneža, 7. julija

Nedelja. Slovesen začetek našega uradnega bivanja v Kneži, ki pa ga doživlja vsak po svoje: Marija tako, da pomaga družini v kuhinji; Irena sredi roja vaških smrkavcev, jaz pa tako, da se pod žgočim soncem odpravim k maši. Mašuje gospod Melinc iz Grahovega, ker je šel gospod Rejec v Šebrelje, kjer poje danes svojo prvo mašo novomašnik. Popoldan: prijetna, osvežujoča kopal v Bači.

Kneža, 9. julija

Odidem v Bukovo po maslo. V Grahovem pozdravim Staneta, potem gostilničarja Ivana Krečiča. Srečam župnika Melinca. Zapustim cerkev in se spustim dol po brvi, potem se vzpnem na nasprotni breg, od koder imam lep razgled na Grahovo in na cerkev, obnovljeno po zašlugi vernikov in župnikovega prizadevanja. Kakšna razlika s cerkvijo v Kneži, ki skoraj razpada.

Po Ušeničnikovi bližnici pridem v Bukovo malo pred deveto. Grem v Ravnanovo gostilno, povprašam po mlekarji, jo poiščem, jo najdem, a je zaprta, se vrnem v gostilno in tam najdem Feltrina in skupaj nekaj popijeva. Prišlo je do spremembe pri združnih uslužbencih; zdaj upravlja trgovino gospa Ivanka Čelik (Ravnanovka), tako obrat brezhibno deluje. Tudi vdova likvidiranega črnosrajčnika je lahko koristna pri graditvi socializma.

Srečam župnika Hvalo, ki me takoj povabi na dom. Izročim mu dva zvezka Fliche-Martinove »Zgodovine cerkve«, ki sem mu jo kupil v Turinu, pa še filatelistični katalog Zumstein, kupljen v Lyonu. Ker mu z denarjem huda prede (pred dvema tednoma so mu operirali ščitno žlezo), me zasuje z jugoslovanskimi znamkami, povrhu pa doda še »Mohorjevo bibliografijo« Janka Modra.

Kneža, 11. julija

Dva dni že dežuje, včasih se dež zliva kar v potokih. Pasje vročine je konec. Ko se je zjasnilo, sem danes zjutraj šel na Most k frizerju Lebanu, ki je, med obema vojnama, trinajst let delal v Turinu in okolici, kjer ima sestro poročeno s Turinčanom. Leban še vedno zelo dobro govori v piemontskem narečju.

Kneža, 14. julija

Po končani maši smo se zbrali v župnišču z župni-

kom Slavkom Rejcem. Gospod Rejec mi podari zvezka partitur »Gospodov dan« in »Marijine pesmi«, ki sta, skupaj s partituro »Svetih pesmic«, obogatela mojo miniaturno biblioteko štiriglasnih slovenskih pesmi.

Že v Lyonu sva se bila z Bevkom domenila, da nas bo prišel danes obiskat. In res je prišel in to celó uro prej, kot smo ga pričakovali. Sprejmemo ga v izbi in mu postrežemo s prigrizkom pršuta in potice, medtem pa kramljamo, ali bolje, pustimo, da govori Bevk. Bevka je užitek poslušati in to celo tedaj, ko govori o nepomembnih stvareh, kot na primer o vročini, ali pa o družinskih zadevah, o zdravju gospe Davorine, ki trpi zaradi sladkorne in zaradi srca; ali ko govori o svojem delu (končal je spomine na fašistično dobo). Jaz mu predložim svoje načrte za izid v Italiji celotnega prevoda »Pesterne«.

Bevk mi pokloni peti zvezek svojih »Izbranih spisov«, ki ga sestavlja trilogija »Znamenja na nebu«. V Chevroletu, ki ga ima v dotaciji, je zame še paket s sedmimi zvezki: Stritar, Trdina in Levstik. V zadrego nas spravi njegovo vprašanje, češ kaj da mislijo Knežani o njegovem zadnjem zgodovinskem romanu »Iskra pod pepelom«, v katerem se mnogo govori o Kneži. Malo naivno vprašanje, ki razkriva ves njegov naravni optimizem. Bevk prav zares še vedno misli, da ljudje vneto berejo njegove knjige, kot se je to dogajalo pod fašizmom. A sedaj so slovenske knjige zgubile magično avreolo tveganja, tisto sakralnost, ki je sublimirala narodno zavest, tisto, kar je knjige istovetilo s simboli domovinske ljubezni. Knjiga zdaj ni več nekaj, iz česar ljudje črpajo tolažbo in upanje za bodočnost. Danes so postale knjige potrošno blago, in premnogokrat so prepojene s konformizmom, zaradi katerega bolj odbijajo kot privlačujejo. Zato tudi Knežani berejo mnogo manj kot nekoč. Če se kdaj pripeti, da izide knjiga, ki je vredna posebnega zanimanja, obenem pa ni predraga, tedaj se v najboljšem primeru zgodi, da ljudje čakajo, da jo kdo kupi, in si jo potem med seboj sposojajo. Zdi se pa, da se ni še nobeden v Kneži odločil, da bi kupil »Iskro pod pepelom«; ergo ... Radi bi bili odgovorili Bevku tako, da ga ne bi preveč razočarali; ne vem, v kakšni meri

se nam je to posrečilo, in žal nam je, kajti ni, da bi ga človek prezrl, ta njegov roman.

Potem je s svojo velikansko mašino odpotoval proti Ljubljani. Pot ga bo peljala skozi Bukovo, Orehek, Jesenico (kjer je pustil enega svojih sinov), čez Cerkno in skozi Poljansko dolino. Odšel je, in, kot vedno, pustil v meni občutek zadovoljstva, vendar pa tudi nekoliko grenkobe. Njegova razigrana zgovornost je zares očarljiva; vendar pa se zavedam, da z njo Bevk spretno zakriva temeljna vprašanja, že ob prvem namigu jih obide, potem pa se jih otrese z duhovitim in lahkotnim dovtipom. Njegov gorjanski nagon mu narekuje veliko previdnost, mu brani, da bi se razkril in se zaupal. Pod komunizmom nikakor se ni znebil pod fašizmom pridobljenega ali pa razvitega habitusa previdnosti. Zaradi tega najin pogovor ne preseže nekih mej, ki jih jaz spoštujem iz spoštovanja do njega. Saj, pozna se komaj šest let, od teh štiri leta osebno; doslej najina srečanja niso bila pogosta in Bevk ne more vedeti, koliko mi lahko zaupa, pa čeprav menim, da sem mu napravil dober vtis; to bi nekako opravičilo njegovo previdnost, ki se izraža v suhoparnosti pisem, ki mi jih piše. Vendar pa sem prepričan, da previdnost spada v njegov miselni ustroj in je v skladu z njegovim značajem.

Danes praznuje Irena svoj tretji rojstni dan; zaradi tega so vsi malčki prihiteli ropotat pod okna nji na čast. S polnimi rokami smo delili karamele in čokolatine med glasnim veseljem mladih, mi odrasli pa smo jih z zadovoljstvom opazovali.

Kneža, 16. julija

Naporna popoldanska vožnja z biciklom, taka, da bi si človek polomil križ. S soncem sem odšel iz Kneže, a ko sem prišel v Cerkno, se je že pooblačilo. Pol ure zatem je že začelo deževati.

Kljub nevšečnosti in zamudi zaradi dežja pa sem zadovoljen s svojo naporno ježo, ker sem videl kraje, ki jih nisem poznal ali pa se jih blede spominjal (pred štirinajstimi leti sem bil nekoč za nekaj ur v Cerknem). Prijeten je breg, po katerem se razteza Slap, ob njegovem vznožju narasla Idrijca hrumi in se vsa razpenjena valí čez jez ob mlinu. Prijetna je tudi kotlina Reke, tako

samotna in oddaljena, s cerkvico Sv. Janeza, ki čepi ne-
kje v sredini brega, njej nasproti pa se vzdiguje mogočni
previs, na vrhu katerega ponosna stoji Šebreljska cer-
kev. Tudi Cerkno je očarljivo, obkroženo od vrhov, na
severu pa ga zapira Porezen kot veličastna zelena trd-
njava. Zdaj si kakor v oazi miru, vendar pa je bilo
še pred dobrimi dvanajstimi leti tukaj prizorišče neusmi-
ljenih bojov in nečloveškega klanja.

Kneža, 17. julija

Potem, ko se je sporekel z Marijo zaradi Ogrske in
Nasserja, je šel Stane v Grahovo na zadružni sestanek.
Po njegovem so Rusi čisto upravičeno pokončali Ogre v
svojem drugem zasedbenem valu. Kar se pa Nasserja ti-
če, je kot pribito, da je mož na mestu, povrhu pa še vé-
lik politik. Jaz pa sem se zabaval, ko sem ga poslušal v
zgornjem nadstropju, zavedal sem se namreč, da v ti-
stem trenutku Stane kakor zvočnik oddaja razprave, ki
se odvijajo na partijskih sestankih, in vsa navodila, ki
jim jih tam vcepljajo. Kar sijajna je bila njegova izja-
va, da, če bi jim bilo dovoljeno, bi vsi možje okraja, z
njim vred, se razume, vzeli v roke puško in zdrveli Nas-
serju na pomoč. *Mais voilà*, če bi jim bilo dovoljeno ...

Kneža, 19. julija

Vračam se v Bukovo po maslo. Tja prispem potem,
ko sem dolgo dolgo pešočil: vzel sem se na Rakovec,
prečkal sem Logaršče, prehodil kolovoz vse po grebenu
do Ponikev, od tam naprej pa čez Zagomilca, Črv, Svi-
njače, Bukovski vrh. Od doma sem odšel ob 7., prispel
pa malo po 11. Pred Svinjačami me je presenetil nalive,
ki me je, s kratkimi presledki, spremljal do Bukovega;
vendar pa sem imel s sabo široko nepropustno ogrinjalo.

Obisk pri gospodu Hvali, ki pripravlja župnišče na
prvo obhajilo, to bo prihodnjo nedeljo. V poslopju je en
sam delovni vrvež. Gospod Hvala mi pokaže tri drago-
cene slovenske knjige stare 200-250 let. Odkril jih je,
kot se to mnogokrat dogaja, pri kmetih, ki se niso zave-
dali, kakšen zaklad so imeli doma.

Po kosilu mi je, pri skodelici kave, gospod Hvala pri-
povedoval nadvse zabavno dogodivščino, ki se je pripe-
tila v okolici Maribora, ko je bilo tam birmanje.

Tako je bilo:

Ko je v vasici blizu Maribora napočil dan birmanja, se je skupina partijskih aktivistov odpravila, da bi postavila zaporo ceste, ki pelje v naselje, s tem pa preprečila škofu dostop. In v resnici se je škofijski avtomobil moral vrniti; po tej prvi fazi svoje akcije je skupina vzradoščenih aktivistov še vedno vztrajala na istem kraju, da bi tako preprečila kakršnokoli sovražnikovo vrnitev.

Dobri dve uri zatem, ko so se že odločili za pohod na gostilno, da bi tam proslavili uspeh svoje akcije, se je nekdo domislil, da obstaja namreč še nekaj stez, ki peljejo k cerkvi. Takoj sta bili dve obhodnici oddeljeni za varstvo stranskih dohodov. Vendar pa se je začela posadka kaj kmalu dolgočasiti, povrhu tega pa jih je začela mučiti prav huda žeja. Tedaj je poveljnik odločil, da lahko zaključijo akcijo, saj so bili mnenja, da se je zmagovito končala. Vendar pa, zato da bi boljše okušal zmag, se je poveljnik hotel prepričati, kakšen propagandističen učinek je imela poteza na ljudi; strnjeno so vsi odkorakali proti cerkvi. Do cerkve pa sploh niso prišli, kajti že med potjo so naleteli na vesele gručice birmancev, ki so se, skupaj z botri in botrami, vračali domov, da bi veselo proslavili praznični dan.

Kaj se je, šmenta, zgodilo? je bilo vprašanje, ki so si ga zastavili prepadeni aktivisti. No, prav nič nenavadnega. Škof se namreč ni bil odpeljal kdove kako daleč nazaj. Pri prvem ovinku je dal ustaviti vozilo, obredne paramente je stlačil v navaden nahrbtnik in si ga oprtal. Oblečen kot navaden meščan je potem, po eni izmed tistih stranskih stezic, ki še niso bile zastražene, nemoteno prišel v cerkev. V cerkvi je oblekel škofovska oblačila, podelil zakrament svete birme in se končno vrnil k avtomobilu po isti nezastraženi stezi.

Kneža, 20. julija

S takimi dogodivščinami, kot je tista, ki so mi jo povedali včeraj, bi prav lahko sestavili celo antologijo. Tista mariborska zgodbica ni anekdota, kot ni naslednji dogodek, ki se je pripetil neki dvojici iz Logaršč, ki po navadi biva v hiši, ki ji pravijo »Na nifcah«.

Ona, suhljata z živo rdečimi lasmi, nekoč »donna fascista«, zdaj spreobrnjenka; on, rjavolas z velikimi volvskimi očmi in majhnimi brčicami, njen bivši svak,

ki je, ko je ovdovela, postal njen mož. Pokojni, nekdanja črna srajca, je potem padel kot partizan in zapustil hčer. Ta hčerka je letos odločila, da se bo civilno poročila. Starša, ali skoraj starša, sta se, čeprav je njun patriotizem poznan, odpravila v Gorico, ker jima je to omogočala propustnica. V soškem glavnem mestu sta nakupila célo balo. Ko pa sta bila dobro založena z vsem tistim blagom, ki ga je treba tukaj iskati z lučjo pri belem dnevu, in, če ga sploh dobiš, moraš zanj odšteti drage denarce, sta jo oba junaka mahnila proti domu.

Ko sta se ustavila na italijanskem obmejnem bloku pri Rdeči hiši, je on, zmrda joč zagodrnjal: »Če bova brez nevšečnosti prešla oviro teh ciganov, bova lahko brez skrbi: z našimi bo šlo gladko!« Ona mu je seveda z vidnim zadovoljstvom pritrdila.

No, cigani niso niti pogledali njune krame.

Vsa iz sebe od veselja, da sta srečno prešla to prvo oviro, je, sključena pod težo blaga, dvojica prestopila mejo pod železniškim podvozom in se napotila proti mejnemu bloku »naših« ter vsa žareča stopila v prostor za carinske preglede.

— Kaj nosita tam notri?

— Blago za hčerko, ki se ima poročiti.

— Dajta, da pogledamo!

Onadva sta razvezala svoje omote in razvrstila ves tisti sijaj pred osuplimi očmi carinikov.

— Ne, tega ne bosta nesla, saj je kar za cel voz blaga!

— Kako to?

— S tremi tisoči dinarjev, ki jih je dovoljeno izvoziti, nikakor ne bi mogla nakupiti vsega tega blaga. Spravita spet skupaj vajine cule, vrnita se nazaj, pustita odvečno blago, potem pa bosta lahko šla čez mejo.

Dvojica je obstala, kot zadeta od strele. Ko sta spet prišla do besede, sta se vneto trudila, da bi carinikom razložila, da sta bila med prvoborci osvobodilne vojne, da sta zgubila premoženje, da sta pretrpela tisočero težav, tvegala življenje, se do zadnjega borila proti fašizmu. In da bi zdaj nesla nazaj blago? Balo za hčerko, ki se bo poročila, ki je imela nesrečno mladost pod italijanskim zatiralcem?

— Nič ne dvomim, je mirno odgovoril carinik, ko je

lahko prišel do besede. — Vendar pa, če sta tako zgledna državljana, morata bolje od drugih poznati zakone in pravila, in, kakor vsi drugi, sta jih dolžna spoštovati. Če pa prav hočeta nadaljevati odpor proti Italijanom, ali ne bi začela tako, da bi bojkotirala njihove izdelke? Torej, kot smo rekli, pojdita nazaj, ali pa vama zaplenimo vse blago.

In tako se je zgodilo.

Širijo se govorice, da sta v Gorici, od trgovine do trgovine tavalj dve prikazni: moledovali sta trgovce, da bi vzeli nazaj blago in jima vrnili protivrednost. A kakor povsod, tako se niso tudi tisti goriški trgovci nič zmenili za njune prošnje.

Potem ko sem zapisal to zadnjo zgodbico (resnično vse do praga njenega zaključka), saj so jo potrdile priče, take ki so videle in tudi slišale, naj še povem, da tukaj dežuje. Okrog desetih je kazalo, da se bo nebo razjasnilo. Zato zajašem svoj bicikel in dospem do Tolmina, kjer mi je dano, da lahko kupim meso in 1. zvezek »Župančičevega zbranega dela«; ne dobim pa niti belega kruha, niti limon. Le-teh, se zdi, tukaj sploh ni.

Kneža, 21. julija

Danes zjutraj sem šel z Marijo k prvi maši za prvoobhajence.

Obred prvega obhajila je začel ob 8., in tedaj je začelo tudi deževati. Hitro fotografiram sprevod obhajancev, ki, pod vodstvom gospoda Rejca stopajo proti cerkvi, medtem ko že začenja rosi. Vseh prvoobhajancev je štirinajst, osem dečkov in šest deklic, vsi so skrbno oblečeni, zares so ljubki. Nekateri manjkajo, skoraj vsi iz Kneže, kakor na primer najmlajša hčerka nekdanjega črnosrajčnika Ceneta. Cene ji je pretil, da, če bo šla k prvemu obhajilu, ji ne bo več ničesar kupil; mislim pa, da hčerka s tem ne bi bila kdove kaj prikrajšana. Od-soten je tudi član družine Ančk: tukaj pa je vsaka pripomba odveč, kajti gre za ljudi, ki so brezpogojno zgrajeni.

Potem skočim na kolo in odhitim v Grahovo. Na povabilo krojača, Cirila Rejca, grem peti na kor; tako pristopujem še eni maši. Izpred oltarja se župnik priporoča vernikom, naj, kolikor pač morejo, povečajo svoj

ofer, da bi tako lahko plačal davek na ... ofer, davek ki znaša približno 8000 dinarjev (povprečna mesečna plača delavca). Župnik še izjavlja, da ne misli kritizirati, in priporoča, da naj ne bi slabo tolmačili njegovih besed.

Kneža, 22. julija

Danes v vetru plapolajo zastave, kajti danes je obletnica Vstaje.

Ker sonce sije visoko na nebu, kmetje izkoristijo obletnico tako, da od jutra do večera delajo na polju, seno namreč čaka že nekaj dni, da bi ga pospravili. V zamenjavo pa so dobile gostilne ukaz, da morajo biti odprte po dnevi in ponoči zato, da bi lahko najboljši državljani, tiisti najbolj zgrajeni, praznovali. Tudi v Kneži je nekaj najbolj vnetih ostalo priklenjenih k gostilniškim klopem, kot kamele so se napajali in mukali pod Andercevo taktirko, »Mi gremo v napad — kot silen vihar«, pa čeprav so se majali, da so komaj stali na nogah. Zaprte pa so bile vse druge trgovine. Na Mostu je lani za božič frizer Leban iztaknil globo 800 dinarjev, ker je imel zaprto delavnico na ta »delavni« dan. Danes bi jo tudi dobil, a tokrat, če bi jo odprl.

Zjutraj sem se odpravil na kratek obisk v Grahovo, kjer mi je župnik razložil svoje včerajšnje priporočilo vernikom, priporočilo, ki sem ga jaz le delno razumel. Zadeva ima neki precedens. Pred tremi leti se je neke nedelje zgodilo, da je gospod Melinc pri pridigi razlagal evangelij in, kot je naravno, na podlagi besed svetega pisma izvajal potrebne nauke. No, dva brihtneža iz Koritnice, Ciril B. in Ivan K., ki že leta ne prestopila cerkvenega praga, sta zatožila župnika, da je, kot sta sodila, zganjal politično propagando oziroma protipropagando. Klican na sodnijo v Tolmin, je gospod Melinc zavrnil obtožbo, izjavljajoč, da sta tista dva, ki niti nista bila prisotna pri obredu, popolnoma izkrivila njegove besede. Vseeno pa je bil gospod Melinc obsojen na 3000 din globe, ali, na izbiro, na deset dni zavora. Odločil se je za globo.

Videl sem kopijo rabsodbe. Čudovita je. A najbolj presenetljiv je zaključek. Sodnik (nisem si zapomnil imena tega znamenitega jurista) trdi, da je obtoženec res izjavil, da ni s svojimi besedami rekel tega, zaradi česar je

bil zatožen, da pa je njegova obramba nepomembna in da zato v ničemer ne spreminja veljavnosti pričevanja zgoraj omenjenih dveh zaslužnih prič, niti ne vpliva na razsodbo, ki zato ostaja nespremenjena. Torej, obramba nekega obtoženca nima nobene vrednosti ob izjavah prič, ki nista bili prisotni pri inkriminiranem dejanju. Koliko hlapcev Jernejev bi danes našel v Jugoslaviji rajnki Ivan Cankar!

Kneža, 23. julija

Danes je Kneža brez kruha. Pek je bil včeraj pijan, ker je napival Vstaji. Danes pa ima mačka.

To dejstvo, da v vasi ni kruha, nas toliko ne moti, ker ga pravzaprav nismo več kupovali od dne, ko smo videli, kako je pek, prehlajen in kronično v rožcah, kihal in kašljal tja v testo. A nismo pametno ravnali, saj smo se tako prikrajšali za čike cigaret *Drava* in za drobce škorpionov, ki so se vsako toliko pojavljali v pekovih izdelkih. Ker pa ima brata na visokem položaju, bo naš do bri pek trdno ostal na svojem mestu, razen, seveda, če mu ne bodo dodelili kaj boljšega.

Kneža, 25. julija

Po večerji sem oblekel dežni plašč, si poveznil čepico na glavo, skočil na kolo in odhitel v Grahovo na pevске vaje. Jutri, na dan svete Ane, je vaška šagra. Ko sem vozil dol po strmini proti vasi, mi je zadremala luč na kolesu, tako da sem nadaljeval kar na slepo, medtem ko se je spuščal mrak. Vso pot je pritiskala taka megla, da bi jo lahko z nožem rezal. O pevskem zboru ne duha ne sluha. Namesto pevcev pa sem našel organista, Travnikarjevega Toneta, čudaškega tipa, ki se umije samo takrat, ko ga pere dež. Tako sem torej svoj basovski del pel sam, medtem ko me je spremljal Tone, ki je na orgeljske tipke pritiskal svoje zamazane in kot bat debele prste; gospod Melinc pa je poganjal meh.

Prevod: Radoslava Premrl

JANKO FERK

PESMI

ODPRTA OKNA

odprta okna
in mraz
duša
te boli
in duh
ki neprestano nastaja
v možganski skorji
jutri
se boš
enkrat za vselej
odpovedal
mislim
svoboda
te ne bo več
kaznovala

PRED ČRNIMI OČMI

pred črnimi očmi
nenavadne kretnje
tujih ljudi

kretnje
so zadnja igra
nemih besed

v golih ustih
nič

V TVOJIH USTIH

*v tvojih ustih
besede
v mojih
smrt*

*v tvojih očeh
luč
v mojih
smrt*

*v tvojem telesu
življenje
v mojem
smrt*

*v tvojem srcu
ljubezen
v mojem
strah*

Janko Ferk je koroški pesnik in pisatelj, ki se je uveljavil tako v slovenskem kot v nemškem kulturnem svetu. Z zadovoljstvom mu izražamo dobrodošlico na naših straneh.

POGLAVJA IZ KRONIKE O RODBINI FABIANI IZ KOBDELJA

Prof. Renato Ferrari živi v Milanu, a je potomec stranske veje kobdeljske rodbine Fabiani, ki je dala kulturni Evropi arhitekta Maksa. Ime Renata Ferrarija je tržaškemu občinstvu domače, odkar je izpod njegovega peresa izšla zgodba Il gelso dei Fabiani (Murga pri Fabianijevih), v kateri z veliko naklonjenostjo do kraške zemlje in njenih ljudi pripoveduje o ljubezni Antona Fabiani, sina slovenske matere, in Charlotte, kasnejše gospodarice kobdeljske domačije. Poglavja, ki jih ponujamo bralcem in za katera se avtorju iskreno zahvaljujemo, so iz niza podob o članih pomembne rodbine, ki je primer zglednega človeškega in jezikovnega sožitja na naših tleh.

I. O MAKSU

Prve svetovne vojne je bilo konec in poleti leta 1919 smo bili spet v Kobdelju. Stric Maks se je večkrat nena doma pojavil, med temi kratkimi obiski pa se je vedno pozanimal, kako napreduje pri njegovem sinu Renziju učenju italijanskega jezika.

Vsi smo, bolj ali manj, izšli iz nemških šol in naše znanje italijanščine je nujno potrebovalo izpopolnitve. Obiskoval sem licej Dante Alighieri v Trstu, Renzi pa je bil dijak goriške realke, ki je bila tudi poimenovana po Danteju — morda pa se je tako imenoval le zavod, v katerem je stanoval? Kljub vsem tem Dantejem kot

zaščitnikom pa je raba govorice, ki pritrjuje s *si*, a smo jo mi pogostoma zamenjavali s tisto, ki pritrjuje z *ja*, potrebovala temeljitega prečiščenja.

Nekega dne, ko sva z Renzi-jem sedela na stopnicah pred našo »Schule« — to je bila majhna zgradba, ki smo jo tako imenovali, ker so jo v preteklosti uporabljali za pouk številnih potomcev, ki so se rodili in odraščali v senci velike murve, — in sva se pogovarjala o Indijancih — ti so bili najljubši predmet najinih pogovorov, — sva nepričakovano zagledala prožno postavo Renzi-jevega očeta. Prišel je skozi bližnji vhod, se ustavil pred nama in, ne da bi zgubljal čas, vprašal Renzi-ja, naj mu pokaže vaje iz italijanščine. Med drugim se je moral Renzi naučiti vsak dan 60 novih italijanskih besed, ki si jih je izpisoval iz knjige »Holandska« Edmonda de Amicis-a. Medtem ko je Renzi tekel po svoje zvezke v »Chantecler«, — njegovo sobo smo tako imenovali, ker je bila na strani kokošnjaka, — me je stric Maks vprašal, o čem sva govorila, »preden nama je, nepridiprav, s svojim prihodom pokvaril veselje«, kot je rekel. »O Indijancih - rdečkožcih,« sem preplašeno jeceljal. Bal sem se, da naju bo grajal, vendar pa sem, nasprotno, videl, kako se mu je razsvetlil obraz. Potem, ko je na hitro pregledal Renzi-jeve zvezke, je rekel: »Zdaj vaju bom spremenil v pristna Indijanca!« Ne spominjam se več, ali je imel tube z barvami v žepih ali jih je morda poslal iskat, vem samo to, da sva bila v kratkem času spremenjena v strašne vojščake Sioux; kokošja in puranova peresa, ki jih je bilo vse polno tam okrog, pa so še pomagala dopolniti metamorfozo. Ta dogodek bi bil sam po sebi nepomemben, če ne bi hkrati tudi zaznamoval nekega obdobja za ves naraščaj, ki se je za časa poletnih počitnic zbiral v Kobdilju — samo bratrancev nas je bilo šestnajst. Stric Maks nas je namreč razdelil v dve plemeni. Vsako pleme je imelo svojega poglavarja, dva častnika, pa še nedoločeno število »psov« ali navadnih vojakov. Določil je praviša igre, potem pa nas pognal v spopad. Bila je to igra, ki je globoko odjeknila v srcu nas vseh, kalila nam telo in duha. Pretekli smo velike razdalje, se zasledovali v prostrani pokrajini kraškega ostrega terena; te vaje pa nas niso samo telesno

okrepile, ampak smo na teh pohodih spoznali vsak košek naše zemlje: vsak njen prepad in vsako morebitno skrivališče. Ti pohodi ali vojskovanja so nam tudi priostrili smisel za iskrenost in pogum, poglobila prijateljske vezi, ki so v preživelih še vedno žive. In to čudovito prijateljstvo dolgujemo stricu Maksu.

Težko je reči, koliko za naš intelektualni razvoj dolgujemo drugim, še posebno vprašanje pa je, kako umetniki posredujejo drugim talentiranim elementom zavest in stvariteljski ogenj. Vpliv, ki ga ima genialen človek na vse, ki ga obkrožajo, ko oddaja okolju infinitezimalne delčke svoje genialnosti, učinkuje spodbudno, če najde plodna tla.

V mojih spominih na strica Maksa mi je neki dogodek bolj kot drugi živo pričujoč. Nanaša se na srečanje v Kobdilju, pod staro murvo, med Čipí, mojo bodočo ženo, in stricem Maksom. Čipí, ki je v poznejših letih postala scenografinja in kreatorka gledaliških kostimov, med drugim tudi za milansko gledališče Scala, je bila tedaj samo šestnajstletna nagajivka. Bila je ljubko dekle, vendar pa bolj kot s svojo pojavo je Čipí privlačevala zaradi isker, ki jih je oddajal njen skriti ogenjček okrog sebe, pa čeprav se niso vsi tega zavedali. Pravkar smo stopili na borjač, ko smo videli strica Maksa, kako prihaja skozi zelena vrata brajde. Predstavil sem mu svoje dekline in mislil sem, da se bo s tem končalo. Pa ni bilo tako. Zdelo se je, kot da bi bil stric Maks prevzet od stvariteljskega navdiha: V tistem trenutku je Čipí (to so bile začetne črke njenega imena: Cornelia Polli), čutila, kot bi jo nekdo oblikoval, kot bi jo upodabljal kipar ali jo risal slikar. Stric Maks je vzdignil roko in s palcem v zraku začrtal obrise njene postave. Če bi bil rekel: »veseli me, da sem te spoznal«, bi ne bilo ostalo ničesar od tistega prvega srečanja dveh izjemnih bitij, ki ju je narava obdarila z nezadržno željo po ustvarjanju kakor tudi s takojšnjo sposobnostjo uresničitve.

Gib stričeve roke je ostal vtisnjen bolj v moji kot pa v zavesti Čipí, pa čeprav sva se ga skupaj spominjala še mnogo let pozneje. Nisva si ga razlagala in nikoli nisva iskala zanj neki poseben pomen, vendar pa danes, v mojih samotnih razmišljanjih — moja Čipí je medtem u-

mrla — tvegam analizo, skoraj že podrobno anatomijo tistega giba strica Maksa. Pomen, ki ga jaz dajem tistemu gibu, se prav lahko zdi pretiran, lahko pa je tudi videti kot potreba, da se poklonim dvema pomembnima preminulima osebnostima. Nihče pa ne more zanikati, da je tisti gib strica Maksa sad navdiha, ki mu ga je posredoval ljubek dekličin pojav. Umetniško sporočilo. Poskus, da zarišeš, pa čeprav na neoprijemljivo zračno plast neki stvariteljski trenutek; da vtisneš na platno svoje notranjosti bežno srečo, ki jo nudi umetniku očarljivo žensko bitje. V to deklico sem bil prvinsko zaljubljen, vendar pa sem samo v tistem trenutku začel spoznavati, kaj in kakšna je Čipí. Stric Maks pa je to razumel že v prvem trenutku, ko jo je videl. Bilo je leto 1923; stric Maks je imel 58 let.

Na kratko bom omenil še neko drugo srečanje: tisto med stricem Maksom in mojo hčerko Eriko; do tega srečanja je prišlo v kraju Paluzza ali morda Paularo v Furlaniji. Bil sem s svojo hčerko na vaškem trgu in dekletcu (imela je 13 ali 14 let) sem opisoval kamnito fontano in oboke hiš, ko je nekdo za mojim hrbtom izrekel moje ime: »Renato«. Bil je že devetdesetletni stric Maks. Z eno roko se je opiral na Lotti, z drugo pa na palico (mislim da je bila bambusova). Še enkrat je bila njegova pozornost osredotočena na žensko bitje ob moji strani. Rekel ji je, da je zelo podobna svoji materi in jo vprašal, kaj počenja lepega. Erika mu je povedala, da se vzema za klasični ples; tedaj pa jo je véliki starec poprosil, naj mu pokaže kakšno plesno figuro. Deklica mu je rada ustregla in se vrtela v razigranem plesu okoli fontane, tako da je bila deležna ploskanja, pa čeprav njen ples ni imel dosti klasičnega na sebi.

V tistem času je bil stric Maks zaposlen s pisanjem romana in je bil zaradi tega miselno izredno razgiban. Ugotovil je, da ima Erika nekaj potez junakinje njegovega romana. Bil je to sad njegove fantazije, dekletcažene, nerealnega, simboličnega bitja.

Preden zaključim ta svoj skromni poklon spominu strica Maksa, moram še povedati o nekaterih značilnostih njegove osebnosti, predvsem o velikem sorazmerju in usklajenosti med njegovimi prožnimi gibi in načinom

njegovega govorjenja. Za razliko od njegovih bratov ni bil visoke postave, prej vitke, drobne rasti, vendar pa je bilo njegovo mišičasto telo kot sestav vzmeti. In naj se je gibal, gestikuliral ali pa govoril, vedno je zbujal vtis, kot bi se hotel osvoboditi neke notranje napetosti. Ne vem zakaj, a ko mislim na strica Maksa, se mi prikaže podoba veverice, ki skače s ciprese na cipreso vzdolž poti »Willyweg« nad brajdo. Posrečena je tudi primerjava s parnim strojem v trenutku, ko pod pritiskom puha in sope in komaj čaka, da se bodo sprožili vsi njegovi deli. Kot bi bili sunki vetra, tako so stricu Maksu prihajale besede iz ust, njegovi stavki so bili kratki in kot sklesani. Iz njega je dihal pojem bistvenosti. Njegove svetle sinjkaste oči in njegov glas so bili nabiti z magnetizmom, ki je s svojo sugestijo vplival na sobesednika.

Razen redkih izjem, ni mogoče trditi, da bi sorodniki strica Maksa in njegovega sina Renzi-ja za časa njunega življenja ljubili in občudovali. Za to ni iskati nikakršnega dramatičnega razloga, ampak gre za čisto navadno dialektiko med konformizmom in nekonformizmom. Maks, Lotti in Renzi so bili drugačni, drugačnost pa ni posebno priljubljena. Če bi ne bilo mene, bi bil Renzi popolnoma osamljen sredi množice bratrancev, ki se je ob poletnih počitnicah zbirala v Kobdilju. Verjetno se ne bi udeleževal skupnih iger, niti v tistih, ko smo se šli Indijance, in ki jih je, kot sem že povedal, organiziral prav njegov oče. Stric Maks je bil drugačen od svojih bratov in sester to pa tudi zaradi tega, ker je edino on živel ločen od žene; v tistih časih pa je bila ločitev vedno, pri tem ni bilo izjem ali opravičil, deležna splošne graje. Prav gotovo pa je bil stric Maks tisti, ki je najbolj ljubil Kobdilj in ki se je, bolj kot katerikoli drug član rodovine, ukvarjal z izvorom Fabiani-jevih. Izmed vseh bratov in sester si je edino on zgradil dom v Kobdilju.

* * *

Stric Maks je umrl v Gorici 12. avgusta leta 1962. Iz Milana sem poslal Renzi-ju sožalje, on pa mi je odgovoril sledeče: »Dragi Renato, iz srca se zahvaljujem tebi in Čipí za pismo z dne 18. avgusta (tega dne je bil tudi rojstni dan cesarja Franca Jožefa, in ko sem bil še de-

ček, smo v »Vili Maks« prižigali umetne ognje, ki jih je organiziral stric Willy in ki jim je prisostvovala že zelo stara babica, tvoja prababica von Kofler-Fabiani. Prišel sem v Gorico, poklicala me je Lotti, le nekaj ur pred očetovo smrtjo. Smrt je bila hitra, usmiljena. Niti dva dni ni bil na goriški kliniki Svetega Justa (Fatebene-fratelli). Spoznal me je in čisto na kratko sva se pogovorila. Rekel je: »Ta zadeva je skoraj resna«, potem je zgubil zavest in s težavo dihal; tako je preminil. Pogreb je bil v zasebni obliki, ker sem se hotel izogniti manifestacijam, govorom z morebitnimi polemičnimi notami, kajti Avstrija in Jugoslavija ga visoko cenita, medtem ko so ga tukaj vedno ignorirali, (in to je avtentična porogljiva ironija, kajti on je bil umetniško in čustveno vezan predvsem na italški genij). Vendar pa se je takoj razširila vest o njegovi smrti, in tako je prišla na pogreb Inci z možem, Marija z možem in Natalija. In, razume se, prišli so tudi goriški kolegi in znanci itd. Od nekdanjih 'indijanskih častnikov', od tebe, ki si bil namestnik poglavarja, od Ine, sem prejel najbolj simpatične in prizadete dopise. Še enkrat je prišlo do izraza, kako je naša stranka — stranka Indijancev — strnjena in solidarna. Tvoj Renzi.«

* * *

Iz drobne knjižice strica Maksa, ki nosi naslov »AC-MA« in ki jo je napisal in je izšla po drugi svetovni vojni, bom izpisal nekaj vrstic. V uvodu pravi sledeče: »Končal sem pisati septembra 1944; zaradi vojnih dogodkov je bil uničen moj dom in z njim vred ves material, ki sem ga pripravil za tisk v raznih jezikih, pa še študije in risbe. Čisto po naključju sem rešil nekaj listov, ki jih, obnovljene, posvečam svojim ljubljenima otrokoma Lotti in Renzi-ju, ki sta mi jih navdihnili, ne da bi se tega zavedala.«

II. O RENZI-JU

Krasnega zimskega sončnega dne, ki je izvabljal čebele iz panjev na očiščevalne lete, je 12. februarja leta

1984 prispel v Kobdilj pogrebni voz, na katerem sta bili dve majhni krsti s pozemskimi ostanki dveh genialnih mož: arhitekta Maksa Fabianija in njegovega sina Renzi-ja, doktorja agronomije. Pozemski ostanki očeta in sina so prispeli z goriškega pokopališča, kjer so dolga leta počivali, a zdaj so se končno vračali v svojo domovino, da bi jih dokončno pokopali v družinsko grobnico, tja, kjer je bila pred njima našla počitek dolga vrsta prednikov. Kobdiljsko pokopališče je vrhu griča, zaraslega s črnim borom. Na tem vrhu se je zbrala majhna skupina ljudi, ki je prišla iz bližnjih vasi, in številni sorodniki, med katerimi je bila Lotti, Renzi-jeva sestra in Maksova hči, in Elza Muck iz Ljubljane. Dvoje mrtvecev je bilo, a govori, ki so jih imeli predstavniki oblasti, ki so prišli iz Gorice, iz Ljubljane in iz Trsta, so bili prav vsi izključno posvečeni arhitektu Maksu. Saj je navsezadnje le malo prisotnih poznalo Renzi-ja, še manj pa jih je vedelo, da sin ni zaostajal za očetom ne v kulturi, ne v umetniški senzibilnosti, a da ga je prav gotovo prekašal v moralni in politični ortodoksosti.

Prav močno sem si želel, da bi se pridružil govornikom, zato da bi izrekel zadnji pozdrav prijatelju, ki mi je bil kot brat, in da bi javno povedal le nekaj besed v spomin temu drugemu rajnkemu, na katerega so prav vsi pozabili. Vendar pa je vse ostalo le pri želji. Razumel sem namreč, da bi bilo neumestno, motiti neko svečanost, ki je ni organizirala FAO (Organizacija za prehrano in poljedelstvo), pri kateri je bil Renzi zelo cenjen sodelavec, ampak sta jo organizirala goriško in ljubljansko združenje arhitektov. In končno Renzi ni zapuščal kamnitih sledov, niso za njim ostajale palače kot *Urania* na Dunaju, *Trgovski dom* v Gorici, *Narodni dom* v Trstu, če naj omenim samo nekatera dela strica Maksa; zato nisem spregovoril, in prav sem storil. Za prikaz Renzi-jevega plemenitega življenja ne bi zado-stovalo samo nekaj priložnostnih besed, ko pa ni bilo marmornatih dokazov, ampak samo spomin in občudovanje tistih, ki so ga poznali.

Da je bilo Renzi-jevo življenje zelo težko že od naj-nežnejših otroških let, o tem sem že povedal, ko sem omenil ločitev njegovih staršev kmalu po njegovem roj-

stvu. Zaradi tega so ga izročili teti Ani Muck, ki je živel v Ljubljani in ki je že sama imela pet otrok, a je vedno gledala na Renzija kot na svojega šestega otroka. Kmalu zatem, za razlog ne vem, se je selil v Gorico v hišo tete Mery, ki je bila poročena s cesarsko-kraljevim stotnikom kartografom Toni-jem Jesenkom. Ta zakonski par je bil brez otrok, zato se je lahko ves posvetil Renziju. Teta Mery si je takoj pridobila srce malega otroka, in med njima se je vzpostavila pristrčna čustvena vez. Renzi jo je ogovarjal s Tante-mamá (teta-mama). Zelo sta se imela rada, in če bi bilo nebo le malo naklonjeno ljudem, bi mu morala biti ta Tante-mamá ohranjena še dosti časa, da bi bil otroku tako zagotovljen normalen otroški in mladeniški razvoj. Vendar pa je bilo Renziju usojeno, da ni nikoli našel namestnice pravi materi. Samo pet let ima Renzi, ko mu umre Tante-mamá. Lahko bi rekli, da je Renzi postal v tretje sirota.

K sreči je tu Kobdilj, Fabiani-jevo orlovo gnezdo. Že nekaj mesecev, preden je umrla teta Mery, so malega orliča prenesli v Kobdilj na dom njegove babice. Bilo je meseca maja. Na Gradišču so cveteli jeseni, potonike in irisi. Na cipresah vzdolž brajde se veverice razdajajo v ljubezenski igri. Bliskovito kot puščice skačejo ljubke živalice s ciprese na cipreso. Renzi je že dovolj velik, da vpija to magično vzdušje, te vonjave, te zvoke in neskaljeno spokojnost življenja v tem svetu. V Kobdilju je babica Charlotte, kraljica, ki jo ubogajo vsi s spoštovanjem in ljubeznijo; tukaj je njen sin Jože-Pepi, lastnik posestva, tukaj je Pepijeva žena, Dunajčanka Mitzi. In prav Mitzi je prevzela skrb za malega Renzi-ja. Spet si Renzi umišlja, da je našel osebo, na katero bo lahko osredotočil svojo ljubezen, a vendar spet ni tako. Nad Avstrijo se zbirajo temne slutnje, odrasli so nemirni. Prišla je jesen in Renzi je videl, kako se je gmajna odela v rdeče. To še ni kri, to je rej, ki ob zatonu ožarja gmajno. V vinogradih je trgatav pikolita. Renzi posluša slovenske pesmi ob času trgatve in novega vina in si jih vtisne v spomin. Naslednje leto bo moral v šolo; teta Mitzi ga počasi privaja na misel o novi ločitvi: vpišejo ga v prvi razred nemške šole v Ljubljani. Septembra leta 1913 ga v drugič sprejme v svojo družino dobra teta Ana in vsi

njeni sinovi: Walter, Otto, Karl in nežni in prisrčni hčerki Elza in Grete. Pri njih bo Renzi ostal do decembra leta 1918.

Od februarja leta 1916 do decembra leta 1918 je v Ljubljani tudi moja družina. Moj oče je uradnik pri cesarsko-kraljevih državnih železnicah. In prav tukaj se utrdi prijateljstvo med Renzi-jem in mano. Združuje naju pravi, s krvjo podpisani dogovor.

Medtem pa na frontah divja vojna, in, ko mi šolarčki stopamo iz štiriletne nemške ljudske šole, prečkamo Sterrallee in se ustavljamo pred izložbami knjigarne Bamberg, kjer je izpostavljen veliki vojni zemljevid. Z veseljem ali z žalostjo pozdravljamo vsak najmanjši premik zastavic na zemljevidu. Razume se, da se veselimo zmag Avstrije, žalostni pa smo ob njenih porazih. Je to našo prizadetost pripisati učinku propagande? Ali pa gre za slutnjo, ki napoveduje samo nelepo prihodnost za Kras? Bridkost in skrb nas je prevzela, ko so Italijani zavzeli Gorico in smo se zavedeli, da je bil tudi Kobdilj v hudi nevarnosti. Vendar pa so bili taki občutki za nas otroke kratkotrajni. Čez nekaj minut smo že bili na Schlossbergu, in tam smo se šli našo vojno, ki je bila vse bolj pomembna kot ona druga, ki so jo počenjali odrasli.

V tistih letih je prišel stric Maks večkrat v Ljubljano obiskat svojega sina Renzi-ja. Obiskovali sta Renzi-ja tudi nona Charlotte in teta Terezina: obe sta se namreč zaradi nevarnosti pred italijanskim napredovanjem preselili iz Kobdilja v Ljubljano. V Ljubljani je devetdesetletna Charlotte zbolela za pljučnico, a se je sijajno izmazala. In to je bil predmet začudenja in tolažbe za vse, kajti lepo je vedeti, da pri devetdesetih letih lahko premagaš pljučnico.

Bili smo v Ljubljani, ko je umrl Pepi in zapustil vso svojo lastnino — zemljiško in kmetijsko podjetje — mlajšemu bratu Edmundu. Kakor že vemo, se je Edmund nastanil v Kobdilju šele po koncu prve svetovne vojne, morda je bilo leta 1920. Čeprav so vsi Fabiani-ji, ki so odraščali v Kobdilju, imeli že v krvi neko prirojeno nagnjenje do poljedelstva, vendar to ne pomeni, da so imeli tudi potrebna izkustva, da bi dobro vodili kompleksni ustroj kobdiljskega posestva. In Edmund je imel

morda še manj izkustev od drugih, ker je bil, vse do trenutka, ko je prevzel Pepijevo dediščino, visok politično-administrativen funkcionar Generalnega namestništva Jadranskega primorja.

Pol tisočletja je to področje pripadalo Avstriji, zato ni potekel brez travme prehod pod italijansko oblast, a posebno travmatično je bilo vse, kar je bilo v zvezi z ekonomijo.

Čeprav si je Edmund prizadeval po svojih najboljših močeh, bi bilo, kot je večkrat ponavljal, vse šlo po zlu, če ne bi bilo njegove izdatne penzije, ki je reševala bilanco posestva. Takoj so uvideli, da bo treba sunkovito spremeniti smer in da je zato potrebno usposobiti Renzija, da bo postal bodoči lastnik posestva. In tako se je Renzi leta 1925 vpisal na agronomsko fakulteto v Milanu. Renzi je bil pravšnja oseba za to: ni mu manjkalo ne inteligence ne energije in ne zanosu za nalogo, ki ga je čakala. Zares je kazalo, da bo prišla bodočnost Fabiani-jevega posestva v dobre roke; da bo neki novi Anton ali Pepi kmalu usposobljen za to, da bo spet vzcvetela ljubljena zemlja naših dedov.

Na žalost pa se je zgodilo nekaj nepredvidenega in vsi ti utemeljeni upi so se izjalovili: v Italiji je prišel na oblast policijsko-politični režim, ki se je še posebno zagrizeno spravljal nad slovensko manjšino na Krasu. Že leta 1920 je prišlo tragično opozorilo: tedaj je bil požgan Hotel Balkan, ki ga je bil načrtoval Maks Fabiani in v katerem je bil sedež različnih slovenskih kulturnih ustanov, *Narodni dom*.

Renzi se je takoj opredelil za kraške ljudi. To je bila odločitev, ki se je popolnoma ujemala z njegovim številnim in ponosnim značajem, Renzi je namreč spoštoval dostojanstvo ljudstev. Boriti se za pravično stvar, to je bil za poštenega, odkritega viteza, kakršen je bil Renzi, kategoričen imperativ.

Ko je bil študent v Milanu, se je vključil v skupino, ki jo je organiziral Lelio Basso. Zaradi izdajstva je prišel v roke vsemogočni in učinkoviti fašistični policiji seznam pripadnikov, ki so si zadali nalog, da bodo v ilegali obnovili razpuščeno socialistično stranko. Na tem seznamu sta bili tudi Renzi-jevo in moje ime. Renzi je bil

za velikonočne počitnice v Kobdilju in tam so ga aretirali. Samo nekaj dni je policija potrebovala, da je skupino zbrala v Milanu in jo predala Posebnemu sodišču. Renzi-ju in meni se je posrečilo, da so naju dali v celico skupaj. V sosednih celicah šestega krila jetnišnice San Vittore pa so bili Lelio Basso, Ermanno Bartellini (pozneje je umrl v Dachau-u), Mario Vinciguerra in Umberto Terracini. Člana te skupine sta bila tudi profesor Gino Luzzatto od Ca' Foscari iz Benetk in profesor Alessio s padovanske univerze: oba sta bili pomembni imeni italijanske kulture in prav onadva sta nas rešila še hujših kazni. Eden izmed komisarjev milanske kvesture nam je namreč zaupal, da se je Posebno sodišče odpovedalo sodni obravnavi, ker bi proces proti intelektualcem takšnega formata povzročil ogorčenje in dvignil mnogo prahu v javnem mnenju.

Bila je pomlad leta 1928. V tistih letih je fašizem najbolj zatiral in preganjal komuniste, za druge pa se je začela doba »palice in sladkorčka«.

En del skupine je bil konfiniran. Renzi je dobil tri leta, jaz pa pet let konfinacije.

Potem ko je Renzi poravnal svoj dolg domovini, se je znašel pred težko izbiro. Naj se kot agronom (posrečilo se mu je doktorirati v času svoje konfinacije na otoku Lipari) posveti skupaj s stricem Edmundom izključno kobdiljskemu posestvu, ali pa naj pusti, da bo stric sam še naprej vodil posestvo tako, kot je to delal zadnjih petnajst let, sam pa bi se odpravil v Milan in tam deloval v svobodnem poklicu. Stric Edmund ga je namreč izrecno povabil, naj bi z njim sodeloval, a Renzi je okleval. Renzi mi je nekoč zaupal, da bi imelo sodelovanje z Edmundom tudi svoje negativne strani. Ker je stric Edmund prav gotovo menil, da je njegova agrarna politika edina mogoča, in, čeprav je bil obdarjen z izredno inteligenco, bi težko prenašal morebitne kritike in popravke svojemu delovanju. Poleg tega pa je bila slovenska obmejna pokrajina le malo primerna za to, da bi lahko bivši interniranec in človek pod posebnim nadzorstvom, nemoteno deloval. Jaz sem bil Renzi-ju neovrgljiv dokaz, da je iluzorno misliti, da bi lahko v Julijski krajini mirno opravljali kakršnokoli delo mi, ki smo bili

žigosani kot slavofili. Kot profesor sem kar dvakrat dobil razrešnico: prvič je bilo v Tolminu, od koder so me spodili tik pred koncem šolskega leta; drugič pa bi bil moral iz Trsta, a samo prijateljstvu z ravnateljem Fondo se moram zahvaliti, če sem lahko zaključil šolsko leto.

In tako sva se oba preselila v Milan. Renzi je, kot že rečeno, izbral svobodni poklic. Pozneje je sprejel razne obveznosti, začeni s privatnimi šolami, kjer je poučeval cenjenje vrednosti blaga, nadaljeval pa z občasnimi katedrami v bocenski pokrajini. Za nekaj časa je postal direktor poljedelskega obrata nekega pomembnega milanskega slaščičarskega podjetja. Bil je funkcionar zveze Federconsorzi v Brunecku, temu delovanju pa se je leta 1945 odpovedal zaradi načelnih nesoglasij s predsednikom Bonomi-jem. Po vojni je bil direktor zadruga *Cooperativa Produttori Sementi* iz Val Pusterie. Postal je tudi leta 1950 direktor poljedelske proizvodnje pri odborništvu za poljedelstvo dežele Tridentinska - Južno Poadižje.

Od novembra leta 1956 do julija 1957 je bil, po nalogu Organizacije za prehrano in poljedelstvo FAO, v Jugoslaviji. Pregledal je področje s črno zemljo in mi o tem v pismu navdušeno poročal.

Od leta 1958 do leta 1973 je bil svetovalec za proizvodnjo semenskega krompirja pri *Ente Nazionale Sementi Elette di Milano* (Državna ustanova za izbrana semena).

Več kot dvajset let je bil izvedenec za zavarovanje proti toči pri *Riunione Adriatica di Sicurtà*.

Zadnja leta se je podjetje *PAI-Pavesi* pogostoma poslužilo njegovih strokovnih nasvetov v zvezi s proizvodnjo krompirja.

V nekem pismu iz leta 1967 se Renzi pritožuje, da se vedno bolj redko obračajo nanj; da čuti, kako ga poklicno bojkotirajo, ker ne zna in ne more sprejeti kompromisov; da mora biti za svoje uspehe bolj hvaležen tujini kot pa Italiji. Tako mi piše: »Konec junija sem bil gost Agronomskega inštituta Slovenije; doživel sem nekaj zelo zanimivih dni in nezasluženo priznanje.«

Ob neki drugi priložnosti mi je razložil, kje tičijo

razlogi njegovih trenj z italijanskimi ustanovami. »V Italiji, kjer vlada površnost, gre največkrat za to, da zapreš kar obe očesi pri uporabi kemičnih snovi z visokim kvocientom toksičnosti. In kar se tega tiče, so podjetja, ki take kemične snovi proizvajajo, poskusile korumpirati kmete, ki so zaradi zastrupitve doživeli prave tragedije. Z milijonskimi vsotami kupujejo njihov molk.«

V zadnjem pismu mi Renzi omenja razne preglede pokritih nasadov v Brunecku, v Briksnu, potem še tiste v Abrucih in v Battipaglia pri Salernu. Na ta potovanja se je podal zato, da bi prevzel vzorce virusno okuženih rastlin. In v svojem pismu še dodaja: »Pravkar sem končal s svojimi zadnjimi raziskovalnimi izsledki. Po tem delu, ki me je do skrajnosti zavzelo in izmučilo, ostajam sam na okopih za sterilen boj proti neodgovorni, lahkomišelnosti uporabi fitofarmakoloških sredstev z visokim kvocientom toksičnosti.«

Leta 1942, druga svetovna vojna je bila v polnem razmahu, se je Renzi v Milanu poročil s Terezino Tiboldi, ki je bila vdova s hčerko. Ta zveza je bila neplodna, in tako je ostal Renzi zadnji mogoči kobdiljski dedič.

* * *

Ne, ne bi smel pisati o Renzi-ju. Ne jaz! Ko prebiram njegova pisma, sem ves razburjen in ganjen. Slišim, kako vsako njegovo pisano besedo izgovarja njegov glas. Renzi-jev glas, močan, zvenec in pronicljiv. Če je kdajkoli bil kdo sin Krasa, to je bil Renzi Fabiani. Trden kot skala, a istočasno občutljiv kot glasbilo. Ne poje mar burja skozi kamnite meje, skozi špranje, skozi kot rezilo ošiljene apnenčaste sklade, ki poganjajo iz kremenaste zgornje plasti občinske gmajne? Samo ko se vrnem na to kraško zemljo, najdem pravi mir in resnično srečo, ker tukaj v vsaki rastlini, v vsaki vonjavi, v vsaki sapici vetra najdem spet tudi svojega prijatelja.

5. avgusta leta 1952 je umrl v starosti petinosemdesetih let Edmund Fabiani, predzadnji kobdiljski gospod. Nima dedičev — nikoli se ni poročil. Naravni dedič je Renzi, edini, ki nosi Fabiani-jevo ime. Dedič tega, kar še ostaja od davnega kobdiljskega posestva. Razen zimskega vrta in faladurja je vse drugo zdaj ena sama razvalina. Anglo-ameriška vojaška uprava je obnovila gospo-

darsko poslopje, vse drugo pa je še zdaj le kup groblje. Sredi borjača se upira smrti edino le murva; trdovratno vztraja, a je vedno bolj nagnjena in vedno bolj nevarno se ji deblo razkraja, čeprav jo podpira velik kamen, deblo pa oklepa železen obroč.

Od prvotnih 80 do 100 hektarjev zemlje jih je jugoslovanska oblast pustila posestvu le pet. Ker je lahko izbral, je razumljivo, da je Renzi izbral najboljše parcele. S to zemljo bi lahko dobro urejeno in vodeno posestvo spet vzcvetelo.

Vnovič je bil Renzi pred težko izbiro. Ali je mogoče spet pogrešil? Lahko bi prevzel v svoje izkušene roke kar je še ostalo od nekdanj cvetočega posestva; lahko bi iz tega pridelal največ, kar bi se dalo, in v miru živel do konca svojih dni. A se je raje odpovedal. Za koga in za kaj? Kaj je tudi v Renzi-ju že zglodal svoje globoke rove črv urbanizma? Kaj je bil že povsem postal meščan? Njegova žena je bila prav gotovo meščanka; kar se pa Renzi-ja tiče, ni bil več mlad, njegov poklic pa ga je vodil v mednarodne kroge. Potoval je ali pa je, zaprt v svojem milanskem stanovanju, pisal znanstvene knjige, članke za revije in časopise. Težko bi menjal tok svojega že ustaljenega, razgibanega življenja. Mislim pa, da je moja domneva pravilna, če trdim, da je Renzi-ja težil davni strah pred izginitvijo rodovine. Z njim bo rodovine konec. Vedno težja je postajala skala, ki mu je ležala na prsih: môra popolnega izničenja.

* * *

Aprila meseca leta 1973 se je Renzi podal, kot je bila njegova navada, na pomladansko potovanje proti vzrodu. Šel je v Ljubljano in obiskal družino Muck, potem se je ob vrnitvi v Italijo, ustavil v Kobdilju in končno nadaljeval pot proti Gorici, kjer je živela njegova sestra Lotti. Tukaj se je počutil slabo. Ni imel pojma, kaj je narobe z njim, in upal je, da je le slabost, ki bo hitro prešla. A sestra Lotti je vztrajala, da ga mora pregledati zdravnik. In zdravnik je bil mnenja, da morajo Renzi-ja takoj odpeljati v bolnišnico. Tam so ga nemudoma operirali na prostati. Nastopile pa so komplikacije v zvezi z ledvicami, in 27. maja leta 1973, ob štirih zjutraj, je umrl dobri, močni, dragi Renzi.

»Ne morem pozabiti,« mi je pisala Lotti, »kako se je vedno smehljajal, nikoli se ni pritoževal, le roke mi je poljubljal. Skoraj ničesar ni več jedel. Kako je shujšal, ubogi moj Renzi; a zakaj ga ni več, njega, ki je bil tako krepak, nikoli bolan. Dne 14. aprila so ga sprejeli v bolnišnico, 20. aprila je napravil oporoko, to pa pomeni, da se je slabo, zelo slabo počutil.«

V oporoki je Renzi zapuščal vso svojo kobdiljsko lastnino svojemu zaupniku in oskrbniku — Maksu Gaspariju.

Skušal sem se vživeti v Renzi-ja, medtem ko se je v bolniški sobi odločal za ta svoj poslednji korak: da namreč zapusti vse, kar je bilo sedem, morda osem stoletij Fabiani-jeva last, nekomu, ki ni pripadal Fabiani-jevi rodovini in ki ni nosil Fabiani-jevega imena. Skušal sem se dati v njegovo kožo zato, da bi razumel to njegovo gesto, in ker sem ga vseskozi poznal, mislim, da sem prišel do zaključka, ki je najbližje resnici. Renzi je, bolj kot ljudi, ljubil svojo zemljo, in zato jo je hotel izročiti izkušnim rokam. Tako izkušnim rokam, kakršnih ni imel stric Edmund in kakršnih ni imel noben drug daljni potomec Fabiani-jeve družine.

Apnenec in rdeča zemlja sta bila hranila Renzi-ja, mu dala moč in odpornost proti sunkom vetra, ki so česali gmajno. Burja, jugovzhodnik in široko so za Renzi-ja to, kar so bili tudi za pritlikave hraste, za rej in za brin: sapa v flavti, lok na strunah violine, proizvajalci zvokov. Spet ga vidim, kako na Gradišču z zbranostjo vernika pričakuje sunke burje. Tam z nanoške strani je moralo priti ostro ljubkovanje. In spet vidim Renzi-ja, kako sedi pri vaščanih na klopci ob ognjišču prijazne tople kuhinje in posluša, kako prihaja s strehe, skozi dimnike tistih nizkih hiš, satanovo divjanje; tedaj je bilo, kot bi hrumeča sapa nabuhnila vso hišo, kot da napihuje meh škotskih dud.

Renzi-jeve korenine so segale globoko v zemljo; oprijemale so se kraških čeri, vendar pa se je bila v njem vgnezdila usodna slutnja smrti. Zato taka odločitev v njegovi oporoki.

Elza Muck, ki jo je Renzi cenil, mi je iz Ljubljane, v nemščini, poslala njegov portret in ta portret bom zdaj

posredoval kot zaključek tega poglavja o Renzi-ju, sinu vélike kraške rodovine, iz katere so izšli véliki ljudje.

»Wir haben viele, viele schöne Stunden zusammen verbracht und hatten ihn wirklich sehr gern! War er doch ein ganz seltener Charakter, felsenfest, ehrlich, gerade — und dabei so herzensgut, schnell gerührt, ein scharfer Denker und ein Poet, Ästhet.«

Vsi na Krasu razumejo nemški jezik, zato se mi je zdelo, odveč, da bi zgornje vrstice prevajal.

Moj sin Daniele pa mi svetuje naj tekst prevedem, in jaz ga bom poslušal:

»Mnogo, mnogo lepih ur smo skupaj preživeli in vsi smo ga zares radi imeli. Bil je izjemen značaj, trden kot skala, pošten, odkrit in obenem srčno dober, zelo hitro ga je nekaj ganilo, oster mislec, poet in estét.«

III. O TEREZINI — S'CIAVI

Terezina Fabiani, ki so jo vnuki klicali — nona Zina —, se je rodila v Kobdilju 30. oktobra 1847 prav v času, ko je bilo v Avstriji čutiti prve znake velikih preobratov, ki so leta 1848 pretresali Evropo. Kobdilj pa se ni prav nič nalezal te revolucionarne mrzlice, tako da je mala Terezina lahko rasla v okolju, ki je nadvse blagodejno vplivalo na ravnotežje njenega duha in razuma. Vendar pa, če na eni strani lahko trdim, da Terezine niso prizadeli revolucionarni nemiri, in je tudi zares niso prav v ničemer vznemirili, je pa vendarle tudi res, da je imelo leto 1848, še bolj pa že leto 1815, to je leto Dunajskega kongresa, odločilno vlogo v njenem življenju.

Skrivnostne stezice se stekajo tako, da bi dve človeški bitji privedle do skupnega cilja. In ti človeški bitji se ne bi nikoli srečali, če ne bi k temu pripomogli tudi zgodovinski dogodki. Če namreč Metternich ne bi bil vključil kraja Comacchio v sestav papeške države, bi usoda Terezine Fabiani drugače potekala.

V tisti dobi se je Trst ponašal s svojimi najpomembnejšimi institucijami: z ekonomskimi, bančnimi in z za-

varovalnimi družbami, z borzo, z Avstrijskim Lloydom in tako naprej. Vse te institucije so ustvarjale blagostanje tržaškega prebivalstva; v papeški državi pa je, nasprotno, vladala prav črna mizerija. Edini, katerim se je tam dobro godilo, so bili duhovniki, ker zanje so bila rezervirana najboljša mesta, najboljše službe in vsakovrstne prebende. Zato, da ne bi trpeli lakote, se je družina Ferrari odločila, da bo žrtvovala svojega prvorojenca, hotela ga je namreč prisiliti, da bi oblekel talar. Štefan, tako se je imenoval vnaprej določeni, pa se ni čutil poklicanega za to spravno daritev, odločno se je uprl očetovi volji, in, da ga ne bi pripravili do tega, da bi popustil, — družina je namreč izvajala nad njim močan pritisk —, se je raje odločil za beg. Vkrcal se je na bragoc, s katerega se je izkrcal v Trstu. Tukaj se je potem za stalno naselil; prav kmalu je dobil delo in tudi ženo, s katero se je poročil. Zaljubil se je v francosko dekle, hčerko Napoleonovega častnika. Mogoče ni neutemeljena misel, da je na to njegovo zaljubljenost vplivalo njegovo globoko občudovanje in vdanost velikemu Korzičanu. Po drugi strani pa ni povsem zgrešena domneva, da je poraz njegovega idola pomenil za Štefana začetek neke psihične okvare, ki se je pozneje, ko mu je umrla hčerka prvorojenka in, po rojstvu sina, tudi nadvse ljubljena žena, sprevrgla v manijo preganjavnice. Čudni strahovi so se ga polaščali; čutil je, da ga preganjajo Avstrijci, ker je zvest Napoleonu. Ves pretresen je zbežal iz Trsta in zapustil malega neboljenega sinčka. K sreči je bil prišel v Trst tudi eden Štefanovih bratov, ki je morda iz istih razlogov, ki so spravili v beg njegovega starejšega brata, zapustil Comacchio in se naselil v Trstu, kjer je odprl »Cafeterio« pod Chiozzovimi oboki. Malega Edvarda je sprejel stric in ga, kot bi bil njegov lastni sin, vzgojil z ljubeznijo. Zgodilo pa se je, da se je še enkrat v zasebno življenje vmešala politika. Tokrat pa zato, da bi postavila resne zapreke čustvenemu razmerju dveh mladih zaljubljenцев.

Cafeteria Ferrari pod Chiozzovimi oboki je postala, v drugi polovici devetnajstega stoletja, centrala, kjer so se zbirali najbolj razvneti tržaški iredentisti; in ko je Edvard povedal stricu Francu Karlu Ferrariju, ki ga je

tako ljubeče vzgojil, da namerava vzeti za ženo dekle s kraške planote, se je stric uprl z vsemi štirimi. Brezpopojno je postavil Edvardu svoj veto in odločno izjavil: »Nikoli ne bom dovolil, da bi nekdo, ki nosi Ferrari-jevo ime, vzel s'ciavo za ženo. Ti ne boš poročil tiste s'ciave!« Prav tako mu je rekel.

No, in zdaj naj mi bo dovoljen majhen filološki odmik v zvezi z besedo s'ciavo; ta beseda mi je bila vedno všeč, ker ne prenese nobene dvoumnosti. Vsaj v Trstu ne. S'ciavo bi prav lahko pomenil dvojje: Slovana ali pa sužnja, vendar pa v Trstu zaznamenjuje vedno samo Slovana, in naj mi nihče ne reče, da ta beseda nima skrajno sramotilnega pomena; to pa še posebno zato, ker jo skoraj vedno spremlja izraz »porco«. Ni, seveda, da bi se človek zaradi tega razburjal: majhne, strupene in posmehljive človečke je lahko najti kjerkoli na tem svetu. Zmeraj so si ljudje izmišljali sramotilne vzdevke, s katerimi so označevali prebivalce nekega bližnjega mesta ali bližnje vasi ali pa drugače govoreče ljudi. Dandanes se to mnogo manj dogaja kot nekoč, vendar pa vsi vemo, da so nekoč v Trstu pravili Nemcem lugari ali gnochi: Italijani, posebno tisti z juga, so bili cifarielli, Furlani »magna merda«, glede prebivalcev Milj pa je veljalo vprašanje: »Semo omini o muiesani?« (Kaj smo ljudje ali Miljčani?) Spomnim se, da so med prvo svetovno vojno zasmehovali Tržačane, ki so simpatizirali z Avstrijo, z vzdevkom »leccapiattini« (lizuni) ali pa z vzdevkom »Katzelmacher« (magnagatti). Mene samega je doletela čast, tedaj sem bil še deček, da so me, kraju primerno, ogovarjali z vsemi tremi psovki: bil sem Katzelmacher, ko smo bili v Welsu, »prekleti italijanski«, ko smo stanovali v Ljubljani; ko pa smo se pozneje — leta 1918, vrnili v Trst, so me mnogokrat nagradili z vzdevkom »porco de s'ciavo«.

»Ti se ne boš oženil s tisto s'ciavo!« je grmel nad nečakom Edvardom dobri stric Franc Karl Ferrari.

Edvard je ljubil svojega strica in bil mu je hvaležen, ker ga je z veliko ljubeznijo vzgojil in mu bil toliko let kot oče. Za Edvardovo hvaležno srce ni bil upor proti tisti kategorični prepovedi lahka stvar. Dolgo je okleval nad tem, kaj naj stori, vendar pa — je ljubezen prema-

gala žalost. Bolj kot strica je Edvard ljubil tisto s'ciavo, ki je prišla dol s Krasa, in, kot se v podobnih primerih vedno zgodi: ni boga ne svetnika, ki bi prepovedal dve-ma mladima ljubimcema, da se ne bi zvezala, kot nara-va zahteva. Edvard je imel skoraj trideset let, ustvaril si je bil izvrsten ekonomski položaj, zato je čutil, da je svoboden, in se je uprl stričevi samovolji, ki se mu je navsezadnje zdela absurdna in krivična. Kaže pa, da se je tudi Terezina močno upirala Edvardovemu snublje-nju. Ker ne vemo za druge upoštevanja vredne razloge za takšno Terezinino zadržanje, lahko samo zaključimo, da je šlo za večno žensko igro, ki hoče, da si je, preden se vda, moški dolgo želi.

Terezina Fabiani je pogostoma prihajala v Trst v go-ste k teti, ki je stanovala v ulici »Delle legna«. Šlo je za Pepino Kofler, Charlottino sestro, ki se je v Trstu poro-čila s češkim trgovcem, s katerim pa ni imela otrok. Teta Pepina je bila prisrčna, obenem pa stroga »chape-ron« — spremljevalka —, in ko je spremljala Terezino na plesne prireditve, je ni niti za trenutek izpustila iz-pred oči. Saj sta se bila Terezina in Edvard spoznala prav na nekem plesu. Mlada dva namreč pravzaprav ni-sta imela drugih priložnosti, kjer bi se lahko videla in se pogovarjala. Njuna ljubezenska igra je prav gotovo dol-go trajala, ko pa je bila odvisna izključno od časa, ki sta ga imela na razpolago med plesom. Gotovo je v vrtincu valčka ali polke Edvard, vedno bolj zaljubljen, zašepetal svojo ljubezen in končno tudi prosil za njeno roko. Prav lahko si predstavljamo, kako se je vedla dvajsetletna Te-rezina, na kratko bi lahko rekli, da mu je nazadnje ob-ljubila odgovor ob njunem naslednjem srečanju.

Vse, kar sem doslej povedal o tej zadevi, je izključno sad moje domišljije, vendar pa ni sad domišljije listek, ki smo ga, mnogo let po Terezinini smrti, našli med Ed-wardovimi papirji. Na tem listku je bilo zapisano: »... da-nes mi je na sprehajališču na Akvedotu Terezina z očmi rekla dá.«

Tako se je zgodilo, da je sin državljana papeške dr-žave poročil deklé, katero je stric imenoval s'ciava. Te-rezina, tako kot vsi njeni bratje in sestre, je to zares bila, pa čeprav le delno. Arhitekt Maks Fabiani je o tem zelo razločno povedal: rekel je namreč, da je za tretjino

Slovenec, za tretjino Avstrijec in za tretjino Italijan. Vendar pa so za Tržačane s'ciavi vsi tisti, ki so prišli s Krasa.

Začel sem pisati o življenju Terezine Fabiani od trenutka, ko se je družila z Edvardom Ferrarijem, ker so podatki o njenem otroštvu, kakor vse do njenih dvajsetih let, zelo skopi. O njenem učenju vemo samo to, da je z njim začela v Kobdilju pod vodstvom mlade učiteljice, ki je učila vse otroke v majhnem poslopju, kateremu smo pravili »Schule«, zgrajeno pa je bilo na dvorišču, kjer je rastla velika murva. V tem poslopju sta obiskovali osnovno šolo vsaj dve generaciji Fabiani-jevih otrok, tistih, ki sta jih rodili Tereza Pavlič in Charlotta Kofler, in verjetno so se v tej šoli otroci naučili pisati in brati v treh jezikih, kot je zahtevala družinska tradicija. Po končani osnovni šoli so morali, če so hoteli nadaljevati študije, daleč proč od doma. Zdi se, da so bili Fabiani-jevi predvsem naklonjeni Idriji. Prav tja so namreč odhajali peš Fabiani-jevi dečki in deklice, zato da bi obiskovali višjo šolo. Znano je, da je mala Tereza na kolenih prosila mamo, naj je ne pošilja tako daleč od doma. Nič se ne ve, ali jo je mati uslišala, mnogo bolj verjetno je, da je mati prošnjo male Tereze odbila. Vprašanje šole in na splošno »študija« je družina obravnavala z veliko strogostjo. Karla, Terezininega brata, tri leta mlajšega od nje, so kratkomalo spodili od doma zaradi njegovih slabih ocen. Vkrkali so ga na ladjo kot mornariškega vajenca, in nikoli več se ni povrnil v Kobdilj. Hudo bolan pa se je vrnil v Trst, in ko je bil na koncu s svojimi močmi, je prosil za pomoč družino. Na njegovo obupano prošnjo se je odzvala samo Terezina, ki je pohitela k njegovi bolniški postelji in mu stala ob strani vse do konca njegovih dni.

Omenjam ta dogodek, ker je značilen za Terezinin značaj. V svojem dolgem življenju se je neštetokrat zavzela v prid tistih, ki so potrebovali njene nege, njene tolažbe in njene podpore. Nikoli se ni štedila, nikoli ni odrekla svoje pomoči in to je delala prav do visoke starosti. Za vse, kar je dobrega storila, si je Terezina zaslužila občudovanje in veliko ljubezen Fabiani-jevih in njihovih potomcev.

Prevedla Radoslava Premrl

Avgust Černigoj

Slikar v ateljeju (lesorez)

Z odhodom Avgusta Černigoja smo izgubili velikega mojstra risbe, barve in grafike, a vtem ko s težkim srcem zaznamujemo njegovo izgubo, se hkrati zavedamo, da nam ostajajo dela, s katerimi je potrdil visoko raven naših umetniških dosežkov.

SAJ SE ZEMLJA VRTI

Urednik rabi nekaj za revijo. Nekaj. Pa karkoli. Ne ne. Ne karkoli. O živalih sploh noče slišati. Za veliko je prikrajšan. Ali pa se samo dela. Ker je mačkam in psičkom ostal na čelo vtisnjen črn pečat z velikimi DSŽ (Družba samskih žena). Pravijo, da sega srednji vek s svojim repom prav do naših dni. Ptice pa so vse od svetega Frančiška ostale sicer ljubke, a vsekakor tja pod nebo potisnjene stvarce, ki da jim je čudaški svetec govoril v svojih pridigah. Vprašujem se, kako se je med Frančiškom in pticami sploh začelo. Morda je poteklo podobno, kot pri nas.

Priletelo je, se obesilo v mali železen obroček na latniku nad obloženo mizo. Bilo je črno belo in rumeno. Bilo je, rekli so, sinica. Zazrlo se je s pohlepnim očeskom v polno skledo in med vzhičenim in prosečim reklo:

»Jeste, kaj? Pa še niti lačni niste!«

»Ne prav. Jemo, kar tako, iz navade. Iz dolžnosti, če hočeš. In ti?«

»Ooo,« je reklo in stisnilo belkaste starikave vekice (tudi mladi ptički jih imajo že take) ter nasršilo grebenček na glavi.

»Jaz ..., kaj bi pravil!«

Poigrala sem se s prstanom na roki: Salomon ga je že nekoč nosil in kdor ga ima, ume govorico vsake živali.

Zato vem, da je pogovor med nama potekel natanko tako, dasi ga nihče od navzočih ni razumel, le začudeno so vsi zazijali, ko je sestradani ptiček planil v nepoznano žensko roko, ki je ponujala nebeško mano. Nato so prišle še druge ptice, rumene in plave; na Krasu jim pravijo plavčki, pa še take s klobučkom in brez, velike in majhne, vse enako lačne. Polastile so se te pravljичne dežele melagranov, kjer jim je dovoljeno vedriti pod človeško streho ter se gugati na lestencih in pa se voza-

riti gor in dol po številčnici na telefonu: »Saj smo tu, saj smo tu! Saj ne izginjamo! Kje neki ...«

Ali sinica ne živi samo od mane, ampak tudi od oreha, ki ga nikoli ne zabi vplesti v svoj mali ptičji očenaš, ki v svežem jutranjem jeziku izzveni v »daj nam danes naš vsakdanji oreh« ... Natanko tako.

Od tistega dne dalje je zato iz tistih majhnih nebes padala mana ob vsaki uri, iz novooblečenih vej pa je padalo toplo pozabljenje na čarovnico zimo, ki je mrtva ležala v najglobljem dnu zaliva.

Ta pa je bil jantarsko obsijan in razigran od jutranjega borina, ki je nanj risal svetle zalivčke, temnovijoličaste otočke in daljne ceste, po katerih so prihajale poletne sanje za vse, ki so jih bili naročili. Prihajale so v slapovih glicinij in manioli, v vonjavi oleandrov in jasminov, v omamnem cvetenju trte, s tovari domačih breskev, sliv in fig; iz daljnega Madagaskarja pa se je pravkar vrnil pomlajeni in komaj poročeni kobilar in na akacijo za hišo obesil svoje v žogo zgneteno gnezdo.

Prišle so jate živopisanih, s svilo obloženih metuljev in postavile na laž trditve vseznalnih meteorologov, češ letos pa ne bo poletja. Ali pa bo, vendar hladno in kratko, nekakšna omiljena zima. Metulji pa so rekli, da ne bo tako. Poletje bo, pa še kakšno: dolgo dolgo in toplo toplo. Še bomo v poletnih večerih ležali v izsušeni travi, le za spoznanje spodobnejši od Adama in Eve, in prisluškovali komaj slišnemu drdranju Velikega voza čez nebesno stran. Tako pravijo metulji in njih govorica je stara milijone let. Preverjena je do kraja, kdo bi ji ne verjel?

Na nasprotnem bregu, onkraj zaliva, so se vžgala okna v jutranjem soncu.

»Ne. Ne tako. Ravnaj ravnaj ravnaj. Še maloooo. Dobro, Igor. Dobrooo.«

Neznani Igor je vodil enega od belih trikotničkov, ki so se polagoma trgali od brega in plahutali tam doli v vetru. Okrog malih Optimistov je nosilo celo jato najčudovitejših jadrc, kar jih je kdaj plulo po morjih sveta.

»Ne tako! Ravnaj! Ravnaj!«

Okvirila sem jih z daljnogledom: razmeroma daleč od brega. Akustika pa taka, kot bi govoril spodaj na vrtu.

Ko je bilo hiš samo za peščico in tišine še niso bili skalili motorji in avtomobili, si stopil na prag in zavpil: Toneee, kosilooo. In Tone, ki je tam doli na pesku lovil liste in sipe, se je počasi, a zagotovo obrnil proti portiču in se s polnim vedrom rib primajal domov.

Vržeš besedo morju in ono ti odgovori.

V jadrnici sredi zaliva ujamem Jožeta, ki se z neveščo roko bori proti sicer slabemu vetru in proti tekmeču, ki ribari okrog njegove mlade sirene. Najrajši bi mu zavpila z okna: ravnaj ravnaj ravnaj. A že ga nekaj dviga, nosi ga proti samemu soncu, v brezdanjo slepečo svetlobo. Ni ga več.

Na skalah in skalcah nastaja pisan vrvež: nekaj panjskega je v njem, tam, kjer je do nedavnega veslal zadnji barkovljanski ribič in ujel zadnjo zlato ribico. Še ga vidim včasih, ko se poletje izteče v zamaknjenost jeseni in se s hriba dol kotalijo bele scefране megle. Neslišno privesla sèm, od miramarske strani, iz samega nič in v nič zopet izgine. Na krovu še zmeraj prevaža zlato ribico.

Spominja me na čas, ko je teta še gojila parmsko vijolico in redke sorte narcizovk pod steklom ter jih nosila v mesto, da je lahko kupila sukanec in platno. Nakup kože pa je bil že dogodek.

V pločevinastem čebru se je nabirala deževnica in se kopala luna, gospa in kraljica vesoljne noči, ki je še ni bila razveselila električna luč. Na visoki, meter visoki postelji, ozki, da se Bog usmili, pa sta, kot pribita, ležala stric in teta: komaj se je eden zganil, je drugi jezno renčal. Tam gori, na tem čudnem, s čipkami in vezeninami obloženem odru, sta prebila vse noči svojega petdeset let trajajočega zakonskega življenja in se zaprepaščeno ozirala za štorkljo, ki je dan za dnem letela mimo, še ozrla se ni tja dol na parmske vijolice in redke sorte narcizovk, in nekega dne se sploh ni prikazala več.

Vse se mi zdi, da je tega bila teta »kriva«. Mož, kje neki! Po drugih domovih pa kopica otrok, kljub čajem in prelivom iz ne vem kakšnih trav, ki naj bi pregnale nezaželene.

Ko bi ji bilo le dano vrniti se — teti — in pokukati v nekdanj polne domove, v katerih je takrat zorel rod, o katerem bi rekel, da bo posedel zemljo. »Vidiš, teta, bi jo

prijela za roko, ... Vidiš, ti nisi bila ničesar kriva.«

»In kje se je začelo?« bi me vprašala.

»O, od temeljev navzgor, teta, od temeljev.«

Od časov narcizovk in vijolic je ostala črnikasta, prav nič pusta zemlja in ta krije skorjo peščenjaka, ki se strmo spušča v morje, in na kateri se vrstijo jagode, češnje, marelice in breskve, hruške in grozdje, melagrani in fige. »Sveta si zemlja in blagor mu, komur plodiš ...«

Iz sobe sem zlezla v kotic, kjer se grmadijo zelišča in trave: tu se mi morje odpira v vse večja obzorja. Ruda že sili v cvetenje in vsak cvetec nosi na glavici križ; zato pa ima ruda moč pregnati hudiča iz človeka. Gojiti bi jo morali pri vsaki hiši. Odščipnem dva vršička: enega za v žganje, z drugim pa bom zamahala v vse štiri strani neba, saj bi bil pravi greh, ko bi v tem čudovitem jutru hodil tod okoli.

Poleg tega je to jutro nadvse prikladno za pisanje. Danes se bom šla pisateljico: ne bom kopala, ne bom sejala, ne bom zalivala, ne kuhala, ne prala. Kaj se ni gospod Rudi čudil: »Same ženske ste in kuhate!«

»Kuhamo, seveda, pečemo in cvremo,« sem bila hudobna ob misli na zamrznjene ribe, ki jih bo opoldne deležen. Skoraj bi ga povabila na polento s sipami: popolnoma sem bila pozabila nanje. Nič ne bo s samim kruhom. Sipe je treba porabiti in pika. Pa kaj se kultura ne prične pri loncu in snagi pri hiši?

Polento s sipami pa moraš pripraviti po prastarih pravilih: niti za las se jim ne smeš izneveriti, začeniš od ognja, ki mora biti od drva, če ne že od trte. Dan ni tako strašansko soparen in tako se prav kmalu prične kaditi iz dimnika in veter nosi dišeče kosme sem in tja po okoli. Gospod Rudi je prepričan, da se bodo nekega dne začele valiti iz njega same vijolice in vrtnice, samo počakati je treba in ujeti ugoden trenutek.

Čutim, da bo zdaj zdaj pozvonil telefon in sem zelo nesrečna. Sem ali me ni? Odločim se, da sem, v trenutku, ko me prevzame občutek prijateljske bližine.

Zelo sva veseli druga druge!

»O, gospa! Že nazaj! Sinoči? Lepo.«

»Ana? Prosta? Kje neki! Pridete na polento? S sipami. Ob enih. Velja. Še nekaj ... dinnn.« Neučakana go-

spa Ivana. Ob enih bo tu. Prišla bo s svojo gosto belo grivo in kožo iz pergamenta in bistrimi očmi, v preobrabljeni obleki, ki se ji ne zdi vredno, da bi človek polagal važnost na to, kar obesi nase. Ne poznam nikogar, ki bi ga mogla primerjati z njo, ki ji je klavir igrača in se sprehaja med galaksijami z isto domačnostjo, ki jo jaz občutim doma na domačem vrtu.

Razcefrala je leta svojega pokoja v delavni, vseobsegajoči nepokoj.

Na sipe je v zadnjem trenutku pritekla še Nadja. Nepopisen je bil pogled nanjo, ki je sedela ob gospe Ivani; prišla je v prozorni bluzi s šalom, ki so ga krasili iz pravega zlata vtkani cvetovi in ki ga je prinesla kdove od kod. V dar mi je prinesla knjigo o visoki magiji in pa zavojček s kadilom.

Kosilo pa je poteklo v znamenju sip in debate o večnosti. V zadnjem trenutku se je iz hladilnika pokadil celó sladoled iz samih gozdnih jagod.

»Ne, sip prav gotovo ne bom jedla v večnosti.«

»Kaj pa boste? Snop luči? Drobec energije? Elektromagnet, veter?«

»Morda bom vse to. Ob enem pa bom še zmeraj jaz.«

»S telesom ali brez?«

»Nekoč prav gotovo s telesom.«

»Kako ste srčkani!«

»Kaj pa če je nekje v vesolju kompjuter, ki mu bo ob koncu časov naročeno, da zopet zbere v celoto to, kar je bilo nekoč moje in vaše telo?«

Nadja me podpira. Ni mi povsem jasno, kaj bo ona ob koncu časov: mačka, ptič, metulj ali pa ona, Nadja. Pobrala je od raznih verstev to in ono, v tem je pravi eklektik, ter si ustvarila zares edinstveno vero. V metapsihozo veruje brez pridržkov.

»Ah, dajte, no!« se smeje gospa Ivana. »Sipe pa so le boljše od negotove večnosti.« Vem, da hoče s tem podražiti predvsem mene in to ravnodušno sprejemem.

Prosi me, da bi njenemu orangutanu pomagala pri latinščini. Seveda bom. Orangutan pa bo prišel popoldne, samo zato, ker je njen nečak. Nazadnje se smejemo, tako na široko in tako od srca, kot se nismo že dolgo, še same ne vemo, čemu se smejemo.

Gospod Rudi je popoldne majal z glavo: »Same ženske, zares ne vem, kaj je bilo tako smešno, da so se tako smejale. Eee, gotovo niso samo nedolžno jedle ...«

Orangutan zares nima prav nič skupnega z latinščino: sovraži jo. Mirno skleneva, da bova o tem obvestila domače, čemu bi trpeli po nepotrebnem? Zelo sva srečna, da se lahko razideva: on k plavanju, in jaz k marmeladi, ki grozí, da se bo prijela lonca. Pobрати moram že prvi pehtran in leviš, ki vonja po zribani limoni.

S trahom se spomnim, da urednik rabi nekaj za revijo. Postavim ga med velike preganjavce kristjanov in odhitim k begonijam, paradižnikom in kumaram, ki kličejo po vodi. Pohiteti moram. S hriba že hiti večer. In za večerjo, skelenem, samo kruhek.

A ob vonjavah, ki so se pričele dvigati iz kuhinje, ugotovim, da imam časa pravzaprav dovolj in da lahko stopim vsaj pogledat.

Tako se je iztekel dan in bila je že pozna noč, ko sem pograbila list in kos peresa ter vtaknila noge pod odejo, saj je najlepše, če pišeš v postelji.

Nenadoma me obda občutek, da potujem po prostoru. Pravzaprav letim. Letim z neverjetno hitrostjo. Krog mene pošumevajo asteroidi in vesoljski prah in tam v daljavi zagledam Luno in Zemljo, z enim licem obsijanim od sonca, a z drugim pogreznjenim v temo. Čez to stran se je nagnil velikanski bel angel in postavil rožnato nadahnjeno perut prav čez hišo, v kateri zagledam sebe. Spim. »Pa saj bo jutri zopet dan. Saj se Zemlja vrti,« si pravim.

O ČRVU V SREDICI

(Iztrgane strani)

Komaj dva tri dni sem bil doma, ko so se nekega jutra nenadno prikazali v tistem delu predmestja okupatorjevi vojaki. Obnašali so se zmagovalcem primerno, kakor ob vseh priložnostih, ko se jim ni bilo treba bati za kožo. Navsezadnje so imeli pred sabo dve ženski in mene, ki konec koncev tudi nisem bil videti kdove kako junaški, bosopet in s cunjami, ki sem jih imel na sebi, potem ko sem planil s postelje, da bi ugotovil, kaj se dogaja. Pri priči je bilo tudi konec sanjarjenja, kako se bom skozi strešno lino naglo spravil na streho, če bi prišli pome, in ondi prečepel, dokler ne bi preiskali hiše; ko bi odšli praznih rok, bi vedel, pri čem sem, in bi se poslej skrival drugod. Tako pa sem poparjeno stal pred tremi vohljajočimi predstavniki ponosne laške vojske, o kateri so ljubljanske gospodinje govorile na veliki četrtek, da jo bodo z metlami nagnale, če se prikaže pred mestom. Zdaj so bili tu, v Scopolijevi ulici, režali so na nas in razgreto mahali z rokami, pa ni nikomur od nas treh prišlo na misel, da bi segel za vrata po metlo, ali da bi skočil v klet po sekiro, ker se prekleta stvarnost zmeraj pokaže v drugačni luči od razgibane domišljije. Ni preostalo drugega, kakor obhoditi vse prostore, odpreti vsa vrata, vse predale, dokler nismo prišli do podstrešja. Tam so mi ukazali, naj se povzpnem po lestvi pred njimi, in ko je prvi pomolil glavo nad odprtino, je zakričal name:

»Kaj je tam spodaj?«

Tam spodaj je bila vreča moke in nekaj zabojčkov in culic z živili, pa še nekaj cunj in čevljev, vse nagomileno pod platneno ponjavo in prikrito v tistem odmaknjemem prostoru, dokler bi po zalogo ne prišli neznani zbiralci. Da bi ublažil naježenost vrlega fanta, sem naglo odrgnil platno in vprašal spravljivo:

»Ste mislili, da je en mrtev?«

»Lahko bi bil tudi en živ!« se je strupeno zadrl in se spustil po lestvi, ne da bi se zanimal še za kaj drugega.

Moja nepremišljena opazka je prizadela njegov zavojevalski ponos, zato se ni maral zamujati z nadaljnjim pozvedovanjem, ki bi utegnilo kvarno prikazati zvišnost njegove elitnosti. Biti malenkosten, on, podoficir cesarskega Rima?!

Meni je bilo prav, kljub temu, da sem jim moral slediti in se povzpeti na tovarnjak, kjer je bilo že zbranih nekaj Šiškarjev. Odpeljali so nas v belgijsko vojašnico, kamor je privozilo še več drugih tovarnjakov, polnih moških. Segnali so nas na veliko dvorišče in nas razporedili v gosjo vrsto. Za veliko mizo pred to vrsto je sedela trojica uniformirancev, za njimi je bila rumena stena kasarniške stavbe in v steni zaprto okno. Kaj je bilo in kaj se je dogajalo za tistim oknom, bi znal povedati samo on, neznani in neimenovani slovenski ovaduh.

Odkar pomnim, igram vlogo poprečneža in bom tak verjetno tudi umrl, pa me je zato močno presenetilo zanimanje, ki ga je nekdo takrat pokazal zame. Ta nekdo je bil skrit za pobeljenim oknom in je opravljal delo Juda iz Karjota, le s to razliko, da je oni izdal enega samega, ta pa na desetine ljudi in vrag vedi po kakšnem kriteriju in za koliko srebrnikov.

Tisti hip se mi njegovo zanimanje zame sicer ni zdelo najbolj laskavo, vendar mi je dvignilo samozavest, brž ko sem ugotovil, da sem edini z našega tovarnjaka in da bom kot izjemnost verjetno tudi deležen posebne pozornosti. Nikdar v življenju se mi ni kaj takega primerilo, zato sem zakoračil med dvema vojakoma strumno, pokončno, in ko sta me pripeljala v nekam mračno klet, sem pozdravil glasno in odločno:

»Zdravo, fantje!«

Toda nobeden mi ni odzdravil. Bilo jih je pet ali šest, sedeli so na dolgi razmajani klopi in gledali tako preplašeno, tako duševno nemočno, da je tudi mene na mah zapustila tista spontana, menda nekam zlagana prešernost. Ubogljivo sem se usedel, kamor mi je namignil vojak, in pričel razmišljati in se razgledovati po tej im-

provizirani laški pustolovščini.

Ja, kaj pa mislijo! Menda nas ne nameravajo zasliševati in pretepati ali mučiti ali celo prikrajšati za življenje?

Pri teh živčnih zavojevalcih se nikdar nisi mogel zaneesti na razumsko sklepanje, da te pač ne morejo odreti na meh zgolj zato, ker bi bil razmnoževal nekakšno ilegalno literaturo. Jaz, da bi bil širil propagandna gesla? Jaz? Dajte no, le kdo vam je to povedal? Pripeljite mi tistega, ki vam je to natvezil, le privedite ga in me soočite z njim, bomo videli, bomo, do kod si bo upal!

Tistega izza prepleskanega stekla mi kajpak ne bodo pokazali, ker bi bila njegova igra s tem končana, sicer pa se vojaški ukazi in odredbe ne utegnejo zamujati z dokazovanji in utemeljevanji in potegnejo najčesče diagonalno črto čez krive in nekrive.

Jaz, da bi bil? ..

Le kdo te je kaj vprašal, pade odgovor in z njim klofuta in brca in še vse drugačna obdelava, če pa nanese, da prav v tem času potolčejo naši kakšnega njihovega, te lahko odberejo iz te šestorice kot talca in brez pogrebne koračnice spravijo na oni svet. Tako je s to opevano rimsko pravico. Eeh, romana lex dura lex!

Tako so menda jemali dotedanji slovenski politiki tisto laško šopirjenje in napenjanje in natezanje in razkazovanje, prepričani menda, da je Italija resnična sila, zdaj, ko se je oprijela osi, njen imperij res nekakšno cesarstvo in da je pač treba računati z vsemi tistimi bajonetimi, ki jih je dux nakričal okoli dvajset milijonov. Takšni potenci se je torej treba ukloniti.

Tržaški in goriški in primorski Slovenci pa so imeli o napihnjenem mehurju dokaj stvarnejše mnenje, dokazujoč, kako se naglo prazni povsod tam, kjer ga načne priostrena uporna helebarda. Toda kako naj bi slovenska purgarska elitnost upoštevala sitnarjenje in tečnarjenje brezdomcev in nemaničev, ki so se že doma upirali legalni oblasti in pokazali s tem svojo neresno, buntovniško naravo. Šla je torej ta slovenska elitnost v Rim in z zgodovinsko fotografijo izpričala individualno pokončnost, politično zrelost in narodnostno poraznost cele skupine in njenih izbrancev vsakega posebej.

Nekaj noči smo preležali v velikem kasarniškem prostoru na golih tleh, ki pa so bila lesena in torej še vedno nekaj boljšega od cementnih. Toda če se suhljat človek iz udobne postelje nenadno preseli na takšno ležišče, zapravi vso noč s prekladanjem tiste svoje mršavosti, ne da bi ujel kakšno uro koristnega spanja. Podnevi smo se kratkočasili s tem, da smo se vrstili pred dvema ali tremi luknjicami, izvrtanimi v lesenih vratih. Vrata so držala na dolg hodnik, in tam se je marsikaj dogajalo. Od ondod so vodila stopnišča v gornja nadstropja pa izhodi na dvorišče in vhodi v druge kasarniške prostore, skozi katere so prihajali in odhajali vojaki s pridržanimi civilisti.

Ni večjega radovedneža od zaprte živali. S človekom pa je še slabše, ker najde v najmanjšem premiku obstoječega stanja oprijem za razpredanje misli o svoji usodi. Tako smo se živčno prerivali pred tistimi izvrtinami in oprezali, kdaj se bo zgodilo kaj nenavadnega, kaj takega, kar bi nas spravilo v prostost. Kajti med nami je bilo nekaj potolčenih, kar je druge še bolj demoraliziralo. En gozdar s Kočevskega je pestoval glavo v krvavih obvezah, medtem ko je en uniformiranec ležal na trebuhu z obrazom na lakteh in ni dal glasu od sebe. Bolj kakor telesne bolečine ga je verjetno trpinčila duševna stiska, kajti ležal je negiben in razmišljal, razmišljal. Na sebi je imel policijsko uniformo, kar je njegov položaj prav gotovo še zaostriilo, če se je pregrešil politično. Da bi bil slovenski policaj pred vojno vmešan v kriminal, o tem ni bilo vredno govoriti, in če bi bil, ga ne bi pahnili semkaj. Torej se je igral z ognjem in zdaj razmišlja, kaj se bo še izleglo iz tega, ali pa išče izhod iz notranje zagate, ker ni zdržal mučenja. To se je pokazalo v trenutku, ko so se vrata v našo sobo na stežaj odprla, zato da so nam pridružili še nekaj splašenih ljudi. Ta čas je na hodniku nastal nekakšen vrvež, prerivanje in nerazločno kričanje, in kakor da je prav to vrglo pokonci našega policaja, ki je tudi planil proti odprtim vratom in stegoval vrat izza tamkaj nastale gruče. Na prehodu, tam, kjer je prišlo do tiste glasnosti in hipne zmede, je zelo verjetno s pogledom ujel znanca ali somišljenika, zakaj nad glavo je dvignil stisnjeno pest in nekajkrat odločno sunil z

njo proti stropu. Tak tako je bilo s tem: sporočilo je prej-kone pomenilo, da se je moško držal, da kljub trpinče-nju ni nikogar izdal, lahko pa, da je bilo zgolj blufira-nje, da bi se otresel sumničenja, potem ko, siromak in slabič, ni zdržal torture.

Tega človeka nisem več srečal. Le kam ga je zaneslo? In če ga ni več, kje se mu je to pripetilo? So ga ubili nasprotniki? So ga pokončali naši? Le kdo bi mogel biti o tem kaj bolj poučen, kakor prav ti,

moj dragi slovenski ovaduh!

Če si še živ, seveda! In če si, kako je s tvojim splošnim počutjem? Z zdravjem, denimo, in duševnim razpo-loženjem. Dobro? Zadovoljivo? Kaj ne, saj si imel izje-men položaj! Ne moreš si predstavljati, kako rad bi te srečal! Marsikaj bi si mogla povedati. Dosti, dosti več, kakor s katerinkoli znancem, kajti z izdajalcem, s tem se človek ne meni vsak dan. Bilo bi zanimivo, bilo bi vznemirljivo nenadno spogledati se s svojim dotlej neznanim denunciantom, kakor bi verjetno streslo tudi te-be ob nepričakovanem soočenju z nekdanjo žrtvijo. Prej-kone bi se nekoliko ustrašil, tudi po vseh teh dolgih le-tih in odmaknjenih dogodkih bi se bržčas zbal za svoj položaj, za status uglednega, prizadevnega državljana, vključenega v samoupravno razgibanost. Toda le za hip, zbal bi se le za trenutek, potem ko si se po lastni izkušnji uveril, da imamo oblast z docela samosvojimi kriteriji glede procesije kolaboracionistov, potujčencev in podob-nih posebnežev, ki so poganjali in rasli v zmedi druge svetovne vojne. Rodil si se pač in zrasel kot tak poseb-než. In če bi se res srečala, bi mi spričo vrtajočega po-gleda bržkone očital maščevalnost in revanšizem. Ven-dar se v meni niso nikdar zganila takšna čustva, pač pa radoznala strastnost: kdo si, pri vseh hudičih, in kak-šen si! Lep, grd, kozav ali značajsko izkrivljen, ali pa morda prikupen in celo priljubljen v svojem okolju. Kaj vse bi človek rad vedel!

Predvsem pa nekaj: kako si se počutil za tistim ok-nom, za tistim steklom, prevlečenim z beležem! Si imel pregled nad vsemi, nad celo vrsto, ali se je moglo skozi izpraskano odprtino zanesljivo prepoznati posameznika: Vrtačnika, Zajca, Novaka, Lombarja? ... In mene, na-

vsezadnje? Saj sem bival šele kratek čas v predmestju!

In potem si odločal o prostosti ali izgnanstvu in menda celo o življenju posameznika. Marsikaterega od tistih, ki si jih odbral, so kasneje ustrelili v Gramozni jami, prenekateri izmed njih pa je izčrpan poginil v ječi ali internaciji.

Le po kakšnem kriteriju si se ravnal?

Če si bil tako temeljito seznanjen s podtalnim delom, da si mogel ovajati, potem si moral zanesljivo vedeti, da je bival Okorn v kletnem stanovanju z nemočno ženo in tremi otročiči, in da bo moral Okorn vse to prepustiti vlagi in nesnagi in stradežu, potem ko bo zmanjkal njegov skromni zaslužek in pomoč bolehavi ženi. Da ne govorim o Zalarju. Ta je bil tako in tako odpisan s tistim svojim pokašljevanjem iz jetičnih pljuč, ta bi tudi doma ne preživel vojne. Da torej ne govoriva o njem, toda Novak, saj se ga spomniš, kako si mogel njega, Novaka, spraviti v zapor?

Petdeset let in dve palici, dve protezi: zdaj leva, zdaj desna, prav tako kakor okorela želva se je premikal, ne da bi kdajkoli potožil ali se pritožil nad skaženim življenjem. Le od časa do časa se je otresel strupene opazke, osoljene z mrlakarskim humorjem. Prišel je v Reniciju taboriščni kaplan don Zet in ga zalotil, ko se je pred spanjem pravkar reševal tistih svojih usnjenih hodulj. Bil je resnično pretresen, in iz tiste svoje prepadenosti je otročje vprašal: »Ja, za božjo voljo, kako pa ste vi prišli sem?« In Novak mu je z vso resnobo odvrnil, da je bil partizanski kurir. Drugače je bil veder, vselej voljan poprijeti duhovito šalo, ki jo je ponajvečkrat vzporredil s primerno anekdoto ali s podobnim dogodkom iz zgodovine ali iz svojega življenja.

Ko bi ti le bilo dano, videti ga ponoči, takrat, ko se je odpravljal na latrino: premikal se je počasi, sam samcat med spečimi šotori po rahli vzpetini, ki mu je še bolj oteževala hojo: leva palica desna proteza, desna palica leva proteza, in vmes ostro poškipavanje usnjenih nastavkov, ki sta mu segla nad odrezana kolena, in pridušen stok, in znova leva proteza in desna palica, in desna proteza in ... dokler ni prisopel do tiste ksilofonske strukture, zgrajene za človeške črede po zamislih leseno-

glavih generalov in nedonošenih politikov: jarek, skopan dva metra v globino, in širok dobršen seženj, prečkan z lesenimi plohi, zato da si nad njimi varneje razgalil svojo anatomsko mršavost, ne da bi bil v skrbeh za tisto, kar bo padlo od tebe.

Novak se je moral najprej uravnotežiti na dveh izmed prečnih deskà, zatem je moral v robu jarka za svojim hrbtom otipati s palicama dovolj uporen teren, da se je nanj zanesel. In ko je to ugotovil, se je z vso težo prepustil palicama, ter previdno, zelo previdno nadaljeval z obrednostjo, ki jo je od njega terjala periodična fiziološka zahtevnost. In ko se je pobiral, in to je spet trajalo, se je nekoč vendarle zasmilil samemu sebi: v očesu se mu je nabrala mokrota in mu v debeli solzi zdrknila po licu.

Priznal mi je to dosti kasneje, v zaupnem pomenku nekoč po vojni in se sočasno smeje vznevoljil nad tem priznanjem, češ da je bila le vlaga, nabrana pod debelim konveksnim steklom. Res je nosil takšne naočnike, z eno samo lečo, ker mu je šla druga pózlu, toda o tisti solzi, trpki in zagrenjeni ... In kaj meniš ti, dragi ovaduh, ali je bila resnična, ali je bila pristna tista solza, potočena v trenutku največje človeške bednosti in na robu človeškega dostojanstva?

Če ti je znano, seveda, kaj je solza, tista mlačna, brezbarvna kaplja, ki se v njej nemalokrat zgosti vsa človekova bolečina in njegovo gorje ...

Toda, kaj naj bi vedel o tem izdajalec! On se ne utegne zamujati z vsakdanjostjo človeških čustev ne z razkošnostjo njegovih občutkov, zato si ne zasluži spomenika. Ne bodo ga torej postavili ne tebi in ne tebi enakim.

To se ne bo zgodilo, čeprav bi bilo modro, zelo premišljeno, najti ustrezen prostor sredi dežele in odliti iz kovine ali sklesati iz kamna tvojo podobo, privezano, denimo, k sramotnemu stebru. To bi bržčas zganilo vest in misli mimoidočega Slovenca. In še posebej potem, ko bi prebral na podstavku posvetilo

Neznanemu slovenskemu odpadniku in izdajalcu

Imamo številne spomenike, kako smo vojaško junačili in kako smo politično prednjačili. Nobenega pa o

naših slabostih, nobenega o tem, kako smo počepali in kako smo se priklanjali. Narod se boji takšnih obeležij. Boji se jih, ker se še ni sprijaznil s spoznanjem, da bi mu prav takšni pomniki oplemenitili značaj in zravnali držo.

»Politična birokracija, tehnokracija, vojaška generalliteta, partija oz. ZK in bolj ali manj tudi druge transmissijske družbenopolitične organizacije (SZDL, sindikat, ZSMS) so dejavni činitelji sistema moči, ki se otresa svoje zgodovinsko pogojene etnične vezanosti in s tem izgublja značaj nacionalne države. To je perspektiva sistema moči brez lastne narodne in domovinske identitete ... Odprto je polje možnosti vznikanja takšnih pojavov, kakor je npr. jedrska šolska reforma s celotnim svojim sistemom programov produciranja profilov delovnih živali sistema moči. Ali npr. vojaške služba, ki jo morajo Slovenci služiti v neslovenskem okolju, poslušni tujemu, čeprav bratskemu jeziku ... Slovenci se nikdar niso imeli priložnosti npr. plebisciturno izreči za kaj takega. Ali pa npr. brezglavo priseljevanje ljudi drugih narodnosti v Slovenijo, izzvano in še forsirano z nekaterimi ukrepi ekonomske politike, katerega dimenzije so v slovenski zgodovini primerljive z naseljevanjem Nemcev na slovenska ozemlja z namenom ponemčenja teh ozemelj, čeprav spet ne moremo reči, da je oboje isto.«

Ivan Urbančič
Družboslovne razprave, 2
Cankarjeva 1, Ljubljana

USODNI PREMIKI

(Dnevniški zapiski 1984-85)

11. oktobra 1984

V *Književnih listih* sta danes dva odlomka iz Vidmarjevih spisov, ki jih navaja Karel Krišnik.

Eden se tiče Trsta, drugi Koroške.

Trst.

»... Če pomislimo, da bi mi Trst lahko dobili za ceno, da bi se odrekli svoji trdni zvezi s Sovjetsko zvezo, da bi se odrekli njeni demokratični in slovanski politiki, potem se to ne pravi nič drugega, kakor odreči se samim sebi ... To ne bi pomenilo samo naše nacionalne in državne propasti, pomenilo bi še nekaj veliko težjega, veliko globjega. Opazujte, tovariši, zadržanje, vedenje naše delegacije v Parizu, opazujte vedenje sovjetske delegacije v Parizu! Ne Sovjetom ne nam se hvala bogu ni treba pretvarjati! Ni nam treba lagati, lagati sramotno pred obličjem vsega sveta in pred obličjem vse zgodovine. Naša stališča so jasna in čista ... Mislim, da je tako zadržanje pred zgodovino in pred obličjem vsega sveta vredno več kakor še tolikšni gnili in lažnivi uspehi, ki bi jih mogli doseči z neprijetno, grdo in nasproti nam samim izdajalsko kompromitacijo. Hkrati bi pomenilo vse to, odreči se trdnemu, načelno jasnemu zavezniku, kakršnega predstavlja danes pred vsem svetom Sovjetska zveza. Sovjetska zveza ne kupčuje, ne išče svojih gmotnih interesov, v tem ko o zapadnih zaveznikih mirno lahko trdimo, da iščejo takšne interese in da so jim ti interesi prva in poglavitna stvar. Jasno je, da bi ti interesi lahko govorili danes nam v prid. Čez tri, štiri leta pa proti nam. Kjer ni trdne načelne osnove, tam tudi ni politične trdnosti.«

(Srečanje z zgodovino ZOM 1963, str. 165-166.)

Zelo upravičeno Krišnik navaja zgornji tekst v zvezi z Vidmarjevo sodbo o Kocbeku, češ da je bil »res nevoditeljska osebnost«. O tem, koliko »voditeljskega« je v argumentiranju Josipa Vidmarja gle-

de usode Trsta, ni vredno zgubljati besed; človek lahko samo trpko ugotavlja, kako malo znajo naši *politični* voditelji *politično* misliti in odločati. Neponovljiva pa je tista formulacija o »gnilih in lažnih uspehih.«

Zdaj pa Koroška.

In to isti Vidmar seveda:

»Znano je pa tudi, da nam ni bila naklonjena niti Sovjetska zveza in da je bilo zasedanje AVNOJ s svojim revolucionarnim programom sklicano mimo Sovjetske zveze ali celo proti njeni želji ... V ljudstvu je nastalo ogorčenje, zlasti zaradi omalovaževanja osvobodilnega boja in končno se je Sovjetska zveza razkrinkala s sramotno kupčijo v mirovnih pogajanjih z Avstrijo, v katerih je prodala slovensko Koroško za denar.« (Srečanje z zgodovino, str. 188-189).

Na podlagi teh dveh Vidmarjevih razlag so torej Slovenci na tržaški strani potegnili kratko, ker so bili, kot revolucionarji zvesti tisti Sovjetski zvezi, kateri se morajo »zahvaliti«, da je Koroška ostala sestavni del Avstrije ...

Navsezadnje moramo biti Vidmarju pravzaprav hvaležni, da je tako nazorno raztolmačil, kako se je naša »politika« razvijala v imenu *ideološke zvestobe*.

Še posebno pa mu moramo šteti v dobro tista dva stavka, ki jih, kolikor vem, drugi tako jasno niso izrekli:

»Če pomislimo, da bi mi Trst lahko dobili za ceno, da bi se odrekli svoji trdni zvezi s Sovjetsko zvezo ...«

Drugi stavek pa je povezan z interesi zahodnih sil: »Jasno je,« pravi Vidmar, »da bi ti interesi lahko govorili danes nam v prid ...«

V obeh primerih se seveda Vidmar sklicuje na trdnost načel in tako odklanja navedeno varianto; vendar je ta varianta vsaj nakazana.

V isti številki *Književnih listov* Marija Vogeltnik razkriva, kako ji je mož tik pred vojno zaupal, da je bil na sestanku z dr. Furlanom in z Edvardom Kocbekom, ki sta ga vabila, naj bi z njima »za jugoslovansko vlado bežal v tujino«.

Nič ne vidim, v čem bi bil tak podatek Kocbeku v škodo. De Gaullu in njegovim nihče ne očita, da so iz Anglije vodili upor; tako bi ga lahko tudi Kocbek in njegovi. Da bi pa bil tudi tam za upor, dokazujejo vsi njegovi spisi od *Premišljevanja o Španiji* do vseh števil *Dejanja*.

Seveda, brez Kocbeka bi medvojni čas na Slovenskem imel čisto drugačno podobo; slovenska književnost pa bi bila ob dva veličastna teksta proze in ob serijo izjemnih lirik. Zato je boljše, da mu odhod ni uspel, če je res mislil na odhod. Boljše je, da je ostal,

ker smo se lahko sklicevali nanj, ko nam je bil za zgled, in smo, kljub skepsi glede pluralističnih sposobnosti marksistov, tvegali in se odločali za pot, ki se nam je zdela zgodovinsko najbolj pravilna.

8. novembra 1984

V *Književnih listih* Dušan Mevlja čisto po šolsko piše o Kocbeku in o krščanskih socialistih. O teh pravi, da so nekateri med njimi imeli višje appetite, postati naj bi hoteli samostojna stranka. Tudi to je seveda mogoče, saj so imeli za sabo dobršen del slovenske inteligence in dobršen del kmečkega prebivalstva, zato bi bilo gotovo slovenstvu v prid, ko bi poleg partije imelo svojo politično identiteto tudi napredno krščanstvo. Vendar je bil Kocbek zmeraj proti zamisli o samostojni stranki. Vprašanje je torej drugje. Šlo je za partijsko monopolizacijo vodstva osvobodilnega gibanja, in če so se javljale sredobežne težnje pri nekaterih krščanskih socialistih, so bile te prav posledica partijske monovalentnosti. Saj Kocbeku in njegovim ni bilo dano omogočiti niti, da bi obstajali kot nazorska skupina. O tem razločno pove tudi v pogovoru z mano 1975. leta tam, kjer je govor o Dolomitski izjavi:

»Podpisal sem jo potem, ko sem dosegel, da je skupina ohranila svoj nazorski značaj... Uprl sem se vehementno, ko je partija videla v skupini le megleni izraz prehajanja krščanskih množic na napredne družbene pozicije. Zagovarjal sem stališče, da nima nihče pravice ustvarjati politično enotnost tako, da nam odjemlje nazorski značaj in njemu ustrezno dejavnost, saj se naša organizacija ni ustvarila šele ad hoc v začetku upora, ampak pomeni formacijo, ki bo prerasla osvoboditev samo. Na ta obrazec smo se tisti večer zedinili, čeprav Kidrič in Kardelj nista pristala na to, da bi ta zaključek vnesli v besedilo izjave, češ da bomo to storili s posebnim aktom, ki do njega žal nikoli ni prišlo. Izjavo sem torej podpisal šele, ko sem dosegel, da si naša skupina ohrani kulturni značaj in specifične povojne naloge med slovenskimi kristjani.«

Po vojski Kocbek torej ni mogel imeti ne svoje revije niti ni mogla obstajati njegova nazorska skupina. To je dokaz, da ob Dolomitski izjavi ni šlo samo za politično enotnost, ampak za likvidacijo vsega, kar ni bilo partija. In Dušan Mevlja bi porabil dosti manj papirja, ko bi to preprosto povedal, namesto da naivno ponareja zgodovino in nedoraslo ironizira ob usodnih stvareh.

Poleg vsega drugega pa se Dušan Mevlja ne zaveda, da, če človek prizna, da je partija prav ravnala, ko je fagocitirala krščanske socialiste, potem mora isti človek priznati, da so imeli tradicionalni

katoliški voditelji prav, ko partiji niso verjeli, ko je obljubljala, da bo lojalna.

A kdove kakšnih odkritij vendar tudi ne moremo pričakovati od človeka, ki brez oklevanja napiše o Kocbeku tak stavek: »Zdi se, da je dovolj pomemben pesnik in zanimiv pisec memoarov, ki pa jih prikraja po svojem okusu.«

21. novembra

Odgovoril sem pritrdilno na vabilo Toneta Partljiča, predsednika Društva slovenskih pisateljev, naj bi nastopil na tribuni v Cankarjevem domu 9. in 10. januarja. Naslov diskusije:

»Slovenski narod in slovenska kultura«.

Partljičevo pismo ni kopija vabila, ki bi ga razposlal vsem nastopajočim, ampak osebno; obvezuje pa me tudi vsebinsko. Zato slutim v njem novo razpoloženje slovenskega pisateljskega društva, še posebno pa njegovega predsednika, razpoloženje, ki je nadvse spodbudno. Začutil pa sem vznik tega prenovitvenega duha že ob marsikateri priložnosti, otipljivo pa se je konkretiziral v Partljičevih izjavah, ki sem jih bral v intervjuju, objavljenem v *Primorskem dnevniku* prve dni novembra. Tam poudarja, da je »vrednota današnje slovenske književnosti tudi resnica o zgodovini in politiki«; da pisateljsko društvo ni »sindikalna« organizacija; da »tabu tém« si niso izmislili pisatelji; da bi se »družba morala zahvaliti pisateljem (Kocbeku, Pahorju, Hofmanu, Torkarju, Jovanovicu ...), »da so "šepetanja" spremenili v glasno besedo. Ali je ta beseda res čisto prava in "zgodovinska", lahko premišljujemo šele, ko je izrečena ...«

Navedba mojega imena v takem kontekstu je prva po nekako dveh desetletjih ali več, to pa ni pomembno samo zavoljo mene kot takega, temveč je znamenje nekakšnega duhovnega prevrata, ki je morebiti kar zgodovinskega pomena. Saj izpod peresa predsednikov slovenskega pisateljskega društva nismo po vojski nikdar brali izjav, kakršna je na primer ta: »Potreba po enotnem slovenskem kulturnem prostoru mora biti naš imperativ. Dvomilijonskemu narodu je enoten kulturni prostor nujno potreben, mislim, ta občutek, da je vse, kar se godi s Slovenci bodisi v Trstu bodisi v Železni Kapli (in ne nazadnje tudi v Avstraliji) tudi moj in naš problem. Da je knjiga recimo Borisa Pahorja tudi "moja" knjiga. Res se razdalje "večajo" — pri čemer Slovincem sovražni dekret o depozitu ni samo stvar trgovanja na črno! —; vendar zaradi tega tem bolj globoko čutimo odrezanost in obenem potrebo po zbliževanju ...«

Pa tudi jedrnat poudarek s klicajem na koncu: »Tudi ponos sodi

k slovenski samobitnosti!»

Tisti intervju sem spravil, Partljiču pa čestital, kar sem storil z občutkom olajšanja in sproščenosti, ki je bil kot odkritje neke čisto nepoznane notranje razpoložljivosti.

Zato sem na poseben način pripravljen za nastop v Ljubljani; obenem pa sem prepričan, da mora biti moj poseg zasnovan zgodovinsko. Tega pa v dvajsetih minutah, kolikor jih bom imel na razpolago, ni lahko uresničiti.

22. novembra 1984

V današnjih *Književnih listih* je urednik objavil sijajni odziv Spomenke Hribar na Vidmarjevo posmehljivo omembo njene študije, ki naj bi izšla v Kocbekovem zborniku pri Obzorjih. Vendar pa je kot protiutež zakasneli objavi enkratnega zapisa Spomenke Hribar urednik na isti strani priobčil članek urednika Jožeta Volfanda, v katerem ponatiskuje iz *neobjavljenega* eseja Spomenke Hribar tiste odlomke, ki govorijo o narodni spravi in kjer avtorica predlaga, da pride do priznanja krivde glede pokola vrnjenih čet 1945. leta. »To bi bil prvi korak k narodni spravi v najbolj polnem smislu besede. Ne — k spravi z belogardizmom kot takim, temveč k spravi med ljudmi kot ljudmi.«

Še dobro da si je urednik — kljub samovoljni praksi, da z neizrečenim namenom objavlja odlomke spisa, ki ne sme iziti, — ponatisnil tudi tisti del besedila, kjer je izrecno poudarjeno, da ne gre za spravo z domobranstvom!

Vendar.

Vendar Volfand hkrati ponatiskuje besedilo izvršnega odbora SZDL, ki je aprila 1975 podtikala Kocbeku in meni namene, ki jih nisva ne on ne jaz imela, hkrati pa omenjala emigracijo, kot da bi bila midva njena glasnika!

Čemu zdaj ta ponatis, ko pa tudi Spomenka Hribar z belogardizmom noče imeti nobenega opravka?

Zakaj ista taktika kot 1975. leta?

Zato, ker se avtorica zavzema za prihodnost slovenstva in sluti, da ne bo prave prihodnosti brez zavesti skupne usode?

Moti ga ideja sprave?

»Lepe misli o spravi pravzaprav nimajo mnogo skupnega niti z intimnim, humanim odnosom do mrtvih v vojni. Kajti temu odnosu nihče ne oporeka in ne more oporekati,« pravi Volfand. A ko bi bilo to res, potem bi bilo odveč zavzemanje Spomenke Hribar za to, da »se žrtve prekopljejo in dostojno pokopljejo, kakor je to primerno

naši civilizaciji in kulturi.« In še dodaja Spomenka: »Če kot narod nismo zmožni vzeti nase vsega trpljenja kot trpljenja našega naroda, tedaj tudi nismo sposobni končati državljansko vojno, ki nas je zde-setkala. Če nismo sposobni v zločincu videti človeka, če se ti človeško ne smili tudi zločinec sam, strupenega žela vojne nisi premagal in katarze, očiščenja ne boš dosegel.«

To je vse objavljeno v navedenem odlomku; vendar urednik k temu doda ta čudoviti komentar: »klic zgodovinske vesti in spomina je kakor svarilo, ki naj spominja današnje in jutrišnje rodove, kam lahko s svojim silovitim ideološkim nabojem pripelje politični pluralizem v izjemnih razmerah za narodovo usodo.«

Bravo!

Pluralizem je vendar vsega kriv!

Ko bi njega ne bilo, bi tudi do tistega strašnega pokola ne bilo prišlo, slovenska Antigona pa ne bi imela zdaj nobene potrebe, da se zavzema za pokop premaganih bratov. Vendar pa vrednost urednikove trditve o škodljivosti pluralizma »v izjemnih primerih za narodovo usodo« zmanjšuje ugotovitev, da so se za tako filozofijo izjavljali že rimski Benito, nemški Adolf, moskovski Josip, kastiljski Fracisco pa še cela vrsta manj znamenitih narodovih očetov.

22. novembra popoldne

Šel sem, da bi se sporazumel z morjem.

Od nekdanj se preizkušam pred njim, takrat, ko priznam svoj poraz, pa tudi takrat, ko se mi zdi, da nisem bil slab učenec ob lekciji širine, ki mi jo je ponujala njegova odprtost.

ln kakor sem se mu šel poklonit tisti dan, ko sem prebral Spomenkino študijo *Krivda in greh*, tako sem se znašel na bregu danes. Razložek je bil samo v tem, da sem se po branju tistega znamenitega spisa zagledal v morsko širjavo s tistim enkratnim zadoščenjem, ki ga človek doživi, ko se zave odziva ljubljene osebe. Spomenkin tekst je bil namreč takšna *listina* ljubezni, kakršne si je malokateri Slovenec obetal. Žal mi je seveda bilo, da Edija ni več, obenem pa sem se zavedal, da se je izpolnjevalo, kar je bil napovedal, da se bo šele po smrti njegov pomen zares uresničil. Bil sem nekako v milostnem stanju ob ugotovitvi, da ni bila Edijeva *saison en Enfer* zastonj, najin tako razkričani pogovor pa takó nepričakovano in takó čudovito rodoviten. Saj je pognal prav v ženinem srcu, v bitju, ki je vir življenja!

Danes sem bil sredi amfiteatra, ki se vzdiguje nad vodno planjavo, zamišljen, ker sem živo občutil, koliko bo morala Spomenka pre-

stati zavoljo nasprotovanja sodobnega Kreona. Njena skušnja bo težja od najtežjega poroda. Vendar, vendar sem si rekel, je zdaj drugače kot ob kampanji zavoljo *Strahu in poguma* ali takrat, ko je izšel moj pogovor z Edijem. Saj takrat ni bilo mogoče misliti, da bi kdo objavil ne rečem članka, ampak tudi ene same vrstice ne v prid Ediju; zdaj pa se je Spomenka oglasila v *Književnih listih*. To je novo upanje. To je kljub vsemu nova kvaliteta.

Ne vem, ali mi je morski element misel potrdil ali ne, a ko sem se vrnil, sem vzel list in nanj za Spomenko prepisal (koliko krat sem ga že?) Baudelairov stih:

Homme libre, toujours tu chériras la mer

6. decembra 1984

Kakor je bilo pričakovati, je v *Književnih listih* začel z naštevanjem belogardističnih zločinov Sergej Vošnjak, ki pravi, da »Hribarjeva svoj brezsrarni namen ovija v meglico humanizma, v vrednotenje "ljudi kot ljudi"«.

V resnici pa je Hribarjeva že »ovrednotila« domobrance; govori pa o stvari med ljudmi štiri desetletja po koncu vojske. Zato ni prav nobene potrebe, da ponatiskujemo vse dokaze hudodelstev kolaboracionizma, kakor zahteva Vošnjak. O vsem tem so vsi Slovenci dobro poučeni, Spomenka Hribar pa se za Kocbekom zavzema, da bi se zavedeli in priznali tudi »krivdo in greh«, ki sta bila storjena v imenu osvobodilnega boja, po tem priznanju in obžalovanju pa bi v slovenskem narodu — ne med komunisti in domobranci — v vsem slovenskem narodu nastopilo ozračje pomirjenja in zrelosti, ki nam je potrebno za jasen pogled v prihodnost.

To se pravi, da je Spomenka Hribar že pustila za sabo spopad, ki je razdejal slovensko bit, in skuša zbrati duševne in miselne prvine za spočetje našega jutrišnjega dne.

A videti je, da nekateri tega ne morejo dojeti, ali pa morebiti velja tudi tokrat modrost starega pregovora, da ni slabšega glušca od tistega, ki ne mara slišati.

13. decembra 1984

Josip Vidmar v *Književnih listih* končuje svoj spominski zapis o Edvardu Kocbeku, ki se je ves čas razvijal na pol poti med zadržanim priznanjem določenih kvalitet in skrbnim iskanjem tistih potez, ki bi prikazovale Kocbeka kot miselno neizvirnega, značajske zmedenega in politično nezanesljivega človeka. Nekje je poudaril, da se je Kocbek pokopal že po Dolomitski izjavi, ko je svojim somišljeni-

kom pisal, kot da ne upošteva sprememb, ki so po izjavi nastale. Takrat se je, po Vidmarju, Kocbek razkril, in prav tistemu ilegalnemu delovanju, o katerem pričajo kopije tedanjih njegovih pisem, da mora Kocbek pripisati svojo povojno politično usodo.

Ne vem, kakšna je vsebina tistih pisem, o katerih govori Vidmar, a tudi če se Kocbek takrat res ni držal Dolomitske izjave, menim, da je bil pri tem upravičen, ker ni bila partija do njega lojalna, ko je zahtevala likvidacijo političnega delovanja krščanskih socialistov. Vendar pa mislim, da se tista pisma, o katerih govori Vidmar, nanašajo na organizacijo nazorske skupine krščanskih socialistov; nazorska skupina pa z Dolomitsko izjavo ni bila odpravljena, čeprav Kidrič in Kardelj nista hotela vnesti v Dolomitsko izjavo pravice do nadaljnjega obstoja nazorske skupine, kot Kocbek razkriva v pogovoru z mano. Obljube, da bo specifični položaj krščansko socialistične nazorske skupine določen s posebno listino, pa nista Kidrič in Kardelj držala. (O tem sem si pred dnevi že zapisal neko pripombo!)

To Vidmarjevo sklicevanje na skrivnostna Kocbekova medvojna pisma kot na razlog njegove povojne politične likvidacije pa nam seveda dodatno razkriva, kako je bila vsa zadeva s *Strahom in pogumom* eden izmed povojnih (v tem primeru nekrvavih) procesov. Verjetno bi se mu bil pa Kocbek le ognil, ko bi bil po vojski manj kritičen do dogajanja, ker pa je vztrajal pri svoji drugačnosti, je stopila v akcijo režija in odstranila trmastega posebnega.

Zanimivo je pri tem, da v tem svojem zadnjem nadaljevanju Vidmar prepisuje iz *Nove revije* št. 8/9 pismo, ki mu ga je Kocbek poslal v zvezi s kampanjo proti *Strahu in pogumu*. V pismu Kocbek med drugim Vidmarju pravi:

»Priklicati ti moram v spomin dejstvo, da je najhuje napadena novela Blažena krivda izšla že lanskega julija v Antologiji partizanske proze, kamor si mi jo Ti priporočil kot najboljšo in da so jo uredniki, kritiki in bralci prav zato sprejeli brez slehernega političnega premisleka.«

Zadostovala bi samo ta navedba, zato da se zruši vsa Vidmarjeva zgradba o njegovi zvestobi gospe resnici, ko je post festum tako nekulturno pisal o Kocbekovih novelah. A v tem današnjem podlistku Vidmar sploh ne reagira na to pismo, ki ga je objavila *Nova revija*, temveč gre kar mimo njega, tako da človek sploh ne razume, zakaj ga je objavil. Iz zapoznelega občutka krivde, ki mu zadosti tako, da pokaže tudi na drugo stran medalje? Seveda pa tisto pismo objavlja tudi zato, ker v njem Kocbek sporoča o svojem odstopu,

Vidmarju pa je do tega, da dokaže, kako se je Kocbek krčevito bojeval za položaje, medtem ko v intervjuju z mano pravi, kako je hotel odstopiti, ko je zvedel za pomor domobrancev, a da ni odstopil zavoljo hudih kominformovskih let.

O tem, kako se je Kocbek v sebi odločal glede odstopa, nam bodo najbrž kaj bolj tehtnega povedali njegovi dnevniki; meni pa se zdi čisto razumljivo, da Ediju ni šlo v račun, naj bi se odrekel svojemu položaju zavoljo načrtno zrežiranega napada novel. Prav nič ne vidim, zakaj bi Kocbek nehal biti »moralni gorečnejš«, kot ga strupeno definira Vidmar, če se ne mara kar tako odreči vlogi, ki si jo je v slovenskem svetu upravičeno zagotovil v predvojnem in medvojnem času. Če je bilo Josipu Vidmarju toliko do osrednjega položaja v slovenskem narodu, Josipu Vidmarju, ki ni nikakršen »moralni gorečnejš«, potem je Kocbek stokrat bolj upravičen, da njegova oseba soustvarja slovensko prihodnost. In če je nameraval odstopiti, potem pa ga je razvoj potegnil za sabo, ga je pri tem poleg pravice, da še naprej zastopa svojo nazorsko skupino, spodbujala tudi zavest, da prav s svojo vlogo v javnosti skuša nakazati drugačno etiko od tiste, ki so jo Slovencem prinašali organizatorji poboja tisočev nesojenih jetnikov.

Nihče nima pravice očitati Kocbeku, da se je imel za elitnega predstavnika slovenskega duha, najmanj mu lahko to očita Josip Vidmar, ki je svojo elitno zavest v povojnem slovenskem svetu eminentno plasiral. Saj ne more s svojega pragmatističnega stališča soditi o človeku, ki je na slovenstvo gledal z ravni, ki je preraščala ideološko konjunktorno danost.

Prav gotovo, Kocbek ni bil ne heroj ne svetnik, a nam je blizu, ker je pesnik, ki je *videl*, kakšno bi moralo biti naše občestvo, da bi se v njem počlovečili. Blizu pa nam je tudi zavoljo tega, ker je znal v odločilnih trenutkih tudi premagati svoje slabosti; takrat na primer, ko je 1975. leta spregovoril o usodnih dejanjih naše zgodovine. Ali pa tri leta kasneje, ko se zave trpke resnice: »Nad mano slavijo svojo nepretrgano zmago demoni, kakršnih doslej nisem poznal, od nikoder ni niti prave besede niti prave kretnje. Zdi se mi, da me tudi Bog zapušča. Kje je tista slovenska svatba, ki sem sanjal o njej in ki bi me za vedno veselo povezala s svobodnimi ljudmi? Doslej najlepša slovenska pravljica o svobodi se spreminja nenehoma v maščevanje. Niti tisoči, ki se je nad njimi razgrnil moj spomin in so zato ostali večno mladi, mi ne morejo pomagati, moral bi se jim pridružiti, ko je bil za to še čas.«

Moral bi se jim pridružiti, ko je bil za to še čas.

Nihče ni tako sprejel kot svojo usodo usodo nepokopanih mrtvecev, molk jih je zagrinjal, dokler ni rešila njih in nas ljubezen žene, ki se je pojavila v naši sredi kot čudežna glasnica, oznanila katere moramo šele postati vredni.

18. decembra

V *Ljubljanskem dnevniku* je 15. t.m. izšel na tako prirejeni prilogi, da odgovarja šestnajstim knjižnim stranem malo večjega formata, spis Zorana Poliča. No, na tistih štirinajstih straneh svojega prispevka je pisec še enkrat nanizal vse, kar je bilo že večkrat poučeno o zločinah domobrancev, o odklonu njihove rehabilitacije (kdo pa je o nji kaj znil?), o odklonu spremembe družbenega reda (kdo jo je predlagal?). Vendar pa je na 15. strani tudi pomemben odstavek v zvezi z »razčiščevanjem usode vrnjenih belogardistov in drugih pripadnikov kvizlinških vojsk v Jugoslaviji.«

»Četudi je to bila popolnoma vojaška akcija, nosi svoj del odgovornosti tudi takratno politično vodstvo, četudi pri sami akciji ni sodelovalo niti ni vedelo, da se pripravlja. Po svojem pomenu je bil to političen akt, ki pa ga ni zahtevala politična odločitev, vsaj ne sklep vrhovnega vodstva Osvobodilne fronte. Izpeljan je bil kot zaključni vojaški akt. Ali je bilo pred samim dejanjem kot iniciativa za obračun izdano povelje področnega štaba ali kakega posameznika, ali pa je bila to spontana akcija borcev, ki je poveljstvo ni hotelo ali ni moglo preprečiti, vse to so lahko dileme, ki jih bodo iskalci podrobnosti prej ali slej lahko razjasnili ... V nekem smislu je moralni madež, ker si vojaško vodstvo teh zaključnih operacij ni vzelo časa, da bi s potrebno avtoriteto preprečilo ustrelitev tistih udeležencev, ki niso spadali v poveljniški kader, ki si niso umazali rok s poboji in umori in ki so bili šele v zadnjih mesecih boja vključeni v sovražne enote, nasilno mobilizirani in celo le naključni sopotniki pri begu preko meje. Vendar tudi vse to, kakor ni povsem opravičljivo, vendar ne prenese zagnanosti, s katero skušajo nekateri to kot zločin pripisati političnemu vodstvu Osvobodilne fronte, in ni primerljivo s tistim, kar je bilo zločinskega storjeno po slovenski deželi. Takšna je pač zgodovinska usoda vsakega vodstva kakega gibanja, da odgovarja za vse, kar se v njegovem času dogaja.«

Če opustimo vse, kar bi zaslužilo kritičnega komentarja, pa je v navedenih stavkih tudi nekaj treznih ugotovitev, ki bi si človek želel, da bi se pojavile v tisku, ko se je pojavil Kocbekov pogovor z mano. A takrat ni nihče omenil »moralnega madeža«, prav tako se ni nihče vprašal tako, kot se avtor sprašuje v naslednjem odstavku:

»Res je, da se lahko in celo moramo vprašati, ali so imeli partizani pravico, da se za svoje padle, za najboljše tovariše, za brate, očete in požgane domove ob koncu vojne maščujejo na način, ki ni v skladu z moralnimi in civilizacijskimi načeli, je bil pa izbruh zadržanega srda in muke, ki so jo mnogi nosili s seboj dolga štiri leta trpljenja, krvi in spopadov.«

Žal ni šlo za nikak *izbruh*, poštena pa je že ugotovitev, da »akcija« »ni bila v skladu z moralnimi in civilizacijskimi načeli«. Lahko pa bi dodali, da tudi z vojaškimi načeli ne.

Vsekakor gre za spis, ki kljub vsem omahovanjem nudi priložnost, da po taki poluradni izjavi pride tudi do uradne.

Prav tako uradno izjavo o svojih »moralnih madežih« pa prav tako dolgujejo slovenskim ljudem tudi tisti, ki so se proti ateistom bojevali na nekrščanski način.

23. decembra

Ko sem danes spravljal k drugim »dokumentom« spis Zorana Poliča, sem opazil vrstice, ki sem jih bil občrtal, potem pa spregledal.

Ko odklanja spomenik, ki ga simbolno predlaga Spomenka Hribar vsem umrlim za domovino, pisec pravi: »...na Slovenskem pa nimajo spomenika tisoči kmetov, ki so v zadnji vojni tako predano podpirali osvobodilni boj svojega naroda, prehranjevali partizansko vojsko, skrivali aktiviste in prevečkrat z življenjem plačali svojo predanost.«

Lepo.

A kdo jih je pozabil počastiti?

Kdo je skoval načrt, da kmete kot reakcionaren sloj skrči na minimum?

Komu naj pripišemo ta »moralni madež«?

A žal ne samo moralni, vse prej kot samo moralni.

Moralni madež bi komunist Prežihov Voranc obžaloval, ne bi ga pa pripravil do solz, kot ga je spoznanje usode, ki je čakala slovensko kmečko kulturo.

28.12.84

V glavnem imam zasnovan poseg, s katerim bom nastopil v Cankarjevem domu. Glede slovenskega naroda sem prepričan, da je njegova zgodovina krenila s prave poti, ko je bila odpravljena koalicijska oblika osvobodilnega gibanja. Ideološka unilateralnost je zavrla razvoj slovenske družbe v evropsko socialdemokratsko entiteto s tem, da je »osvobodilni boj postal sestavni del balkanskega dela

programirane svetovne revolucije«. Odtod tudi odrivek narodne identitete v jugoslovanskem prostoru; a odtod tudi obravnava položaja slovenskih delov, ki so ostali v sosednih državah, predvsem v ideološkem ključu. Zato bi se po mojem v današnjem kriznem času nujno morali odločiti, da damo na prvo mesto skrb za obstoj narodovega osebka. In to takó v Sloveniji kakor tam, kjer smo zunaj nje skozi stoletja avtohton živeli.

Seveda v tem prikazu drugi del téme, to je slovensko kulturo, obravnavam z vidika razmer pri nas, kjer je bila desetletja, na primer za *Primorski dnevnik*, kultura samo to, kar se je spočenjalo v gremijih levičarskih društev. Modrost in smisel za naš obstanek pa zahtevata, da matica in od nje odvisni forumi tokraj meje nehajo z monovalentnim načrtovanjem.

Zavedam se, da moje ugotovitve ne bodo po misli političnemu vodstvu, a to me ne vznemirja, saj sem zmeraj rekel in napisal samo to, kar je odgovarjalo mojemu prepričanju. Bolj me skrbi občinstvo. Bojim se ozračja hladne zadržanosti ljudi, ki o narodnostnem položaju pri nas malo vejo in jih bom zato motil v njihovi zavzetosti za probleme na republiški in republiško-zvezni ravni. Vendar jaz ne morem drugače, kot da sem sebi zvest. Zato je moj referat pravzaprav krajša različica ugotovitev, ki sem jih nanizal v intervjuju za *Novo revijo*.

6.1.85

Izrezek iz *Primorskega dnevnika* s prispevkom Jožeta Pirjevca o Sardočevem pričevanju v knjigi *Tigrova sled*.

Strinjam se s poudarkom, da gre za knjigo o našem ponosu, čeprav — ne da bi hotel kakor koli zmanjšati Sardočeve osebe, o kateri sem drugje povedal, kako zelo jo cenim — menim, da imamo o junaštvu še kak drug tekst. Na primer Špangerjev *Bazoviški spomenik* ali podoba Janka Premrla - Vojka v orisu izpod sestrinega peresa. No, a ne bi rad, ponavljam, ničesar odvzel »granitnemu« Sardoču, ampak bi samo poročevalca Pirjevca opozoril, da je prav, če ob naši novi dokazni listini ne pozabimo na druge.

Zelo prav pa bi bilo, ko bi Pirjevec svojemu komentarju dodal, da je bojeviti protifašizem, o katerem pričuje Sardoč, pogнал iz tistih zavednih družbenih sil, ki so nam v zadnji četrtini prejšnjega in v prvih desetletjih tega stoletja ustvarili slovenski tržaški meščanski sloj in položili temelje našega gospodarstva in naše kulture. Ta pripomba je upravičena, ker se ta neizmerna zasluga nelevičarskih voditeljev danes zamolčuje. Prav tako se rajši ne omenja ali pa se ome-

nja samo mimogrede, da ogromna večina organiziranih protifašistov ni pripadala levici. Pri tem je zanimivo, da na primer Pirjevca »vzнемirja Sardočeva hladnokrvnost, njegova do skrajnosti razumska treznost«, ko se mu zdi prav, če bi nedolžne žrtve padle ob atentatu na Mussolinija, ki ga je pripravljaj Kavš. Tudi jaz sem razpoložen kot Pirjevec, ne gre mi namreč v račun, da s svojo akcijo strežeš po življenju nedolžnih ljudi; vendar se sprašujem, ali Pirjevec odklanja tudi tiste partizanske akcije, katerim so sledile — in to so načrtovalci vedeli — poboji nešteti nedolžnih, požigi celih vasi? Če Pirjevec odklanja tudi teror levičarjev v vojnem času, potem v redu, če ne, pa bi ga Sardočev odziv na teror moral manj upravičeno »vzнемirjati«. Saj tudi če v fašistični dobi ni bilo pravega vojnega stanja, smo bili mi vseeno obsojeni na rodomor, ki ga nad nami niso izvajali v rokavicah.

Brez pridržkov pa sem na Pirjevčevi strani, ko odklanja Sardočev tezo o Jugoslaviji za vsako ceno. Čisto v redu je Pirjevčeva ugotovitev, da je »Slovenija dom, Jugoslavija pa interesna skupnost, ki izgubi na svoji veljavi, če ne zagotovi tistih predpostavk, zaradi katerih je nastala.« In to seveda velja, dodajam, tudi za drugo Jugoslavijo, ne samo za prvo. S Sardočevim gledanjem na Jugoslavijo se torej tudi jaz razhajam; in vse kaže, da se zavest, da je za nas Slovenija prvotna vrednota, Jugoslavija pa drugotna, danes pri slovenskem človeku zmeraj bolj uveljavlja.

Manj pa ima Pirjevec prav, ko razmišlja o nekritičnosti Primorcev do »Jugoslavije Karadjordjevičev v dvajsetih in tridesetih letih«, čeprav sluti, da je »njihovo slepoto treba pripisati na rovaš sovražstva, ki so ga gojili do fašistične Italije. Morda pa gre tudi za kaj več, za politično in ideološko nedoraslost, ki daje več poudarka pojmu plemenske pripadnosti (da uporabim izraz preporodovskega bedišča) kot pojmu osebne svobode in demokracije.«

Pirjevec problem omejuje, govori o »sovraštву, ki so ga gojili« Primorci do fašistične Italije; šlo je vendar predvsem za preživetje in v tem primeru je bila dežela onkraj meje vendar rešitev, v glavnem pa so ljudje mislili na tako Jugoslavijo, v kateri bo Slovenija ohranila svojo identiteto. Nihče izmed nas ni izbiral med fašizmom in Karadjordjeviči! Tezo o kakršni koli Jugoslaviji so zagovarjali liberalci, katoličani prav gotovo ne; komunisti pa so imeli načrt o Sloveniji kot sovjetski republiki. Zato se Pirjevčev razmišljanje lahko nanaša na Sardoča in na njemu sorodne, ne pa na Primorce kot na celoto.

Razloček med gledanjem, na kakršnega naletimo pri Sardoču, in

tistim pravim, je zaznati tudi danes. Saj čeprav so tri desetletja ljudje jemali (razen za časa kominformovskega spora) za odrešno vse, kar je prihajalo iz centralističnega ideološkega Beograda, se zadnje čase uveljavlja neko dosti bolj slovensko razmerje do zgodovine.

Zato jaz ne bi sploh govoril o »politični in ideološki neodraslosti« Primorcev, ampak o naši eksistencialni nuji, da bi imeli hrbet zavarovan; obenem pa — in to je najbrž prvobitno — smo skozi stoletja živeli združeni z zaledjem in, čeprav so povelja prihajala z Dunaja, meja ni ločevala našega občestva. To zavest smo podedovali, v genih jo imamo. A ta zavest je pristno slovenska. Tudi pri Sardoču, čeprav je v njem, in to prav zavoljo njegovega »granitnega« značaja, zaslediti odtenke tistih nerazčiščenih pojmov, ki so prevladovali pri slovenskih kulturnikih ob koncu prve svetovne vojske in, žal, še potem.

10.1.85

Zavoljo zelo slabega vremena s snegom, ki ovira promet sem bil prepričan, da bo ljubljanska tribuna prenesena; vendar mi je telefonski klic iz tajništva pisateljskega društva zagotovil, da je zanimanje za srečanje veliko, vreme pa da ga ne bo oviralo. Tako sem potrdil svoj prihod. Tudi zame, sem rekel, zasnežena ali poledenela cesta ni nikakršen problem, ker pozimi ne odhajam na pot s svojim vozilom ...

Ne vem, zakaj mi Ljubljana v snegu zmeraj prikliče Brueghlovo zimsko pokrajino, morebiti zato, ker imam vtis, ko stopim iz vlaka in se znajdem na tisti nemogoči postaji, kakor da sem sredi poljane, ki ji bela odeja skuša izboljšati zdolgočaseno, zanemarjeno podobo.

Neprimerne asociacije pač.

Brueghel prav nič ne spada zraven.

A včeraj tudi nisem mislil nanj, ker me je skrbelo, ali bom našel Vikija doma; želel sem mu namreč prebrati tekst, s katerim bi se udeležil tribune, in slišati njegove pripombe. Zelo podobno gledava na vprašanja, ki so povezana s slovensko usodo, obenem pa je Viki, poleg tega, da ni emotiven človek, zelo natančen pri rabi izrazov in pri koncipiranju definicij.

Imel sem srečo, zmotil sem ga sicer pri prevajanju, a bil je seveda za to, da postane pazljiv zastopnik občinstva za tisti četrte ure, kar je trajalo branje šestih strani. No, in moram reči, da sem tisto prijateljsko nadzorništvo dobro prestal, ker se je Viki spotaknil ob enem samem stavku malo pred koncem teksta. In jaz sem se seve-

da z njegovo pripombo strinjal, ker se večkrat zgodi, da se kdo ustavi prav pri tistem izrazu ali stavku, kjer sem se že jaz pomišljal. Tako je bilo tudi tokrat.

No, ob tem soglasju sem nekako pozabil na skepso, ki me je dotlej navdajala, ko sem pomislil na občinstvo. Skepsa, ki pa me je spet zajela, ko smo pred začetkom zavoljo velikega navala ljudi morali zapustiti določeno dvorano in se preseliti v dosti večjo, ki jo je v kratkem napolnila tiha in zbrana množica.

In takrat sem imel vtis, kot da se je uresničil občutek, ki sem ga priznaval v začetku svojega posega; občutek nelagodnosti, občutek, da sem tujek, ki bo nastopil pred nepripravljenimi, hladno-pazljivimi, nesprijemljivimi poslušalci.

Nisem se bal poraza; bal sem se ugotovitve porazne resnice, da se kulturna publika prestolnice Slovenije ne more ujeti na mojo (na našo) valovno dolžino. Seveda me tako razočaranje samo na sebi ne bi bilo presenetilo, vendar je vse drugače, če človek pride do nekih zaključkov na samem ali pa mu jih potrdi osemsto (ali kolikor jih je že bilo) oseb.

No, a moj sum je bil neopravičen.

Moja sodba zgrešena.

Pri prvem delu mojega branja je bilo občinstvo res nekako napeto, nekako na preži, tako da nisem vedel, kako se bo tehtnica prevesila, ko pa sem omenil *Zaliv* in cenzorje in rekel, da mora *Celovški zvon* čakati cele mesece, da mu Beograd dovoli vstop, me je zagnil aplavz, ki se je ponovil, ko sem poudaril, da naše prihodnosti ne morejo reševati samo okteti in pevski zbori, potem pa je še enkrat zajel dvorano ob omembi predloga, ki kroži med Slovenci po svetu, za skupno akcijo v prid slovenstvu ne gleda na svetovni nazor in na politično opredelitev. Najbolj pa je bilo demonstrativno odobravanje, ki je sledilo, ko sem z branjem končal, ko sem se že bil povrnil na svoj prostor. Tisti trenutek sem se pravzaprav počutil zelo majhnega in skorajda odvečnega ob vnetem odobravanju, ki v bistvu ni veljalo meni, ampak poudarjenim resnicam. Saj, bil sem kar neznaten ob plazu, ki je grmel čezme. In bilo mi je nerodno, hkrati pa sem bil srečen, ker sem se bil zmotil: množica pravzaprav ni bila na moji valovni dolžini, ampak sem bil v resnici jaz na njeni!

Aplavzi?

Saj aplavzov doživi človek zadosti, če tri desetletja nastopa ob obletnicah in komemoracijah. Zato ne gre za zadoščenje ob nekem priznanju, temveč za spoznanje: da slovensko občestvo živo čuti svojo identiteto; da se zaveda nevarnosti, ki jo ogrožajo; da se vse, kar

se dogaja ali bo dogajalo proti nji, dogaja ali se bo dogajalo mimo zavesti slovenskih ljudi.

To prepričanje mi je potem potrdil sprejem, ki so ga bili pri množici deležni drugi pisatelji: Rupel, Štih, Debeljak, Peršak ... Bilo je v resnici prazniško razpoloženje, slovesno ozračje, ki so ga ustvarjali slovenski ljudje ob večinoma trpkih diagnozah njihovih pisateljev. Saj, kljub vsem hudim ugotovitvam prazniško in slovesno razpoloženje zato, ker se je bila resnica učlovečila, se ubesedila, tako da je ni bilo več mogoče zbrisati, niti je zanikati.

Danes se mi zato zdita tržaški svet in morje malo manj ločena od dogajanja v njunem zaledju; nekako tako mi je, kot da se je v ozračju nekaj predrugačilo. Seveda si ne delam iluzij, a prav bi bilo, da bi zavzetost, ki jo je izpričalo snoči občinstvo, postala ustvarjalna, postala namreč vir nove zavesti, novega javnega mnenja.

11.1.85

Videti je, da je drugi dan nastopov v Cankarjevem domu priklinal še več ljudi. Tisoč tristo? In vse kaže, da je bilo vse tako živo kot prvi večer.

Nekoliko razglašena nota da je bila, kar se nas tukaj tiče, izjava nekaterih tukajšnjih avtorjev, da se namreč distancirajo od mojih izjav. Vendar pa da je tudi prav, da je do tega protesta prišlo, ker da je na ta poseg Tone Partljič snoči odgovoril pred nadaljevanjem tribune in poudaril, da sem bil povabljen kot Boris Pahor, zato ker že trideset let zastopam svoje misli o narodu, in da je bil torej moj nastop nujen itd. Sledil da je aplavz!

No, a o vsem bom več zvedel čez čas.

Tudi protestniki se bodo kako oglasili, a že vem, da ne bo šlo za argumentirano nasprotovanje, temveč samo za odklon. To je lahko prerokovati; a če me poprej njihovo »uradno« stališče ni zanimalo, me zdaj odziv občinstva v Cankarjevem domu na čisto nov način potrja v zavesti, da je vse, kar je »uradno« sankcionirano — tudi tisti del tržaških književnikov, ki ima »uradna« opolnomočja v redu — zunaj resničnega narodovega doživljanja in hotenja.

15.1.85

Zbiram članke in pisma v zvezi z dogodki pred desetimi leti, ko je izšel intervju z Edijem. Odločil sem se, da vsaj v glavnem uredim zapiske tistih dni. Nekaj jih je, ker sem takrat v *Novem listu* objavljajl nekakšen *Mini dnevnik* prav zato, da bi se prisilil v sprotno spremljanje pisanja o Ediju ob njegovi sedemdesetletnici. A potem

je vse podivjalo, tako da nisem utegnil registrirati vseh stopenj naglega razvoja dogodkov; shranil pa sem si časnike, tako imam hronološko in vsebinsko osnovo za dopolnitev obstoječega gradiva.

16.1.85

Prebral v italijanskem prevodu roman albanskega pisatelja Ismaila Kadaréja *Il generale dell'armata morta*. Prijatelj Tavo me je opozoril nanj. Gre za pripoved o italijanskem generalu, ki po vojski v Albaniji načeluje ekipi, ko izkopuje trupla padlih vojakov. Prevod ni najboljši, vendar vseeno prihaja do izraza piščeva sposobnost nepoudarjenega poudarjanja pretekle tragike svoje dežele. A kar sem prebral doslej, me še ni pripravilo do navdušenega priznanja, kakršnega sem čutil pri Tavu; verjetno se je nanašalo na vtise ob drugih knjigah tega avtorja, ker mi jih je omenil več.

17.1.85

Včerajšnji *Primorski dnevnik* ima daljši zapis, ki ga je podpisal (mč), to je Marij Čuk, in ki je *reakcija* na tribuno v Cankarjevem domu. Izraz reakcija sem namreč uporabil nalašč, ker ne gre samo za odziv, ampak za reakcijo v političnem smislu, to je za nazadnjaštvo.

Takega tako nepisateljskega komentarja namreč zlepa ne najdeš v matični Sloveniji izpod peresa kakega književnika; celo uredniki dnevnikov so zdaj bolj dovzetni za nekatere resnice.

Glede tako imenovanih »tabu tém« (kakršne so Dachauski procesi, Goli otok) člankar govori tudi o »nemalo spekulacijah, ki ne morejo biti objektivne, ampak se obarvajo z barvili vseh vrst. Še huje pa je tedaj, ko skuša kdo za naličjem umetnosti sebi ustvarjati vrtičke, ki naj bi mimoidoče čimbolj bodli v oči in s tem na nekorekten način opozarjali na 'veličino' takega avtorja. Ta veličina pa ne izvira iz umetnosti same, ampak iz nečesa povsem drugega.«

No, Marij Čuk — naj bo mimogrede povedano — s takim pisanjem o vrtičkih, ki naj bodejo mimoidoče, ne bo nikdar dosegel kake 'veličine'; vprašanje pa je, kdo skuša biti z odobravanjem »tabu tém« veličina. Ne za Branka Hofmana ne za Igorja Torkarja tak komentar ne prihaja v poštev, o obeh se je kritika izrekla in ju ocenila pred obravnavo »tabu tém«. Ergo?

A videti je, da pisca »tabu téme« izredno motijo, ker v nadaljevanju spet govori o njih in spet sodi: »Najbrž pa je vendarle slabo, da se književnost izrablja in zlorablja za namene, ki nemara niso literarni. Ali še bolj jasno: pisatelji naj bi bili nekakšni opozi-

cijski dejavniki sistema, kar pomeni, da posameznik ne velja zaradi tistega, kar je literarno vrednega napisal, ampak zaradi tistega, kar je napisal proti določeni družbeni ureditvi.«

Bravo fant, o tvoji pisateljski karieri ne bi vedel vnaprej povedati, a politična ti je prav gotovo zagotovljena, če se ne boš kdaj zmotil in se nevede približal tistim, ki pišejo »proti določeni družbeni ureditvi«!

Navaditi pa se moraš pri starejših tovariših bolj elastičnega sloga, zakaj po tem, kar si napisal zgoraj, ne moreš kar tako brez prehoda dodati: »Pri teh ugotovitvah pa si ne mečemo peska v oči: literatura ima dolžnost (če je drugi ne čutijo) odkrivati vsa stranpota iz zablode sodobnega življenja, tudi na političnem področju.« To je namreč v kontradikciji s tem, kar si trdil prej, dvema gospodarjema hkrati pa je težko služiti, za take, tako nespretno, kot se kažeš ti, pa je skorajda nemogoče.

A po vsem tem nelogičnem in kar skrpucanem pisarjenju, ki ni prav nič v zvezi s Cankarjevim domom, se nazadnje vendar pojavi pglavitna téma. Protest zato, ker je »iz tako imenovanega zamejstva bilo slišati samo en glas, ki je položaj (tudi pri nas) orisal iz svojega zornega kota ... To pomeni, da moramo po sili razmer verjeti samo enim teorijam in pritegniti enim izhodiščem. Drugih možnosti nimamo, ker ostalih zvonov ni slišati.«

Čudno, da jih ni slišati, ko že leta in leta »zvonijo« po vseh koncih slovenske zemlje na literarnih večerih, na srečanjih književnikov itd. A najbolj pomemben je konec:

»Če je to tisto, kar so organizatorji razprave hoteli, potem postane vprašljiv celoten boj vodstva DSP (Društva slovenskih pisateljev, op. B.P.) za demokratizacijo odnosov v slovenski družbi. Kajti tako ravnanje ni niti pošteno in niti demokratično. Vprašljivo pa je tudi mesto, ki naj bi ga slovenski pisatelji v Italiji imeli pri soustvarjanju demokratične kulturne klime (kjer lahko kraljujejo tudi žgoče polemike), če se Društvu slovenskih pisateljev ne zdi potrebno povabiti tudi takih pišočih ljudi, za katere ni nujno, da imajo modni znak 'oporečnik' zapisan na čelu«.

Tako torej.

Če mene petnajst in več let ne povabijo na neko srečanje, medtem ko se Marij Čuk — in z njim drugi »neoporečniki« — pojavljajo vsepovsod po slovenski domovini, ni nobenega Čuka, ki bi se uprl v imenu *poštenosti* in *demokracije*; če pa se enkrat zgodi, da pride do besede »oporečnik«, potem je to nepošteno in nedemokratično!

Po kakšni logiki?

No, a saj je takšna logika »neoporečnikov« pravzaprav logična, zgodila se jim je zares krivica, ker Društvo slovenskih pisateljev ni sodilo na podlagi gradacije oporečništva ali neoporečništva, ampak je opustilo to *nepisateljsko* kategorizacijo. Zato bi se ta ali oni na-debuden pisateljski ali pesniški začetnik iz tega primera lahko naučil, da je najboljše poroštvo poštenosti zvestoba sebi, ne pa veljavnemu političnemu kurzu.

Glede tistega stavka, kjer je govor o modnem znaku 'oporečnik' zapisanem na čelu«, pa bi si dovolil prirediti svetopisemsko besedilo: »Odpusti mu, saj ne ve, kaj pravi!« Saj vendar uravnava svoje početje po načelih, ki so bili v *modi* doslej, obenem pa se že tudi spogleduje s tistimi, ki se skušajo uveljaviti, a ni o njih prepričan, da jim bo to uspelo.

No, a zdaj ko sem se razpisal ob primeru, ob katerem bi lahko zamahnil z roko in počel kaj bolj koristnega, se zavedam, da sem to storil zato, ker sem se te dni spraševal, kakšna bo naša prihodnost, če med ljudmi peresa ne bomo imeli drugačnih osebnosti od teh, ki se nam razodevajo iz del in zapisov, kakršne nam je dano zaslediti v našem tukajšnjem tisku. Seveda moramo upati, da bo v nekem trenutku revščine konec in se bo uveljavilo pero, ki bo o slovenski usodi spregovorilo samostojno in razsodno; a mizerija, ki smo je priča, slabo obeta. Verjetno bo res potrebno počakati na to, da dozori nova generacija.

25.1.85

Dobil sem fotokopijo posega Spomenke Hribar na tribuni v Cankarjevem domu.

Kratek, a zelo modro koncipiran referat.

Odklanja redukcijo naroda na razredno dimenzijo.

Odklanja identifikacijo Partija - narod, torej ideološki kriterij pri obravnavanju naše eksistencialne naloge.

To se pravi, da se na daljavo ujemava v obsodbi ideološkega ekskluzivizma.

Zavzema se za združitev vseh slovenskih ljudi — ne glede na nazore — v skrbi za skupno narodovo usodo.

Tako, pravi, pojmuje spravo med Slovenci.

Vsekakor daljnosežen prispevek, ki sem ga iskreno vesel, ker je Spomenka Hribar po čisto svoji poti prišla do pojmovanja naroda, ki ga že dolgo zagovarjam. Karkoli naj se v prihodnosti zgodi, zdaj imamo dokumente, ki bodo dokaz, da smo slovenski pisatelji v pravem času znali jasno videti in razločno povedati.

Današnje ljubljansko *Delo* objavlja tudi — v uredništvu opremljeno — uvodno besedilo Franca Šetinca na seji »komisije predsedstva CK ZKS za idejno delo v ZK«.

Govor je o tribuni v Cankarjevem domu.

Na eni strani je govorniku žal, da na taki tribuni ne pride do »demokratske sinteze«; na drugi strani pa pravi, da »se bomo morali sprijazniti z dejstvom, da je minilo obdobje idejne monolitnosti in monolitne pravilnosti, za katero so jamčile velike zgodovinske osebnosti naših narodov ...«

Vendar:

»Ne bi bilo prav, če bi prikrivali dejstvo, da je bilo zlasti prvi dan vzdušje v dvorani nekolikanj nacionalistično obarvano. Škoda, da niso že prvi dan polemizirali s skrajno pesimističnim in žaljivim pogledom na matico, ki ga je na tribuni izrazil Boris Pahor. Dejal je, da je osnovna tragika, ker matica rešuje vprašanje naroda ideološko, kar da je huje kot usodno razkosanje leta 1918. To trditi je pravzaprav nesmisel.«

Predvsem ne drži, da sem tako rekel, ampak je v mojem tekstu lahko brati, da je ideološko obravnavanje naroda »v marsičem hujša tragika kot razkosanje Slovenije 1918. leta.«

Rekel sem torej: v *marsičem*.

In to drži.

Politična avtarhija nam je prinesla samo škodo, kakor je katera koli diktatura za kateri koli evropski narod — a videti je, da tudi za druge — v bistvu samo zlo.

Kaj vse je rodil ideološki ekskluzivizem, danes lahko ugotovimo ob branju raznih intervjujev, ki jih objavlja *Nova revija* in tudi drugi listi, na primer *Naši razgledi*.

Ko bi danes zbrali vse, kar je bilo zadnja leta napisano o samovolji odgovornih, bi dobili serijo knjig, to se pravi dokaz o upravičenosti tiste moje trditve v Cankarjevem domu.

Potem mi Šetinc očita, da sem rekel, da »matici gre predvsem za to, da si onkraj meje ustvari ideološko-politične postojanke.«

In nadaljuje:

»S tem je prišel navzkriž z vsemi komponentami zamejskih Slovencev, ki trdijo prav nasprotno, da so Slovenci v matici lahko srečni, ker imajo svojo državo, medtem ko se morajo oni še vedno boriti za elementarne pravice preživetja, obstoja, kaj šele razvoja.«

To ugotavljanje seveda ni v nikakšni zvezi z mojo trditvijo o

ideološko-političnih ekspoziturah matice, kakršni sta pri nas SKGZ in na Koroškem ZSO.

A Šetincu seveda ni za diskusijo, naivno bi bilo, ko bi človek kaj takega pričakoval od predstavnika oblasti, ki ima v rokah platno in škarje in si zato lahko dovoli vse, tudi tako izrazoslovje:

»Pahor razvija šarlatanske ideje in je njegova razprava pod vsa-ko strokovno ravniyo, sprta pa je tudi z etiko. Ko že govori o odtujenosti, bi moral vedeti, da je najbolj odvojen on sam, in to ne samo od matice, temveč tudi od zamejskih Slovencev.«

Koliko so vredne moje ideje, prepuščam sodbi modrih mož, ki niso na oblasti, in pa tistim zanamcem, ki bodo lahko odmaknjeno pretehtali potek naše zgodovine od 1941. leta naprej. Tisto častno razsodišče pa naj se izreče tudi o podobi predsednika »Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije,« ki naj bi bila nadaljevalka *Osobodilne fronte!*

27.1.85

Listam sveženj fotokopij izrezkov iz raznih listov.

Delo, Večer, Ljubljanski dnevnik, Teleks, Družina, Primorski dnevnik, Komunist itd.

Na splošno so poročila o tribuni dostojna, kratka sicer, a večinoma je izluščeno vsaj jedro vsakega posameznega posega.

O mojem nastopu je v *Primorskem dnevniku* poročal (13.1.) Marijan Zlobec, ki me je v Ljubljani prosił za fotokopijo spisa in se tega zvesto držal in ga precej obširno navedel. Hvaležen sem mu za to, čeprav mi je hkrati žal, ker mu bo *Primorski dnevnik* gotovo zameril. Njegovo poročilo je namreč objavil, ne da bi ga — ker je pač prihajalo iz Ljubljane — prehodno cenzuriral! Tako sodim. Če pa gre za napoved nove širine, pa toliko bolje. A dvomim.

No, 23. t.m. je o mojem nastopu odločal Izvršni odbor *Slovenske kulturno-gospodarske zveze*, njegovo sodbo pa je Lojze Kante takoj naslednji dan v celoti povzel v ljubljanskem *Delu*, s poudarkom tudi v naslovu.

Nič čudnega, če *Slovenski kulturno-gospodarski zvezi* nisem po godu, kakor tudi nisem matičnemu vodstvu; vendar bom zastonj čakal, da bosta tako prva kot drugi tudi povedala, zakaj jima nisem simpatičen. Tudi tokrat nobenih protitez. Če rečem, da je matica odločala ideološko, pravi izjava, da matico demoniziram; če trdim, da je ona določila, naj gremo v italijanske stranke, pravi izjava, da »zreduciram politične opredelitve večine slovenske narodne skupnosti v golo kimanje in ne kot odločitve, ki si jo sleherni pripadnik manjšine

svobodno (v pluralizmu) izbere«. Kar je zvijačno pisanje, ker jaz nisem nikdar trdil, da ne živimo v pluralizmu in da si ne izbiramo sami, za koga bomo volili, ampak da je Ljubljana (Boris Kraigher in Miha Marinko) odločila, naj njeno tukajšnje predstavništvo zagovarja tezo o odločitvi za italijanske levičarske stranke!

Moji očitki da so »pavšalni, brez sleherne analize, zgodovinsko netočni in brez upoštevanja objektivnih razmer v raznih povojnih obdobjih, zato so sad boleznega iskanja slabosti, v mnogih stvareh celo boleznega iskanja slabega v dobrem.«

Saj, ker sem imel samo dvajset minut na razpolago, je moj prikaz lahko tudi pomanjkljiv, zato pa naj Izvršni odbor SKGZ naredi analizo mojih trditev in naj ovrže eno za drugo brez uporabe *bolestnosti*, s katero si pri meni pomaga, ko se odreka razpravi na podlagi dejstev. Tako je pred leti predsednik SKGZ izjavil, da je pripisati moje nezadovoljstvo prizorom pred krematorijskimi pečmi, Marko Kravos pa je razlog za »mesijanske politične avanture« iskal v »psihični preobremenjenosti.«

Sledi ta komentar: »Pri vsem tem izpadejo tisti, ki so resnični krivci za naše težave, kot nevtralni opazovalci slovenskih zdrah, saj naj bi bili celo manj nevarni od matice.«

Tudi tukaj se gre Izvršni odbor slepe miši.

Govor namreč ni o tistih, ki nam ne dajo pravic, ki jih zahtevamo; govor je o ljudeh, ki si ne upajo izražati svojih misli in sodb. In kar se tega tiče, nam na italijanski strani nihče še ni odvzel potnega lista, če smo kritizirali ali celó napadli oblast, medtem ko se je to na slovenski strani nemalokrat dogajalo. In šele poldrugo leto je, kar čutimo tudi pri nas sprostitve, ki se je medtem razmahnila v Sloveniji. In upati je, da bo to ne samo trajalo, ampak da bo postalo norma, kot zahteva helzinška listina.

Glede ponesrečenega poskusa s *Slovensko levico*, za katero smo rajna Španger in Stanko Pertot, Ubald Vrabec, Žetko, Ema Kerševan in še nekateri žrtvovali čas in sredstva — pravi Izvršni odbor SKGZ, da sodi v ropotarnico. Meni se pa zdi, da sodi v ropotarnico ves ideološki program naših levičarskih voditeljev od 1945. leta naprej. Saj so jih najpoprej zapustili demokrati, potem pa so ostali generali brez vojakov pri volitvah 1949. leta, ko jih je porazila kominformovska partija. Zato je bilo zanje »zgodovinsko« nujno, da se zatečejo k italijanskim strankam, da se rešijo popolnega poraza. Tega poraza prav gotovo ni mogla zmanjšati uboga *Slovenska levica*, hotela je samo prisiliti komunistično in socialistično vodstvo, naj se ne samo teoretično in demagoško, ampak zares zavzemata za slovenske pra-

vice. In če bi vodstvo SKGZ to takrat razumelo, bi se ne trudilo, da bi nam odvzemalo simpatizerje, ampak bi nam pomagalo ali vsaj stalo ob strani; ker pa vodstvo SKGZ mora računati s svojimi komunističnimi in socialističnimi člani, je pač ravnalo, kot mora ravnati. Šele zadnja leta je angel modrosti vsaj bežno obiskal odgovorne pri SKGZ. Isto se je zgodilo pri njeni dvojčici na Koroškem.

Zato je odveč ironiziranje o mojih »propadlih političnih poskusih.« Predvsem zato, ker niso bili samo moji. Potem zato, ker jaz ne čutim, da bi akcija propadla, saj se taka akcija, če je potreba, lahko rodi spet, kot sem že napisal. Ne gre torej za nikakršne »grenke izkušnje«, o katerih naj bi jaz izvršni obor SKGZ »kaj poučil«, kot pravi izjava.

Če imam kake grenke izkušnje, potem so to tiste, ki so sledile spoznanju, da sem bil v zmoti, ko sem verjel v politično sposobnost ljudi, ki ne znajo drugega, kot ponavljati ideološke fraze; ki nimajo pojma o ekonomiji; ki se vsako leto znova domislijo, česa se niso lotili; ki pa zato nikdar ne odstopijo, ampak kljub vsemu samo hvallijo svoje početje; ki so nam zato naredili več škode, kot smo si mogli sploh predstavljati, da je je mogoče narediti!

To da, to so moje grenke izkušnje.

A ko bi bile samo moje, bi ne bile vredne ne besed ne papirja.

Žal pa je na kocki narodova usoda, kot sem rekel tudi v Cankarjevem domu.

Tam so ljudje razumeli in se strinjali; a razumejo in se strinjajo tudi naši ljudje tukaj ob morju — ne glede na to, kar izjavlja Izvršni odbor Slovensko kulturno-gospodarske zveze in ne glede na to, kar piše njeno glasilo!

2.2.85

Malo kasno, a toliko bolj dobrodošla je prišla stran *Ljubljanskega dnevnika* z mnenjem Bojana Štiha o moji zadnji knjigi. Dobrodošla stran, pravim, to pa zato, ker je Bojan Štih oseba, ki v marsičem gleda drugače kot jaz, a se v bistvu vendar strinja v zaskrbljenosti za prihodnost slovenske identitete. Zadnja leta je v zvezi s tem napisal strani, ki jim na Slovenskem ni para.

To sem v svojih zapiskih ugotavljal že lani.

A zdaj po srečanju v Cankarjevem domu se tega še bolj živo zavedam.

Zavoljo njegovih modrih svarilnih besed na tribuni.

Pa zavoljo vloge, ki jo je nedvomno ob Partljiču imel pri zamisli takó pomembnega »tabora«, kot je oznamenoval tribuno v pogovoru, ki sem ga imel na tržaški radijski postaji in med katerim je Sergej

Pahor po telefonu poklical tudi Bojana Štiha, da smo razpravljali v troje.

Saj, tabor.

To je pravi izraz.

No, in Štihova pritrditev mojemu *Labirintu* mi je zdaj dosti več kot priznanje fakturi književnega dela; gre za ujemanje v fundamentalnih prvinah, v tistih osnovnih resnicah, ki so zgodovinska substanca našega povojnega poloma.

Toliko bolj pa cenim ta odziv Bojana Štiha, ker je izšel 11. t.m., to se pravi ravno v času, ko se je uradna Ljubljana že razburjala za voljo mojega nastopa. Ko namreč danes ponovno berem Štihov spis (ponatisnil ga je *Novi list*), sem mu hvaležen predvsem zato, ker slovenskemu svetu vrača vero v pisateljski poklic. A vesel sem seveda tudi, da se tokrat to dogaja ob mojem imenu.

3.2.85

Bruno Lisjak - Volpi v *Primorskem dnevniku* poudarja, da se moramo Slovenci vrniti na naše morje.

Govor je o obali od Barkovelj do Štivana.

Tako piše: »Torej tukaj živeti Slovenci našega pokolenja smo se brez večjih premislekov odpovedali edini izvirni slovenski obali in zemlji, ki so jo naši predniki obdržali tako dolgo.«

Po dolgih letih vendar nekaj tehtnih razmišljanj.

Avtor pa obenem dodaja, da je prepozno, da bi iskali razloge o »takem nesmiselnem početju«. A jaz mislim, da bi morebiti odkritje razlogov pomagalo pri sanaciji tega, kar se še da rešiti.

Poglavitni razlog, da so se naši ljudje vdali, pa je iskati pri politikih, ki so nas vodili in so se 1954. leta vedli, kot da je vsega konec, ustavili gradnjo gledališča, naredili križ čez Glasbeno matico itd. Da bi se zanimali za usodo slovenske zemlje, jim niti na misel ni prišlo, saj so gledali na vse, kar ni dišalo po industriji, kot na preživelu in odvečno.

No, a spodbudno je, da se kdo javno zavzema za novo ozračje tudi na obali. Marsikaj se namreč še da rešiti. Tudi *Sirena* in *Čupa* sta seveda pomembni in vsa čast tistim, ki so zaslužni za njun obstoj, v prvi vrsti rajnemu Stanku Pertotu, kateremu je bilo tako pri srcu zopetno vstajanje *Sirene*. Vendar bi se dalo uresničiti še kakšno drugo zamisel v zvezi z morjem; mórala pa bi poprej skupnost kot celota okrepiti zavest o svoji prihodnosti, potem bi lahko v nji posameznik spočel načrt, kako iznajdljivo uporabiti sredstva, ki se nabirajo v naših denarnih zavodih.

4.2.1985

Ne utegnem slediti vsemu, kar izhaja v Sloveniji, kjer razni nekdanji partizani napadajo Spomenko Hribar, a so drugi vendar na njeni strani. Celo Bor je čutil potrebo, da se javi z epigramom, a, žal, ne zato, da bi razodel humanistično resnico.

Tudi na republiški konferenci SZDL Slovenije je Franc Šetinc spet obravnaval problem domobrancev, hkrati pa se zanimal za enotni kulturni prostor. Glede tega je poudaril (povzemam po *Primorskem dnevniku*):

»Potegnjena mora biti jasna črta ločnica, ki ne sme dovoliti, da v enoten slovenski kulturni prostor vdirajo silnice, ki pomenijo sovražstvo, ostanke fašizma, iredento, belogardizem in podobno. Vsekakor pa mora v tem prostoru steči ustvarjalni dialog različnih političnih in ideoloških silnic, ki so realnost različnih družbenih sistemov in celo dveh blokov. Kulturno tvornost Slovencev je treba obravnavati enakopravno, po enakih kvalitativnih merilih, torej brez podcenjevanja kulture zamejskih Slovencev, pa tudi brez prizanašanja, češ, saj gre vendar za manjšince. Prav tako je treba odločno zavrniti skrajno ignoranstvo takih posameznikov, kot je bil nastop tržaškega pisatelja Borisa Pahorja na nedavni pisateljski tribuni v Domu Ivana Cankarja v Ljubljani.«

Tako imamo po vsakega nekaj, celo fašizem in iredento, čeprav človek ne ve, kam naj ju da, ko pa je govor o *slovenskem* enotnem kulturnem prostoru. Ne vem namreč, kdo je še kje pri nas slišal za kakšno iredento; res, da kot privatnik, ki živim v tržaškem predmestju, ne morem biti tako poučen kot odgovoren politik. A vendar, kakšen glas o »silnicah«, ki bi vdirale v enotni kulturni prostor in »pomenijo sovražstvo, ostanke fašizma, iredento, belogardizem in podobno« bi moral le kdaj priti tudi do mene!

Glede poudarka, da je treba kulturno tvornost »obravnavati enakopravno, po enakih kvalitativnih merilih, torej brez podcenjevanja zamejskih Slovencev, pa tudi brez prizanašanja, češ, saj gre za manjšince,« — bi rekel, da ni zadeto bistvo problema. Predvsem ni mogoče soditi o kvaliteti tam, kjer ni na razpolago potrebnih sredstev. To je eno. A poglobitno vprašanje je, ali je manjšinska kultura samo tista, ki jo ustvarjajo levičarska društva ali levičarski zasebniki, ali pa vsa kultura v slovenskem jeziku. To je jedro vsega. To je tudi bistvo enotnega slovenskega kulturnega prostora. Vprašanje kvalitete je v *ti zvezi* nepomembno.

Nadvse značilno je, da je prav pri govoru o vprašanju, ki ga on v bistvu ne rešuje, predsednik Socialistične zveze čutil potrebo,

da še enkrat odkloni doprinos posameznikov, ki so tako »skrajno ignorantni« kot jaz.

Kaj naj rečem?

Smolo ima pač, da se mora ukvarjati s takó nepripravljenim človekom.

Vendar navsezadnje nisem mogel kaj, da ne bi predpoldne odposlal v Ljubljano pismo, naslovljeno na predsednika Društva slovenskih pisateljev, na predsednika slovenskega centra PEN kluba, na Bojana Štiha, na Franca Šetince, na uredništvo Dela — s predlogom, *naj eden izmed naslovnikov organizira v Cankarjevem domu celovečerno srečanje, kjer bi v dialogu s Francem Šetincem dokumentiral trditve, izražene na tribuni 9. januarja.*

Seveda nisem tako naiven, da bi upal v možnost take tribune; a kako naj se drugače odzovem politiku, ki nastopa z oblastniške pozicije in mu zato ni za to, da bi dokazal svoj prav z argumenti?

7.2.1985

Peter Handke se mi zahvaljuje za vrstice, ki sem mu jih napisal za novo leto. Zahvalil sem se mu za naklonjenost, ki jo je pokazal do slovenskih del, in mu zagotovil, da tudi na Tržaškem cenimo njegov nastop. Njegov odziv je napisan v slovenščini, ki ni tekoča, a je, prav zavoljo njene nebogljenosti, ganljiva, ko ugotavlja »moja slovenščina je prav slaba, huda.«

10.2.85

V *Teleksu* 7. t.m. se je Franc Šetinc v intervjuju spet obregnil ob Spomenko Hribar in ob mene. O tribuni pravi, da je bilo »nekaj takih vprašanj, o katerih bo treba še kaj reči. Recimo o Borisu Pahorju, Spomenki Hribar«.

Na pripombo enega od trojice spraševalcev, češ da na tribuni Spomenka Hribar »vendar ni govorila o spornih stvareh, niti o dilemi, ali proti sovražniku za sovjetizacijo ali z okupatorjem proti sovjetizaciji«, je Franc Šetinc odgovoril:

»To je bilo v zraku.«

No comment.

Izreden pa je tudi odlomek, kjer je govor o Kardelju.

Šetinc: »Ignorantske in podcenjujoče izjave o Kardelju se pojavljajo v širšem jugoslovanskem prostoru. Pri tem avtorji teh izjav Kardelja niti dobro ne poznajo. Tisti npr., ki mislijo, da je Kardelj, ko je govoril o spajanju narodov, mislil na dobesedno spajanje narodov, se v Kardelja niso poglobili.«

Ne vem, kako se izražajo o Kardelju v »širšem jugoslovanskem prostoru«; glede spajanja narodov pa vsak nealfabet lahko prebere v uvodu v drugo in tretjo izdajo Razvoja, da je narod družbena kategorija, nastala v kapitalistični epohi, da bo naroda s socializmom konec, čeprav to ne pomeni tudi konca jezikov, da pa je jasno, da bodo prevladali jeziki številnejših narodov ...

To se že dogaja v Sovjetski zvezi.

Proti takemu dogajanju pa se danes izjavlja slovenski narod »v jugoslovanskem prostoru«; najbolj izrazito so o tem razpoloženju spregovorili pisatelji in ljudje v Cankarjevem domu!

14.2.85

Pogovor z Zlatko.

Kratek telefonski intermezzo.

Tokrat so prišli na vrsto naši očetje in babice.

Zlatka se je spomnila svojih starih mater, ki sta za časa prve svetovne vojske iskali pomoči na Kranjskem, a so jima ljudje zapirali vrata pred nosom. Jaz sem tedaj obnovil pripoved svoje matere, kako je z otrokom v naročju odpotovala iz Trsta v Ljubljano, da bi kje prišla do hrane. V okolici Ljubljane se je ustavila na nekem dvorišču, ker je videla, da imajo vodnjak, pa je zaželela pogasiti žejo otroku in sebi. Poprašala je gospodinjo, ki je sedela pred hišnim pragom kot kakšna razšopirjena grofica, malo vode, ta pa ji je pokazala vodnjak in vrč ter jo nadrla, naj si sama pomaga. Tako je moja mati položila otroka na tla ...

Seveda bi bilo zgrešeno, sva z Zlatko ugotavljala, če bi na podlagi enega primera posploševala, vendar kaže takšno obnašanje na neko trdoto, ki pri kraško-tržaškem človeku nanjo ne boš naletel. Tista ohola gospodinja je podobna kmeticam Južnega Tirola, ki so zaloputnile vrata pred italijanskimi vojaki, ko so bili na orožnih vajah in so vsi prepoteni prosili vode. Gotovo, da je pri tem igral pomembno vlogo odpor do države, ki je zagospodovala nad avstrijsko pokrajino; a tudi pri nas smo prav tako 1918. leta proti naši volji postali državljani italijanske kraljevine, a našim kmečkim materam ne bi niti na kraj pameti prišlo, da bi odrekle vode tujcu, tudi tujemu vojaku ne. No, in moja mati je bila 1916. leta za Ljubljančanko *tujka*, ker je prihajala iz Trsta in je bila revna popotnica. To se pravi, da sta odločali dve komponenti: regionalna zamejenost in pa razmerje imetnika do družbeno diskvalificiranega človeka.

17.2.1985

Ace Mermolja v tržaškem *Delu* piše:

»Vsako sprenevedanje je na svoj način perverzno. Berem na primer Borisa Pahorja, ga cenim kot pisatelja, ko pa stopi na izrazito politična področja, v mojih očeh njegova cena pade. Prav zato, ker se mi zdijo številne njegove trditve maska. Maska pa zato, ker premalo upošteva nekatera politična dejstva, brez katerih ne more pravilno utemeljiti svojih političnih tez. Recimo teza, da obstajata pri nas dva politična ideološka bloka, je danes politično neutemeljena trditev. Vemo, da obstajajo dokaj markantne razlike med strankami, v katerih smo Slovenci (ne samo v dveh), obstajajo razlike med organizacijami in v samih strankah in organizacijah.«

Dovolil sem dodati tekstu nekaj vejic, ki jih je stavec, kot se po navadi dogaja, izpustil. Verjetno pa krivimo stavce po nedolžnem.

Ne vem, kje je Ace Mermolja naše mojo trditev, da »obstajata pri nas dva politična in ideološka bloka«. V intervjuju, objavljenem v *Novi reviji* 33/34, pravim: »Politično življenje Slovencev v Italiji pa se v glavnem razvija tako, da se naše prebivalstvo ob volitvah predvsem odloča za slovenske kandidate na listi komunistične stranke Italije in za *Slovensko skupnost*; številčno manjši del za italijansko socialistično stranko, medtem ko v Slovenski Benečiji, kjer se v ljudeh zelo počasi prebuja zavest pripadnosti, volijo pretežno za Krščansko demokracijo; komaj v zadnjem času se uveljavljalo občinske liste.«

Menim, da je za intervju, ki obravnava celo vrsto vprašanj, o »markantnih razlikah« v politiki pri nas čisto zadosti povedano.

Na ljubljanski tribuni pa nisem govoril o politični razvejanosti, temveč o predvsem ideološki politiki matice pri nas in zato o predvsem ideološki naravnosti matične ekspoziture SKGZ in njenem glasilu ter o tem, kako sta bila (in v marsičem sta še) *zaprta* do delovanja vsega, kar ni levičarsko.

Če komunističnih kulturnih delavcev v ti zvezi nisem omenil, potem je potrebno iskati razlog za to v dejstvu, da glasilo SKGZ o njihovem delovanju vsa leta zvesto in obširno poroča, medtem ko je šele pred dobrim poldrugim letom začelo kolikor toliko upoštevati tudi to, kar ni levičarsko.

O politiki komunistične partije na tribuni pa nisem govoril, ker to ni spadalo v okvir mojega posega. Kdor je sledil mojemu pisanju, ko sem »stopil na izrazito politična področja«, je lahko opazil, da se ukvarjam s samobitnostjo slovenskega naroda nasplošno in z avtonomnostjo slovenske narodne skupnosti zunaj matičnih mej. Zato delovanja slovenskih predstavnikov v komunistični stranki Italije, delovanja, ki je lahko zelo pomembno — kot na primer nekoč delovanje

poslanca Škerka in sedaj senatorke Jelke Gerbec — in ga lahko tudi cenim, nimam za izraz delovanja slovenskega *narodnega osebka*, kakršen bi se, po mojem, moral uveljaviti v ogroženi skupnosti. Ta bi morala imeti svoje politično središče v svojem občestvu, ne v centralnih komitejih državnih strank.

Tako stališče Ace Mermolje ocenjuje kot »na svoj način perverzno sprenevedanje«, kar je verjetno v skladu s partijsko etiko, ki dopušča, da njegov(a) tovariš(ica) v isti številki *Dela* na 8. strani naniza o moji osebi kar 12 laži, namigovanj in netočnosti. Pa tudi podlih izjav, kot je ta:

» (Boris Pahor) naj se ne skriva pod plaščem prizadetega manjšinca. Nas, pripadnike narodne manjšine, prizadene predvsem ravnanje kulturnih in političnih sil večinskega naroda, s katerimi ima Pahor največje afinitete, a se jih noče lotiti. Grozdje je prekislo, da bi vanj ugriznil, raje zoba jagode pri skupni trti, ki je trpežnejša in previharjena.«

Takó "perverzno" se lahko sprenevedajo samo taki tovariši, ki se ravnaajo po tistem spretnjakoviču, ki je pred leti pošiljal navdušene reportaže iz Sovjetske zveze, odkar pa je centralni komité v Rimu spremenil svoj kurz, se gre širokega demokrata.

Zvestoba Nečajevemu katekizmu se namreč zmeraj rentira; vprašanje pa je, kakšno sožitje si lahko pravi pesnik zamišlja s pravili takega katekizma.

22.2.1985

Potem ko sem 4.2. t.l. poslal petim naslovnikom pismo s predlogom, da bi organizirali večer v Cankarjevem domu, kjer bi v dialogu s Francem Šetincem jaz dokumentiral svoje trditve na tribuni v Ljubljani 9. januarja, sem takó predsedniku »Društva slovenskih pisateljev« kakor Bojanu Štihu razložil, da v možnost uresničenja svojega predloga ne verjamem, da pa je v nastalem položaju moja pobuda edini možen odziv.

No, danes je prišlo pismo Franca Šetince kot odgovor enega izmed naslovnikov, na katere je odšel moj predlog.

Pismo je z glavo »Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije«, Franc Šetinc pa mi, kot njen predsednik, sporoča, da je »po ponovnem razmišljanju prepričan, da je uporabil povsem ustrezne izraze« za moja razmišljanja v Cankarjevem domu. Šarlatansko da je, če trdim, da matica rešuje vprašanje naroda ideološko in da si ustvarja ideološko zvestih političnih postojank onkraj meje. Skrajno ignorantstvo pa da je v nerazumevanju, kaj

vse matica naredi za Slovence v zamejstvu itd. Seveda pa, pravi Šetinc, »Vas s tema dvema izrazoma niti slučajno nisem mislil žaliti, z njima sem želel le nekoliko bolj poudariti nesprejemljivost takega razmišljanja.«

Vsekakor zelo domiselna »dialektika«, ki pa tokraj meje ne funkcionira, tukaj nas namreč še kar lepo število misli — in tudi svoje misli izraža — še »po starem«.

Glede dialoga v Cankarjevem domu pa Franc Šetinc pravi, da bi bil dialog »smotern, potreben in koristen, če bi šlo za razčiščevanje problemov med matico in manjšino, vendar pa sem prepričan, da ne gre za to.« Jaz da sem »dokaj znan pisatelj«, vendar pa mi to »ne daje pravice, da bi govoril v imenu celotne slovenske skupnosti v Italiji«.

To se pravi, da z mano kot s posameznikom ne more nastopiti. Ne vem, zakaj ne, če pa zastopam samega sebe.

Res, da politično ne predstavljam nikogar, a če sem le »dokaj znan pisatelj«, bi morebiti ugled predsednika Socialistične zveze dosti ne trpel, ko bi se javno pogovoril z mano.

A kaj, malce nerodno pa bi predsedniku le bilo, če bi jaz pred poslušalci dokazal, da moje izjave niso ne šarlatanske ne skrajno ignorantske.

No, Franc Šetinc na koncu poudarja, da je »pripravljen kadar koli z javno besedo v eni od slovenskih revij širše razložiti, v čem je nesprejemljivost Vaših stališč, v čem so v opreki z družbeno stvarnostjo v matici in v državah, kjer živijo Slovenci.«

Prav.

V redu.

Jaz mu sicer na pismo ne bom odgovarjal, ko pa vztraja pri svojih »nežaljivih« žalitvah; odgovoril pa bom na to, kar bo razložil v reviji ali kje drugje, saj je matični tisk objavil njegovo izjavo, da bo »treba zavrtni« moje trditve. Naj jih torej zavrne. Revija sicer ne more biti nadomestek za tribuno v Cankarjevem domu, a saj tudi jaz ne morem zahtevati nemogoče!

27.2.85

S posebnim zadovoljstvom berem v *Teleksu* pismo pesnika Petra Levca, ki je, kolikor lahko sledim, edini možato komentiral besede politične avtoritete Franca Šetince, objavljene prav v *Teleksu*.

Glede Šetinčevega mnenja o *Novi reviji* Peter Levec pripominja: »... naj brez ovinkov povem, da se meni Šetinčevi očitki *Novi reviji* zdijo močno pretirani ali celo neutemeljeni. Zdi se, da za zanj vsaka

neljuba resnica kratko in malo 'žaljiva'.«

O Kocbeku.

»Nekateri ljudje pri nas so namreč naravnost alergični na Kocbeka. Že sama omemba njegovega imena jim je zoprna, ker jim pač zbuja slabo vest. Nemogoče je namreč z mirno vestjo trditi, da se leta 1952 Kocbeku ni zgodila neka krivica in da je bila vsa tista politična gonja zares upravičena ... (v njegovih novelah) ni nič takega, kar bi opravičevalo takratni politični trušč, vštevši 'ogorčena' protestna pisma raznih zborovalcev, ki knjige v resnici še povohali niso.«

O dachauskih procesih.

»Da javno priznaš napako svoje stranke, je neredko potreben moralni pogum. In zato je tudi resnica o dachauskih procesih prišla na dan le počasi in postopoma.«

O tribuni v Cankarjevem domu.

(Ob objavi Šetinčevega mnenja) »se je bralcem še posebno vrezala v spomin neka krepka, izrečena na račun tržaškega pisatelja Borisa Pahorja. Ker se sam nisem udeležil tiste pisateljske tribune, mi Pahorjeva izvajanja niso pobljže znana. A naj so bila še tako sporna in še tako malo sprejemljiva, je vseeno vredno obžalovanja to, da je tovariš Šetinc Pahorjevo mnenje označil za 'idejno šarlatanstvo' in 'skrajno ignorantstvo'. Takšne besede niso nikakršen argument, so le žaljive. A žaljivke iz visokih ust so za demokratičen dialog še posebno kvarne.«

Kapo dol pred takim pisanjem!

Obenem pa je želeli, da bi odprtost, ki dopušča objavo takih dopisov, trajala in se tudi odražala v politični praksi. V zvezi s tem zelo adekvatno Franca Buttolo v svojem pismu na isti strani *Teleksa* opozarja Franca Šetinca, da nima smisla govoriti o tem, da morajo mišljenja ostati v določenih »okvirih«, kot si on želi. »Šele tedaj bo prišla do izraza individualna odgovornost,« pravi Buttolo, »ko ne bo okvirov na področju mišljenja in poštenja. Kdor ima prav, ima prav, kdor nima, pač nima, pa če je še tako 'v okviru'. V času elektronike pa še sploh: računalnik ne vpraša, ali so podatki v skladu z 'okviri', temveč če so pravi. Če so lažni, bo rezultat napačen in mu nikakršen 'okvir' ne bo mogel nič pomagati, razen nas samih — če bomo enkrat za vselej zavrgli 'okvire' in planke. Velja za vse — od ZDA do SZ in neuvrščenih.«

In moram reči, da si prepisujem te *izjave* z občutkom neke posebne sproščenosti; vtis imam, kot da se nekako prerajam. Ne, ne, nikakršne otročje zagledanosti ni v tem početju. Ostajam na pol

skeptičen, na pol zaskrbljen opazovalec ob misli, kaj bo prinesla prihodnost. Vendar sem zares kot potolažen, da taki teksti — še posebno tisti Matevža Krivca v zadnjih *Naših razgledih* — zagledajo luč na Slovenskem. Saj gre za neko regeneracijo, ki bo nujno pustila odrešne sledove v slovenski biti in v slovenski družbi, karkoli naj se zgodi jutri. Razodelo se je namreč, da je zavest o narodu identiteti tako tesno povezana z novo etično zahtevnostjo, da preko tega binoma ne moreš. Lahko ga seveda povoziš z nekim obnovljenim monolitizmom, a v tem primeru bi temu lahko sledil samo ekonomsko-političen polom. Ker v resnici se Slovenija lahko reši samo z odpravo ideoloških »okvirov« oziroma z odpravo ideoloških »sintez«.

Kako bo — in ali bo — vodstvu to uspelo, je seveda incognita.

A gotovo je, da je zdaj pred odločitvijo, ki jo kar na kratko lahko označim za zgodovinsko.

29.2.85

Prisrčno pismo 6.B razreda Slovenske gimnazije v Celovcu. Čestital sem dvema razredoma (6.B in 8.B), ki sta v *Našem tedniku* odklonila levičarsko izrabljanje v ideološke namene demonstracije za ohranitev dvojezičnega šolstva. Imponiral mi je jasen nastop dijakov in dijakinj, ki se upirajo mešanju težav, ki jih ima Nikaragva, v slovenske probleme na Koroškem. A probleme ima tudi Afganistan, mimogrede pripominjajo! Prav tako ugotavljajo, da imajo svoje zборе, zato bi lahko opravili brez »ideološkega« Tržaškega partizanskega zbora.

Pišejo mi: »Še posebno pa smo se razveselili Vašega pisma zato, ker so nas zaradi kritičnosti v javnosti močno napadali.«

Razumljivo je, da so jih napadali, saj so dijaki 8.B razločno razkrili taktiko levičarjev, ki so spremenili protest v prid šolam v propagandni miting, s katerim pa bodo seveda odtujili tiste prijatelje večinskega naroda, ki so nadvse dragoceni, a na takšna ideološko pobarvana zborovanja ne pristajajo.

Sprašujem se, ali znajo biti naši tržaški in goriški demokratični dijaki tako samozevestni.

17.3.1985

Društvo slovenskih pisateljev mi je poslalo izvod brošure *Slovenski narod in slovenska kultura*, v katerem so zbrani vsi referati in diskusijski posegi z javne tribune 9. in 10. januarja v osrednji dvorani Cankarjevega doma pred več ko 1200 poslušalci. Gre za avtorizirane prepise z magnetofonskega traku, je rečeno v uvodu, Društvo

pa da ni odgovorni urednik, ampak odgovarja vsak avtor za svoje stališče.

Nekateri referati so bili že objavljeni drugod (*Nova revija*, *Sodobnost*), moj bo objavila revija *Problemi*; vendar je prav, da je v eni sami publikaciji zbrano vse, kar je bilo »na taboru«, kot bi rekel Štih, izrečeno. Tudi zato, pripominja uvod v knjigo, ker »so nekateri odzivi izkrivljali posamezne referente«.

Škoda samo, da je tipkarica v mojem tekstu zagrešila dva huda spodrsaljaja. Kjer Srečko Kosovel 1925. leta pravi, da smo »podpetniki jugoslovenstvu«, je natipkala »podjetniki«; kjer pa jaz omenjam nemarno govorjenje o Spomenki Hribar Tita Vidmarja v Delu, je zdaj v tekstu *namerno*. Tam, kjer se bojim, da ne bo nobene *rešne* poti, imam zdaj objavljeno rešene poti.

19.3.1985

Jožefovo.

Na ta dan sva bila pred desetimi leti z Živko cel dopoldan od 8. ure do 12.20 v rokah organov za notranje zadeve najpoprej na mejnem prehodu na Repentabru, potem pa na postaji milice v Sežani. Bilo je zavoljo izida brošure o Kocbeku oziroma zavoljo objave mojega pogovora z njim. Živko so ločili od mene, tako kakor se spodobi na takih zasliševanjih; vendar so njo vsaj pustili pri miru. Žalostna komedija se je končala tako, da so mi odvzeli prepustnico in mi v potni list vtisnili žig, ki mi je prepovedoval vstop v matično državo za dobo enega leta.

Zadovoljen sem, ker je takó nanese, da sem — ne da bi pomislil na obletnico! — pretekli mesec zbral razpršeno dokumentacijo o dogodkih tistega nesrečnega slovenskega leta. Moralo bo seveda vse še enkrat v stroj, da prepisem na čisto, a najbolj težavno delo je opravljeno.

Ne, spodbuda za zbiranje pisem in zapisov mi ni prišla ob misli na preteklo desetletje, ampak ob usodi, ki je je deležna Spomenka Hribar.

Natanko isto ozračje kot 1952. leta ob izidu *Strahu in poguma*. Pa 1975. leta ob Kocbekovih odgovorih.

Razložek je samo ta, da Spomenka ni ničesar objavila, ampak doživlja anatemo njen tekst, ki ne sme iziti, so pa svojevoljno priobčili iz njega iztrgan odlomek.

Pri vsem hudem je pa dobro to, da se tudi za Spomenko lahko javno kdo zavzame in tudi nji so objavili nekaj tekstov, s katerimi postavlja na laž namerne interpretacije njenega eseja. Ne Kocbeku ne njegovim prijateljem pa ni bilo mogoče ne 1952. ne 1975. leta ugo-

varjati na napade.

To je novo.

In to ni malo.

In če drži, kot ta ali oni pripominja, da odgovorni to sprostitev dopuščajo zavljo krize, ki je zajela deželo, potem naj bo blagoslovljena kriza, ki bi bilo seveda boljše in prav, ko je ne bi bilo, ker bo Sloveniji v velikansko škodo, a če je vodstvo brezbrizno ob razkroju duhovnega sveta, potem je prav, če ga ekonomski položaj prisili na malo manj ohole pozicije.

Kakor mi je seveda hudo, da mora Spomenka prenašati koncentrično ofenzivo *namerno* proti nji izzvanih nekdanjih partizanov, vendar blagrujem dan, ko je njena misel zasvetila v slovenski svet. Zakaj če je kdaj umestno govoriti o *sreči*, potem je za občestvo nedvomno ta čas srečen; takó govorimo o milostnem doživetju ob vzniku ljubezni, ob zmagi dobrote, ob sublimacijskem preraščanju pragmatizma in kontingence.

Žal mi je, da Ediju ni bilo dano, da bi bil z nami v teh dneh, ko tako zmagovito nastopa ob ponatisu *Strahu in poguma*; ob objavi dnevnikov v *Novi reviji*; ob porastu raziskav o njegovi liriki, o njegovih pogledih; ob ugotavljanju mladih, da je on pravzaprav simbol in hkrati najbolj pristen soustvarjalec sodobnega slovenstva; ob nedopovedni resnici, da je — po zakonu čudovite nemeze — Spomenkino razodetje prišlo iz tistega miselnega gremija, ki je on zaman pričakoval, da se bo rešil zagledanosti v abstraktnost in ekskluzivistične samovolje.

21.3.85

Ne bi rad, da bi ob evforičnem razpoloženju, ki ustvarja premik občestvene zavesti, preslišal spominsko opozorilo, da je preteklo desetletje zahtevalo zelo drago odkupnino od demokratičnih razumnikov. K izostrenju Kocbekovega zdravstvenega stanja je treba prišteti dokončni pokop revije *Prostor in čas*; obsodbo in ječo za sodnika Franca Miklavčiča; obsodbo in ječo za publicista Viktorja Blažiča; razne preiskave in šikane, za katere javnost ni vedela itd.

To se pravi, da, kljub spremembi viadavin, tok naše zgodovine zavirajo taki ali drugačni jezovi — sproščen ne more biti.

2.4.85

Vrnitev iz Vallée d'Aoste.

Od 24. do 27. marca smo imeli v Saint-Vincentu VII. tradicionalno srečanje, ki jih organizira »Evropski inštitut za višje mednarodne študije« iz Nice s podporo deželne vlade v Aosti. Tokratni kolokvij

je bil posvečen položaju dežel v krizi, hkrati pa tudi vprašanju vloge novih sredstev javnega obveščanja pri potrjevanju identitete posameznih dežel. Dežela je v tem primeru isto kot francoska *région* ali italijanska *regione*. Tako je bila posebnost tega srečanja, da nam je bil dan cel prvi dan na razpolago za pregled tistih evropskih področij, kjer se krizni položaj rojeva v glavnem zavoljo nerešenega statusa etnično-jezikovnih skupnosti. Tako so nas s posameznimi primeri mogli seznaniti predstavnik severne Irske, delegacija baskovskega parlamenta, Lucien Felli s stanjem na Korziki, zastopnika flamske in valonske skupnosti v Belgiji. Glede položaja v Italiji sva se s prijateljem Tavom Buratom domenila, da poda on celoten prikaz, jaz pa sem ga dopolnil s podatki o razvoju naših prizadevanj za dosego globalnega zaščitnega zakona. Pri tem na kratko povzel vsebino članka v tržaškem italijanskem dnevniku, članka, v katerem so zbrani vsi nesmisli, ki z njimi tudi pred senatno komisijo operira nacionalistični protislovenski blok.

Seveda so ta naša srečanja najbolj pomembna zavoljo občutka tesne solidarnosti, ki nas povezuje, tako so opisi in podatki pravzaprav zunanji dekor za tisto zvestobo in tisto nepopustljivost, ki sta gonilni sili našega vztrajanja.

Tako sta na primer posega Rinalda Locatellija v imenu evropskega sveta in Marca Piccarolla za evropsko skupnost dodajala neko slovesno noto razpravam; vendar nas je obenem spremljala zavest, da bi se brez našega vsestranskega delovanja ne evropski parlament ne evropski svet ne zganila nam v prid. In isto zagotovo velja tudi za prihodnost.

Nekoliko preobširna je bila diskusija, ki je segala deloma tudi na znanstveno-organizacijsko področje v zvezi s pomočjo, ki jo nudijo sateliti radio-televizijskim medijem. Zato pa je pestro učinkovala okrogla miza, za katero so se zvrstili predstavniki oddajnih postaj ogroženih skupnosti. Tako je bilo kar trpko poročilo o stanju na Francoskem, o katerem je govoril Michel Galloy, voditelj privatne postaje *Radio Pays*, ki v Parizu oddaja v vseh jezikih raznih etnij Francije. Nastopil je tudi zastopnik nemškega radia v Valoniji, potem glasnik bocenske postaje v nemškem jeziku. Nadvse nazorno in hkrati izčrpno je povedala o delovanju naše radijske postaje, odkar so nam jo zavezniki po vojski priznali, do danes, programerka Ivana Suhadolc. Njenemu prikazu sem dodal kratek korolarij o položaju Slovencev na Koroškem, ki ne morejo ujeti matičnih oddaj in so si zato na lastno pest postavili pretvornik, ko pa jim ga oblasti nočejo dati. S tem so seveda izvali nacionalistične kroge, vendar je

upati, da bo Dunaj nekoliko bolj moder kot regionalna oblast, ki prisluhne vsaki Slovencem sovražni potezi Heimatdiensta.

Na splošno je bil torej letošnji kolokvij za nas dosti bolj ugoden kot prejšnja leta; bolj smo šli v srčiko problemov. Tudi specifično slovenski interesi so lepo prišli do izraza. Iz matice sta bili pričujoči Gordana Kren z Ljudske univerze in, kot opazovalka, Sonja Kurinčič, asistentka na Inštitutu za narodnostna vprašanja.

Doživeli smo tudi lep uspeh po zaslugi Ivane Suhadolc, ker je bil s splošnim odobravanjem sprejet njen predlog, naj bi deželna sredstva javnega obveščanja prišla do skupnega izraza v ustanovi ali uradu na evropski ravni. Pričujoči predstavniki evropskih forumov kakor tudi niški inštitut so se obvezali, da se bodo zavzeli za uresničenje predloga; Ivana Suhadolc pa je bila naprošena, naj natančneje izdela svoj načrt.

Saj, a spet sem prinesel s sabo polno mapo tiskovin in drugega gradiva, ki bo neuporabljeno obležalo.

Tako kot že dve desetletji.

Ko bi hotel uporabiti vse, kar bi bilo za nas kot informacija in tudi drugače koristno, bi moral posvetiti ves svoj čas dokumentacijam, ki mi vsakikrat otežijo kovček in jihn potem tukaj doma odložim k drugim. Rahli občutek izdajstva pa si potešim z mislijo, da nisem nobenega od teh številnih pričevanj o nam podobnih usodah doslej zavrzel.

14.4.85

Naša italijansko-slovenska kulturna *Skupina '85* se sestaja in je aktivna. Italijanski prijatelji so prejšnji mesec spoznali »Narodno in študijsko knjižnico«, napovedano pa je še eno srečanje pred koncem sezone.

Ozračje je po navadi prisrčno in razgibano.

Vprašanje pa je, ali nam bo uspelo, najti način za prodor v kroge, ki ustvarjajo tržaško javno mnenje in ki so zdaj postavili kot obrambni zid okoli nas.

Morebiti se nam to posreči potem, ko bo nazadnje vendar prišlo do nekega zaščitnega zakonskega akta.

A če bo pri vsebini tistega zakona odločal vpliv nacionalističnega bloka, kaj bo za naš obstoj pomenila vloga takih prijateljskih skupin, kot je naša?

Seveda, zdravo jedro prav gotovo smo in bomo, tudi če nam ni usojeno, da spremenimo tržaško neodmevno ozračje.

20.4.1985

Ena najbolj neprijetnih nalog: dokončno izločiti vse, kar se je tiskanega nabralo na polici in na pomožni mizici sredi sobe.

Zavoljo nevarnosti, da se mi skladanici sesujeta.

Težava je pri izbiri.

Članek o Orwellu na primer?

Cela povodenj jih je, a zares vrednih?

A to, kar me najbolj moti, je, da skoraj nobeden od piscev levičarskih ali levičarjem naklonjenih listov ne pove, da se je Orwellov opis družbe uresničil v deželah »realnega socializma«, predvsem v Sovjetski zvezi. To bi bil edini pošteni komentar. Prav gotovo, da tudi druge diktature nadzorujejo državljansko vest. Vemo, kako sta funkcionirala fašistični in nacistični režim, pa tudi argentinski pred leti in čilski sedaj. Vse to drži. Tudi to je res, da v modernem svetu špijonirajo za nami sateliti in kompjuterji in televizijska očesa. A take kapilarne kontrole nad dejanji, mislimi in celó ljubezenskimi vezmi, kot nam o nji poroča na primer Nadežda Mandelštam, ni najti drugje. In če je to res, zakaj se potem spraševati, ali je Orwell imel prav ali ne?

To se pravi, da gre v bistvu za slepomišljenje z resnico.

Tako vijugasto pisanje je tudi tisto, ki ga je objavil *Primorski dnevnik* 6. februarja t.l. in je njegov avtor Vojmir Tavčar. Nanizanih je nešteto možnih interpretacij Orwellovega sveta, potrebna pa bi nam bila samo potrditev, da je družba, o kakršni Orwell piše 1948. leta, v bistvu že obstajala, a da je knjigo poslal med ljudi prav zato, da bi jih posvaril, naj pazijo, da se tisto zlo ne bo razširilo. A, kot vemo, je 1948. leta tudi slovenski svet skoraj v celoti spadal v območje do mozga nadzorovanega človeka. To hkrati pomeni, da je segala Orwellova *Okeanija* v resnici od Sahalina do Tržaškega zaliva. (Ali od Vladivostoka do kavarne Fabris, kot je znal povedati Virgil Šček!)

Lepa pa je na tisti časniški strani ilustracija Magde Tavčar.

Tisti dve roki, ki se poigravata z možički kot s klavrnimi figuricami.

To je nekaj.

25.4.85

Še en odrezek.

Govor Mirana Košute na Prešernovi proslavi v Trstu.

Fant bo verjetno sposoben, ne maram zdaj soditi o tem.

A če česa ne prenesem, potem je to nejasnost, konfuznost.

Na primer to:

»Adagio triste, ki ga kulturi igra politika, poraja namreč v tej naši slovenski družbi simptome skleroze, nacionalne hipohondrije, ogroženosti, zatekanja k idejam 'vseslovenskega parlamenta', 'duhovnega sveta', zahtevo po politični združitvi ä tout prix in odpovedi subjektivnemu svetovnonazorskemu profilu v imenu narodnosti. Odgovor tej disharmoniji je spet v Prešernovih pesmih. Takole si ga je poiskal Župančič, ko je zapisal: 'Ljubiti Prešerna se pravi ljubiti svobodo misli in besede, svetovnega nazora in vere!«

To ni adagio triste, ampak popolna disonanca.

Pa ne zato, ker je pomešal sklerozo, ki jo je iznašel on, s »hipohondrijo«, ki si jo je sposodil pri slovenskem ministru za kulturo, dr. Matjažu Kmeclu, s »vseslovenskim parlamentom« in »duhovnim svetom«, ki ju je odkril pri Bojanu Štihu, pri Francetu Klopčiču in pri meni. Ampak zato, ker je vse narobe razumel.

Nihče namreč ni ne mislil ne govoril o kaki politični združitvi. Saj vendar vsak srednješolec vé, da *parlament* ni nikakršna politična združitev, to uresničujejo samo parlamenti držav z enostrankarskim sistemom!

Prav tako se nikomur ne sanja o kakšni odpovedi »subjektivnemu svetovnonazorskemu profilu«. Sam Bog ve, odkod je govornik to pobral. Seveda je zelo lepo, da navaja Župančičevo interpretacijo Prešerna, samo da tisti citat ne spada tja.

Slovenski parlament ali duhovni svet si zmeraj bolj številni želimo prav zato, da bi mogle izražati svoje poglede o slovenski usodi tudi tiste glave, ki doslej niso bile upoštevane, ker so o vsem odločali »posvečeni«, kot je napisala Spomenka Hribar. To pomeni, da svobode besede ni bilo, pa si je zato želimo, dragi Miran Košuta. Skupna skrb za narodno identiteto slovenskih ljudi, ki različno mislijo, volijo, verujejo — to naj bi bil *vseslovenski duhovni svet*.

To se pravi, da smo za orkester.

Ne za en sam instrument.

To se še pravi, da nismo samo proti Kopitarjevi cenzuri, ki jo omenja govornik, ampak proti vsem cenzuram, zato tudi proti marksistični oziroma komunistični.

Predvsem pa smo za jasnost misli, ker samo tako bomo lahko bili za razločnost hotenj.

Prešeren, če je že potrebno jemati njega za zgled, je prozoren kot studenčnica; Prešeren, ko govori o *spravi* med Slovenci — naš sedanji duhovni parlament — se s tem nikjer ne odreka svojemu svobodomiselstvu!

Vsekakor bi mladim ljudem, ki mislijo kulturno delovati, zelo koristilo, ko bi trezno preštudirali referate pisateljev s tribune v Cankarjevem domu; pisateljsko društvo jih je izdalo v posebni brošuri.

Torej: *adagio moderato*.

13.5.85

Malo kdaj sem tako okleval pred kakim odhodom kot tokrat.

Kongres etničnih in narodnih evropskih skupnosti je nedvomno izredno pomembno dejanje. Vendar, ker si je zadal kot poglobitveno nalogo, da dokončno izoblikuje listino načelnih pravic ogroženih skupnosti, si pravim, se bo zbralo toliko juristov in kompetentnih osebnosti, da bi bila moja udeležba bolj samo izraz solidarnostne bližine. Ob misli na ta pičli rezultat pa pride nujno tudi v poštev skromni budžet upokojenega profesorja, ki mu švicarski standard niti malo ni naklonjen. Sklada, ki bi se naj človek obrnil nanj v takih primerih, pa ni; je pa tudi res, da za neodvisno kulturno pamet ni lahko najti sponzorjev.

Vendar pa je kongres velika skušnjava zavoljo namena organizatorjev, da z njim obnovijo *Congrès des Nationalités*, ki je od 1925. leta naprej imel sedež v Ženevi, njegov predsednik pa je bil nekdanji poslanec v italijanskem parlamentu dr. Josip Vilfan. Ta predvojna organizacija je delovala štirinajst let, zadnji kongres je imela v Stockholmu 1938. leta.

Ta povezava z delovanjem predvojnega slovenskega politika pa je toliko bolj spodbudna, ker FUEV (Federalistična unija evropskih narodnih skupnosti), ki je pobudnica kongresa, ima za predsednika dr. Reginalda Vospornika. Povrh vsega pa je letošnji kongres izrednega pomena, ker nastopajo skupaj tri najbolj izrazite evropske organizacije nepriznanih skupnosti. Med našim kongresom lani v Milanu sta namreč Vospornik in Jorgensen nalašč dopotovala zato, da sta Costo prepričala za skupen nastop, našima dvema združenjima pa bi se pridružil še münchenski mednarodni inštitut, ki se ukvarja z regionalizmom ter z vprašanjem pravic etničnih skupnosti (INTEREG).

Ob misli, da se je predsednik Costa otepal, ker se je bal fuzije s FUEV, a da sem nekaj tudi jaz vplival nanj, češ da sodelovanje ni spojitve, se mi zdi, da se bom odločil in odpotoval. Navsezadnje bi bilo prav, ko bi, kot eden izmed podpredsednikov našega združenja (AIDLCM), s svojo pričujočnostjo dodal ob dr. Vospornika še enega slovenskega predstavnika temu mednarodnemu forumu.

Saj, seveda bom šel!

14.5.85

Moja strma reber, ki se zares vzpenja proti nebu.

Na levi so majnice prekrile visoki in dolgi zid z gosto sinjo zaveso.

Na desni pod mano se morje komaj odloča, s kakšno barvo bo potrdilo zmago pomladi, s peščeno zelenkasto ali sivo modro.

Vsekakor dopoldan, ki ga zavestno zaznavaš kot ponujanje naklonjenega ozračja.

Vendar, ko sem poprej stopal mimo majhnih domovij, mimo stopničk, ki jih ločujejo in so privlačnost tega terasastega sveta, je čez moje razpoloženje šla senca. Tokrat rahla, kakor takrat, ko ti za sekundo zasenči sonce let ptice, ki šine mimo tvojega okna; a vendar senca.

Ženi, ki sta si pred vežo zaupljivo odkrivali potanjnosti gospodinjstkih misterijev, sta se ljubeznivo odzvali na moj pozdrav. Še več, medtem ko sta se poprej vneto pogovarjali v italijanščini, se jima je ob mojem prihodu kar sama sprožila podedovana konstanta.

Saj, a opaziti je bilo, da sta bili malce tudi v zadregi.

Zavoljo tistega hitrega zasuka namreč.

No, in to je zadostovalo, da mi je majske barve prekril nekakšen neviden sicer, a resničen mrč.

O, seveda, današnje srečanje je bilo drugačno od tistega, ki ga doživiš, ko domačini v predmestju opustijo rodno govorico in si spodobijo tujo; ker te pač ne poznajo, se namreč na ukaz podzavestnega vzgiba skušajo prikazati v bolj sprejemljivi luči. In tistih starih kompleksov si seveda vaje, upiraš se jim, a vnaprej veš, da proti njim ne moreš nič in da bodo izginili komaj takrat, ko teh naših trdoživih korenin ne bo več.

Ne, to današnje odkritje bi bilo, nasprotno, lahko pravzaprav spodbudno.

Preproste žene se ob slovenskem razumniku zavejo, da se brez potrebe razdajajo v priučenem jeziku, začutijo se krive, spremenijo register, popravijo razglašenost v ozračju.

In to bi res lahko pričalo o neki rekonvalescenci.

Pa ne.

Ker je vmes tista vidna *zadrega*.

Tako takrat ko domač jezik zamenjaš za tujega, kakor takrat, ko tujega, kot danes, zamenjaš z domačim.

Ta *zadrega*, ki deluje kot ambivalentna sklopka, pa je odziv ene same starodavne travme, ki jo je zgodovina prve polovice tega sto-

letja pri nas tako potencirala, kakor je vsa dolga preteklost ni zmogla.

A priznam: nekoliko sem bil vendar tudi potolažen, ko sem bil na vrhu klanca in se mi je odprl pogled na obrežje in na valobrane v zalivu. Rekel sem si, da če je moj mimohod takó učinkoval na domačinki, potem je to dokaz, da se tista *zadrega* le pojavlja tudi nam v prid. Vprašanje pa je hkrati seveda, ali bomo z inteligenco, ki jo ustvarjamo v naših šolskih zavodih, znali takó spremeniti psihološko podnebje tukajšnjega okolja, da bo vir kompleksov dokončno presahnil.

Nemogoče to ni.

Prvi in nezamenljivi pogoj uspeha pa je spreobrnitev naših odgovornih; le-ti morajo namreč sprevideti, da je njihova prvenstvena naloga ta, da skrbijo za preživetje občestva, ki se je skozi vse zasede dolgih stoletij častno prebilo v današnji čas.

15.5.85

Ko sem danes dodal še en list h kroniki dogajanja 1975. leta, sem imel vtis, da sem o Ediju izrekel trditev, ki je bila bolj sad intuicije kot racionalne ugotovitve.

A dvom, ali nisem morebiti pretiraval, mi je zdaj splahnel, ker sem med uničevanjem raznih pomožnih lističev z zapiski, ki jih moram imeti v evidenci, našel besedilo Draga Jančarja iz knjige *Sproti*.

Najti ga je na str. 109-110.

»Takšni nenasilni, tolerantni in neoblastniški odnos pa je prvi vzpostavil intelektualec 's kraljevskim imenom' Edvard Kocbek. Mirne duše lahko zase trdim (pa za veliko mladih ljudi), da mi pomenjajo Kocbekovi teksti najbolj avtentično, najbolj človečnostno, celostno, pošteno in neposredno pričevanje o osvobodilni borbi. Ravno skozi njegove tekste se mi je narodnoosvobodilni boj razodel kot veličasten zgodovinski proces osvobajanja slovenskega naroda.«

Tekst ne potrebuje komentarja; pripomnil pa bi, da sem sredi oktobra na povabilo Društva slovenskih pisateljev v dvorani *Viba* filma gledal dvajsetminutni dokumentarec o Kocbeku. Čeprav je bila projekcija filma, ki ga je za televizijo posnel Jože Pogačnik, prekratka, je bil Edi prikazan z umetniško in spoštljivo skrbjo. No, nekje, kjer je fotografija prikazovala Edija v družbi oseb, ki so med bojem odgovarjali za slovensko usodo, pa je bilo videti, kako je atentatorska roka spraskala Edijev obraz, zato da bi ga ne bilo mogoče spoznati.

In tudi k temu je vsak komentar odveč.

Slovenska zgodovina pač.

Ženeva, 16.5.85

Hotel St. Gervais.

Miniaturen in skrit v tesni uličici, ki prihaja iz srednjega veka, a je kljub starosti uglajena in spodobna.

Kot moja skromna tukajšnja domačija.

Jaz sem jo hotel skromno.

Rezerviral mi jo je ing. Struna od UNICEF.

Kje vse imamo slovenske intelektualce!

In čisto po naključju sem od kolegice profesorice dobil naslov ing. Strune in mu telefoniral. Obenem pa sem odkril še zanimiv podatek: da je kolegica obiskovala osnovno šolo v ulici Ruggero Manna kot jaz, samo da je zanjo bilo še hujše kot zame; ker je namreč v razredu spregovorila po slovensko, ji je učiteljica obesila na vrat zasramovalno tablico. Sreča pa je bila nji bolj mila kot meni, ker oče nje ni pustil, da bi spet stopila v tisto stavbo, ampak je poskrbel, da se je šolala doma.

Poglavje iz naše primorske zgodovine.

Žal se je taka usoda nadaljevala po drugi svetovni vojski v Beneški Sloveniji; zdaj pa naj bi bila odsotnost slovenske zavesti v tistih ljudeh dokaz, da niso eno s tržaškimi in goriškimi Slovenci.

Kot da bi bil tisti, ki je bolj izpostavljen in manj odporen, spremenil svojo prvinsko naravo.

In tukaj bi veljala tista teza, o kateri sem že nekoč že nekaj rekel: boljše bi bilo, ko bi bili Slovenci črnci ali vsaj mulati. Vsega našega gorja je kriva bela koža, zavoljo katere se ne razlikujemo od drugih belokožcev. In isto velja seveda tudi za druge Evropejce, ki smo se tokrat zbrali v Ženevi, a razni državniki z lahkoto zanikajo naš obstoj. Ker smo na zunaj taki kot oni, so si, da bi postali tudi na znotraj kot oni, vsepovsod pomagali tudi s sramotilnimi znaki, če ni šlo drugače.

Saj, hotel Sv. Gervazija.

Zdaj sem tukaj.

A glede tistih tablic in obeskov si zdaj mislim, da bi bilo najbrž bolj učinkovito, ko bi se zbrali v povorkah po avenijah evropskih velemest z našimi napisi okoli vratu, namesto da zborujemo med sabo, oholi državniki pa se na naša zborovanja slovesno požvižgajo.

Zakaj ne bi začeli s takim gibanjem, kot so si ga zamislili »zeleni«?

Na Koroškem je do te zamisli prišlo, a tam je naša skupnost zdesetkana, na drugi strani pa nacionalistični duh kapilarno razpreden in organiziran.

Morali bi na cesto kot *ekologi odrinjenih jezikov*, a za to bi se morali odločiti, preden nas sovražnik spravi ob zavest drugačnosti, izvirnosti, samobitnosti.

Ženeva, 16.5. popoldne

Šel sem peš do Mednarodnega kongresnega centra.

Najpoprej čez most Mont-Blanc, potem po istoimenskem nabrežju, po nabrežju Wilson, mimo parka Repos — in vse po aveniji France do Place des Nations.

Nalašč sem hodil mimo gosposkih pročelij in luksuznih hotelov v toplem ozračju in ob modrem odsevu, ki je prihajal s slovesne jezerske površine na moji desni.

Nalašč zato, da bom zaznal v zraku kak odtenek, kakšen komaj zaznaven utrip vseh usodnih odločitev, katerim je mesto botrovalo. A kljub občutku ugodja ob čaru izbranih domovij me je ves čas oblegala skušnjava, da bi očital elegantnim palačam, da so zrasle na račun križev in težav drugih. Seveda sem se zavedal, da bi rad bil krivičen, morebiti tudi nekoliko zavisten, ker sem si predstavljal, da bi tak uspeh lahko doživljal Bled; a tiste motnje nisem mogel odgnati. To je, prepričan sem bil, da je nujno, da se ljudje srečajo na nevtralnih tleh, a obenem sem si mislil, da bi vendar morali najti način bolj neposrednega, manj razkošnega načina za sporazumevanje.

Kaj vem, morebiti so me motili naslovi in imena.

Wilson na primer.

Tako da me je kljub marmornatim ploščam in izrezljanim ograjam zajel občutek hladu, kot da je zadihal iz zasedene Primorske in iz koroškega plebiscitarnega ozračja.

Ali ime Chateaubriand na vogalu stranske ulice.

Ta je imel opraviti s Trstom drugače, bil je v njem pet dni, toliko da se je lahko srečal s tržaško gospodo, z avstrijskim guvernerjem ter se poklonil grobnicam hčerk Ludvika XV., vendar je v teh skopih dneh utegnil ugotoviti, da »zadnji dih Italije umira na tržškem produ, kjer se začenja barbarstvo.«

Nič si ne morem, če se mi utrinjajo take asociacije.

Tolažim se ob misli, da je samo nekaj let zatem pisatelj Charles Nodier, urednik ljubljanskega *Télégraphe officiel*, ko je objavljajl Vodnikovo *Ilirijo oživljeno* drugače gledal na »barbarsko« zaledje Trsta.

A tukaj v ti slovesni palači, ki smo jo najeli tako, da je vsak od te množice »barbarskih« predstavnikov odštel 80 nemških mark, v tem laičnem templju bomo vendar dali humanistično lekcijo velikim narodom in njihovim kulturam.

Lekcijo v imenu tistega bratskega duha, ki je svojevrstna *agápe* današnjega časa.

Prijatelj Guiu Sobiela z obrazom bolj podobnim meniškemu priorju kakor katalonskemu poliglottu in jezikoslovcu, ki je postal žiriški meščan potem, ko je zbežal iz Francije, ker ni maral kot vojak v Alžirijo. Šele pod Mitterandom je nehal biti dezertar.

Sobrat Marcel Texier, ki se ti ob njegovih poduhovljenih bretonskih potezah zmeraj zazdi, da so bili verjetno takšni druidi, čeprav najbrž nobeden ni imel doma za vrtec otrok kot Michel.

Pa Costa, ulit kot Maillolov kip v rodnem Perpinyànu.

In Yvo, po boljše gibčen in po flamsko piker.

Postava zase dr. Heribert Barrera i Costa, zdaj poslanec, poprej pa predsednik katalonskega parlamenta, ki sva v Barceloni pred leti skupaj reševala pred potopom našo organizacijo!

In naši Smolle in Zwitter in Feliks Bister.

In naš Vospernik, ki elegantno predseduje.

Pa vsi, ki s slušalkami na ušesih kot napeti piloti pričakujemo sporočilo, kje lahko pristanemo ...

A zdaj govori častitljivi in neuničljivi Veiter, ki sem se mu poprej spet zahvalil za poslano knjigo, v kateri se pošteno zavzema za naše ljudi na Koroškem.

No, a njemu moram zdaj bolj pazljivo slediti, ker podaja zgodovino boja za pravice nepriznanih, začevši z 1912. letom. Potem posebno v dobi med obema vojskama. Saj. In pravkar je omenil dr. Vilfana, ki da ga je osebno poznal, kakor da pozna, pravi, tudi njegovega sina. To je seveda precej očetovsko povedal, a taka povezava s preteklostjo ustvarja nekakšno intimno ozračje, ki daje občutek varnega okolja, čeprav se hkrati zavedaš varljivosti tega občutka, saj se sestajamo predstavniki istih skupnosti, samo da smo rajneke zamenjali mi, ki tudi nismo več mladi.

O povojni dobi poroča dr. Vospernik.

To je naš čas.

Tukaj smo vsi, kar nas je, nepomirljivi Sizifi.

To doženemo potem, ko se po odmoru, lotimo načrta *Magnae chartae* pravic evropskih etničnih in narodnih skupnosti, kakor jih predlagajo vse tri organizacije: UFCE, AIDLCM, INTEREG.

Obveljala naj bi želja, da predlaganega besedila ne bi spreminjali; vendar ni mogoče pričakovati, da bi v tako številnem avditoriju ne bilo pripomb!

Zato razpravljamo v nedogled.

Nazadnje ugotovimo, da nam bo jutrišnji dan morebiti bolj naklonjen!

Ženeva, 17.5.85 zjutraj

Snoči sem pregledal brošure, ki so jih udeleženci razstavili po mizah.

Vseh ne bom vzel s sabo, nekatere pa.

Frizijsko o narodni stranki.

Tisto o Retoromanih.

O Severnem Šlezvigu ali o nemški skupnosti na Danskem.

Brošuro o Nemcih v Sudetih.

O Nemcih na Češkoslovaškem.

Pa poročilo o Makedonskem narodnem osvobodilnem gibanju, ki se zavzema za združitev vseh Makedoncev.

Prikaz položaja gradiščanskih Hrvatov.

Tistega evropskega komiteja iz Basla o Slovencih na Koroškem!

Odrpito pismo Reaganu Alsaško-lotaringijske stranke; pismo, izdano kot lepak ob obisku ameriškega predsednika v Franciji, sta podprla dva člana evropskega parlamenta, od teh je eden predsednik svobodne evropske zveze.

Ob tem pismu sem se zamislil.

Nemško govoreči ljudje izražajo Ronaldu Reaganu dobrodošlico v njihovi deželi, pri tem poudarjajo, da je kip ameriške svobode delo Alzačana Bartholdija, eden od prvih ameriških kozmonavtov da je bil Schmeickart, ki je po rodu tudi iz Alzacije. Potem pravi letak, da se je predsednik Wilson 1918. leta zastonj trudil, da bi alzaško-lotaringijski ljudje prišli do besede. In odtlej da je vse ostalo pri starem, dva milijona francoskih državljanov nima pravice, da bi šolalo svoje otroke v materinem jeziku. Tako je bilo poprej, tako je pod Mitterandom!

Saj, vendar se mi zdi, da so kar precej naivni ti predstavniki *Elsass Lotringischer Volksbunda*, ko se obračajo na Reagana in ga prosijo, naj jim pomaga.

S kakšnimi argumenti naj se ameriški predsednik obrne na francoskega predsednika?

Naj se sklicuje na kip Svobode, ki ga je izdelal Bartholdi?

Tudi ameriški Slovenci so pred leti prosili ameriško vlado, naj se zavzame za spoštovanje avstrijske mirovne pogodbe, a je predstavnik ameriške vlade odgovoril, naj se o tem zmenita Avstrija in Jugoslavija; to se pravi, da si Amerika umiva roke, čeprav je sopodpisnica avstrijske državne pogodbe.

Zakaj bi glede Alzacije in Lotaringije postopala drugače, ko pa

bi o tem lahko sklepala Pariz in Bonn, ko bi jima bilo kaj do tega!
A tako je.

Ko pa bi se nemška skupnost v Franciji postavila, kot se je južno-tirolska v Italiji ali korziška v sami Franciji, bi take neučinkovite poslanice ameriškemu predsedniku lahko odpadle.

Tako tudi naše italijanskemu predsedniku in vsem drugim visoko stoječim gospodom!

Da bom jasen: odklanjam terorizem; prav tako pa tudi papirnate posege.

Tako sem si v sobi ženevskega hotelčka Sv. Gervazija kasno zvečer potrdil, kar sem ugotovil v *Tržaškem mozaiku*. In še kje drugje.

Ženeva, 17.5.85, opoldne

Spotoma se ubadam z vprašanji, ki ne vem, kako jih bomo rešili. Zjutraj tja.

Peš hoja po drevoredu.

In tudi nazaj.

Dopoldanski govorniki.

V redu.

Dr. Mitterdorfer iz Bocna o razmerju evropskega sveta do etničnih skupnosti.

Dr. Ermacora o razvoju pravne zaščite manjšin v Združenih narodih.

Dr. Héraud o rešitvah etničnih vprašanj.

Dr. Grulich o položaju narodnih skupnosti v vzhodni Evropi.

Vse na višini, čeprav se je Héraudu poznalo, da so posledice operacije vplivale na strukturo referata. Dober pa je bil prikaz o vzhodni Evropi, ob katerem sem imel vtis, kot da spet poslušam Cirila Kosmača, ko po vrnitvi iz Sovjetske zveze pripoveduje o načrtni masivni rusifikaciji neruskih narodov. Grulich je zaključil z ugotovitvijo, da je pravzaprav najboljša rešila etnično-jezikovno vprašanje jugoslovanska federacija.

V redu, pravim, vendar vse to je do pičice tako, kot da bi verujoče prepričeval, da je sveto pismo razodeta resnica. Pa tudi ta primera ni prava.

Hočem reči: mi ne potrebujemo spodbud.

Vse, kar počenjamo, je namreč jalovo.

Svežnji referatov in brošur.

Mikrofoni.

Slušalke in simultano prevajanje.

Imenitno.

Vendar pa so tisti, ki so v resnici kaj dosegli, stvari zastavili drugače; niso jih reševali akademsko.

To je.

In v tem smo invalidi.

17.5.85, zvečer

Dolga popoldanska diskusija o listini pravic.

Jaz sam sem bil za to, da se 4. člen dopolni tako, da bo v njem jasna zahteva, naj v šoli tudi člani večinskega naroda pri zgodovini in književnosti dobijo potrebno znanje o zgodovini in kulturi skupnosti, ki živijo v državi. S Sobielo sva se zmenila, da bo on sprožil pogovor o tem, a bi bolje storil, ko bi bil nastopil naravnost. Sem pa potem dr. Vosperniku na samem še to omenil, a dvomim, da bo prišlo do kakšne spremembe.

Seveda se zavedam, da je utopično pričakovati to, kar pričakujem; vendar se mi zdi, da ni druge poti, če hočemo, da pride do sožitja med »večino« in »manjšino«.

Kar se mojega predloga tiče, je vsaj to dobro, da je lani, ko nisem mogel na javno avdicijo v Strassbourg in je moj referat nesel s sabo Ivo Jevnikar, evropski svet vzel moj nasvet na znanje.

Raport, ki ga je letos izdala »Conférence permanente des pouvoirs locaux et régionaux de l'Europe« o lanski avdiciji, na strani 15 navaja, da predlagam, naj bi pri pripravi profsorskega kadra in pri pouku v višjih srednjih šolah večinskega naroda obvezno poučevali tudi zgodovino in kulturo skupnosti, ki živijo v državi.

Bolj skopo nam je bil potem seveda odmerjen čas za poročila o posameznih položajih. Udeleženca, ki je govoril o razkosanem makedonskem narodu, je predsedstvo večkrat opozorilo, naj bo kratek, ker pa se ni oziral na opombe, mu je predsednik izključil mikrofona.

Pet minut.

Kaj naj človek o neki usodi pove v petih minutah?

Telegrafski moraš biti.

A to je handikap skoraj vseh takih srečanj!

Na hitro sem sestavil in, ko sem nastopil, sem rekel:

Spoštovano predsedništvo, gospe in gospodje,

dober del Slovencev smo postali italijanski državljani po I. svetovni vojski; po koncu II. svetovne vojske je bil večji del ozemlja, ki je pripadal Italiji, priključen k Sloveniji, vendar živi slovenska skupnost vzdolž jugoslovansko-italijanske meje, to je v tržaški, goriški in videmski provinci. Juridični status te naše skupnosti je trojen:

za Slovence tržaške province (nekdanje A cone) velja Londonski memorandum iz 1954. leta. Goriški Slovenci imajo v glavnem, na šolskem področju, to, kar jim je priznala anglo-ameriška oblast, italijanska pa sprejela. Slovenci v videmski provinci — ti so postali italijanski državljani 1866. leta — pa doslej niso bili priznani kot Slovenci.

Docela novo fazo za slovensko skupnost v Italiji je napovedal podpis 1975. leta Osimskega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo, sporazuma, ki sta ga partnerja ratificirala 1977. leta. Z njim je bilo dokončno rešeno vprašanje meje, glede Slovencev v avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini pa je bil v bistvu potrjen status quo, to se pravi, da je bil potrjen Londonski memorandum iz 1954. leta, čeprav ga osimski sporazum obenem odpravlja.

Seveda, prijateljsko ozračje med sosednima državama, podpisnicama osimskega sporazuma, nam je poročstvo, da bomo dosegli to, kar imenujemo *globalno zaščito*, to se pravi zakon, s katerim nam bo država potrdila mednarodno priznane pravice. 1977. leta je italijanska vlada imenovala posebno komisijo v ta namen, vendar se slovenski predstavniki niso mogli sporazumeti s predstavniki, ki jih je izbrala vlada. Najhujše težave so nastale glede Slovencev, ki živijo v videmski provinci. Naslednji premik je vprašanje zaščitnega zakona doživelo s tem, da je naša usoda prišla pred senatno komisijo za ustavna vprašanja.

Tukaj je zdaj zadeva koncentrirana.

Če naj zelo zgoščeno povem:

Največja nevarnost za nas je italijanski protislovenski blok, ki se je pred senatno komisijo zavzemal za italijanstvo Trsta, češ da bo le-to v nevarnosti, če bi prišlo do zaščitnega zakona za slovensko prebivalstvo.

Posebno težaven pa je položaj videmskih Slovencev. Mi namreč, ko zahtevamo *globalno zaščito*, mislimo tako na njeno vsebino kakor na njeno veljavo za ves teritorij. Beneški Slovenci pa, ki so, kakor sem omenil, italijanski državljani od 1866. leta, so v teh 120 letih denacionalizacije izgubili zavest svoje pripadnosti, čeprav so ohranili svoj jezik. Tukaj je zdaj problem: ali bo italijanska oblast znala popraviti krivice liberalnih vlad in fašističnega režima, krivice, ki jih doživlja skupnost, ki se je v prejšnjem stoletju odločila za Italijo prav zato, ker je verjela v načela svobode italijanskega Risorgimenta!

Občutek sem imel, da sem rešil *vprašanje* petih minut.

No, morebiti dvorana lažje sprejme tak fleš kot dolgovezno razpravo.

Spodbuno pa je, da se ti po takih nastopih približajo neznanci, s katerimi si se srečaval na hodnikih in ste si samo pokimavali v pozdrav. Pa stari in novi prijatelji.

Na primer Donall Ó Riagáin, tajnik Evropskega urada za manj razširjene jezike. Agilni Irec, ki ti gre naravnost v jedro problema. Spoznala sva se marca v Saint-Vincentu, a je bil medtem že tudi v Trstu, kamor bo spet prišel konec leta.

V znak posebne naklonjenosti mi pokloni elegantno trijezično brošuro, katere so izdali samo 300 oštevilčenih izvodov.

Na čast pesnice Caitlin Maude, ki je štiridesetletna umrla v Dublinu 1982. leta.

V uvodu berem: »poje na keltski tradicionalen način«, a stih, kar sem mimogrede prebral, so seveda poglobljeno duhovni, hkrati izzivalni.

Moral se bom zbrano poglobiti vanje.

Potem me je razgledani in iznajdljivi Ivo Jevnikar povabil v telefonsko kabino, da sem za poslušalce tržaških radijskih oddaj povedal o svojih vtisih s kongresa. Seveda gre za uspeh. Tako kakor lanski zbor 200 predstavnikov 40. jezikov v Strasburgu, je tudi ta naš nastop izrednega pomena.

(Seveda pa osebno menim, da bo do razločnega premika prišlo samo potem, ko bomo razgibali evropsko javnost z drugače izzivalnimi akcijami — kakor »zeleni« ali še boljše — z »zelenimi«.)

Tako je bila tista folklorna intimnost, ki smo ji bili priče po večerji v kongresni palači, nedvomno prisrčna, vendar pa hkrati še bolj porazna ob zavesti, da takim prikazom ljudskih tradicij tudi centralistične ali jakobinske vladavine ne nasprotujejo!

Ljubka dekleta, ki so se pripeljala iz Koroške in v zboru brenkajo na tamburice; temperamenten retoromanski trio, ona prešerna, onadva pa kot v Hamletovem kroju, a brez njegovih dvomov in težav; starodavne tudi bretonske piščali, ki zbujajo nekakšno nerazložno domotožje. In vendar sem bil ob tistih dokazih izvirnih kultur z mislimi drugje. Ukvarjal sem se s pismom letonskih komunistov o načrtnem uničevanju identitete letonskega naroda. Štiri strani teksta, ki jih povzema Grulichev referat, so dokument, ob katerem sem bil naravnost pretresen. Saj je ruska notranja kolonizacija dosti bolj pogubna kot na primer francoska na okcitanskem jugu (o ti je prijatelj Robert Lafont že pred desetimi leti obširno razpravljal). V kapitalistični državi si namreč mednarodni koncertni iščejo primeren

kraj in cenejšo delovno silo, ne zanima jih jezik prebivalstva. Ekonomsko-industrijsko-socialno-jezikovna komunistična rusifikacija neruskih narodov pa je ideološko-šovinistične narave. Saj. In kako se temu upreti? S tistimi milimi tamburicami prav gotovo ne. Te ne morejo prav nič pomagati pri analizi, ki jo je podal Heribert Barrera i Costa o položaju avtonomnih pokrajin v Španiji. Kako na primer zagovarovati, se sprašuje, etnično značilnost katalonskega ozemlja? Kako prepričati, da ne bi industrijskega razvoja uporabljali v škodo katalonske identitete?

Ob teh neznankah učinkuje, sicer razgibano in duhovito petje retoromanskega tria, kar nekako infantilno.

Saj, ker letonske in katalonske ugotovitve so kakor kopija naših, usode Krasa na primer, ki so mu nova naselja skazila značaj, kot spremeni novotvorba ubranost zdravega telesa.

Tako je vplival name tisti folklorno-glasbeni priboljšek; in ko sem se v mraku spuščal proti Rodanu in njegovim mostovom, sem bil na Ženevo nejevoljen kot takrat, ko sva z Živko dolgo zastoj iskala prenočišče in se nazadnje odpeljala spat na deželo.

18.5.1985

Dopoldne smo nekako izpopolnjevali še ostalo, vendar smo bili že manj zbrani, kot zmeraj ob kongresnih zaključnih akordih. Meni pa se je nepričakovano utrnila ugotovitev, da je do Pariza samo štiri ure hitrega vlaka, skušnjave pa nisem skušal premagati.

V odmoru sem telefoniral Živki.

Seveda grem.

Občutek, kot da se bom Ženeve »rešil«.

Morebiti sem krivičen, a tako je pač.

Popoldne smo se vozili po jezeru.

Najeli so ladjo samo za nas.

Saj ne rečem, triurna vožnja mimo redkih naselij, mimo bogate klaviature zelenja, je kot balzam za rekonvalescente. Vendar mi je na tisti počitniški, nekako penzionistovski plovbi nekaj manjkalo.

Tista spokojna lepota je bila neuglašena z vsem, kar smo si bili povedali; mi pa sredi nje kot premaganci, katere peljejo na promenade po deželi; kot zapornike na zrak.

Posedel sem z Ivom Jevnikarjem, da sva bila na Ženevskem jezeru, a obenem ob tržaški obali.

In skupaj sva ostala tudi potem in se odpravila po strmih klanjih in stopniških na ogled starega mesta, tiste skrite srčike, ki se ob njih zmeraj zavem občutka domotožja po nečem zapravljenem in

neobnovljivem. Pa naj bo to v Firencah ali v Barceloni, v Ljubljani ali v ti Ženevi, kamor smo prišli pravzaprav preštet vse naše poraze.

Šla sva do katedrale Sv. Petra, pa naju niso pustili noter, ker so se ljudje zbirali zavoljo koncerta. Čuvaj nama ni dovolil niti, da bi pri priprtih vratih pokukala v notranjost. Natančnost pa taka. Po švicarsko pač.

Tako sva se prevesila na drugo stran griča, da bi poiskala spomenik slavnim reformatorjem.

Monument international de la Réformation.

V tistem parku.

Sto metrov dolg spomenik z nizom kipov ob kamnitem ozadju.

Vodni presledek vse ob vznožju hieratičnih figur.

Nad njimi, vklesano v kamen:

POST TENEBRAS LUX

Temo je zamenjala luč

Stojiva pred Kalvinom, a mi je, kot da sem pred Trubarjem.

Prav tako častitljiva je njegova podoba, kot so kleni ti možje.

Zavem se, da na glas ugotavljam: »Kakor koli naj človek sodi o teh možeh, ne more ne priznati, da so pogumno začeli z novim poglavjem evropske zgodovine.«

A sem zamišljen pred ploskimi reliefi, ki povezujejo kipe in ki ponazarjajo pomembne dogodke reforme; prikazale so mi namreč trume Valdezov, ki so pribežale v Švico iz piemontskih dolin, da bi se rešile preganjalcev. Tritisoč beguncev je premagalo Alpe, da si je rešilo življenje. Drugi so zbežali na jug. Guardia piemontese v Kalabriji! Še zdaj verujejo po svoje, čeprav so jih takrat natikali na kole.

Tako sva kar resna, ko obsediva za mizico v tistem svetem parku, kjer se otroci igrajo s peskom, zaljubljeni pa napovedujejo, da bodo tisti drobiž v kratkem pomnožili.

Sončni žaromet razsvetljuje obraza, najine misli pa niso tako svetle, ker sva po neki čudni zakonitosti naenkrat ob etapah naše povojne zgodovine, ob zgrešenih načrtih, ob absurdnostih, ob neznaniki, ki ji je ime preživetje, ob vlogi, ki jo bodo pri tem imele — ali je ne bodo imele — generacije mladih.

Ob poletni pijači sediva v protestantskem parku, a nisva kdovekaj protestantska; bolj je videti, kot da sva v ljudskem vrtu ob Rossettijevem spomeniku.

»Vi ste zdaj na vrsti,« pravim, »vi boste morali prej ali slej razgibati mrtvilo, ki nas obdaja. Če nam bodo dali zakon, ki ga zahtevamo, bo nastalo vprašanje, kaj naj — po štirideset letih propadanja in asimilacije — z njim počnemo!«

Ko se ločiva, imam vtis, da sta spomenik reformatorjem in pogovor z Ivom pravzaprav to, kar mi bo ostalo od ženevskega ozračja. Resnica, zbrana v intimnosti tistega parka.

Pariz, 19.5.85

TGV

Train à Grande Vitesse.

Tokrat je vožnja bolj udobna kot takrat iz Lyona.

Listam *Tribune de Genève*.

Članek, ki si ga bom spravil: »Les Puces ont cent ans.«

Bolhe imajo sto let!

Gre za *Marché aux puces*. Semenj bolh. Največja ponudba predmetov iz druge roke, ki se je rodila med 1880. in 1890. letom, ko je prefekt Pubelle uvedel posode za smeti in so si pariški cunjarji izmislili, da so razstavili svoje blago po gmajni v Saint-Ouen.

Zdaj ni več trave tam, pravi člankar, a 1946. leta je bila tam prava, od sonca požgana gmajna, ko sem se tudi jaz spremenil za nekaj ur v starinarja, da bi vnovčil staro plahto, ki me je bila za silo obvarovala severnega mraza. Nekje sem se o tem spovedal. Pa tudi o tistih vojaških škornjih, ki sem prišel do njih tri dni pred osvoboditvijo in so se jih pogledi mimoidočih pariških meščanov izogibali, ko so tako strumno stali sredi ponižnih predmetov, razstavljenih po suhi travi.

Res si nisem mogel predstavljati, da se mi bodo danes povrni-le podobe iz časa, ko sem se vrnil iz kraja, kjer so »dejanja omadeževala obličje vsega planeta,« kot bi rekel Camus.

A k sreči obhajamo letos še druge obletnice.

Journal de Genève se na prvi literarni strani spominja stoletnice Victorja Hugoja.

Na Daumerovi karikaturi je bolj podoben Baudelairu ali celó Malrauxju.

O pisatelju da so se razpisale orgije publikacij.

Na fotografiji, ki nam ga kaže mesec dni pred smrtjo, pisatelj spominja na bradatega Tolstoja. Ob njegovem zamišljenem, odsotnem pogledu čutim kakor spodbudo, da bi ga spet bral, prevzame me tisto spoštovanje, ki sem se ga zavedel, ko sem v Tripolisu kot vojak prvič vzel v roke eno njegovih del.

V Baslu je na odru Feydeau, v Zürichu Jonesco. *Stolice*.

Nekje je razstava Hessejevih akvarelov.

Da so nekoliko »naif«, pravi člankar, Hesse pa duhoviči, češ da je »lepo, ker da imaš, ko končaš pisati, prste črne, ko nehaš slikati, pa so prsti rdeči in modri ...«

No, a rajši bi se zdaj srečal z njegovim *Stepnim volkom* ali s *Sidharto!*

Kmalu bi bil spregledal članek o Avstriji.

Obletnica državne pogodbe.

Eobert Denis se sprašuje, zakaj je Sovjetska zveza umaknila čete iz Avstrije, in odgovarja, da zato, da bi odšli tudi zahodni zavezniki s svojega področja. To drži. Pogoj pa je bila avstrijska nevtralnost. Vendar pa je bil že poprej govor o avstrijskih mejah, ki naj ostanejo nespremenjene, to je iste kot 1938. leta. No, a poglobitno je, da je pred podpisom avstrijski minister za zunanje zadeve Figl dosegel, da se v tekst vnese priznanje, da je bila Avstrija žrtev Nemčije!

Denis pripominja: *»C'est donc à la barbe de l'histoire de l'après-guerre et de l'implantation soviétique en Europe de l'Est que l'Autriche recouvre sa liberté en 1955.«*

Ne samo navkljub povojni zgodovini in sovjetski zasedbi vzhodne Evrope, ampak predvsem navkljub zahtevam Slovencev, ki so bili v taboru zmagovalcev, je Avstriji uspelo doseči privilegiran status, tako da je postal Dunaj tretje mesto Združenih narodov, kot na koncu poudarja pisec.

Pri tem si mislim, da bi Slovenci ne bili takšni zgodovinski ponesrečenci, ko bi znali sami vzeti svojo usodo v svoje roke.

Tako pa stopimo zmeraj na zgrešen vlak.

In v tem sijajnem brzcu se zato zdaj počutim kot nekak begunec.

19.5.85, zvečer

Najpoprej sem se ustavil na konici Iîe de France.

Mémorial de la déportation.

Kakor postanek vernika v tihem svetišču.

Na Slovenskem ni takega sakrarija, kamor bi se človek šel poklonit pepelu deportirancev.

Tudi zato so bila pri nas mogoča sojenja proti tistim, ki so bili postali ničle ob neskončni oblasti uničevalcev. To pa se je zgodilo, ker je bilo naše povojno podnebje nasičeno s tistim ideološkim strupom, ki so ga uvozili iz dežele gulagov.

Le zéro et l'infini.

Etienne Barilier si je pri Köstlerju izposodila ta naslov za poročilo o televizijskih prikazih pošastnih početij v letih 1939-1945. (*Journal de Genève* - samedi littéraire, 18 mai, 1985)

Popoldne pa sem se odpravil v Centre Pompidou.

Presenečenje ob nedeljski množici na prostranem dvorišču pred »rafinerijo«.

Kričavi rokohitrci v središču radovednih gruč.

Godala, ki se preglašajo.

Portretisti kot na Montmartru.

Sedeča, ležeča telesa v slepečem soncu.

Belokožci, črnci, mulati.

Poceni zabava nomadskih krdel.

Nemogoč semenj sredi Pariza.

Priznam, da sem obstal. Najpoprej sem menil, da sem priča nekakšnemu demonstrativnemu zborovanju; potem sem bil eden izmed njih, eden izmed tisočev. Nič ni pomagalo, da sem se uprl, kakor se je uprl Bojan Štih ciganski godbi in hrupu pred Robbovim vodnjakom.

To se pravi, da nima smisla, da človek odklanja desakralizacijo Ljubljane, če se je že Pariz vdal oblegajoči trumi?

Morebiti pa ne, pariška metropola ima sto obrazov, če ji bodo enega izmaličili, bo ostalo še devetindevetdeset prič o njeni civilizacijski veličini. Zavoljo skaženih potez pa se bo prestolnica Slovenije sama izrezala iz svojega zgodovinskega konteksta. Nori kirurgi so se lotili na nji sadističnih plastičnih posegov.

Nemočen sem tukaj in tam, zato se podam v stavbo, se prepustim potujočemu stopnišču, da me skozi prozorne valje kot skozi razgrete tople grede pelje navzgor, kjer je za nas pripravljena razstava:

Les immatériaux.

Kar so po naše *nesnovi*; ali pa lahko tudi *nesnovni učinki*.

Kaj je bolj nesnovno kot glasovi in stroji, ki jih izvajajo? se sprašuje sestavljalec deplianta, obenem pa razloži, da misli na elektronsko glasbo.

Saj, in sem kar skeptičen, ko si poveznem slušalke, ki jih moraš obvezno imeti na ušesih, in se ustavljam ob kompjuterjih, stopam mimo križajočih se sanjskih luči, mimo fotografij, nizov sporočil, ki si neustavljivo sledijo na zaslonih.

V redu, gre za svet, ki nastaja, z njim nas seznanja *Centre de Création Industrielle*. A nič si ne morem, če ne verjamem, da nam bo industrija razkrila smisel bivanja. Gotovo, glásu, ki mi v slušalki šepeta o poglobljanju v skrivnostne prepade sočloveka, lahko prisluhnem, a to je že povedal pesnik, elektronika lahko samo ponavlja za njim, sama se ne bo prav nikamor poglobila. To je že ugotavljal Descartes o strojih, ki jih bo sestavil človek; zakaj bi zdaj to ne veljalo več?

Morebiti sem preveč enostranski.

Prospekt na primer vabi na ogled filmov in omenja številna ime-

na avtorjev, ki pri prikazih pridejo v poštev tudi njihova dela.

Med njimi je tudi Samuel Beckett.

Ta je tudi edini, ki ga kot pisatelja poznam.

A ko mi je povedal, da zastonj vsi čakamo na Godota, res ne vem, ali mi more o Godotu še kaj odkriti. Če pa je pri tem prav tako nemočen kot jaz, potem je vsa elektronika odveč.

Zato vse tako zanimivo, da moraš čestitati.

A to je tudi vse.

In ko se po presvetljenem črevesu iz plastične mase spuščam navzdol, skušam z višine, nekako iz ptičje perspektive, dognati bivansko usodo drobnih bitij, ki na široki ploščadi sledijo početu priložnostnih rokomavhov. In bolj kot kdaj razumem vzklík misereor super turbam, saj nas je napredek v bistvu samo še bolj osiromašil. Tista tehnika, ki je omogočila človeškemu razumu, da se je započil v pariško nebo z Eiffelovim stolpom, je namreč potem botrovala uničenju milijonskih množic. Zato je ta stavba, zgrajena iz kolosalnih cevi, železnih traverz, vijakov in plastičnega materiala, pravzaprav nekako okostje, simbol naših dni. Tako da si potem, ko sem spet sredi klavnega semnja, pravim, da je navsezadnje le prav videl Rousseau in da sem se nerazsodno pregrešil nad njim, ko sem v Ženevi nanj pozabil. Vse so nam stari modreci napovedali, samo da smo jih sprejeli s posmehovanjem, namesto da bi se vanje poglobili. Prav na to sem pred časom mislil, ko sem bral Wagnerjevo odprto pismo proti vivisekciji in našel odstavek, kjer pravi, da »je mogoče, da bo vse, kar je človek ustvaril v znanosti in umetnosti, nekega dne zletelo v zrak zavoľo neke nepredvidene nepazljivosti«. (To možnost navaja Svevo na koncu svojega romana *Coscienza di Zeno*, a je misel, kot je videti, povzel po Wagnerju.)

Saj, te misli in ti občutki so me obhajali, ko sem zapuščal Centre Pompidou in skušal najti mesto naši ženevski vnemi za osirotele jezike sredi pohoda elektronskih čudežev in ljudske mizerije.

Pariz, 20.5.85

Da, rešil sem se tako, da sem odšel v Louvre.

Ni kaj, odkar je odšel Chagall (ali Šagal), ne vem za sodobnega slikarja, ki bi o njem rekel, da bi se njemu na čast odpravil na ogled njegove razstave.

In jutri obiščem Renoira v Petit palais.

Louvre.

Predvsem mi je bilo do tega, da si ustvarim podaljšek lanskega bežnega obiska klasične Grčije, ko sva se z Živko prebijala skozi

sončne plamene v Delfih, na Akropoli in v Mikenah.

Saj, ustavil sem se pred Miloško Venero, pred Mladim satirom iz Praksitelove šole, pred Samotraško zmago ..., a te umetnine, tako izvzete iz kraja, kamor spadajo, mi zdaj vzbujajo nerazločen občutek. To so razseljene osebe, begunci, ki slabo skrivajo v sebi domotožje po izgubljeni domovini.

Rim?

Ustavil sem se pred doprskim kipom Kaligule.

To je skoraj deški obraz, sem si rekel, prav nič ni videti, da bi imel kakšna zlobna nagnjenja. Isto je reporter odkrival ob fotografiranjih mladega Mengeleja: krvnikove poteze se ne razlikujejo od potez njihovih žrtev, še bolj kot le-te so videti dovzetne za Bachovo ali Haydnovo glasbo.

Moram se nekako rešiti asociacij, zato se vzpnem po stopnišču, da bi si prevetрил razpoloženje. A tudi tam je vse polno pričevanj o tradiciji človeških zmot in naravnih nesreč. Antoine Caron je upodobil *Les Massacres du Triumvirat*, Poussin *La Peste*, drugi vse močnejše tragedije. Tako da sem nazadnje po tem obisku izbral zase Botticellijeve *Alegorije* in pa zlato in sinje *Kronanje Device Beata Angelica*.

Saj saj, psiholog bi rekel, da gre za neko nezavedno terapijo, a bi se motil, zavedno se odločam. Ničesar ne zanikam, ničesar ne podcenjujem, samo izbiram.

Drugače sem si potem dan kar dobro popestril.

Na Place Saint Michel sem dolgo okleval pred vrstami neskončnih avtorjev in naslovov njihovih del. Odločil pa sem se za knjigo o Okcitaniji, ker bom jeseni odšel tja s pomočjo prispevka, ki mi ga je dodelil slovenski PEN iz sklada pisateljice Han Suyin in pa za roman Ismaila Kadaréja *Le grand hiver*, o katerem spremno besedilo trdi, da je *Vojna in mir* današnjih dni. Gre za skoraj šeststo strani teksta o sporu med Tirano in Moskvo 1960. leta. In čeprav bi se bil rajši potegoval za bolj intimno pripoved, sem se premagal, ker je snov zelo podobna naši tragediji iz 1948. leta. Zadnji Kunderov roman pa bom bral v slovenščini; a tudi Kundera je ves sredi današnjega zla, to se pravi srednjeevropskega, zato pravzaprav tudi našega.

Bil sem tudi na Place du tertre, da bi pozdravil slovensko avtorico in makedonskega slikarja, a tam, kjer je po navadi portretiral Zendelski, je stal nekdo drug, pa tudi drugod med množico umetnikov ni bilo mojih prijateljev. Tako sem nekako osleparjen obkrožil Sacré Coeur in se spustil navzdol mimo mladih, ki so sedeli na travi,

mimo črncev, ki so po stopnišču razstavljali zapestnice in koralde, bičaste jermene, ki ne veš, ali so namenjeni psom ali sadističnim parom.

Vsekakor vtis, kot da si na stopnišču ob Piazza di Spagna; spotoma pa si praviš, da bo kmalu pohajaških mladih ljudi toliko, da bo prej ali slej prišlo do novega 1968. leta, če ne bodo večino razorožili s heroinom.

Dopoldne, ko sem stal pred kipom Pijanega silena z grozdom v rokah, sem namreč za trenutek pomislil, da bi lahko bil dober patron alkoholikov in uporabnikov mamil; a potem sem se domislil, da so bili sileni gozdni demoni, sodobni nesrečneži pa so sinovi mest in velemest.

23.5.1985

Odšel bom s Simplonom.

Urediti sem si moral pot od Lausanne naprej, ker sem bil vzel povratno vozovnico iz Trsta v Ženevo.

No, navsezadnje sem dva dni nekam posrečeno izrabil.

Res, včeraj sem imel smolo, ko sem se ustavil pred Petit palaisom, sem se zavedel, da so ob torkih muzeji zaprti.

Zatem mi ni uspelo dobiti zveze z Domenachom, pariški javni telefoni so namreč vsi zapovrstjo nedolžne žrtve huliganskih maščevanj.

Zato pa so mi bili naklonjeni nepoznani obrazi.

Najpoprej sem na neki klopci zagledal moža s Pilonovo glavo, tako da sem kar pridržal korak, a je bil tisti privid kratkotrajen, ker je bil stari, v profilu, podoben kanclistu z naočniki na nosu. Simpatično pa je bilo, da so navideznemu Pilonu vrabci zobali z dlani.

Potem me je čez čas, spet na klopci v parku, presenetila Duša Počkaj, ki je drugovala starejšemu gospodu, kar ni bilo v njeni navadi. A ko sem se približal in je vzdignila glavo, je bil tisti obraz tako neizrazit, da sem se Duši na tistem oprostil, ker sem jo tako lahkomišno izdal.

Tretjič se mi je pošteno spodrsnilo ob Lidiji Kozlovič, ki bi prav lahko bila na tistem bulvarju v tistem pisanem poletnem krilu, jaz pa bi ji morebiti, tam, na nevtralnih tleh, tudi priznal: »Da veš, kako sem bil nekoč zagledan vate!«

Najbolj ponesrečeno srečanje pa sem doživel na Trgu sv. Mihaela, ko mi je prekrizal pot Edi. Bil je v površniku, kar je bilo ne navadno, a ker se zadnje čase ni počutil dobro, je bilo hkrati tudi razumljivo. In sem seveda hkrati vedel, da sam pri sebi ogovarjam prikazen, vendar sem bil tistemu dvojniku hvaležen, da me je prav

tam združil s prijateljem, s katerim sem letos nekaj mescev urejeval deset let stare listine. Obenem pa sem se zavedel, da stopam proti cerkvi Sv. Severina, o kateri sva si, ne da bi vedela eden za drugega, Edi in jaz naredila kar podobne zapiske.

Tako, sestajal sem se z nepričujočimi in s tistimi, ki so dokončno odšli, a ker sem se od vseh tisti dan lahko oddolžil samo Venu, sem se odpeljal v Rue de la Grande Chaumière.

Ne vem, morebiti sem upal, da se bo še razdajal kanarček na pritličnem oknu za priprtimi oknicami. A tista uličica, ki so jo ovekovečili umetniški ateljeji, je bila tiha in odmaknjena. Tako sem se ustavil pred tablo, na kateri je bilo vrezano ime Ossipa Zadkina, ki-parja, ki mi je po Rodinu najbolj drag.

Njegov Orfej.

Pa Spomenik uničenemu mestu.

Dve reprodukciji, ki ju doma hranim že dolgo, odkar sem obiskal muzej v Rotterdamu; zmeraj pri roki ju imam, prav zraven pravopisa; dve dragocenosti, ki ne smem pozabiti nanju, a me spremljata tudi takrat, ko se njune pričujočnosti ne zavedam.

In morebiti sem zavoljo tistega imena na tabli upal, da mi bo kdo spregovoril o avtorju Kogojevega portreta; a čevljar tik Venove veže je sicer vedel o njem, vendar me je napotil v trgovinico umetniških reprodukcij in monografij. Tako se mi je ob sivolasem možu, ki se je o Venu pristrčno razgovoril, zazdelo, da tudi on nekje zraven naju pogrkava pri izgovarjavi francoskih stavkov, kot da prihaja pariška govorica iz ust šegavega Svetokriškega.

Kaj vem, nisem mislil nanj, ko sem se odpravljal iz Ženeve, a kdaj pa kdaj se človeku potrgane niti povezujejo na skrivnosten način. Na moji mizi namreč že dolgo samuje Venovo pismo z datumom iz 1966. leta. No, danes me je naključje povezalo z njim, saj ga je pisal prav tukaj zraven, v Domu, na dan Svetih treh kraljev, to se pravi, da me je danes nekako obvezalo, naj ne pozabljam nanj še naprej, kot sem do zdaj.

Edino srečanje, ki se je obneslo, je bilo tisto s Francisom.

Zavoljo obojestranske nerodnosti in lenobe se nekaj let nisva videla, dokler ni *Livre slovène* po dolgi karanteni objavil tudi nekaj mojega. Odlomek o Trubarju. In tedaj je Francis naslovil na PEN v Ljubljano »poslanico« zame.

Tako sva se spet našla.

In tako je, ko sem mu telefoniral, preprosto rekel: »Podvizaj se, ker bo večerja vsak hip na mizi!«

In tako sem sédel v taksi, kar se mi poredkoma zgodi, ker me

zmeraj oblega občutek, da mi kot človeku iz ljudstva tak luksuz ne pritiče ... Pa so taksisti v Parizu cenejši kot v Trstu ali Ljubljani. Tudi portugalski šofer mi je zagotovil, da vsak emigrant z lahkoto postane voznik taksija, ker je zaslužka malo in se zato domačini za ta poklic ne potegujejo.

No, a s podzemeljsko železnico bi pripotoval na drugi konec Pariza dosti prej, vendar se ne bi bil pogovoril z zgovornim uvoženim Portugalcem.

Pri Francisu sem se moral spovedati za vsa leta nazaj; najprej o prebivalcih bajtice na rebri, kjer se je nekoč spoznaval s prímorsko polento; potem pa še o vsem drugem.

Ko je glede vprašanj prišla vrsta name, sem seveda začel z Mitterandom.

Francis ni socialist, najbrž voli center, tudi kot psihoanalitik je v glavnem povezan s srednjim slojem.

Mitterand?

Bil je minister notranjih zadev za časa alžirske krize, pravi, zato sem malo upal, da bo kot predsednik oznanjevalec svobode. Nesmiselno da se je sprožil na levo, a da je zdaj začel pritiskati na zavoro, zato da bi ubral drugo smer. Navsezadnje ni izključeno, da bo volil zanj, poudarja Francis, če se mu bo posrečilo zakrmariti nekako po sredi.

Vse nas je razočaral, ugotavljam, upali smo, da bo ustvaril zmer-no socialdemokracijo, ki bo še vsa drugačna od nemške ali sever-njaške, tako pa je vse skupaj zavozil.

Saj, a odkar se je odrekel komunistom, je dal znamenje za kon-valescenco, potrdi Francis kot zdravnik, ki ne dvomi o izrečeni diagnozi.

In tako odločen je tudi potem, ko v sprejemnici preideva na re-ligijo, na psihologijo o človeku, ki ne more iz »teološkega ozračja«, medtem ko je bil on, pravi, vzgojen v nereligioznem okolju in je zato njegovo iskanje sproščeno. Zanj da je hudič Hegel, odloči, medtem ko mu je Heidegger dosti bližji. Pri tem je zanimivo, da uporablja, ko govori o božanstvu, izraz apofatičen, ki me spominja na Berdjaje-va, filozofa, ki sem se k njegovim razpravam največkrat povrnil.

Ko mi Francis pokloni brošuro z zadnjim esejem, ki ga je napisal, se zaveva, da manjka malo do polnoči. Tako skoraj zbežim, da ulo-vim metro, a v predorih pod cestnim tlakom potem skušam razbrati, kam naj Francis prazvaprav uvrstim. Izjemen stilist je in literarni sladokusec, ne njegovemu teoretičnemu ne praktičnemu psiholo-škemu znanju nisem kos. Politično sva tudi narazen. Novemu grške-

mu režimu ni naklonjen. No, do vladavine, ki ne priznava obstoja druge skupnosti v svoji državi, tudi jaz nimam simpatij. A s Francsom je drugače, on ve, na primer, o Slovencih v Trstu samo zato, ker pozna mene. Vendar, o Melini Mercuri se je res pregrobo izrazil ... Tako vsaksebi sva, a se vseeno poiščeva. Morebiti prav zato?

No, a tako končujem ta svoj pariški »oklepaj«.

Poleg drugega je tudi enkrat v metroju visok možak igral na orglice, ki so se mu na žici približevale ustnicam, hkrati pa na kitaro. Bili smo blizu Place Concorde, blizu Trga sloge. In tudi potniki smo nekako čutili, da bi morebiti ob glasbi le nekako lahko bili složni. Da, drugič sem na to pomislil ob plavolasem dekletu, ki je na neki drugi postaji metroja s takim temperamentom in hkrati s takšno izbranostjo igrala na violino, da sem ob tistih zvokih imel vtis, da je vse že rešeno in urejeno.

Seveda sem staromodен, drži, a nič si ne morem, če bolj verjamem v tistega dekletovega Mozarta kakor v elektroakustično glasbo, ki jo ponuja prospekt »les immateriaux«.

26.5.85

Iz *Monda*, ki ga ne v Parizu ne v vlaku nisem bral.

Na prvi strani vest, da se bo verjetno Quebec neposredno povezal s Parizom. Upravičeno, bi rekel, saj je Quebec pretežno francofonska dežela. Vendar pa bi s pomočjo iste logike lahko prišlo do neposrednih stikov med francoskimi deželami, ki jim je francoščina šele drug jezik, in sorojaki onkraj meje. Na primer Alzačani in Lotaringijci. Na primer Baski. A taka hipoteza bi bila videti čudaska domislica, ko bi jo izrekel v Franciji!

Duhovit na drugi strani spis o francoskem jezikovnem mysticizmu in o neuspehih poskusih ortografskih poenostavitve. Pri tem se mi zdi posebno nenavadna navedba (po P. Quignardu, *Petits traités*, III. knjiga), da so Rimljani odpravili črko z iz abecede, ker da človek, ko jo izgovarja, posnema mrličeve zobe.« Pa tudi tista o cesarju Julijanu, ki da »ni maral črk H in K, ker sta bili inicialki besed Hristos in Kostantinos«.

Gvatemala: izginitve, ugrabitve, umori.

Najbolj poudarjena pa je vest — cela 8. stran — o odhodu izpred Bresta na prvo turnejo ene izmed prvih atomskih podmornic s številnimi (govor je o »grozdih«) jedrskimi konicami na šestnajstih izstrelkih, s katerimi je oborožena. To se pravi, da razpolaga s 94. atomskimi naboji; kar zadostuje, berem, za uničenje šestdeset mili-

jonov oseb na sovražnikovem ozemlju. Domet izstrelkov: 4000 kilometrov, medtem ko bi se »grozdi« razpršili na območju četverokota, ki bi imel eno stranico dolgo nekako toliko, kot je razdalja od Pariza do Rouena, drugo pa enako razdalji od Pariza do Orleansa. Sto krat sto kilometrov nekako.

Časnik je seveda ponosen na avtonomno uveljavitev francoske moči; in kakor sem načelno proti atomski oborožitvi kjerkoli naj se pojavi, mi je na neki svojstveni način ta okrepitev Francije manj zoprna kot tista obeh supersil. Kaj vem, nekako upam, da bo Evropa potrdila svojo samostojnost in da se bo tako ubranila pred nadmočjo dolarske in moskovske civilizacije, ki sta ji obe tuji. Zavedam se da je moje upanje kar precej utopistično, ko pa so ameriške rakete nameščene na evropskih tleh; a kdove, morebiti se v prihodnosti kaj zasukne, saj se tudi Francija vede, ko da bo zagotovo kar sama odločala o svoji usodi.

No, osebno sem za »poindustrijsko« civilizacijo, kot so jo krstili, za spremembo, ki jo nakazujejo razni diplomiranci, ki zapuščajo mesta in se posvečajo kmetijstvu. V številnih italijanskih deželah nastajajo zadruga in farme, v marsikateri od teh imajo vodilno vlogo žene. To. In gibanja »zelenih«. Obenem pa vest, da v ameriški dolini računalnikov podjetja zapirajo vrata, ker se množice ne navdušujejo nad »čudežnimi« avtomati.

Ocenjujem se: sem torej tradicionalist? Da, a zmeren. Prav tako pa tudi zmerno napreden, če naj ta pojem zajame predvsem civilizacijsko-kulturni razvoj.

30.5.85

V Ženevi me je med vožnjo po jezeru ravnatelj dr. Vospernik opozoril na knjigo južnotirolskega senatorja Friedla Volggerja, zdaj pa mi je ljubeznivo poslal fotokopije poglavja, ki sva se o njem menila.

Naslov knjige: *Südtirol am Scheiderweg.*

Erlebte Geschichte.

Doživeta zgodovina.

Haymon-Verlag, Innsbruck.

Predvsem je poglavje, ki ga imam, zanimivo, ker se na dveh mestih avtor pokloni človekoljubnemu razpoloženju naših ljudi.

Najpoprej Romanu Pahorju, ki je po koncu vojske vodil v Trstu *Rdeči križ*; o njem pravi, kako se je osebno zavzel za to, da so mogli oditi čez mejo zavoji, namenjeni južnotirolskim vojnim ujetnikom.

Zavoljo naklonjenosti pri pošiljanju pomoči ujetim domačinom potem Volgger omenja dr. Engelberta Besednjaka. O njem tudi po-

ve, da je bil 1924. leta v Rimu slovenski poslanec in zato v parlamentu skupaj z južnotirolskima poslancema dr. Tinzlom in dr. Sternbachom. Pred fašisti da je Besednjak zatem zbežal v Švico in se med obema vojskama zavzemal za pravice narodnih skupnosti. Po vojski pa da je v Trstu ustanovil *Novi list*, ki da je »ein überparteiliches Organ, in welchem er der slowenischen Minderheit in Italien Gewissen redete, über allen ideologischen Meinungsverschiedenheiten das gesamte Interesse der Slowenen nicht vergessen.«

Še posebno pa potem pritegne avtorjevo pripovedovanje o po-teh, na katere se je odpravil, zato da bi čimprej spravil domov svoje ljudi.

Tako že 1945. leta v Ljubljani prepričuje Borisa Kidriča, da je bila za Južni Tirol prava tragedija opcija, za katero so se morali odločati po sporazumu Hitler-Mussolini; hkrati mu dokazuje, da južnotirolski moški niso bili nikakršni prostovoljci v nemški vojski. Tisto prostovoljstvo da je bila prava bajka.

S pomočjo ministra dr. Draga Marušiča Volgger pride v Beogradu celó do Tita, ki da v resnici ni bil tak velikan, kot si ga je predstavljal na podlagi fotografij. (Šele ko ga bo videl v uniformi 1971. leta v Portorožu in z njim govoril, bo imel vtis, da je bolj impozanten; in takrat se Tito z njim meni po nemško, medtem ko je v Beogradu uporabljal srbohrvaščino).

No, 1947. leta je zavoljo ujetnikov pri Borisu Kraigherju, slovenskem notranjem ministru, ki pa da je po vojski v Trstu ustanovil zelo bojovito levičarsko organizacijo UAIS (Unione antifascista italo-slovena).

Ker je v Dachauu njegovega očeta rešil transporta, ki bi bil zanj lahko usoden, pravi Volgger, mu je Boris Kraigher želel pokazati svojo hvaležnost.

Njun pogovor je potekel nekako tako:

»Ti bil priden (brav), Volgger, s Slovenci, številnim pomagal.«

Takoj po omembi Dachaua pa:

»In ti zdaj komunist, Volgger?«

»Ti prav dobro vedeti, minister, jaz nisem komunist.«

»Jaz že vedeti, Volgger, Tirolci šele s 40. leti pametni, ti pa še ne 40 let.«

In potem:

»Kako dolgo tvoje listine od Amerikancev?«

»Do srede avgusta.«

»Do takrat vsi tvoji doma.«

Vsi tvoji, tolmači avtor, so južnotirolski vojni ujetniki.

Po tistem pogovoru mu Kraigher dá avto in šoferja (o tem je kasneje zvedel, da je bil stotnik Ozne), tako da obrede vse kraje, kjer so zaprti njegovi rojaki. Jesenice. Škofja Loka. Ljubljana. In išče ujetnike po kuhinjah, spalnicah in ambulantah. Sprašuje po imenih rojstnih vasi posameznih mož. Sporoča pozdrave njihovih družin. Skeptike prepričuje, da bodo kmalu prosti ... In res, do 15. avgusta, ko njemu poteče dovoljenje, ki so mu ga v Trstu izdali Amerikanci, so v glavnem vsi njegovi rojaki osvobojeni:

»Mit Heimatlied zogen die Südtiroler durch die Strassen von Laibach zum Bahnhof ...«

A ob tem krdelu, ki se po ljubljanskih ulicah odpravi na postajo pojoč domovinske pesmi, me prevzema občutek spoštovanja in občudovanja moža, ki je z očetovsko ljubeznijo preiskal vse kote, zato da ne bi spregledal nobenega sina svoje južnotirolske domačije.

Saj, zavest spoštovanja, pravim.

Pa tudi zavest pekoče lekcije.

Naši »narodni očetje« (tako desni kakor levi) niso med vojsko prav nič štedili s človeškim potencialom; takó so ravnali, kakor da smo narod petdeset milijonov duš. Do nasičenosti uničevalske strasti pa ni prišlo niti po vojski.

In to ne samo, ko je šlo za politične sovražnike, za vrnjene domobrance.

Boris Kraigher, ki je namreč Volggerja hvalil zavoľjo njegovega tovariškega razpoloženja do slovenskih deportirancev v Dachauu, je bil potem soudeležen pri režiji procesa proti nekdanjim dachauskim zapornikom-komunistom. Res je, da je čez leta spoznal, da je bila streljanim in zaprtim ljudem storjena krivica, in se je tudi potegoval za popravo krivice; vendar je to priznanje, kakor je dokaz prisluškovanja očitkom vesti, tako tudi dokaz lahkote, s katero sežeš po tujem življenju, ko se odrečeš humanizmu in prisegaš na absurdno teorijo, za katero je prvobitna družba, ne človek.

A Volgger je lekcija tudi zato, ker je dosegel, kar je hotel, ne da bi trpel njegov ponos.

Saj, biti ponosen.

In hkrati spreten.

Mi pa večkrat obojega ne znamo usklajati.

Naši povojni politiki prav gotovo ne bodo, kar se tega tiče, kaži-pot novim rodovom.

Na koncu svojih spominov, ki obravnavajo skrb za vojne ujetnike, Volgger posveti še dve strani gonji, ki je sledila na Južnem Tirolskem tem njegovim prizadevanjem. Obdolžili so ga, da je komu-

nist oziroma kriptokomunist, ker se mu je posrečilo doseči v Sloveniji to, za kar so se zastonj trudili bocenski pripadniki Komunistične stranke Italije, ki niso mogli priti niti do dovoljenja za vstop v Jugoslavijo! Petnajst let da so trajali napad: zavoljo teh njegovih »zvez« onkraj meje.

No saj, o tem bi lahko tudi mi napisali marsikatero zanimivo poglavje! A mene predvsem spet oblega misel, kako ob teh politikih stare sorte, kot je Volgger, h katerim prištevamo naše — Besednjaka, Vilfana str., Ščeka —, kako danes nimamo mož, *ob katerih bi čutili*, da je naša usoda v modrih rokah. Monovalentni revolucionarji so nas odrezali od preteklosti, takó amputirani pa smo zdaj v oblasti ideološko-pragmatističnih managerjev.

Prava poslastica pa je Volggerjeva pripoved, kako ga je 1948. leta neki innsbruški grof skušal pridobiti za sodelovanje s francoskim *deuxième bureau-jem*, ki da bi rad bil poučen o položaju v Jugoslaviji. Zabrusil da mu je, da njega zanimajo samo vojni ujetniki, vstal in pustil grofa v lokalu, kjer sta se menila. Ko pa sem se čez čas spet pojavil v Ljubljani, pripoveduje Volgger, me je Ivan Hois pohvalil: »Du, Volgger, brav gewesen. Du nicht spionieren in Jugoslawien«.

Volgger rešuje rebus tako: v Franciji je komunistična partija imela svoje ljudi pri tajni policiji, ti pa so, ko so zvedeli za ponesrečeni poskus, sporočili naprej, tako da so bili v Ljubljani poučeni o njegovem odklonu.

No, morebiti so se stvari pletle tudi drugače; realistična pa je avtorjeva pripomba, da bi, ko bi bil sprejel grofov predlog, moral prenesti na nedoločen čas poročno slavje, ki da je bilo programirano za mesec kasneje!

11.6.85

Doma me je čakalo sobotno *Delo* (11.5.).

Intervju s Kreiskim.

»Seveda moram priznati, da sem se tudi sam, ko sem bil še kancler, večkrat znašel v položaju, ko sem moral izbirati, ali optimalno ustreči željam Slovencem in s tem zaiti v konflikte s koroškim večinskim prebivalstvom, česar pa si nisem mogel privoščiti, ker ima Koroška kljub vsemu povsem zanesljivo socialistično večino.«

Temu se pravi jasnost.

Kakšna je tista »socialistična večina« na Koroškem, je seveda drugačen problem.

Čisto slovenski problem pa je, če svojo politiko povežeš s tisto koroško »socialistično večino«.

Amen.

17.6.85

Vlasta mi zagotavlja, da »lepše ne bi mogel napisati, kot si«: »Živim z morjem in drevjem, skušam razbrati modrovanje zgovorne-ga kosa ... vse drugo počasi postaja postransko.« in dodaja: »Če bi človek mogel razbrati, o čem in zakaj poje kos, čemu je tako napeto prisluškovala moja muca in zakaj je na pianini po cele ure prestrme-la v noč, potem bi človek vedel vse. Zlasti tisto, s čimer se zaman spopadata filozofija in znanost ...«

19.6.85

Po obisku pri Tončki Kosovelovi.

Pripoved o težavah, ki jih je imel njihov oče. Bil je bolj libe-ralno usmerjen, vsem ljudem je bil na razpolago in pripravljen, da jim pomaga. Zato ga klerikalci niso marali.

Pripoved o njenem tajnem — in ne samo tajnem — delovanju v vojnem času. Predvsem skrb za lačne partizane. In seveda izvo-litev v odbor. Zdaj po vojski pa se nihče ne spomni nanjo. Saj ji ni mar ne za pohvale ne za priznanja, ocenjuje pa da menda lahko etiko takega postopanja, mar ne?

Zatem pogovor o svetovnih zadevah.

Reagan?

»Kaj išče v Evropi ta silhueta brez civilizacijske in kulturne tradicije?«

Gledal sem jo in občudoval kraško gospodinjo, ponosno pred-stavnicu slovenske starodavne omike, ko je poudarila »ta silhueta brez tradicije«.

Saj, pognala je iz istega debla kot Srečko, zato je velik greh, če se človek predaja papirjem, pozablja pa na modrost, ki bi mu lahko pomagala, da bi se bolj dostojno prebil skozi čas.

27.6.1985

»Skušam zadržati solze, a ko mi ne uspe, sem bolj zadovoljen.«

Sandro Pertini

»Pri politiku naj bi bile, kdove zakaj, solze, znamenje slabosti namesto senzibilnosti«.

Sandro Pertini

Govor je o pogrebih, pri katerih je bil navzoč predsednik itali-janske republike, ko so rdeče brigade, mafija in kamora kar na te-

kočem traku likvidirale vse, ki so jim bili v napoto. Predsednik republike je bil takrat kot oče ob izgubi sinov in hčerk; vendar so nekateri politični možje pomilovalno zmajevali z glavami ob solznih očeh moža, ki je objemal vdove in sirote.

Iz istega ilustriranega časnika (Oggi, 26.6.) si zapisujem dogodek, ki ga Roberto Tumbarello podaja tako:

»Med državniškim obiskom v Španiji, marca 1980, je na slavnostni večerji, ki jo je Juan Carlos priredil na čast predsedniku italijanske republike v kraljevski palači v Madridu, po zdravljici, s katero je Pertini ganil vse pričujoče, Margerita Burbonska, slepa kraljeva sestra, ki je tedaj imela 41 let, hotela, naj jo spremimo, da bo čestitala govorniku. 'Dovolite mi, eksceienca, da se dotaknem Vašega obraza, zato da bi si lahko predstavljala Vaše poteze,' je rekla Princesa predsedniku. 'Nikoli doslej še nisem slišala tako prepričujočega in prodirnega glasu ne tako občutljivega duha. Zato boste ostali Vi v mojem spominu kot najlepši človek, kar sem jih srečala.« In potem, ko je ob ganjenih pogledih pričujočih pobožala Sandra Pertinija, je Margerita Burbonska poljubila lice, ki ga je bila že orosila solza.«

Priznam, da ob taki zmagi plemenitosti tudi jaz vem, kaj je ganotje. Ob smrti je človek pretresen, razočaran, trpek; ko pa spregovori o etiki življenja človek, ki je bil 14 let jetnik in pokončen bojevnik, a je kljub temu njegova etika humanistična, etika srca — takrat te prevzame tisto razpoloženje, kakršno slutiš, da se v njem znajdetaj ljubeči se osebi, ki sta se rešili po potresu ali kataklizmi.

Takega slovenskega predsednika si želim, pa čeprav bi bil samo reprezentativna osebnost.

27.6.85, zvečer

Popoldne sem v istem ilustriranem tedniku zasledil pogovor s Paolino Denti (iz Forlija), ki je bila v letu 1905-1906 kot učiteljica premeščena v Varano (Predappio), kjer je bila dotlej učila mati Benita Mussolinija.

Dobro, ne gre mi za opis tiste platonske vezi mlade učiteljice z Benitom, katerega pa je bila hitro razbrala. V njeni pripovedi sem našel zanimiv podatek, ki bi ga lahko servirali tistim, ki jim ne gre v račun, ko se zavzemamo za Beneške Slovence.

Tako pravi Paolina Denti:

»Per il nuovo anno scolastico ebbi un incarico nel Friuli, a Resia, tra gente allora italiana più per legge che per lingua e educazione: rimpiangevano l'imperatore d'Austria, Francesco Giuseppe.«

Po naše bi rekli: »V novem šolskem letu sem službovala v Furlaniji, v Reziji, med ljudmi, ki so bili tedaj Italijani bolj po zakonu kakor po jeziku in po vzgoji: žalovali so za časom, ko jim je vladal avstrijski cesar Franc Jožef.«

Oggi, 26.6.85

Ta vtis je imela v šolskem letu 1906-1907, pred skoraj osemdeset leti, ko so bili tisti slovenski ljudje že štirideset let (1866-1906) italijanski državljani. No, a kljub vsemu še danes kakor tedaj (allora) niso Italijani »ne po jeziku ne po vzgoji«. Za Francom Jožefom sicer ne žalujejo več, ker gre za doživetja njihovih dedov, tisti bolj razgledani pa danes obžalujejo, da so tisti njihovi predniki verjeli v deželo Mazzinija in Silvia Pellica.

7.7.1985

V Živkini knjižnici sem te dni našel Daudetove *Lettres de mon Moulin*. Tako sem nekaj dni zanemaril vse, kar me je tiskanega čakalo na raznih vidnih mestih moje delovne postojanke, in se izgubil v provansalskem svetu. Bilo je seveda zato, da bi se spet približal usodam tistih ljudi, obiskal avtorja epske pesnitve *Mirèio* v odsotni vasici Maiano; a bilo je predvsem v želji, da bi ob pisateljevem prijemu, ob kratkih proznih sestavkih, zaslutil, kako bi lahko zaživele podobe kraških ljudi. Saj naša pokrajina z vasmi sredi gmajn, z bori in brinjem, z morjem v bližini, z burjo, ki je sorodna mistralu, človeka kar izziva s svojo podobnostjo tisti sredozemski zemlji dišečih trav in južnega sonca. Seveda, kraški svet ima svojega pesnika, ki je velik, tudi če ga ni počastila Nobelova nagrada kakor Mistrala; vendar se mi zdi, da bi zaokrožene pripovedi, nekakšna *Pisma iz moje ograde*, bolj dokumentarno kot pesmi prikazale posebnost kraških naselij in njihovega življa. V preteklosti. V času črnega terorja. V letih germanskega divjanja. In mislim na realistične zgodbe, ker samo take bralca prenesejo na kraj dogajanja in ga združijo z usodami, ki so jim bile priče doline in vinogradi, raztreskani apnenec in mrak borovih gozdov.

Da, takó me je tokrat Daudet prevzel, da sem začel zbirati osebe, ki bi prišle v poštev za izrazite zgodbe — Šček, Marica Živec, moj ded — misliti na kraje, ki bi zamenjali provansalske: Repentabor, Štanjel, Avber, Bazovica, Devin ...

15.7.1985

Barkovljanski motiv.

Veter kuštra pričeske mladih topo'lov, mlečno beli boki jadrnic pa se v jutranjem soncu svetlikajo, ko da so odeti v polivinilaste folije.

Zavoljo sitne sape bodo danes kopalci bolj kasni.

20.7.1985

Ko se vzpenjam po rebri, sledim značajskim muham raznih pasjih primerkov po dvoriščih.

Volčjak, ki se že davno ne zmeni več zame, me je danes silovito oblajal, ker je bil gospodar domá. Priznati moram, da mi je bilo tisto razkazovanje pridnosti zoprno, rajši bi videl, da bi v živalskem svetu ne bilo zaslediti podobnosti z našim.

Značaj tistega volčjaka pa mi tudi zato ni po godu, ker mu ni, takrat, ko leži v senci in steguje tace od sebe, nič mar za mojo prisotnost; to se pravi, da ceni komfort in se ne dá motiti, ko ni razpoložen.

V tem je čisto drugačen od pasje sosede nekaj hiš više; tista drobna pšička je nevrotična in v vseh urah dneva in noči bevška za vsak prazen nič. Če v hiši na pobočju zapreš okno ali pred vežo zarožljaš s ključi, se na mah sproži, kot da jo električna žica povezuje z oddaljenim predmetom. Tako si mislim, da bi ji gospodar tu pa tam lahko privoščil pomirjevalno tabletko.

13.8.1985

Izjemno poletje.

Sonce je neuničljivo.

Videti je, da je za zmeraj obračunalo z oblaki in dežjem.

Malo me seveda kdaj zaskrbi ob misli, da se je nekje v atmosferi nekaj zaskočilo in nas utegne trajno oblegati nekakšno saharško ozračje; potem preženem klavrní dvom in se predam toplemu blagoslovu, ki ga vsako leto pričakam s posebno naklonjenostjo.

Da, a hkrati si očitam, da sem kar naprej suženj tipk in da celó zasenčim okno, zato da bi se žarki ne odbijali od belega mozaika pod mojimi prsti.

Nekje sem nehvaležen ob darovanem poletju.

Pa vendar; ne mogel bi se predati ne soncu ne morju, ko bi zapiski o preteklih (Kocbek 1975) in o letošnjih dogodkih (Spomenka, Tribuna v Cankarjevem domu) čakali, da jih odrešim.

A saj me morebiti sonce počaka.

15.8.1985

Metulj na obešalníku je izšel v švedščini.

V listu, ki se imenuje »Svobodna misel« in ki ga izdajata Boris Jericijo, Wivi-Anne in Marjan Kramaršič. V Lidingö-ju.

Trpek občutek ob listu, ki mora na Švedskem izhajati dvojezičen — kakor v Avstraliji, Ameriki itd. — za naše ljudi, ki so na

tem, da se potujčijo. Trpek občutek ob ugotovitvi, na kaj vse je obsojen slovenski rod po vsem, kar so mu obljubljali v vojnih dneh!

»Svobodni misli« pa želim dobro srečo na zahtevni poti, hkrati pa upam, da bo znala biti vsestransko svobodna; slovenska prihodnost terja namreč od nas smisel za širino in pluralizem. In pluralizma se moramo naučiti takó na desni kot na levi, drugače bo prej ali slej ob našo narodno identiteto.

19.8.1985

Vodnikov dom.

Opustil sem vsakdanjo rabo in odšel — v naravo.

Odločil pa sem se z lahkim srcem, ker se mi je posrečilo, da sem nazadnje le sestavil dnevne zapiske letošnjih zame pomembnih dogodkov. To je zdaj pod streho, in čeprav je marsikaj samo bežno omenjeno, je vendar bera tega nadvse naklonjenega poletja kar zadovoljiva.

Naša Angelca daje planinskemu domu ton domačnosti, kakršnega ne doživiš drugod. Z njo ne spregovoriš samo o prenočišču in o enolončnici ali o polenti z mlekom, ampak tudi o prijateljih, o *Planinskem vestniku*, o Mohorjevem koledarju. »Štiri desetletja! Morali bi vam dati kako priznanje,« pravim, ona pa ti v svoji nagli bohinjski govorici nekaj rezko odvrne, da počasi ugotavljaš, ali je duhoviti stavek vprašanje, komentar ali zavrnitev.

Kaj vem, navadil sem se, da se z Rudnega polja povzpem do sèm predvsem zavoljo ozračja, v katerem se mi ponudi neka posebna, intimna uglasenost. Seveda, ko se z vozilom pripelješ na Pokljuko, si prihraniš nekaj metrov vzpona, a to ti prav tako uspe, če se zapelješ v Trento in pustiš vozilo v Zadnjici, saj potem do Doliča ni dlje kot od Rudnega polja do Vodnikovega doma. Pa kaj, na Doliču imaš občutek, da gre za tranzitno točko, koča se ti ne odzove, te ne razbere.

Na to mislim zvečer, ko nad mano na skupnem ležišču poje skupina z Dolenjskega, ki jo vodi župnik. Ubrano se razpleta venček narodnih, tako da sem hvaležen številnemu vaškemu zboru, ker na taki ravni podaja ljudsko pesem v gorskem svetu. Priznam, ko šo začeli peti, sem se zbal, da se bodo sprožili v kakšno hripavo dretje, kot si ga primoran v hribih večkrat prenašati. Ne, pesem nad mano vabi k zbranemu razmišljanju.

Sprašujem se, čemu ta moja vztrajnost na ti planinski poti, ko pa je vse polno smeri in vrhov, ki jih ne poznam. Prav, letos gre nekako za preizkušnjo, saj se prejšnja leta nisem smel pojavljati na

teh tleh, zato sem krenil k Višu, k Montažu, k Divjim Lovcem. A vendar so se poprej moje poletne ture kar naprej vrstile prav na triglavskem območju.

Da ni šlo za manijo?

Pa ne.

Prav dobro vem, kako se je začelo.

Spočelo se je takrat, ko sem v Trenti v eni izmed preurejenih vojaških podolgovatih stavb klepal svojo afriško kroniko. Takrat sem se srečal s črnimi napisi na zidovih nekdanjih postojank. Mussolinijevi stavki so bombastično zatrjevali, kako o mejah človek ne razpravlja, temveč jih samo brani. No, in ob zavesti, da se je skoraj do pod vrha Triglava šopirila tuja oblast, sem se nekako pognal v breg, da bi s svojimi koraki razveljavil nevidne odtise stopinj, ki so neupravičeno gospodarile po pobočju.

Tako, začelo se je v Zadnjici.

In je šla pot na Dolič.

In na vrh mimo Morbegnove postojanke.

In na Kriške pode.

Pa iz Lepene h Krnskima jezeroma.

In k Prehodavcem.

Pa spet na Dolič.

In takrat sem v *Planinskem vestniku* očitil planincem osrednje Slovenije, da jim ni nič mar za Dolič, da cenijo samo gosposki Vodnikov dom in gosposko Kredarico.

Saj, a potem, ko se je kočja na Doliču uveljavila, sem jaz odšel v Vrata, se odpravil čez Komarčo, najrajši pa seveda puščal vozilo na Rudnem polju.

To je torej moje ponočno spraševanje vesti ob pojoči kašči nad mano: hoje na Triglav mi niso bile samo sprostitev v skalovitem svetu, temveč kompenzacijski obred. Bil je kot praznik vstajenja, ki pa se je zame vsako leto obnavljal sredi avgusta.

21.8.1985

Zarana na Kredarico in na vrh.

Sestop na Planiko.

Opoldne mi je Angelca postregla kar v kuhinji.

Ni da bi se pritoževal, kljub dvomesečni klavzuri ob pisalnem stroju sem se kar dobro znašel; škoda samo, da na vrhu ni bilo pravega razgleda, ker so bile vse globeli zadelane z meglo. Le tu in tam je iz tiste goste smetane kukala kakšna gorska konica.

No, sonce je vseeno mogočno kraljevalo nad množico, zbrano ob Aljaževem stolpu. Dolenjska mladina s postavnim župnikom. Sno-

či se je izkazala s petjem, davi pa sta fanta nosila kitari s sabo. Saj, mogoče je zadeva z instrumentoma prisrčna, vendar sem v hribih za tišino. In za samoto. Tako da ne vem, ali se bom še odpravljaj v gore, ko ne bom mogel več samotariti. Zato me je zelo motil »pro-met«, ki se je razvijal po strmini nad Malim Triglavom. Moral sem se dati v vrsto in potrpežljivo čakati, ker so dolenski fantje in dekleta zjutraj vstali pred mano in so tako imeli prednost; a pri vzponu so se ves čas režali, se ustavljali in brili norce. Da, kljub simpatiji, ki sem jo čutil do njih, sem se jim na tihem upiral. In tudi potem na vrhu nisem čakal, da bi se oglasili kitari, ampak sem jo pravočasno mahnil nazaj; v dobro voljo me je pa potem le spravilo dekletce, kateremu sem se umaknil, da je lahko šla mimo, pa me je zasopla vprašala: »Koliko je še do vrha, striček?« Tisti striček me je namreč presenetil, da sem se sam pri sebi muzal; saj sem bil res videti čudaški s čepico, ki sem njen ščit poveznil nizko na čelo, da bi me žarki manj slepili!

Kaj naj rečem?

Premagal se bom in se odslej odpravljaj tudi drugam.

Še to poletje moram na Krn.

23.8.1985

Včeraj je bil prost dan, danes pa sem se oglasil pri Vlasti na Uskovnici, kjer sta me od lanskega poletja čakali dve knjigi Andreja Gabrščka *Goriški Slovenci*. Da, ko smo se lani septembra pripeljali z Bleda, smo našli bajto zaprto, da smo razočarani obsedeli na klopi in je Majo in mene Živka tolažila s tem, kar je bilo namenjeno Vlasti.

Letos pa se je po naklonjenosti naključja primerilo, da je Vlasta imela obisk. Tako nas je pod pisanim sončnikom presenetila s svojimi specialitetami in pokroviteljsko botrovala našim vnetim posegom. Ob mladem in razgledanem slavistu, ki me je prehiteval z bistrimi in zadetimi diagnozami, sem bil v svojem elementu; najinim ugotovitvam je duhovito pritrjevala vitka in temperamentno odločna knjižničarka, medtem ko so nas spremljali pogledi dobre Madone z dedetom, slavistove družice.

Podarjeno planinsko srečanje v avgustovskem ozračju.

Bilo je posebno doživetje zame, ker sem ugotovil, da se mladi slovenski razumniki dobro zavedajo pomena narodnih prvin; medtem ko se namreč ne odrekajo sodobnim izsledkom, hkrati čutijo, da morajo izročilo usklajati z novimi gledanji in spoznanji, ne pa odklanjati tega, kar spada k bistvu naše biti.

Vlasta pa se mi je tokrat prikazala kot gorenjska madama de

Sévigné, ki je poklicana, da modro zbira ob sebi krog živih kulturnikov.

A kdaj bo na Slovenskem mogla zaživeti tako intimna družabnost?

28.8.1985

Z Uskovnice sem se zapeljal v Škofjo Loko, potem v Javorje.

V Barkovljah so mi omenili ta kraj.

Kmečki turizem.

Cesta je sicer obupna, vendar te hribovita pokrajina sproti poplača.

Prostori za goste urejeni kot v hotelu, še več, z okusom in s skrbjo za čisto obrobne stvari.

A jaz sem bil prevzet predvsem ob harmoniji, ki jo je znala ustvariti tradicionalna domačija ob doprinosu sodobnih pripomočkov. Telefon. Televizor. Strojna molžnja. V cerkvi na griču elektronsko vodeno zvonjenje zvonov. Hkrati pa v kmečkem domu dvoje knjižnic z mohorjevkami, v izbi na polici v kotu lučka pred podobo svete Barbare.

Štirje dnevi »kmečkega turizma«, ki sem jih preživel z občutkom nekega čisto novega spoštovanja do našega kmečkega življa, ki se bo morebiti vendar rešil propada. Pred leti je nekje funkcionar, ki je prišel pregledat hišo, kjer naj bi oddajali prostore gostom, ukazal, naj odstranijo sveto podobo iz izbe. Kdove, morebiti se je zdaj ta omejena vnema izpela. Vsaj tam, kjer sem bil jaz, se tak levičarski obskurantizem ni bil razpasel. Ne dolgo tega je dal namreč gospodar Janezu Šubicu naslikati na visoko pročelje svojega hleva svetega Jurija, ki predira zmaja.

Saj, v domači knjižnici sem si sposodil tudi Tavčarjeve novele *Med gorami*, slike iz loškega pogorja, ki jih je zbrala Marja Boršnik. Tako sem bral tudi o tržaškem dečku Tomažku, ki je Vrbarjev Matevž šel ponj v Trst, »kjer so tedaj še otroke prodajali«; bral o Tomažku, ki je imel »oči, ki so mu izpod rumenih las zrle v svet, kakor zre modro cvetje iz rumene pšenice«. Pa tudi o istem Tomažku, ki ga je potem rednik zanemarjal, dokler ni obnemogel in so ljudje hodili »gledat, kako umira Tržačan«.

Saj, bral sem in ugotavljal, kako je v Tavčarjevih zgodbah iz veda delal nikakršnih zaključkov. Mislil sem bolj na Tavčarja kot loškega pogorja pravzaprav malo spodbudnih primerov. A nisem se na značaje ljudi; neko samozavestno trdoto sem začutil v njem, nekak liberalistični hlad. Ne vem, a na misel mi je prišla njegova izjava o Koroški po prvi svetovni vojski, tisto samovšečno in gospo-

sko zavračanje revne in verne pokrajine, ki sem ga po ti drugi svetovni vojski zasledil pri Tarasu Kermaunerju.

Res, osrednja Slovenija je po duhu še zmeraj pretežno takšna, kot jo je izoblikovala Avstro-Ogrska. Kranjska čuti samo sebe kot zaključeno, zaokroženo enoto; Gorenjska isto; Štajerska — ne, Štajerci so malo manj avtarkični, morebiti tudi zato, ker so se za časa fašizma primorski ljudje zatekli k njim in se z njimi spojili.

Ne vem.

Nisem sociolog.

Samo ugotavljam.

4.9.1985

»Draga« 1985 je mimo.

Dve desetletji intenzivnega delovanja.

O tem pričuje brošura *Odmevi Drage*, ki je nedvomno tehten dokument. O svojih prispevkih bi rekel, da bi jih bilo lahko več, ko mi ne bi prekrizala računov pot na kongres v Ženevo; tako pa sem se omejil na samo bolj pomembna besedila.

O predavanjih?

Príkaz razvitega kulturnega življenja v Argentini je bil soliden, vendar bi si jaz želel prihod glasnika, ki bi nam sporočil vest o nekem premiku, o nekem razvoju. Tako pa smo samo pred potrditvijo zvestobe slovenstvu, nikakega odprtja pa ni zaznati za jutrišnji dan.

Na predavanju, na katerem je bil govor tudi o Kocbeku, nisem bil, zato bom počakal, da bo tekst objavljen. Ob referatu prof. Zupančiča pa sem imel vtis, da je množina citatov odločno škodila mišlim, ki jih je razvijal. Njegovi kritiki zahodnega sveta bi seveda vse drugače pritrjeval, če ne bi profesor s takim zaupanjem gledal na uspehe samoupravljanja na Slovenskem; na njegovo trditev, da ima Slovenija izredno priložnost razvoja med Zahodom in Vzhodom, sem potem v diskusiji ugovarjal, češ da se v Sloveniji pri sedANJI ureditvi kažejo slabi vplivi tako zahodne kakor vzhodne civilizacije. Prav tako sem ugovarjal njegovi tezi, da se nam mora pojaviti nekak prerok, ki naj nam pokaže pot za naprej. Poudaril sem, da mi razodetje že imamo — in to je zahteva po rešitvi naše identitete tako v domovini kakor tukaj in na Koroškem. Na to je priznal, da o stanju pri nas in onkraj Karavank ni poučen. Prav, to je odkrito govorjenje, vendar je hkrati tudi dvomljiva vizitka za Drago.

Samovšečna pa se mi je zdela njegova pripomba, ko sem na njegovo omembo Camusa, jaz pripomnil, da se je Camus kljub absurdu odločil za to, da naj bi bil Sizif optimist: *Il faut imaginer Sisiphe hereux!* Predavatelj je rekel, da pri tem misli na anekdoto,

v kateri gre za človeka, ki lovi ribe v kopalni kadi. Na vprašanje, ali je kaj ujel, pa odgovori: »Kaj ne vidiš, da lovim v kadi!«

S takimi duhovitostmi se ne moremo lotiti življenjskih vprašanj. Camusove odločitve za pokončnega človeka, ki se spoprijema z usodo, ne moremo oznamenovati z voluntarizmom, kot je v odgovoru storil predavatelj. Naše vztrajanje in upor proti asimilaciji na primer nista nikak voluntarizem, nikakršna lovitev rib v kopalni kadi. A kako naj to dopovem človeku, ki mirno izjavlja, da našega položaja ne pozna?

Dvoržak se je v svojem prikazu kulturnega gastarbajterja dotaknil številnih pomembnih točk. V diskusiji sem poudaril samo nekatere. Najpoprej vlogo Pepelke, ki je dodeljena slovenskim ljudem, ko se pojavljajo na jugoslovanskih predstavništvih po svetu; čas bi že bil, sem rekel, da bi se do slovenščine ne nastopalo kot do jezika manjšine! A o tem bo morala seveda odločati Slovenija, samo le-ta lahko utrdi slovensko zavest v svojih državljanih, posebno v mladih ljudeh. Kar se teh tiče, sem podčrtal, bi tako zanikani personalizem zdaj spet prav prišel, saj bo brez oblikovanja osebnosti naša prihodnost neizrazita — če bomo neko prihodnost kot narod sploh imeli.

V zvezi s predavateljevo skrbjo ob odsotnosti duhovnega življenja pa sem rekel, da sem glede tega bolj optimist kot pred leti. Spoznal sem namreč, da so mladi ljudje kljub vsemu znali najti neko svojo metafiziko. A najznačilnejši primer je Spomenka Hribar, saj je kot komunistka prišla do etičnih resnic, ki jih lahko vsak kristjan sprejme za svoje. Pri tem mogoče kdo poreče, da je *anima naturaliter christiana*. Ne vem, vendar če intelektualka, ki izjavlja, da ne veruje v onstranstvo, poudarja prvenstvo ljubezni in pa svetost življenja, potem upravičeno upam, da se bomo na Slovenskem rešili enodimenzionalnega človeka, če naj si sposodim Marcusejevo definicijo.

No, a še bolj je Draga rodovitna zavoljo stikov.

Tako smo v neki neštevilni skupini ugotavljali, kaj bi bilo danes nujno za Slovenijo, in ugotovili, da gre v glavnem za dvoje nujnih premikov. V jugoslovanski zvezi bi morali slovenski voditelji nastopiti — odločno nastopiti — kot predstavniki slovenskega naroda, ki so za zvezo, vendar na podlagi dogovora tako glede teritorialnega prava slovenskega jezika kakor glede prispevkov zvezi. To je eno. Drugo pa se nanaša na politiko zahodnih držav do Jugoslavije. Prav je, da jo želijo imeti stabilno, vendar tega ne bodo dosegli, če bodo zagovarjali centralizem, temveč če bodo razumeli, da se Jugoslavija

lahko uspešno razvija samo tedaj, če bosta v ekonomiji kazali pot Hrvatska in Slovenija. Z zahtevo po centralizmu Mednarodna banka v resnici omejuje razvoj tam, kjer bi ga morala podpirati.

Te misli so se mi zdele tehtne, zato sem odločil, da jih pou-
darim v uvodu revije.

9.9.1985

Z Živko v Golcu, da bi obiskal tovariša, s katerim sem bil 1940. leta v Libiji. Sporočil mi je, da bi želel imeti izvod afriške kronike *Nomadi brez oaze*, izvod, ki ga je kupil ob izidu, je hčerka posodila in ni o njem ne duha ne sluha.

Nisva ga našla doma, a žena nam je marsikaj povedala o nje-
govem ujetništvu. Pustil sem mu izvod, ki sem ga imel za rezervo,
svojega pa sem letos obupno zmrcvaril, ko se mi je zahotelo, da ga
tu pa tam prečistim. Od časa do časa mi namreč kdo to knjigo
omeni, čeprav je izšla pred trideset leti. Zdaj sem strani tako
skrtačil, da si bo tipkarica ob njih belila glavo.

15.9.1985

Moram si zapisati nekaj vtisov s Štatenberga.

Po dobrem desetletju, kar me ni bilo v velikem, a osirotelem
gradu, ki še ne ve, kakšna bo njegova usoda v prihodnosti, se je
ozračje zborovalcev docela predrugačilo. Poprej je v glavnem ponti-
ficiral avantgardni sinedrij, zdaj pa so se udeleženci ukvarjali z ek-
sistencialnimi vprašanji. Posebej je bilo spodbudno, da je večina
mladih, ki je posegla v pogovor, zelo poglobljeno obravnavala vpra-
šanje zgodovinskega spomina in narodne identite v zvezi s pisatelj-
skim poklicem. Tone Peršak, Andrej Brvar, Aleksej Pregarc in drugi
so s svojimi razmišljanji nedvomno pomembno prispevali k obliko-
vanju izrazite podobe tega simpozija.

To sem tudi priznal v soboto dopoldne, ko smo zares temeljito
poželi sadove srečanja.

Zavrnil sem frazeologijo o »perverzni majhnosti Slovencev« in
dodal, da je lani na pobudo Evropskega sveta nastopilo v Strassbour-
gu 200 predstavnikov skupnosti, ki sploh še čakajo na potrditev svo-
je identitete, letos junija pa se nas je v Ženevi na kongresu zbralo
120 članov treh mednarodnih organizacij, ki se zavzemajo za ne-
priznane etnije. To pomeni, da postaja narodna identiteta zmeraj
bolj pomembna kot konstitutivni element nove družbe, ki se upira
pomasovljenju. Pri ti preobrazbi imata seveda pglavitno besedo
pesnik in pisatelj. To je takó zmeraj bilo — če naj omenim itali-
jansko književnost, ki mi je bližja, od Danteja in Petrarke naprej

in vse do Vittorinija in do Siloneja in do Pasolinija, ga ni avtorja, ki bi v njegovih delih ne utripala usoda ljudi, sredi katerih je zrasel. Mi pa smo po drugi vojski v tem veliko grešili, na eni strani sta uradno imela prednost ideologija in njen internacionalizem, na drugi je avantgarda zavračala sleherno prizadevanje za poglobitveno raziskavo našega narodnega osebka. V praksi je to pomenilo absolutno odsotnost narodne zavesti, kar smo še posebno čutili tisti, ki smo po vojski ostali ostali zunaj matičnih mej. Tako nas praktično ni v berilih onkraj meje, če pa smo, smo prikazani tako pavšalno, da šolar ali dijak nima pravega pogleda ne na našo preteklost ne na našo sedanost. Skoraj bi rekel, da smo narod brez očeta, prej nas je vzgajala mati Cerkev, zdaj jo je nadomestila mati Partija, tako spet živimo kot trpni element, čeprav smo v vojski uveljavili moški princip tako bojevniki osvobodilnega gibanja kakor tudi tisti, ki so se postavili na sovražnikovo stran. Zato je nujno, da se pisatelj prebije skozi vse te probleme najpoprej seveda zase, obenem pa za občestvo, katerega je izraz.

Tehtna tudi diskusija.

S predsednikom Partljičem sva se skoraj v vsem ujemala, kot je rekel.

Pred zaključkom sem predlagal, naj bi s simpozija poslali izjavi v Rim z zahtevo, naj ob 10. obletnici osimskega sporazuma vendar izglasujejo zakon o globalni zaščiti, na Dunaj pa z zahtevo, naj na Koroškem prenehajo z mahinacijami proti dvojezičnemu pouku.

A dvodnevni kolokvij je bil nenavaden tudi zavoljo nekaterih pristrčnih stikov. Z Nedeljkom Fabriom. Z Vukom Krnjevičem. Posebno pa z Marjanom Rožancem. Z njim sem se dotaknil vprašanj, ki so bila pravzaprav prav tako pomembna — če ne celó še bolj — kot tista, ki smo jih obravnavali javno. Začela sva pri Berdjajevu in končala pri Spomenki Hribar in Ivu Urbančiču.

Zelo me veseli, da se je Rožanc preselil na Kras.

16.9.85

Z Golca sva se zadnjič z Živko vračala skozi Buzet in Kop̃er, tako sva si v sijajni koprski knjigarni privoščila ogled razstavljenih knjig. Kupil sem Bartolovega *Alamuta*, ker sem si ga pred leti sposodil, da sem ga bral. In kupil sem si Ajshila v izdaji Knjižnice Kondor, ki mi je posebno všeč.

Peržani in Vklenjeni Prometej.

Res, *Peržani* je za nas nedvoumno aktualno delo, ker ob njem človek ves čas občuti podobnost slovenske usode z nekdanjo grško. A priznam, da sem Prometeja ne samo na novo odkrival, ampak mu

skozi stal ob strani in mu skozi pritrjeval. Seveda, njegovemu hotenju, naj bi bogstvo bilo naklonjeno človeštvu, a predvsem njegovi ponosni drži:

*To vedi, nikdar svojega trpljenja
zamenjal ne bi s tvojim hlapčevanjem!*

Ali še poprej:

*Usodo pa je treba
prenašati čim bolj potrpežljivo.*

Pri tem sem pomislil na diskusijo v Dragi: ko sem navedel Camusa, je predavatelj odgovoril z anekdoto o človeku, ki je lovil ribe v kadi. Sunt lacrimae rerum.

No, a pustimo to.

Sijajno pa se bere tega Prometeja tudi v laičnem ključu, če namesto na Zeusa misliš na vladarja. Na primer ti stih:

*Glej, kako
me Zevs, ki sem pomagal mu na prestol,
zaveznika zdaj muči in pesti!*

To bi bil lahko moto za knjigo o Kocbeku.

18.9.1985

V *Celovškem zvonu* Bojan Štih posreduje svoje doslej najbolj bridko spoznanje o doživetju prepada, ki je zazijal med nekdanjimi ideali in povojno resničnostjo.

Gre za izjemen dokument.

»Danes vemo, kdo je v resnici bil Lenin in kako malo imajo njegova načela vsebinske in pomenske zveze s socializmom Ivana Cankarja ali pa Janeza Evangelista Kreka.«

»Zdaj trpim zaradi svojih dejanj v preteklosti. Pa ne zato, ker sem jih storil, marveč zategadelj, ker so sile, ki so nad menoj in nad nami, izkoristile naša mladinska in bojevniška dejanja v svojo oblastniško korist. Zato zardevam od sramu. Tudi zaradi svojih mrtvih tovarišev in prijateljev, zakaj oni so najbolj nesrečne žrtve zgodovinsko političnih iger ... Njihova smrt se mi razkriva v človeški preplašenosti, izgubljenosti, v strahu, predvsem pa v občutku, kako strašno smo bili vsi skupaj prevarani in ogoljufani.«

»Toda tudi ta revolucionarna talilnica, kot zdaj vidimo in spoznavamo, ni imela in tudi nima nobene prihodnosti.«

Ob ti trpki in odkriti spovedi, ki je edinstvena v slovenski povojni publicistiki izpod peresa književnika, ki živi v Sloveniji (moje *Glose '65* so izšle pred dvajsetimi leti), se moja misel ustavlja pred-

vsem ob izvoru vsega zla, ob marksistično-idealističnem, historičistično-mesijanskem opravičevanju nasilja, tako rekoč *naprednega* nasilja, ki gre v korak z zgodovino oziroma je že kar zgodovina sama. Upravičenega nasilja ideološke eshatologije, v imenu katere Stalin uniči množico državljanov, rdeči hkmeri dva milijona človeških bitij, nacizem zaduši s plinom pet milijonov Judov. A tudi na Slovenskih tleh nasilje, ki naj bi ga opravičevala mesijanska vizija, ga zahteval pohod zgodovine, ga terjala priprava terena za razmah revolucionarnega pohoda. Da, nasilje, ki je priklicalo protinasilje, ali našo Vendéejo, kot je to formuliral Bojan Štih, nasilje, ki je 1945. leta po koncu vojske obtežilo slovensko zgodovino s pošastnimi šentjernejskimi dnevi in nočmi.

Saj, in mislim si, da nisem v preteklem spopadu odigral nobene prave vloge, ker me je že prvi val izpodnesel in me onesposobil; a vendar je do neke mere tudi mene prevzela mesijanska smotrnost zgodovinskega razvoja. A to šele potem, ob preizkušnji v deželi smrti, ko sem prva povojna leta verjel, da bo evropski človek ustvaril prenovljen svet s pomočjo humanističnih, demokratičnih socialističnih načel. Ko pa sem se 1947. leta vrnil domov in sem na tržaških tleh prišel v neposreden stik s slovenskim totalitarističnim revolucionarstvom, sem začel spregledovati; vendar sta zame tedaj imela prednost skrb za obstoj narodne skupnosti in zavzetost za književno delo. To dvojje mi je bilo vodilo tudi ob aferi v zvezi s Kocbekovim *Strahom in pogumom* in še potem, ko je položaj Slovencev ob morju postajal bolj in bolj labilen. Mojega kritičnega sicer, a umirjenega razmerja je bilo nazadnje konec, ko se mi je razodelo, kako je ne samo naš status tokraj meje, ampak tudi usoda celotnega naroda v nevarnosti zaradi ideologije, ki je najpoprej absorbirala osvobodilni boj, potem pa, ko je tako odpravila pluralizem, razveljavila narodno zavest in jo zamenjala z jugoslovanskim proletarskim patriotizmom. Tedaj sem se zavedel, da bi nam na Slovenskem osvobodilni boj zadoščal in da nismo v resnici potrebovali nikakršne revolucije, saj bi se pravilno razvili s povojno socialdemokratsko ureditvijo, za katero ne bi plačali nikakršnega krvnega davka.

Da, in nekaj podobnega razbiram tudi v ugotovitvi Bojana Štiha: »Narodno osvobodilni boj je bil pač narodno-osvobodilni boj. To bomo vendarle morali enkrat spoznati, saj sedanja tozдовska politična ideologija nima kaj iskati v junaškem boju za svobodo. In tudi ni bila spočeta takrat.«

Vendar je zgrešen prav zadnji stavek. Vse je bilo namreč *spočeto* prav za časa boja, ne seveda pri tistih, ki smo v osvobodilni boj verovali in smo bili potem »vsi skupaj prevarani in ogoljufani«,

kot ugotavlja Bojan Štih, ampak pri voditeljih. In moška in odkrita Štihova izpoved je prav zato toliko bolj boleča, ker je čas »mladeniškega upora« preživel z marsikaterim od tistih revolucionarjev, ki jim je bila politična ideologija alfa in omega vse. A prav zato nam je razodevanje te njegove sedanje tragične osamelosti ob dobri bližini kneginje iz Puškinovih časov toliko bolj dragoceno. In nadvse blizu. Še posebno nam primorskim ljudem, ki smo upor pojmovali kot skupno reševanje domačega ozemlja, ne pa kot boj v prid ene same ideologije in njene absolutne oblasti.

Da, in Bojan Štih je nedvomno enkratni, ker zavrača vse, kar je razveljavilo plemenite sanje njegove mladosti, kakor je enkratna Spomenka Hribar, ki skuša v ozračju standardne ideološkosti in plitvega pragmatizma zbrati prvine novega humanističnega duha.

20.9.1985

Popoldan z Joštom Žabkarjem.

Drugi, kot je zadnja poletja že tradicija.

In tudi tokrat sva se skupaj ozrla po slovenskem in evropskem obzorju, on s heidelberškega katedra, jaz z barkovljanskega brega. In tako se nama vsakikrat nabira tak potpurí vtisov in mnenj in asociacij, da se nama nazadnje zdi, da sva se izčrpno razdala, hkrati pa se tudi zavedava, da se ure v kavarni San Marco nekam prehitro iztekajo.

Tokrat je bil najpoprej na vrsti *Centre Pompidou*, kjer bo razstava o Trstu in kjer nas bo tržaška občina — kot po navadi — zamolčala. Govor bo namreč o našem mestu kot o talilnem loncu (il crogiolo), kjer se stapljajo razna plemena in kulture; kljub zaledju in trinajst stoletij sožitja nas občina obravnava skupaj z judovsko diasporo, s srbsko občino in grškimi pravoslavci! Tako ji uspe, da je videti čim bolj široka in odprta, hkrati pa zataji ljudstvo, od katerega je mesto od zmeraj živelo. Mi se bomo seveda s tremi ali štirimi članki pritožili — to pa bo tudi vse.

Moj sogovornik navaja razstave, ki so bile vse drugače koncipirane kot tržaška v Parizu, potem kdove kako preideva na Grillparzerja, ki sem ga čisto naključno staknil v svoji knjižnici. *Il povero suonatore*. Ubogi goslač. Romantika, da, vendar življenjsko pristna. Rajši jo imam kot simbolizem. Byron je bil navdušen nad Grillparzerjevo *Sapho*. Moral bi ga bolje spoznati, *Grillparzerja*, a človek ne more vsemu kaj. Žabkar živo posreduje o svojem prvem srečanju z avtorjem. Svetuje: *Bruderzwist in Habsburg in Auf des Meeres und der Liebe Wellen* (Ljubezni in morja valovi). Potem spet asociativni skok: Svevo na Nemškem. Slataper. Patrick Süskind: »Il Profumo«.

Corriere della sera roman objavlja v nadaljevanjih, ker ga je v Nemčiji lansirala avtoriteta, ki daje ton kulturni publicistiki ... Kaj si morem, nisem za fantastiko, tudi če je prisposoba resničnosti, sem pač eden izmed tistih, ki se je prilagodil naravi, kot bi rekel Grillparzer.

Ko se ločujeva, Žabkar obljublja, da mi bo za *Fleše* pravočasno poslal poročilo o Bressanovih esejih. Jaz knjige ne maram, ker sem proti neobjektivnosti in pretiravanju pa tudi zato, ker mene ignorira v soglasju z desetletno odsotnostjo mojega imena v matični publicistiki; vendar je delo izdal Mondadori, tako bo seznanilo italijanskega bralca z nekaterimi tukajšnjimi avtorji, zato ga *Fleši* ne smejo prezreti.

21.9.1985

Po telefonu pogovor z Zlatko.

Med drugim o Tomizzovem *Il male che viene dal Nord*.

Delo o Pier Paulu Vergeriju je zahtevalo nešteto poti in arhivskih raziskav, a marljivost pri registriranju vsakega škofovega kora-ka knjigi nedvomno škodi, saj vendar ne gre za pravo biografijo. Večkrat se človeku ob branju zdi škoda, da je pisatelj delu posvetil toliko časa ali da se ni rajši odločil za pripoved, v kateri bi nekatere poteze nemirnega protestanta prišle bolj do izraza.

Ugotavljam, da je najboljšo Tomizzovo delo *La miglior vita*.

No, Zlatka je bolj skeptična glede vrednosti avtorjev, ki so »na dobrem glasu«, jaz pa se zanimam za Buzzatijevo delo *Il deserto dei Tartari*, v pariški knjigarni sem namreč videl francoski prevod, a Zlatka knjige nima.

Opoldne pa mi je pismonoša prinesel pismo prijatelja Marcela in izvod letošnje bretonske revije, v kateri bretonski pisatelj pove o vlogi književnika v narodnem občestvu z natanko istim stavkom, ki ga je Marcel našel v mojem referatu na kongresu PEN kluba na Bledu 1965. leta! Na srečanju v Ženevi je Marcel želel, da bi kaj mojega bral, pa sem mu poslal tiste dvajset let stare strani! A kaj, nekatere resnice se ne ozirajo ne na čas ne na kraj.

22.9.1985

Držal sem se sklepa: bil sem na Krnu.

Edina razglašena nota: pot v Lepeno.

Primerna za tankovske oddelke.

In lahko bi vsaj vzravnali najbolj nevarno grobljo, a vse kaže, da nekje nekdo namerno noče olajšati težav vozilom in avtobusom, ki se odpravijo do Doma Klementa Juga.

No, a naj zdaj odpišem to začetno slabo voljo, ki človeku kazí

začetek poti. Saj so potem tako vzpon skozi gozdnato pobočje kakor lepa kočica ob malem jezeru in zelenkasto nakodrana površina velikega jezera, razbičano krnsko skalovje — nepretrgan niz pisanega planinskega filma.

Kočica.

Spojitev solidnosti in izbranega okusa.

Združitev tradicije in modernih dosežkov.

In ko pod noč za kleno in obenem skoraj gosposko mizo kramljam z ing. Arhom in z Jožetom Frankom, ki je s Pregarjem, Bubničeve rojstne vasi, medtem ko upravnik Brumat skrbno prepisuje podatke z izkaznic Planinskega društva, se mi posebnost primorskega sveta razkrije tako izrazito kakor še nikoli. Saj gre večinoma za medvojne dogodke. Skrita tiskarna v Koprivi. Beg iz gestapovskega bunkerja na Oberdankovem trgu. Stavnica v Svetega Frančiška ulici v prvih povojnih letih. A to odmaknjeno obujanje medvojnih tesnob in povojne odčaranosti se na tistem zliva z zgodovino divjih let, ko se je slovenski človek na krnskih tleh upiral Cadornovemu vojaštvu in njegovim topovom, pa s tragično dobo rimskega dominija v Primorju. Zato občutim naše modrovanje v trdni in elegantni postojanki kot potrditev izbojevanega gospodstva, ki pa je hkrati tudi samo mirno in zrelo nadaljevanje tisočletnega žitja na domačih tleh. In ta zavest se mi še bolj razločno izoblikuje, ko k mizi prisede neslovenski obiskovalec, ki v polomljeni slovenščini večkrat poskusi, da bi od strani načel našo družčino in od časa do časa na pol kakor v šali, na pol pa nekako živčno neučakan podraži tistega, ki mu je najbližji, naj se z njim pogovarja po laško. Ker pa se omizje ne zmeni zanj, se suhljatemu zagrenjencu naberejo temne sence v gubah ob ustih, tako da je še bolj videti, kakor da je prišel iz potrebe, da bi sprostil svojo zagrenjenost na kraju, kjer je nekoč nastopal kot oblastnik. Da, in prav tista mirna zbranost mož, ki se razdajajo v pri srčni izmenjavi spominskih podob, tista nevidna zaveza, ki je starodavna, a utripa z ritmom tega stoletja, je resnica, ki se mi razodeva kot nepričakovan dar.

Tako sem se naslednje jutro odpravil na pot v spoštljivi zbranosti, ki je bila povezana z mislijo na uničeno moštvo nekdanje fronte, a je obenem izvirala iz novega prepričanja, ki se je bilo nepričakovano zasejalo vame.

Saj, bilo je, kot da sem se prejšnji večer spreobrn timeril.

Kot da je nenadoma prišlo razsvetljenje.

Ker možje so bili spregovorili o slovenski biti naravno, a vendar tako dokončno, da sem ob njih prvič doživel, kako ti je, ko se za-

veš, ko čutiš, da je planina tvoja, jezero tvoje, Krn tvoj, Rombon tvoj, tvoje vse senožeti in vse gmajne tja do morskega brega.

In to svojstveno prebujenje je trajalo, ko sem stopal vzdolž jezera, ki ga je bila noč potemnela, ko sem se vzpel po melišču, potem prečkal kot hipodrom široko travnato planjavo, se vzdigoval po strani razdejane piramide. Seveda so se mi nekje ob strani obnovili predvojni vzponi z drežniške strani, moja tedanja notranja razklanost ob iskanju prave izbire, ki je gora ni mogla najti zame. Tudi so se mi pridružile skupine mladih, ki smo se tam naskrivaj zbrali v najhujši črnosrajčniški dobi. A vse zlo je kljub vsemu zadobivalo neki smisel ob zavesti, da je tlom in ljudem na njih določeno trajanje, spojenost z zemljo, spojenost, ki je prvinska kot voda in kamen.

Ko sem zašel med kolonijo ovc, ki so se selile k redkim šopom trave, zvonkljale, blejale, se nekatere boječe umikale, druge predrzno silile vame — je gorati svet imel nekak svetopisemski pridih. A potem sem le moral zadržati korak, ker je bilo videti, kot da je nekje pod mano jagenjčko tako odločno zablejalo zavoljo mojega premalo prizadetega upoštevanja prisotnosti številne črede. Živalica je bila drobna kot igračka, ihtava pa zato, ker se je zaletavala v materin bok, a se ovca ni prav nič zmenila zanjo, čeprav se je mala kar naprej repenčila in se sunkovito postavljala na vse štiri.

Saj, a te puščavske idile je bilo kmalu konec.

Z bližnje skale me je priklicalo zarjavelo dno granate.

Jeklena, nazobčana smrt.

Podobna tisti, ki sem jo ob odhodu iz Benghazija pobral s pomola in je zdaj na eni izmed knjižnih polic v moji sobi.

Malo više gori pa ob stezi kolobar bodeče žice.

Kot porjavel trnov venec.

Trnova krona.

In to je spet kot svetopisemska reminiscenca.

A nič si ne morem, saj teh simbolov ne iščem, sami se mi ponujajo. In mislim, da kar upravičeno, saj so bili vsi tisoči, čeprav niso bili križani, neusmiljeno, sadistično oropani življenja. In pri ti ugotovitvi imam pred očmi ilustracijo v brošuri, izšli 1916. leta, kjer sta nad vojaki, ki se bijejo ob Soči, doprsna portreta komandanta Soške fronte in Simona Gregorčiča. Lirik je duhovni oče pri obrambi zemlje, ki ji je usojeno, da bo kljub vsemu postala tuja last.

Zato se mi zdi, ko se ustavim pred steno s ploščo, posvečeno padlim Gradnikove in Gregorčičeve brigade, krivično, da ni tam besedila za padle v prvi svetovni vojski. Ta odsotnost zgodovinskega spomina je eno izmed velikih grehov tega povojnega časa.

A mogoče je kakšno znamenje kje drugje; vsekakor pa bi ga Krn zaslužil.

Krn.

Na ti strani te skoraj do vrha spremljajo trava in ovčji bobki, samo zadnjih nekaj desetin metrov je skaloviti svet gol; tako imaš šele takrat, ko se spuščaš h Gomiščkovemu zavetišču vtis, da si zares ločen od sleherne rasti. Kaj vem, v goratih predelih, kjer se trava kljub višini ne umika, imam zmeraj vtis, da gre za samovoljen poseg, za nedovoljen prestop določene meje.

V Gomiščkovem zavetišču pa ima človek občutek, da je prišel v rokovnjaško postojanko, kjer bo v kritju, ujetem v skalo, varen pred vsako zasedo. A še bolj mi je bilo, kot da sem na zaščitenem prostoru, ker se je na drogu razdajala dopoldanski sapi slovenska zastava. Pa ne privezana kar tjavdan, ali celo nemarno, kot se pre-mnogokrat dogaja, temveč speta z dvojno vrvico, da steče po drogu gor in dol, kakor se spodobi.

Prav, morebiti je tudi naivno, to poudarjeno omenjanje tega osamljenega simbola. Morebiti. Vendar je spet res, da jo zelo poredkoma srečaš, slovensko zastavo, tako odločno samo pa jo najbrž gledam prvič. In to je tudi kakor naklonjen simbol.

»A vendar bi moralo biti naravno, da se človek ne bi čudil,« razmišljam na glas.

»Seveda bi moralo biti naravno,« pritruje planinec, ki je pravkar sestopil z vrha in polaga nahrbtnik na obsončeno leseno mizo pred tistim simpatičnim ravbarskim skrivališčem.

In tako se mi ne dá, da bi odšel in zapustil tisto varno razgledno točko, zeleni žamet planinskih pašnikov pod sabo, ker me prevzema tista tiha, zrela, trezna zavest, kakršno sem doživel snoči v koči. To se pravi, da v gorski tišini nepretrgoma veje naklonjeni modri duh, samo vzpeti se je treba tja gor in mu prisluhniti.

Saj, in ko sem se vračal, mi je jezero ves čas dolgo svetilo kot oko naklonjenega velikana, ki mu drugo stran obličja skrivajo grebeni. No, ko pa sem bil tik ob vodni gladini, me je s svojo temo nekajkrat tudi opozorila nase velika luknja na steni nasproti, tako da sem pomislil na pretnjo škodoželnega fantoma. A rekel sem si, da gre pač za ostanek davne preteklosti; in tedaj je voda ob meni zaplivala, da sem se ustavil in se zagledal v valčke, ki so drobno plisirali površino. In bilo je, kot da me je priklicalo plivkanje z bar-kovljanskega brega.

24.9.85

Meddobje, 3/4 1984

Vsebina revije je kar pestra, vendar sem se ustavil samo ob

prispevku Toneta Brulca. *O vprašanju narodne sprave*. Zanimal me je duh, razpoloženje, s katerim se avtor loteva tako zahtevnega vprašanja; in z zadovoljstvom ugotavljam, da gre za umirjeno in odgovorno pisanje. Saj pregled preteklosti ni črno-bel, žrtve niso samo na eni strani, čeprav je seveda pokol tisočev po koncu vojske vprašanje zase. In prav ob ti nesreči, ob ti *krivdi in grehu*, kot bi rekla Spomenka Hribar, se tudi pisec ustavlja kot ob poglavitnem mejniku, ki ga bo najtežje odstraniti. Nedvomno pa je spis pomemben tudi zato, ker, v nasprotju s tem, kar smo doslej brali v emigrant-skem tisku, v devetih točkah priznava slovenskim komunistom njihovo povojno pozitivno ukrepanje v prid slovenstva.

Seveda bi bilo potrebno prispevek obravnavati sistematično, pretehtati posamezne odstavke; vendar meni danes zadošča spoznanje, da se tudi v kulturnih begunskih krogih počasi ustvarja manj togo zadržanje, bolj sproščeno ozračje. Iz takega razpoloženja, ki je skoraj sinhrono s tistim v Sloveniji (Spomenka Hribar, Bojan Štih, Matvez Krvic, France Bučar in drugi), se zna v slovenskem narodu kot celoti poroditi skupna skrb za njegovo usodo. Nihče namreč ne zahteva in ne more zahtevati sprave med ideologijami, med političnimi izbirami, med nasprotnimi stališči v preteklosti ali sedanjosti: slovenski narodni osebek pa ima pravico terjati od svojih članov tisto osnovno stopnjo modrosti, ki je nujna za preživetje narodovega občestva.

Površen pa je avtor, ko v zvezi s Kocbekovo obsodbo pokola domobrancev v tržaškem intervjuju, trdi, da »knjiga, kjer to priznava, ni mogla iziti doma, ampak v Trstu«. Knjižnica s Kocbekovim intervjujem je izšla na mojo pobudo v Trstu, kjer živim in pišem, to se pravi, da smo jo tržaški kulturniki avtonomno izdali v počastitev Kocbekove sedemdesetletnice. Obenem je tudi res, da je niti ne cela dva mesca po izidu brošure o Kocbeku, oblast dala v celoti ponatisniti Kocbekov pogovor z mano v tedniku *Naši razgledi*, ki ga v Sloveniji bere več ljudi, kot jih bere kako knjigo.

Ni res, da je, kot pravi avtor, Kocbek spregovoril samo zase, spregovoril je tudi za slovenske kristjane, ki so bili v osvobodilnem gibanju, pa za vse slovenske ljudi, ki pokol razoroženih domobrantskih čet izločamo iz tega, kar pojmuje kot osvobodilni boj, kakor iz njega izločamo vse usmrtitve, do katerih je prišlo na podlagi samovoljnih skrivnih odločitev. Spregovoril je torej Kocbek in oglasilo se je v zadnjem času, še nekaj drugih slovenskih vestí; odgovorni pa se doslej niso izrekli o tem, kar od njih zahtevata slovenski narod in njegova zgodovina. In zato so zdaj oni na vrsti.

26.9.1985

V koči ob Krnskih jezerih je bil govor tudi o Matičičevi knjigi *Skozi plamene prve svetovne vojne*, zato sem jo vzel s police in jo te dni spet v celoti prebral. Ne, knjige ne primerjam ne z Vorančevim *Doberdobom* ne z Remarqueovim *Na zahodu nič novega*; nedvomno pa je, da je Matičičevo delo marsikdaj bolj dokumentarno presunljivo od obeh. Ne vem, koliko in kako mladi ljudje poznajo ta tekst o naši prvi tragediji v tem stoletju, vendar bi bilo nujno, da bi to pričevanje postalo obvezno berilo šolske mladine.

Ob Matičičevem pripovedovanju sem podoživel svojo hojo na Krn; med drugim sem ugotovil, da je njegov strelski polk iz Lepene prišel na planino Duplje 19. septembra 1915, to je natanko pred sedemdesetimi leti, ker sem se bil tudi jaz vzpel tja gor 19. septembra. Tako sem se, ne da bi se tega zavedal, s svojim obiskom skromno oddolžil spominu takratnih trpinov.

A obenem sem vzel v roke elegantno izdano brošuro, v kateri je podoba Simona Gregorčiča združena s podobo vrhovnega komandanta Šoške fronte generala Borojeviča. Gre za *Slovenische Kriegs- und Soldatenlieder*, ki jih je v nemščino prevedel dr. Rudolf von Andrejka, izdala pa 1916. leta v Ljubljani »Katoliška bukvarna«. Pod avtorjevim uvodom pa je navedeno: *Wien, am 1. Jahrestage der Kriegserklärung Italiens, 23. Mai 1916.*

To delo je iz knjižnice Marice Živec, moje drage rajnke gospodinje pri Lovrencovih v Dutovljah, ki je tisti vojni čas prebila kot rosnó dekle, kateri so samo bežno utegnili dvoriti častniki v tistem ogroženem zaledju; v zaledju, v katerem je v bližnjem Tomaju prav tak dvanajstletni deček Srečko za trenutek odmislił dogajanje in se v šali postavil pred fotografa v preobilnem oficirskem jopiču.

Da, ampak ob vseh teh prevedenih lirikah naših pesnikov, od Vodnika, Prešerna in Koseskega do Jenka, Gregorčiča in Maistra, ob vseh ljudskih pesmih, od *Regiment po cesti gre* pa do *Tam za turškim gričem* — ob vseh teh rimanih prevodih, ki se mi zdijo kar posrečeni, zdaj spet razmišljam, kako zapletena in kontradiktorna je pravzaprav naša zgodovina. Andrejka v uvodu pravi, da ima knjiga namen prikazati, kako sta se zvestoba avstro-ogrski dinastiji in ljubezen do domovine skozi stoletja v harmoniji razvijala in tako izoblikovala v narodni kulturi tisto trdno podlago, ki doživlja zdaj (1916) svojo potrditev v svetovnem požaru. In to je bilo do neke mere tudi res, posebno ker se je nanašalo na obrambo primorske zemlje pred italijanskim pohlepom; vendar ima človek zdaj ob pogledu na cesarjev portret, kateremu se klanjata slovenski fant in slovensko de-

kle, ob knjigi vtis ene same presunljive razglašenosti. Še posebno, če ob samozavestni navedbi pod podobo Franca Jožefa: Naša vojska iz viharja — prišla še brez slave ni — pomislim, kako se je vse skupaj končalo '18. leta. A obenem si ne morem kaj, da ne bi ugotavljal, da smo tudi v drugem svetovnem konfliktu slovenski ljudje šli v boj seveda spet z blagoslovom naših pesnikov, to se pravi v imenu zvestobe, kateri se nismo izneverili, a prav tako kakor poprej nas je tudi tokrat spremljala podoba tujega očeta. In kakor se je '18. leta junaško slovensko vojaštvo moralo raziti, tako je '45. leta izgnila zmagovita slovenska vojska. To se pravi, da je bojevitost sicer eminenten dokaz narodove sposobnosti za svojo uveljavitev in potrditev, da pa je hkrati odsotnost pravega koncepta o svoji biti tisto prvinsko zlo, ki nas je doslej handikapiralo.

Današnje razmišljanje o naši usodi med Mitteleuropo in Balkanom pa je seveda samo eden izmed elementov zgornjih dognanj.

15.10.85

V kavarni *San Marco*.

Z Bogdanom Pogačnikom in Lojzetom Spacalom.

Jože Pirjevec je zadržan.

Pogovor v zvezi z razstavo o Trstu v Parizu.

Seveda nas bo tržaška občina zatajila, pokazala bo eno Spacalovo delo (bil je zanj že poprašan) in mogoče eno Černigojevo, a tudi onadva ne bosta prikazana kot Slovenca, pač pa v sklopu drugih.

Razmišljamo, kaj naj bi se dalo ukreniti. Nastop v tisku tukaj in v matici. Prav. A na to se organizatorji požvižgajo. V tuja občila pa ni lahko priti.

Predlagam: sestavi naj se primeren depliant, ki bi na štirih ali šestih straneh prikazal našo prisotnost v Trstu, kulturni dom — nekdanji in sedanji, knjigarno itd., portrete pomembnih mož, umetnikov, pisateljev, glasbenikov, naš tisk itd. Depliant naj bi v Parizu ob odprtju razstave delili obiskovalcem. Ljubljana bi nam to hitro in lepo pripravila —

Ko odhajamo, sem skeptičen.

Na svojo roko pa sem se že povezal s prijatelji v Parizu.

22.10.85

Pred dnevi: izjemen obisk v jesenskih barvah.

Spomenka in Tine Hribar.

Občutek premika, ki je kakor nepričakovano odkritje.

Spomenka v prvi vrsti.

Obetala je sicer večkrat, da se prikaže ob tržaškem morju, a

je potem zmeraj morala odložiti; zdaj zavoljo replik na zlonamerne posege, zdaj zavoljo poti v Beograd, potem spet zadržana od potrebe, da bi kratkovidnežem znova skušala razložiti, kako daleč v daljavo sega njen pogled.

No, zdaj sta prišla v dvojce — in ona je, ko smo na barkovljanski rebri posedli za mizo, postavila predme mapo s študijo o *Labirintu*. Kot da gre za sveženj dokumentov, s katerimi potrjuje smoter svojega prihoda; a hkrati je bil ob mojem presenečenju Spomenkin smehljaj odsev tiste miline, ki je novi element v slovenskem ozračju, odkar je prav ona vrgla med nas besedo ljubezni.

Seveda, omizje je bilo razigrano, pribor se je oglašal ob tem, kar je bila Živka pripravila, a jaz sem razmišljal o čudoviti sposobnosti, da se, kljub nečloveškemu naporu ob spoprijemu z zborom napadalcev, v poletnih mescih namesto oddihu, posvetiš razpravi o usodi narodne biti. Ker za to vendar gre, za njeno prvobitno vrednost, za zakon človečnosti, za etiko takó posameznika kakor občestva, za tisto, kar Sofokles poudarja z glagolom simfiléo. In obhajala me je živa zavest zadoščenja, da ima tržaško okolje, ki je bilo pred desetimi leti razbičano zavoljo Kochekovega imena, zdaj v svoji sredi nadaljevalko njegovega sporočila, kot da se je na tihem vdalo pravični nemezi.

Ta občutek me je spremljal, ko smo reševali revije in članke, a tudi potem pod previsno steno Griže, na nabrežinskem tržiču, v devinskem portiču. Bil je turistično navdahnjen popoldan, a v resnici je bila v zraku zaveza, ki je bila globlja od želje po enotnem kulturnem snovanju. Saj se skupno kulturno razdajanje čisto lahko izživlja samo v mejah tega ali onega ideološkega lovišča, če že ne ostane na ravni folklore. Obiskovalca tržaške obale pa sta bila tokrat predstavnika tistega novega vala slovenskih razumnikov, ki so se razgledali po svetovnih obzorjih književnosti, filozofije, sociologije itd., a se hkrati nekje kakor dobri neofiti približujejo bistvu rodne eksistence. V tem so namreč čisti, nekako deviški, zato bo njihov razvoj gotov odrešen. Tako upam.

In zato je bil ta obisk izjemen, kot sem v začetku zapisal.

To je nov obet.

Morebiti bi tukaj upravičeno celó prepisal, kar so vklesali na spomenik protestantov v Ženevi: Post tenebras lux. V slovenskem miselnem univerzumu.

5. - 15.11.1985

Desetdnevno bivanje v okcitanskem (provansalskem) okolju. Kulturni stiki po zaslugi slovenskega centra PEN kluba.

Montpellier, Arles, Narbonne ...

A za obširno reportažo tukaj ni zadosti prostora.

16.11.1985

Lyon.

Seja glavnega odbora »Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur«. V glavnem smo morali dokončno sklepati o kongresu v prihodnjem letu. Zdaj je izbira potrjena: kongres bo v Celovcu. S teritorialnim zastopnikom za Avstrijo, dr. Francijem Zwitrom, smo sestavili okvirni načrt.

Hevreka!

17. - 19.11.1985

Postanek v Parizu zavoljo razstave o Trstu.

Ogledal sem si to, kar je na voljo v Centru Pompidou in v Conciergerie, in ugotovil, kar sem že vedel v Trstu; da nas je tržaška občina zatajila. Natanko tako, kot nas v prejšnjem stoletju uradno ni marala v mestu in nam je trikrat negativno odgovorila na prošnjo za ustanovitev slovenske šole v mestnem središču. Sedanji sedež »Založništva tržaškega tiska« je namreč stavba, ki so si jo naši predniki s pomočjo Družbe sv. Cirila in Metoda zgradili kot privatno šolo!

V Centru Pompidou grafikoni v glavnem prikazujejo tržaško ladjarsko preteklost, kar je za Francoze lahko zanimivo, lahko pa tudi ne, saj jim podob o taki pomorski preteklosti domá res ne manjka. Niz del slikarja Bolaffia, ki so v glavnem posvečena pomolom, skladiščem in pristaniškim težakom, je seveda lahko tudi v redu; a prav tako bi v posebnem prostoru mogli razstaviti pristaniško grafiko Avgusta Černigoja, ki se ne samo lahko meri z Bolaffiom, ampak ga gladko prekaša s svojo sodobno tehniko. Ergo?

Conciergerie.

Moram priznati, da sem bil, ko sem odhajal, nedopovedno prizadet ob spoznanju, kako se mentaliteta vodstva občine, v kateri sem se rodil, v sto letih niti za ped ni spremenila. V velikem, gotso obokanem prostoru, stojijo makete sinagoge, srbske pravoslavne cerkve ... Pa ogromen pritalni vodoravni prerez Terezijanske četrti, ki se o njem sprašuješ, čemu zavzema ves tisti za kaj bolj pomembnega uporaben prostor. Za maketo našega nekdanjega kulturnega doma, na primer, ki je bil zgrajen po načrtu evropsko pomembnega arh. Fabianija. Ali pa za maketo našega sedanjega kulturnega doma. Ista pripomba velja ob razstavljenih knjigah tržaških italijanskih avtorjev. Slovenci namreč nismo praznih rok. Isto drži tudi ob portretih italijanskih kulturnikov itd.

Res, človek bi se muzal, ko bi tak prikaz Trsta ne bil obupno porazen. Na primer ob pogledu na veliki oljnati portret žene egipčanskega mogotca, nekdanjega carinskega visokega uradnika egipčanskega paše. Orientalski milijonar si je namreč izbral Trst za svojo »denarno« postojanko — zato zasluži, da se pojavi v Parizu pod okriljem našega mesta! Češ: kako je le-to bilo kozmopolitsko. O prebivalcih, ki so zgradili njegove pomole in palače, pa ni ne duha ne sluha.

Pa tudi čudovita tržaška ignoranca, prevedena seveda v francoščino, lepo prihaja na dan tudi tam, daleč od naših obrežij.

V tistem besedilu, kjer je govor o uradniku nekdanjega paše, obiskovalci namreč lahko berejo tudi take »znanstvene« podatke: da so sestavljali pisano prebivalstvo Trsta tudi *Srbi, Slovani in Rusi* ...

Kaj čemo, gre pač za poglede nekdanje tržaške italijanske buržoazije, ki jih njeni nasledniki nespremenjene infantilno ponujajo (tudi Francozi se sprašujejo čemu!) pariški publiki. Vse lekcije so bile zaman, takó Vivantejeva, takó Slataperjeva, takó Cusinova. In tudi sodobna zgodovina je šla brez sledu mimo sedežev vodilnih občinskih mož.

Saj, ko sem odhajal, sem bil prizadet predvsem zato, ker nas je tržaška občina skušala zbrisati iz zgodovine Trsta, a tudi zavoljo občutka, da se je nekdo lotil našega mesta z razpoloženjem marljivega, a pogojenega starinarja. Namesto namreč, da bi prikazala francoski prestolnici podobo za jutrišnji dan, podobo mesta, ki v sožitju dveh narodnih identitet skuša biti v malem zgled prihodnjega evropskega življenjsko-ustvarjalnega regionalizma — ti mestna občina uverturno potrosi dve milijardi lir za razstavo starin, ki bodo prezele kvečjemu kakšno priletno turistično dvojico.

O tem sem se pogovarjal z bretonskim prijateljem Marcelom Texierom, ki je porabil priložnost in posnel najin dialog na trak za enourno oddajo na radijski postaji Radio-Pays, ki oddaja v jezikih ne-francoskih skupnosti v Franciji. Tako sem članom teh občestev povedal tudi o svojih vtisih ob razstavi, posvečeni mojemu rodnemu mestu.

A tudi mednarodna organizacija, katere sem član, bo seveda spregovorila o tem, kako so organizatorji razstave o Trstu v Parizu bojkotirali našo tukajšnjo tisočletno pričujočnost. In pa našo ustvarjalnost.

SPOMENKA HRIBAR

KRIVDA IN GREH

(Intervju v **Mladini** 15/18. aprila 1985)

Ob prebiranju teh »anatemiziranih« zapisov se mi je znova postavilo vprašanje: kdo je pravzaprav Spomenka Hribar. Ali gre za osebo, ki jo je zvulgarizirana dnevna politika uvrstila med vodilne državne sovražnike ali pa gre za tisto deklico, ki je od samega začetka obremenjena s svojimi individualnimi travmami in ki skuša dojeti svet v njegovi resnični podobi, deklico, ki je obremenjena s svojimi sentimentimi, ki jo skozi njeno odraščanje dodatno travmatizirajo.

— Sovražnik prav gotovo nisem. Za sovražnika so me naredili, to pa je nekaj najhujšega, kar so mi lahko naredili v moji lastni domovini. Osebno nikoli nisem težje živela, kakor živim sedaj.

Kar pa zadeva omenjeno sentimentalnost: imam 44 let, deklica nisem več — morda je narobe prav to, da sem končno odrasla? Najbrž pa gre tako pri meni kot tudi pri slehernem človeku za neko spreminjanje, za iskanje neke nove resnice, za iskanje svojega smisla, navsezadnje tudi prostora v tej naši družbi, in sicer legalnega prostora, ne pa da me kdo izključuje, kakor da sem tukaj neki tujek. Zrasla sem tukaj, v tem socializmu, in tukaj sem doma.

— Kakorkoli že, prišlo je do nekakšne afere. Komu je bila potrebna, zakaj je sproducirana, na kakšen način je nastala, je široka javnost o tem slabo informirana. Informirana je o tem, da neka Spomenka Hribar vztraja pri nekakšni narodni spravi, torej spravi z belogardisti, ki jim povrh vsega hoče narediti spomenik v Ljubljani. Zadeva je zelo hitro presegla meje Slovenije in je našla svoje mesto v širšem jugoslovanskem prostoru.

— Komu je bilo vse to potrebno — to vprašanje pu-

ščam odprto. Nedvomno pa je nekomu bilo potrebno! To bi si tako razložila: naša družba ni v krizi samo v družbenem in ekonomskem pogledu, temveč v nekem globljem smislu, pri čemer gre za velike in težke človeške travme predvsem tiste generacije, ki je izpeljala NOV in revolucijo. Dejstvo je, da najbrž oni najbolj trpijo, saj se sesipa svet, za katerega so dali največ prav oni, tako v vojni kakor tudi po njej. Razočaranje in nezadovoljstvo borcev je upravičeno, globoko in človeško razumljivo. Lahko domnevam, da je nekdo preračunal, da je to nezadovoljstvo najboljše nekako kanalizirati in ga usmeriti na nek »objekt«, saj ga očitno ni mogoče razrešiti. Prišla sem, očitno, kot naročena. Toda ti očitki, ki letijo na moj račun, nimajo z mojimi stališči in zapisi nobene vsebinske zveze.

— Ves problem se je začel s še vedno neobjavljenim esejem Krivda in greh, ki je bil predviden za objavo v Kocbekovem zborniku, ki pa se ukvarja s problemom poboja domobrancev v Kočevskem rogu. Ob prebiranju tega zapisa se srečamo s travmami človeka, ki pač spozna neko resnico. Zadeva se očitno da interpretirati na različne načine, to dokazuje tudi interpretacija v Delu, kar je potem povzročilo celoten plaz. V procesu razčiščevanja, ki je potem potekal na različnih nivojih, je mogoče ugotoviti, da gre pri teh interpretacijah predvsem za nesporazum.

— Tako kot je Jože Volfand interpretiral iztrgane citate iz celote, tako se adekvatno mojemu namenu iz samega eseja Krivda in greh ne da interpretirati. Ne vem, ali gre za nerazumevanje ali za namerno potvorbo. Če govorim o tem, da je domobranec »tudi« človek in del svojega naroda, to vendar še ne pomeni, da ga politično in ideološko rehabilitiram! To sta vendar dve ravni razmišljanja. Tudi zločinec je človek. Vsak človek je bitje svojega časa, svojega naroda oziroma svoje družbene skupnosti, je zmotljiv, ranljiv, smrten in v tem smislu tragičen ... Ne gre mi za rehabilitacijo domobranstva,

ne ideološko in ne politično. Gre pa za razmislek, kaj pravzaprav pomeni dejstvo takšne likvidacije na Rogu in drugod, če to postavimo v kontekst ideologije. Predvsem pa mi je šlo za vprašanje, kako naj živim z zavestjo tega in takega greha, ki smo ga kot narod naredili nad samim seboj, kako naj ga vzamem nase. In predvsem: kako urejati naše življenje, da se takšna polarizacija znotraj naroda in takšna roška »zadeva« ne bo več ponovila.

— Zadeva je najprej in najbolj »zakuhala« s tistim nesrečnim obeliskom v Ljubljani, na katerem naj bi pisalo »umrli za domovino«. S tem vam je očitano, da NOV spreminjate v državljansko vojno.

— To, ali je bila državljanska vojna ali pa ni bila, je vprašanje kriterija, na podlagi katerega to ugotavljamo; to je stvar politološke znanosti. Menim pa, da je štideset let po vojni in po podatkih, ki so objavljeni, nesmiselno in strokovno nekorektno zanikati dejstvo, da je šlo tudi za državljansko vojno: kakor hitro rečemo, da je bila to bratomorna vojna, je to — po mojem — že državljanska vojna. Seveda pa ni šlo zgolj za državljansko vojno v klasičnem pomenu, saj je šlo primarneje za narodnoosvobodilno vojno, za domovinsko vojno, za biti ali ne biti.

Glede »obeliska« moram povedati, da je to metafora, simbol za domovinsko bolečino, kar sem skušala razložiti v spisu Narodne sprave pa ne. Nedvomno je smrt izdajalca nekega naroda tudi tragedija tega naroda. Tudi smrt zločinca je tragična, sama po sebi, kot smrt. Ta nesrečni obelisk je postal strelovod za vseh vrst strele — toda materializacija metafore je sama po sebi vprašljiva, je v kontekstu mojega spisa nemogoča.

— Podobno usodo je doživelo geslo: »Umrli za domovino«!

— Oglejmo si sporni zapis sam: »Umrli za domovino« oziroma vprašanje: ali so po vojni vrnjeni domobranci umrli za domovino. Vsekakor ne in še enkrat ne, koli-

kor domovino identificiramo z nekim družbenim sistemom. Domobranci niso umrli za socializem oziroma za komunizem, temveč so se prav borili zoper njega. Tudi zaradi njihovega delovanja je bila ta vojna tako krvava, bratomorna. Kako drugače bi bilo, če izdajstva ne bi bilo, če bi bili vsi enotno nastopili zoper okupatorja! Vendar je bil ta iz-rod tudi (človeški) rod in na-rod; če to priznamo, še ne pomeni, da jim kaj odpustimo, temveč le to, da vzamemo nase svojo lastno zgodovino, ki jo je belogardizem bistveno označil in ranil. Če pa tega ne priznamo, da je namreč iz-rod tudi na-rod, potem to pomeni, da kar precejšen kos naroda enostavno zbrišemo iz svoje zgodovine. Na ontični, družbeno-politični ravni torej drži, da domobranci niso umrli za domovino — toda kako je to gledano z ontološke, bitne ravni? Domovina ni in ne more nikoli biti identificirana z nekim sistemom, tako da bi v njem »poniknila«, in tudi ne more biti identificirana z nekim določenim časom, sicer bi do zamenjave sistema sploh ne mogli priti. Domovina je veliko »več«, je tisti prostor, v katerem se srečujemo živi in mrtvi, je prostor (naše) biti; na-rod; so pretekli, sedanjí in bodoči rodovi. Domovina je ljubezen in sovraštvo, jok in krik, smeh in upanje. Je pesem, melodija, svetost in prekletstvo. Je dom in svet.

Domovina ima svoj čas, ne da je domovina v času. Vsi ljudje nekega naroda, ki živijo v določenem času, so domovina skupaj s svojimi zmotami, resnicami, razprtijami, ljubeznijo, iskanji, upanji. V tem smislu je domovina spomin, kajti v narodovem spominu je »zapisano« vse, vsa iskanja, zmote, vse, kar ta narod je. Domovina so pota in stran-pota ljudi kake narodnostne skupnosti. V tem smislu so »umrli za domovino« tudi tisti, ki so padli v 1. in 2. svetovni vojni kot avstrijski ali nemški vojaki; ne moremo jih enostavno izrezati iz narodnega telesa. Kajti domovina je bila v tem času žalostno razseljena in razbita na vse strani.

— Med oporekanji takšnemu, nekdo pravi sholastič-

no obremenjenemu pojmovanju domovine, srečujemo razlago: domovina je tam, kjer je svoboda; domovina ni samo vprašanje ob smrti, ampak predvsem ob življenju in tja se je treba obrniti.

— Domovina je seveda tudi tam, kjer ni svobode, morda je prav tam občutje domovine še posebej močno. Vendar mi gre prav za pojmovanje domovine kot doma, kjer se počutim doma, svobodno. To je ogrodje mojega eseja. Razrešiti se travm, razrešiti se sovraštva, medvojnega in povojnega, to je tisto, za kar mi gre, da bi lahko rekli: tu smo zares doma.

— Na vaše pojmovanje domovine se navezuje tudi pojmovanje naroda. Iz interpretacij, ki smo jih srečali v javnosti, je mogoče sklepati, da gre za nekakšno sentimentalno razlago, ki narod določa kot nekakšen biološki organizem, ki živi, diha, boleha kot celota ...

— Nikakor mi ne gre za nekakšen biologistični ali organistični pojem naroda, temveč za to, da bi se že enkrat zares zavedli, da v narod spadamo vsi in vsak posameznik. Ne moremo se obnašati večno tako, da bomo za nekatere ljudi enostavno rekli — to so sovražniki, torej niso narod. Narodna in družbena skupnost smo vsi, ki danes tu živimo, usojeni smo v ta prostor in v to in tako domovino; mi vsi smo domovina, ne le nekateri, izvoljeni. In če to vzamemo nase in zares premislimo, šele ugotovimo, kakšen nesmisel in blasfemija je, namreč danes, ekskomunicirati posameznike ali cele skupine ljudi — kot sovražnike. Vprašanje pa je, kako si urediti življenje, da bo domovina v tem smislu res domovina, se pravi dom za vse in vsakogar.

— Vendar pri vašem pojmovanju naroda ne najdemo tiste socialno-razredne sestavine, ki je konstituanta NOB in v tej povezavi tudi narodov.

— Ves moj napor gre v tej smeri, da bi se začeli obnašati in misliti primerno kot narodna skupnost, kot integrirana celota, ki omogoča dostojanstvo in svobodo vsakemu posamezniku — ne pa kot razredno razbita

»skupnost«. Kaj je narodna sprava, kakor jo pač pojmujem? Zaradi same te sintagme so me povezali s politično emigracijo, kar je popolnoma zunaj obzorja mojega razmišljanja. Bistvo narodne sprave kot sprave med ljudmi, človeške sprave, je narod, ki se razume in se hoče kot občestvo, je narod/občestvo. Narodna sprava je »alternativa«, ki jo »ponujam« temu razrednemu razumevanju naroda oziroma razumevanju naroda kot razreda, razredno razcepljenega naroda, se pravi, naroda, ki je sam v sebi razklan z (razrednim) sovraštvom.

— Ali ni zgodovina vseh narodov nekakšna razredna klavnica, ki je potekala tudi oziroma predvsem znotraj narodov?

— Sovražno razklane družbe ne moremo identificirati z narodom, ki je pluralistično strukturirana skupnost. Prav nasprotno! Narod oziroma družbena skupnost, ki je pluralistično, demokratično strukturirana, presega razredna in druga nasprotja oziroma sovraštva. V tem je stvar, da se nasprotja ne potencirajo v sovraštvo, ki zahteva kri. Da se nasprotja sproti urejajo, odpravljajo, ne pa tlačijo in ekskluzivirajo, potem pa nankrat bruhnejo nezadržno na dan ... Pod narodom, ki je »spravljen sam s seboj« potemtakem ne mislim na nekakšno idilo, kjer da ni nobenih nasprotij in je sama ljubezen in te reči, temveč mi gre za narod, moderno družbo, ki prizna vse ljudi za svoje dele in je dopuščna takšna samo-regulacija, da do sovraštva ne pride oziroma naj ne bi prihajalo. Strinjam se s tem, da je bila vsa družba do sedaj razredna in je bila zato krvava. Po revoluciji, po NOB, ki je bila fantastičen dogodek v naši zgodovini, pa bi človek pričakoval in želel, naj ne bi prihajalo do novih razrednih polarizacij znotraj naroda in naj se nasprotja, ki nedvomno obstajajo (mišljenjska, ideološka, interesna) ne bi potencirala in ekskluzivirala do te mere, ko to ni več normalno mogoče vzdržati in se terja »obračun«. Ne vem, morda sem v tem mišljenju naivna, rekla pa bi, da so tako sanjali tudi borci med

vojno in je to danes še vedno ne povsem izpolnjena sanja. Narodna sprava je po mojem rezultat revolucije. (Ki ne insistira na tem, da je Revolucija) ne pa blatenje revolucije.

— Ta naivnost najbrž ni samo vaša! Vzgajani smo v taki naivnosti.

— Vzgajani smo že. Učili so nas, da je naša družba neprotislovna in te reči — toda to je ideološka indoktrinacija ... ki pa istočasno išče sovražnika med nami. Torej ta moja »naivnost« ni ena in ista z indoktrinirano. Meni gre za to, da bi se vzbudila v nas vseh zavest skupne (narodove) usode, kakor sem to skušala pojasniti v Cankarjevem domu, in sicer na podlagi citiranih misli Lidije Šentjunc. V tem smislu gre za narodno spravo: da se zavemo samih sebe, svoje nezamenljive biti, in da se zares zavemo, kaj pomeni biti odgovoren za svojo (narodovo) usodo. Svoje družbeno življenje moramo organizirati tako, da se ne bomo polarizirali in se sovražili na smrt in do smrti. Edinole demokratizacija našega družbenega življenja in duhovno osvobojevanje sta porok, da se nakopičeno sovraštvo preseže.

— Toda, ali ni hudo terjati od nekoga pristanek na identifikacijo z narodom, tistim njegovim »odpadnim«, sovražnim delom samo zaradi nekakšne biološke pogojenosti?

— Ne gre za biološko pogojenost, za družbeno, narodno skupnost gre! Za narod/občestvo.

— Toda, to pelje v nekakšno idealno konstrukcijo: narod je kompakten organizem, na katerem se sicer pojavljajo tudi nekakšne rakaste tvorbe, ki so obenem sestavni del organizma. Ta organizem potem moramo sprejeti takšnega, kot je, z vsemi njegovimi determinantami.

— Znanstveniki tudi upajo, da bodo enkrat preventivno zdraviili te rakaste tvorbe; če že vzamemo to primerjavo — meni gre za to, da do teh rakastih tvorb ne bi prišlo, pa da jih potem zdravimo s kobaltovimi ali kakšnimi drugimi bombami ... Gre za to, da bi v nas ne-

kako zaživel občutek usodne povezanosti: drug na drugega smo vezani, drug drugemu smo potrebni in vsi in vsak posebej je odgovoren za to, kako smo v domovini doma; tu smo vsi doma.

Ideološko insistiranje na enotnosti, na monolitnosti naroda, in moje iskanje in tematiziranje naroda, sta različna pojma. Po ideološkem pojmovanju in hotenju je enotnost naroda stopničasto, hierarhično urejena, jaz pa se zavzemam za pluralizem, saj je neka družbena, narodna skupnost sama v sebi neizmerno raznolika, razčlenjena — toda kljub tej razčlenjenosti ni anarhična, če jo prežema zavest skupne usode in ima vsakdo možnost, da po svojih močeh uresničuje narodnostno bit. Kljub vsem razlikam med nami je, bi morala biti primarnejša zavest, da smo narod, da smo v tej državi, Jugoslaviji, ki je naša, in da smo zanjo odgovorni, da smo v tej republiki, ki je naša državna oblika, skratka, da SMO. Praktično to pomeni naslednje: nobena ideja ali misel ali hipoteza itd., ne glede na to, kdo jo je izrekel, ne sme biti apriori razglašena za sovražno socializmu, komunizmu itd., ampak ji moramo preprosto najprej prisluhniti. Še manj je seveda pravično in upravičeno razglašati ljudi za sovražnike — in to še prej, preden je sploh njegova ideja ali misel zagledala beli dan. Kako naj se srečujejo in strokovno preverjajo, tudi strokovno preverjajo, tudi strokovno negirajo ideje, če pa ne smejo na dan? Tako bistveno krnimo (narodovo) ustvarjalnost. Neko idejo ali misel je seveda mogoče zavrnilo — toda ne ekskomunicirati človeka kot sovražnika. »Vsaka misel je premisleka vredna,« pravim v eseju Krivda in greh, in to je bistvo narodne sprave na družbeni ravni. Narodna sprava je kohezija vseh narodovih sil, vseh ustvarjalnih sil v narodu, kohezija, ki se more kazati le v nazorskem pluralizmu. Takšna kohezija je edina alternativa smrtno nevarni družbeni diferenciaciji, pa najsi bi le-ta temeljila v kateri koli že ideologiji.

Zdaj pa smo se približali naslednji sporni točki: to je

pojmovanje in razlaga t.im. vladajoče ideologije.

— Vladajoča ideologija je tista, ki ne pristaja na to, da je zgodovinska v tem bistvenem smislu, da je človeška. Hoče pa biti zadeva človeka. To je tudi razumljivo, saj hoče biti Resnica. Ona je tista, ki se ideološko tabuizira in v tem smislu dela iz zgodovine blasfemijo. Kajti dokazovati, da imaš danes prav in da boš imel zato tudi jutri prav, je mogoče le, če dokažeš oziroma insistiraš na tem, da si imel tudi včeraj prav.

Zato je tako nadležno pogrevanje, recimo dachauskih procesov ... in teh reči. Seveda, »napake so bile, tudi zmote«, se reče, s tem je na ideološki način sicer priznana človeška končnost in zmotljivost (in se zmote tako tudi opravičujejo) — toda ne v svoji bistveni dimenziji. Na ta način so te »napake« ideologizirane, se pravi, ni jim dopuščeno biti zmota v človeškem smislu. Pa tudi »napake« same se ne vzame zares, se pravi, kot napake nekega bistva, iz njega izhajajoče in njemu pripadajoče. Oceniti, recimo, pobjo človeka, ki je bil nedolžen ali pa vsaj ne smrtno kriv, za napako, ni le blasfemično, temveč grozljivo. Grozljivo zato, ker ni nobenega jamstva, da se to ne bo še kdaj ponovilo — če pa bistva samega ne tematiziramo in ga prav ločimo (ne pa samo razločimo!) od »napake« same. Prav takšen odnos do »napak« pa ne le omogoča ponavljanje teh »napak«, ampak jih celo zahteva.

Ideologiziranje revolucije v Revolucijo je pogoj ideološkega samoperpetuiranja, samoreprodukcije. Da se revolucionarni cilj — nekdanj porojen v srcu človeškem kot sanja in hrepenenje! — pri tem vedno bolj oddaljuje, da je vedno večji prepad med tem ciljem in stvarnostjo, ideologa Revolucije ne moti, toliko več nasilja in moči potrebuje, da vprega vedno nove generacije v ta voz, ki nas bo vsekakor popeljal v prihodnost — toda kakšno?

Takšni ideologi vztrajajo na zgodovini kot na svoji lastnini. Kakor da revolucija ne bi bila tudi naša zgodovina in zaveza nas vseh današnjih! V zgodovini smo na

skrivnosten način vsi, živi in mrtvi, pretekli, sedanji in bodoči rodovi. Zgodovina je moja. In je prav toliko tvoja. Zgodovine ne more noben človek dati ali odvzeti drugemu človeku. To nam je vsem dano, podarjeno kakor domovina. Še mrtvi ne izpademo iz nje. Na čuden način je posmrtna »prisotnost« tu in vznemirja in opredeljuje žive ljudi. Zato je pietetni odnos do mrtvih in spoštljiv odnos do živih (med živimi) edini smisel narodne sprave, za kakršno se zavzemam. Naši pokojni »bivajo« v naših srcih; povelečevanje nekaterih do neba in in preklinjanje drugih do pekla žali nas, žive. Kjer ni pietetnega odnosa do mrtvih, tudi spoštljivega odnosa do živih, med živimi, ni. Vsi ljudje pa smo samo ljudje; so bili in bodo.

Ko govorim o vladajoči ideologiji, bi želela izrecno poudariti, da mi osebno ne gre za nikakršen politični boj — ne morem pa seveda preprečiti politiziranja mojih stališč. Ne gre mi za iskanje krivcev (kar pa ne pomeni, da ni nihče za nič odgovoren v vsakodnevnem smislu besede); problem je veliko globlji: gre za vprašanje, kje je bila »napaka«, da se je najlepša ideja vseh časov, ideja, porojena iz hrepenenja človekovega, tako čudno odmaknila? Kako to, saj smo vendar hoteli zgraditi Raj na zemlji? Morda je prav v tem »napaka«, da smo tej ideji podredili vsa sredstva in pri tem pozabili, da ne opredeljuje le cilj sredstva, temveč tudi sredstva opredeljujejo cilj sam. Se nam zato izmika Cilj, ker smo hoteli preveč, ker je človek hotel postati Človek, Bog? Mar se nismo preveč usmerili v nekakšno izsanjano prihodnost, pa smo pri tem pozabili na sedanost, na to, da moramo tudi mi, sedanji, živeti svobodno in človeka dostojno življenje? Da svobodo uresničujemo vsak dan in da je današnja svoboda pogoj za jutrišnjo svobodo? — Vsa ta vprašanja so seveda zadeva kulture v najširšem pomenu te besede. Tudi ideologije, da tematizira in reflektira samo sebe, se »spravi« sama s seboj, s svojim človeškim bistvom in »pristane« na to, da je ideologija,

ne pa brezprizivna Ideologija, ki da ima kot Absolutna Resnica pravico oklicovati ljudi za sovražnike svoje družbene skupnosti. Prav ideologija kot Ideologija je tista, ki vztraja na razrednem boju (ki danes poteka od zgoraj navzdol), saj jo tak »boj« prav vzpostavlja kot Oblast. Kjer pa je narod »spravljen sam s seboj«, smo vsi enaki in enakopravni, naše resnice/zmote pa se merijo le po tem, koliko razpirajo našo svobodo in sproščajo in bogatijo naše življenje. Za nobeno spravo z belogardizmom mi torej ne gre! Za nas gre! Le kako naj bi z razrednim bojem in z razrednim sovraštvom sicer kdaj koli prišli v brezrazredno družbo — ta misel je že sama v sebi protislovna. Ideologija kot Ideologija je tista, ki se ne more »spraviti« z vsemi ljudmi, v imenu katerih govori in jih — tiste nezaželene — pač zametuje. To je ta žalost ...

— Med spornimi formulacijami znotraj vaših zapisov srečujemo tudi tisto dilemo za leto 1941: sovjetizacija ali nacizem.

— »Dilema«, kakor sem jo izpostavila v spisu Narodne sprave pa ne, se je glasila: »ALI zoper okupatorja k sovjetizaciji ALI zoper sovjetizacijo z okupatorjem«. Žal je potem v javnih polemikah prišlo do popačenja oziroma do napačne interpretacije te »dileme«. Na javni tribuni Slovenski narod in kultura v Cankarjevem domu sem izpostavila primarno dilemo, ki je bila leta 1941, in sicer sem jo ponazorila z enim najlepših misli iz Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji, katerih avtorica je Lidija Šentjunc. Čeprav je bilo to v zadnjem času že večkrat citirano, naj mi bo dovoljeno navesti te misli:

»Ohraniti se nam bo mogoče le, če bomo tesno povezani med seboj, tako tesno, da bomo neprestano čutili utripe lastnega srca, lastne zavesti, ki ne bo dopuščala tujega strupa v naše ožilje. Vse, kar nas razdvaja, mora odpasti. Socialne, politične, svetovnonazorske razlike ne smejo biti sredstvo za razkrajanje, kajti premostiti jih

mora vse združujoča zavest skupne usode, skupne odgovornosti in skupne borbe za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.

— To je bila resnična in primarna dilema leta 1941 — in je še danes neizpolnjena sanja. »Dilema« ALI-ALI, če naj skrajšam, je bila sekundarna. Kako se ohraniti kot narodna skupnost, je Partija odgovarjala na svoj način, reakcija na svoj način. Šlo je za dva koncepta. Edino sprejemljiv, moralno in narodno opravičljiv koncept je bil: boj proti okupatorju, saj bi sicer mogli izginiti kot narodna skupnost.

— Toda težko je govoriti o partijskem konceptu, ki da bi bil izključno prosovjetsko usmerjen, saj je program in pojem Osvobodilne fronte veliko širši.

— Partija je bila prvi in najglasnejši pobudnik narodnoosvobodilnega boja in dejstvo je, da je združila široko ljudsko fronto na podlagi narodnoosvobodilnih čustev in hrepenenja po svobodi. O tem ni nobenega dvoma, kakor tudi ni dvoma o tem, da so »navadni borci« vstopali v boj predvsem zaradi narodnostne ogroženosti. Toda — ni mogoče zanikati, da je šlo tudi za sovjetizacijo. Zakaj je bilo sicer potrebno »leto 1948«? Menim, da prav z zanikanjem sovjetizacije med vojno negiramo pomen leta 1948, s tem pa tudi eno od temeljnih pridobitev povojnega obdobja. Saj s tem negiramo svoje lastno dostojanstvo, da smo to zmogli! Če tudi za komuniste ne bi bila primarna domovinska zvestoba, bi do tega preloma sploh ne moglo priti. Pri tej »dilemi« ALI-ALI naj poudarim, da je to hipoteza, s katero si skušam razložiti, kako je do domobranstva sploh prišlo. Iz neke naravne afinitete do okupatorja prav gotovo ne, temveč v imenu antikomunizma, ki ga je klerofašizem predstavljal ljudem kot »satanizem in brezboštvo«. In jih veliko potegnil za sabo.

Naj rečem še nekaj besed o preinterpretaciji te »dileme«, ki so jo javne »diskusije« poenostavile tako, da je izpadlo, kakor da govorim: okupacija ali boljševizaci-

ja. S tem se mi podtika, da zanikam bitno nujnost narodnoosvobodilnega boja zoper okupatorja. Podtika se mi, da menim, da bi bilo boljše ne upreti se okupatorju, češ, boljševizacija se je izkazala kot negativna, ergo, naj bi mi pristali na okupacijo! To pač ni moja dilema! Dejstvo je, da je ta »dilema« obstajala za domobrance, dejstvo pa je tudi, da za borce v tem smislu ni obstajala; zanje je bil primarni boj za svobodo, za osvoboditev izpod okupatorja. Narodnoosvobodilni boj nas je odrešil germanizacije, potujčenja sploh, brez tega boja in te zmage bi mogli izginiti kot narodna skupnost, saj to je tudi bil okupatorjev namen (posebej Nemcev).

— Težava pa je v tem, da se to hipotezo da razumeti tudi kot poskus zmanjševanja oziroma enačenja krivde.

— Ne gre za enačenje! Če kdo hoče tako razumeti, bo pač tako razumel, ne glede na to, kar jaz pravzaprav govorim. Ne gre mi za moralno enačenje domobranske in partizanske odločitve, da tako rečem. Prav nasprotno! Bela garda oziroma domobranci niso nikoli predstavljali in mogli predstavljati moralnega »partnerja« osvobodilnemu gibanju, pač pa vojaškega in političnega. Sodelovali so z okupatorjem, in to v času, ko je ta isti okupator trebil naše ljudi! To je krivda in greh zoper narod in tega ne more spreemniti nobeno zgodovinopisje. — Toda razmišljati moramo, tudi o tem, zakaj je do take smrtne polarizacije prišlo. Kje vse so vzroki? Nedvomno je podlaga za to bila »dana« že v razrednih in mednarodnih odnosih stare Jugoslavije.

Z zgodovino se moram ukvarjati, če hočem živeti; nekega dne sem spoznala, da o polpretekli zgodovini pravzaprav nič ne vem in je zazijala pred menoj kot nekakšna luknja, brezno. Ko sem izvedela za zadevo na Rogu, sem nenadoma ostala brez tal. Svet sem morala dobesedno nekako »sestaviti skupaj«, ga razložiti, udo-mačiti, doumeti.

Esej Krivda in greh sem pisala, ker sem iz komunistične družine, in pisala sem ta tekst tudi kot komunist.

Prav zato sem pisala o poboju na Rogu. Očitali so mi, zakaj nisem pisala o domobranski krivdi. Bom se tudi s tem ukvarjala, toda najprej sem morala ustvariti svoj osebni odnos do teh stvari, ki jih nosim v sebi in na sebi. To, da me sedaj izključujejo iz ZK, pomeni, da gre za načelne stvari. Gre za to, ali je ZK pripravljena vzeti zgodovino Partije nase ali ne. Ali je ZK pripravljena na še kakšno drugo interpretacijo zgodovine razen svoje lastne, uradne? In ali je ZK pripravljena dopustiti, da o zgodovini razmišljamo še na kakšni drugi ravni in ne zgolj ideološko-politični? (Moj esej Krivda in greh je literarni tekst in ne politični traktat). Če ZK na to ni pripravljena, potem zame ni mesta v njej.

Pripravil: NIKOLA DAMJANIČ

Tudi z množično organizacijo, ki se imenuje Socialistična zveza delovnega ljudstva je izvirno etnično-narodno bitje zapostavljeno za 'delovno ljudstvo'... Socialistična zveza delovnega ljudstva nikakor ni narodna zveza, ampak je zveza delovnih ljudi oz. delovnega ljudstva, katerega etnično-narodna identiteta je nebitna. Takšna zveza sploh ni vzpostavljena na izvirno primarno celoto etnično-narodnega bitja in ga ne združuje kot takega, ampak ga kot takega ravno ignorira in potisne v nebitnost. Kot posameznik Slovenec lahko nastopa v tej zvezi ali organizaciji, vendar v nji nima mesta slovenski narod, ker to ni organizacija slovenstva.»

Ivan Urbančič
Družboslovne razprave, 2
Cankarjeva 1, Ljubljana

MATEVŽ KRIVIC

O ETIKI OSVOBODILNEGA BOJA

(Odlomek iz odgovora Mitji Ribičiču, Naši razgledi, 25.1.1985)

V revoluciji in NOB se namreč borci niso borili proti okupatorskim in predvojnim ječam in mučenjem v njih zato, da bi se po zmagi v njihovem imenu nadaljevalo s podobnimi metodami, v partizanskem zakonu je pisalo, da partizan dostojno in človeško ravna z ujetim sovražnikom, ne zato, da bi to veljalo le za navadne borce, za nekatere njihove politične ali vojaške komandante in to celo po končani vojni pa ne. Naša revolucija in NOB nista imeli za etično vodilo jezuitsko-stalinističnega načela, da namen posvečuje sredstva — sedaj pa nekateri, namesto da bi jasno in pošteno priznali, da so (kot izvajalci ali kot vodstvo, ki je bilo za to odgovorno) uporabljali včasih tudi neetična sredstva, če se zelo blago izrazim, skušajo to svoje ravnanje podtakniti revoluciji in NOB kot celoti. Čigave trditve torej v teh razpravah v resnici blatijo revolucijo in NOB? In (skrajni) čas bi že bil, da bi razumeli: dejstva so trdovratna in kruta; če jih ne bomo sebi in mlajšim generacijam razkrili mi, z našo interpretacijo, bo to prej ali slej storil kdo drug, s svojo interpretacijo. Vam ni bila dovolj moralna škoda, ki ste jo v mlajših generacijah povzročili že z dosedanjim molkom in prikrivanjem neprijetnih dejstev? Boste omogočili nasprotnikom, da zastrupijo še nekaj naslednjih? Strahot Golega otoka ni spravila v javnost politika, ampak literatura, in to proti volji prve ali vsaj ob njeni veliki nejevolji, polovično razkritje roškega poboja širši javnosti je 1975. leta izsilil Kocbek, polovičarsko priznanje sramote dachauskih procesov pritisk žrtev in njihovih svojcev. Sapienti sat!

Le glede pobitih domobranskih ujetnikov, o katerih se zadnje čase toliko razpravlja, še nekaj. Za obeliske vsem umrlim v vojni kot »umrlim za domovino« seveda

nisem, ker izdajalci pač niso umrli za domovino. Tudi za »narodno spravo« ne, ker se »spravim« lahko le z nekom, s katerim nočem več biti v sporu — in to tako, da pozabim tisto, zaradi česar sva se sprla, ali da celo odstopim od svojih stališč, zaradi katerih sva v spor prišla. Nasproti domobranstvu in belogardizmu tega nočem (in Spomenka Hribar tudi ne!) in bom z njima ostal v »sporu« še naprej — za neetični in protipravni poboj ujetnikov pa odgovorni nosijo odgovornost pred revolucijo in NOB in ne pred domobranci in belogardisti. Tudi tu torej ne vidim razloga in potrebe za »spravo« — kvečjemu med revolucijo in tistimi njenimi predstavniki, ki so poteptali njene norme in etična vodila — če jim bo pripravljena oprostiti.

Te stvari so, vsaj zame, jasne kot beli dan. To sem povedal tudi Spomenki Hribar (pa ne le jaz) in, ker tudi ona ne sprave ne obeliska ni mislila tako, kot so jo skrajno zlonamerno javno potvarjali (in tega javni tožilec seveda ni štel za »širjenje neresničnih vesti z namenom vznemiriti javnost«, čeprav je šlo točno za to!), je bila, dokler je niso ponovno izigrali, pripravljena sporne dele svojega teksta ustrezno popraviti. Tega pa se je nekdo očitno ustrašil in namesto da bi ji to omogočili, je odgovorni urednik Dela Jože Volfand pohitel in v Delu s 100.000 naklade objavil brez avtoričinega dovoljenja najbolj spornih šest ali osem odstavkov, zaradi katerih tekst ni mogel iziti v knjigi s tisoč izvodi! Da ti odstavki izpadejo v dnevnem časopisu, iztrgani iz konteksta in ob zlonamernem komentarju precej drugače kot v knjigi, namenjeni zbranemu branju, in v kontekstu 60 strani dolgega eseja, je menda jasno. Da gre za najbolj grobo kršenje avtorskih pravic in elementarnih pravil »etike javne besede«, kakršnega v Sloveniji najbrž še ni bilo in ga, upam, tudi nikoli več ne bo, je prav tako jasno. In da se tistemu, ki si je vse to dovolil, ne bo zgodilo nič, žal, tudi. Morda bo celo napredoval, ker je pokazal »ideološko budnost«. Vseeno, s kakšnimi sredstvi. Namen posvečuje sredstva.

Nenavadno je, da uvrščam med dokumente letošnji tekst, a mislim, da me odmev, ki ga je bil deležen, vendar opravičuje.

I.

BORIS PAHOR

NARODNE IDENTITETE NI MOGOČE REŠITI Z IDEOLOŠKIM EKSKLUZIVIZMOM

(Prebrano na tribuni v Cankarjevemu domu 9.1.1985)

Naj kar odkrito priznam, da mi je pri tem nastopu nelagodno, ker je nemogoče kolikor toliko dostojno povedati o položaju pri nas ob morju v tako kratkem referatu; a še bolj mi je nelagodno, ker se kljub tolikokrat poudarjenemu »enotnemu slovenskemu kulturnemu prostoru« počutim kot človek, ki gleda na Slovenijo od zunaj, to od-zunaj-gledanje pa je seveda odvisno od ravnanja matice. Pri tem torej ne igra nobene vloge mejna črta, ampak spada tisti »biti zunaj« v duhovni svet. Izločen pa sem oziroma smo zato, ker je matica reševala — in v dobršni meri še rešuje — vprašanje naroda predvsem ideološko. In to je po mojem naša osnovna tragika, v marsičem hujša kot razkosanje Slovenije 1918. leta, razkosanje, ki traja še danes, čeprav je po drugem svetovnem konfliktu dobršen del primorskih ljudi postal sestavni del matične dežele.

Gre za tisto ideološko ocenjevanje kategorije *narod*, ki se je uveljavilo potem, ko je osvobodilni boj nehal biti izraz koalicijskega vodstva in postal sestavni del bal-

kanskega krila programirane svetovne revolucije. Takrat se je nehala začetna izvirnost slovenske vstaje, odpravljena je bila možnost nastanka pristno slovenskega socializma, ki bi, v povezavi z drugimi jugoslovanskimi narodi, izoblikoval neko samosvojo obliko nove slovenske moderne družbe v srednjeevropskem prostoru. In v tem smislu ocenjujem kot zgodovinsko negativen ekskluzivizem, ki je izločil krščanskosocialno komponento iz dialektike slovenskega družbenega življenja; negativen ne samo zavoljo eliminacije vpliva Edvarda Kocbeka in njegovih, se pravi najbolj lojalnih soustvarjalcev novega slovenstva; negativen ne samo zavoljo odprave človeka, ki je bil nam vsem, socialdemokratom, nekristjanom in vsem drugim tako imenovanim »nacionalistom«, poroštvo pluralizma v nastajajoči slovenski državnosti; ampak negativen predvsem zaradi odklonitve tistega ustvarjalnega sožitja s krščanstvom, ki ga s še tako lepim sporazumevanjem s predstavniki cerkvene hierarhije ni mogoče uveljaviti. Zato ostaja Kocbekovo poudarjanje pomena sodelovanja komunistov in kristjanov, kot ga je izrazil v Jajcu, daljnosežno perspektivno gledanje — in bo takšno tudi ostalo kljub temu, da se je izjalovilo, in navkljub temu, da se Josip Vidmar v svojih zapiskih zdaj tisti Kocbekovi viziji posmehuje.

Kot dokaz, da je bila odprava krščanskosocialističnega partnerstva v zahodni Evropi — in Slovenija je njen sestavni del — absurdna, bi zadostovala navedba števila duhovniškega naraščaja na Slovenskem, naraščaja, ki nam ga zdaj lahko zavida tudi dosti večji sklop škofij v Italiji, kjer ves povojni čas tako ali drugače vlada italijanska krščanska demokracija. Nič seveda nimam proti takemu duhovniškemu naraščaju, boljše je namreč, da grejo mladi slovenski kulturniki za poslanike evangelija, kot da bi se odločali za samomorilsko izbiro; in navsezadnje, če izvzamemo strahovanje s peklom, je krščanska etika dosti bolj sprejemljiva kakor zamisel, naj bo ekonomika regulator življenja. (To je ugotavljal že Pre-

peluh v začetku stoletja.) Nič nimam proti mladim, pravim, ki se odločajo za duhovnost, vendar se mi zdi tak razvoj kar ekstravaganten za deželo, kjer je vodstvo krčevito vztrajalo pri odrekanju Kocbeku, da bi s svojo revijo sodeloval v javnem življenju. Saj smo tako v bistvu v povojnem življenju na Slovenskem (tako v matici kakor zunaj nje) ostali pri starem binomu — samo da alternativa Cerkvi ni več liberalizem, ampak marksizem.

Na drugi strani se je ideološka koncepcija naroda na Slovenskem cepila na naše tradicionalno univerzalistično razpoloženje, na naše nagnjenje k eshatologizmu. To pa je najpoprej prišlo do izraza v poudarjanju »bratstva in edinstva«, kateremu kot takemu seveda ni kaj očitati, vendar samo do takrat, ko tako oznanilo avtomatično ne obglavlja slovenske suverenosti. In to se je zgodilo. Tako da si zdaj človek nujno prikljiče besede, ki jih je pred šestdesetimi leti (septembra 1925) Srečko Kosovel pisal dr. Šandi: »Ko ne bi bili Slovenci,« pravi, »taki podpetniki jugoslovenstvu, bi bilo vse boljše.« A zato, da bi ohranil upanje za potek prihodnosti, Kosovel dodaja: »A to je mogoče še boljše. Pod pritiskom gorá postanejo kristali — bomo mi kristal?«

Vprašanje o kristalu ostaja seveda odprto, vendar bi bilo prav, ko bi se zamislili ob vprašanju svojega obstoja; zakaj, če smo vsaj v glavnem nehali operirati s pavšalnimi obtožbami slovenskih »nacionalistov«, je vendar še zmeraj res, da v Sloveniji ni slišati zahteve po vzgoji, ki bi upoštevala zvestobo rodni biti. Tako se pri vas uradno vedete, ko da bi vas bilo zavzemanja za slovensko identiteto sram, medtem ko Adriano Guerra, direktor Centra za mednarodno politiko Komunistične partije Italije, v ljubljanskem *Delu*, 28. novembra lani poudarja, da je starega internacionalizma za zmeraj konec, da je mrtev in pokopan, in da »pomeni govoriti o novem internacionalizmu priznavati nacionalne vrednote in jih obogatiti.«. (Tiste vrednote, naj bo v oklepaju povedano,

ki jih je na Slovenskem na neideološki strani odklanjal tudi tako imenovani avantgardizem.)

A če je vaš »domači internacionalizem«, kakor ga je definirala Spomenka Hribar, s svojim odrekanjem zavestnemu narodnemu osebkju nesmiseln v jugoslovanskem okviru, je takšno gledanje še vse drugače škodljivo, če ga prenesemo na slovensko naseljena ozemlja zunaj matične države.

Predolgo bi bilo, ko bi hotel prikazati, kako so se stvari razvijale pri nas prav prva povojna leta; mogoče bo zadoščalo, če omenim, da je ob napovedi zopetne vrnitve Italije v Trstu 1954. leta prišlo iz matice navodilo (posredovala sta ga v glavnem Boris Kraigher in Miha Marinko — stenografski zapis lahko najdete v *Zalivu* 1-4/1980), naj se slovenski ljudje odrečemo samostojnemu političnemu nastopanju in naj se zato vključimo v italijanske državne — seveda levičarske — stranke. To se pravi, da je dosledno šlo za ideološko načrtovanje, ki se pri tem ni ukvarjalo z mislijo, da bo tako konec tiste strnjjenosti, ki je nujna za preživetje ogrožene narodne skupnosti.

Temu nesmislu se je takrat, kolikor vem, med razgledanimi Slovenci v glavnem uprl rajni prijatelj Lojze Ude, ki je bil zavoľjo te svoje oddaljitve od uradno določene linije ob svoj položaj; v številnem zboru slovenskih književnikov pa je doslej negativno ocenil omenjeno politiko samo Bojan Štih. (1) Vsekakor pa drži, da ni slovenska kulturna javnost o tem nikdar razpravljala in ne razpravlja.

Seveda moram tudi priznati, da se je tako na Koroškem kakor pri nas takšna ekskluzivistična manija precej unesla, a to ne zavoľjo nekega modrega miselnega razvoja, ampak po sili razmer. Na Koroškem se je socialistična stranka Slovencev odkrižala, da ne bi zgubljala glasov pri nacionalistih, in tako je bilo treba najti novo formulo sodelovanja med Slovenci; pri nas pa je vprašanje globalne zaštite, ki se oddaljuje kot grške kalende,

prav tako prisililo vodstvo, da pomakne svoje ekskluzivno hotenje rahlo za kulise. Ker do pred kratkim namreč matici ni šlo prvenstveno za to, da bi se, tako na Koroškem kakor pri nas, čimbolj učinkovito upirali asimilacijskim procesom, ampak za to, da si matica onkraj meje zagotovi ideološko-politično zveste postojanke. Seveda je tako hotenje, da namreč potem, ko si se odrekel neposrednemu političnemu nastopanju, nadaljuješ s svojim vplivom v kulturnem delovanju, lahko upravičeno in tudi koristno, vendar pod pogojem, da preraseš svojo enosmernost, se pravi, da tebi zvesta *krovna* (2) organizacija ni samo deklarativno *krovna*, ampak prihaja v nji do tistega pluralizma, ki je nujen za sleherno ogroženo skupnost.

Takega pluralizma pa ni bilo, nasprotno; z matico povezana *krovna* organizacija je dolgo vrsto let zagovarjala neodgovorno tezo, da se slovenska buržoazija ne razlikuje od italijanske, in tako se je bojevala z mlini na veter, namesto da bi, na področju zahodne družbene ureditve, mislila na organiziranje solidne ekonomske baze. Do tega spoznanja je prišla z veliko zamudo, vendar, ker je edina imela (ima) potrebna sredstva, je tenka plast novega meščanskega razreda v bistvu nastala prav iz vrst poprej strogo protiburžoazijsko opredeljenih voditeljev in organizatorjev. Tradicionalnega malomeščanstva, kar ga je pri nas ostalo po fašističnem uničujočem valju in po vojnih in povojnih časih, je bilo namreč tako malo, da je bil boj proti njemu v resnici samo demagoška anahronija.

No, kakor se je iz upora proti internacionalizmu okrepil politični narodni blok — zdaj *Slovenska skupnost* — tako je na kulturnem področju kot protiutež levi nastala katoliška *krovna organizacija*. (3) In to je v danih razmerah naravno; lahko rečemo, da je nadvse pozitivno, ker pluralizem in tekmovanje pospešujeta kulturno rast občestva. Zakaj, kakor vidite, prešli smo k obravnavanju kulturnega položaja. Negativno je namreč pri tem

to, da *krovna* organizacija, ki je povezana z matico, razpolaga s sredstvi, kakor sem omenil, medtem ko je ona druga v veliki meri amaterska, nima dnevnika. *Primorski dnevnik*, ki naj bi bil časnik vseh Slovencev v Italiji, je na primer šele pred enim letom začel malo bolj dostojno upoštevati tudi prispevek katoliškega kulturnega delovanja.

Še bolj negativno je pri takem položaju to, da med levičarsko *krovno* in katoliško *krovno* organizacijo ni pravega vmesnega prostora za poglede, ki se od obeh ločujejo. Tako avtonomno in zato zelo labilno pot ubira na primer od 1966. leta naprej krog ob reviji *Zaliv*, ki ostaja zvest koalicijski obliki slovenskega upora, hkrati pa hoče biti tradicionalno demokratično pluralističen.

Taka revija, kakor je *Zaliv*, oziroma še vse bolj pestra, ker bi imela bogato zaledje sodelavcev, bi bila morala pri nas nastati 1954. leta, a ji je onemogočila nastanek monopolistična gospodovalnost. Tako zdaj životarita *Most* in *Zaliv*, ta drugi životari bolj ko prvi, ki se je odločil za dvojezičnost in se s svojo vsebino več ne izpostavlja matičnim cenzorjem, ki so se, nasprotno, večkrat potrudili, da so administrativno ukrepali proti uredniku *Zaliva*, obenem pa skušali vplivati na prijatelje in podpornike revije, da bi ji onemogočili življenje. Pa tudi sodno so preganjali njene sodelavce tukaj pri vas. (4) Vsekakor je treba poudariti, da kot 15 let matični tisk ignorira *Zaliv*, tako ga ignorira pri nas z matico povezana *krovna* organizacija in seveda njen tisk.

Na katoliški strani uspešno premaguje težave in redno izhaja družinska revija *Mladika*, veliko pa je obetal nastanek *Celovškega zvona*, ki hoče biti vseslovenski, a mora mesce čakati za vstop v Slovenijo, za vstop, ki ga mora seveda dovoliti Beograd.

No, tako smo pravzaprav prikrajšani, ker smo brez osrednje kulturne revije in si tisti, ki ne maramo biti uglašeni na eno samo struno, pomagamo, kakor pač moremo, največ z denarnimi prispevki, ki nam jih daje

Urad za tisk Dežele Furlanije - Julijske krajine.

Zdaj me boste vprašali, kaj mislim za naprej.

Predvsem bi rekel: ideologija mora odstopiti prvo mesto skrbi za usodo slovenstva: to je aksiom tako za matico kakor za ločene dele.

Potem je nujno, da onkraj meje enkrat za vselej neha klavrní status, da moramo biti bolj zadržani glede tega, kar nam lahko škodi z matične strani, kakor glede tega, kar se nam lahko sproži z italijanske. Takega, tako groteskno - tragičnega položaja, da si lahko napaden iz lastnega zaledja, pred drugo svetovno vojsko pri nas na Tržaškem in Goriškem nismo poznali; zdaj pri nas vsakdo trikrat dobro premisli, preden izreče kritično misel, zato so se naši ljudje že sploh odvadili, da bi izražali svoja stališča, če pa že ne morejo molčati, potem se ne podpisujejo pod članek ali pismo. Za tako stanje nosi vso odgovornost matica, kakor je po vojni nasploh prevzela nase vso odgovornost za usodo slovenstva.

Seveda je tu pa tam zdaj čutiti posluh za marsikaj, kar je bilo do včeraj tabu, a tudi za to spremembo se nimamo zahvaliti kaki novi modrosti, ampak raznim spoznanjem in skušnjam, predvsem pa odkritju, da je slovenstvo pri vas dosti bolj ogroženo, kakor so si najbolj črnogledi mogli predstavljati.

Nadalje je danes nujno, da se o slovenski problematiki, tudi o naši onkraj mej, moško razpravlja. Nihče ne pričakuje, da se bodo odgovorni posipali s pepelom, prav nič pa ne vemo, kaj početi s članki in spisi, ki ničesar ne rešujejo, ampak vprašanja še meglijo, namesto da bi jih razčiščali.

Tako naj za zgled navedem besede iz priloge *Dela* 2. decembra pravkar preteklega leta. Tam je rečeno o prispevkih, ki so zadnje čase izhajali v *Književnih listih*, tudi to: »Namen te uredniške poteze je bil pokazati, kam ti ljudje pravzaprav merijo, in tako spodbuditi javno ovrednotenje in obsodbo takih prizadevanj.« No, zapis v *Književnih listih* 27. decembra (5) je to stališče napol

preklical, čeprav hkrati nemarno govori o Spomenki Hribar, ki je prav gotovo eden najbolj pristnih izrazov današnjega mladoslovenstva, to predvsem zavaljo njene pojmovanja naroda, potem pa tudi zavaljo njene človečanske, antigonske darežljivosti.

Za to namreč gre: če se bo uveljavila prva izmed navedenih dveh tez, tista o dopuščanju javne diskusije, zato da bi prišlo do javnih obsodb, potem ni nobene rešene poti — in je tudi tukajšnje sedanje zborovanje odveč ter smo vsi skupaj samo vox clamantis in deserto.

Glede nas onkraj mej bi še rekel, da je tudi tam potrebno razširiti dialog. Naše prihodnosti ne morejo rešiti samo okteti in pevski zbori. In nehati moramo zavračati človeka zato, ker misli drugače ali ker hodi k maši, saj vendar ne rešujemo ne rdeče zastave ne nekega razreda, ampak narodni osebek. Da pa je le-ta v nevarnosti, danes ni potrebno več dokazovati. In kakor smo pred desetletjem ugotovili, da moramo oteti Beneško Slovenijo, pa naj pri tem pomaga duhovnik ali komunist ali kdor koli drug, tako mora slovenski človek nasplošno zdaj prerasti takó provincialistično kakor eshatološko — naj bo levičarsko ali katoliško — gledanje na svet in začeti nazadnje vendar misliti in ukrepati državniško.

Že davno, 1953. leta, smo v *Sidru*, potem pa še druge, ugotavljali, da je nujna ustanovitev nekega skupnega kulturnega slovenskega foruma. Lani je do podobne zamisli prišel Bojan Štih, ki predlaga rojstvo »vseslovenskega duhovnega parlamenta«. Menim, da je napočil trenutek, da tak forum uresničimo.

Prav te dni kroži med Slovenci po svetu predlog za skupno akcijo v prid slovenstvu ne glede na svetovni nazor in politično opredelitev; vendar se mi zdi, da ima pred takim predlogom, ki prihaja iz Avstralije, prednost zamisel, ki je bila spočeta na Tržaškem, zdaj pa se oglašča pri vas v rahlo drugačni obliki. Prav gotovo ste vi tukaj in mi onkraj mej najbolj poklicani, da ustvarimo neko rodovitno vez med sabo; predvsem zato, da skupaj obno-

vimo povezavo s preteklim slovenskim družbenim dogajanjem, ki se ni pričelo 1941. leta, saj bi brez Dermote, Prepeluha in Janeza Evangelista Kreka ne bilo ne političnega Cankarja ne duhovne priprave slovenskega občestva na najtežjo dobo našega obstoja. Ta povezava s tradicijo je nujna tudi zato, ker brez nje mladi ljudje ne bodo imeli naravnega humusa za zdravo rast, za zvestobo, ki ne bo zgolj folklora, a tudi za odprtost, ki ne bo spregledala rodne specifičnosti.

Tak »vseslovenski duhovni svet« bi lahko nastal brez matičnega sodelovanja — in če bo potrebno, bo tudi nastal — vendar je hkrati neizpodbitno res, da bi morala imeti matica danes ves interes, da v tem zgodovinskem trenutku ne ravna ne ideološko ne gospodovalno; pa tudi razne možnosti ima matica, ki bi jih kateri koli odbor ali svet, če bi nastal brez nje, ne imel. Pri tem seveda odklanjam misel, da bi bil vseslovenski odbor, ki bi nastal brez povezave z matico, s svojo moralno avtoriteto matici v oporo pri potrjevanju narodne identitete v jugoslovanskem prostoru — misliti na tako možnost bi bilo preveč porazno.

Tako. To je bila odkrita beseda človeka, ki gleda — ponavljam — od zunaj, a je tisti zunaj zanj pravzaprav tudi njegova matica, ker se je tam rodil in tam živi svoje avtohtono slovensko življenje. In prav bi bilo, da bi temu človeku in njemu podobnim ne dajali besede samo zato, da bi evidentirali odklone in izrekli anateme. Z ekskomunikacijami namreč ničesar ne rešujemo, rado pa se zgodi, da drugi povzemajo obtoženčevo misel. Vendar danes ne gre za to, da bomo tega ali onega postavljali na zatožno klop — saj ni na kocki usoda tega ali onega posameznika, ampak usoda nas vseh.

Trst, 2.1.1985

- (1) Gre za lapsus: kritičen do politike na Koroškem je bil tudi Drago Jančar, glej knjigo *Sproti*, str. 77 in nasl.
- (2) Krovna organizacija je *Slovenska kulturno - gospodarska zveza*.

- (3) Katoliška krovna organizacija je *Svet slovenskih organizacij*.
- (4) Obsojena sta bila sodnik Franc Miklavčič in publicist Viktor Blažič.

P. S. Podatke pod črto sem dodal, ko sem tekst pripravil za tisk. Naj obenem omenim, da mi je šele po dvodnevni razpravi o »Slovenskem narodu in slovenski kulturi« v Cankarjevem domu prišla v roke 12. številka *Sodobnosti* 1984, v kateri France Klopčič med drugim predlaga ustanovitev »vse-slovenskega kulturnega parlamenta (sveta)«. Žal mi je, da nisem za ta predlog (kakor tudi za druge, ki jih navaja v reviji) vedel poprej, ker bi bil porabil priložnost, da bi poudaril njihov izredni pomen.

II.

TONETU PARTLJIČU,
predsedniku Društva slovenskih pisateljev
MILOŠU MIKELNU,
predsedniku Slovenskega centra PEN
BOJANU ŠTIHU
FRANCU ŠETINCU,
predsedniku RK SZDL Slovenije
UREDNIŠTVU DELA

Spoštovani!

Po tribuni, ki jo je organiziralo Društvo slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu 9. in 10. januarja, je Delo 19.1.1985 objavilo komentar Franca Šetince, ki ocenjuje moje ideje kot »šarlatanske«; 30. januarja pa Delo posreduje Šetinčev govor, v katerem predsednik Socialistične zveze zavrača »skrajno ignorantstvo takih posameznikov, kot je bil nastop tržaškega pisatelja Borisa Pahorja na nedavni pisateljski tribuni.«

Ta del Šetinčevega govora je v Trstu ponatisnil Primorski dnevnik, glasilo »Slovenske kulturno - gospodarske zveze« in s tem — če bi bilo potrebno — potrdil pravilnost tiste moje trditve na tribuni, ki se tiče matici zvestih postojank.

Rad bi verjel, da slog reakcije Franca Šetince na moj referat ne izraža mišljenja celotnega matičnega vodstva glede svobode govora v ozračju »slovenskega enotnega kulturnega prostora«; vsekakor pa sem se na pisateljski tribuni prepričal, da je slovensko občinstvo nadvse zaveden in bister osebek pri ocenjevanju vprašanj, povezanih z bistvom slovenske identitete. Zato pričakujem, da bo kdo izmed naslovnikov dolččil dan in uro, ko bom v Cankarjevem domu, na srečanju, ki bo v celoti posvečeno dialogu s Francem Šetincem, lahko vsestransko in izčrpno dokumentiral trditve, izražene na tribuni 9. januarja.

S spoštovanjem.

Boris Pahor l. r.

Trst, 4.2.1985

III.

REPUBLIŠKA KONFERENCA SOCIALISTIČNA ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE Predsednik

Spoštovani!

Kot eden od naslovnikov sem skrbno prebral Vaše pisemce in tudi ob ponovnem premisleku sem prepričan, da sem uporabil povsem ustrezne izraze za Vaša razmišljanja v Cankarjevem domu (prej pa že tudi druge) o odnosih med matico in manjšino in od njih ne odstopam. Šarlatanstvo Vaših razmišljanj je v nesmiselnosti trditve, da matica rešuje vprašanja naroda ideološko,

da ji gre za ustvarjanje ideološko zvestih političnih postojank onkraj meje. Skrajno ignorantstvo pa je v nezmožnosti ali nehotenju razumeti in upoštevati splošno znana dejstva, kaj in koliko je Slovenija storila in kaj še dela za naše Slovence onkraj meja. Ta vsem znana dejstva pa so, da si matica useskozi prizadeva za čim bogatejši in skladnejši razvoj kulture slovenskega naroda kot etnične celote seveda v okviru politike miroljubnega sodelovanja med narodi. Ignorantstvo je tudi v slepem zapiranju oči pred dejstvom, da večina Slovencev v Italiji misli popolnoma drugače. Taki Vaši pogledi in razumevanja odnosa med matico in skupnostjo Slovencev v Italiji so skrajno pesimistični in žaljivi in so tuji tako Slovencem v zamejstvu kot v matični državi. Seveda Vas s tema dvema izrazoma niti slučajno nisem mislil žaliti, z njima sem želel le nekoliko bolj poudariti nesprejemljivost takega razmišljanja.

Zdaj pa še nekaj besed o javnem dialogu, h katereму me pozivate. Podlaga za kakršenkoli dialog je priznavanje — obojestransko — očitnih dejstev, sicer dialog ni možen in gre lahko le za monolog. Vi pa ste že večkrat dokazali, da nekaterih dejstev nočete ali ne morete sprejeti. Dialog bi bil smotern, potreben in koristen, če bi šlo za razčiščevanje problemov med matico in manjšino, vendar pa sem prepričan, da ne gre za to. Dejstvo, da ste dokaj znan pisatelj in da imate pač svoje mnenje o nekaterih stvareh, je sicer vredno vsega upoštevavanja, vendar pa Vam to ne daje pravice, da bi govorili v imenu celotne slovenske skupnosti v Italiji, ki je socialno, politično, ideološko in drugače precej razčlenjena, vendar pa vedno najde mčč in ustvarja enotnost za reševanje njenih življenjsko pomembnih vprašanj.

Seveda sem pripravljen kadarkoli z javno besedo v eni od slovenskih revij širše razložiti, v čem je nesprejemljivost Vaših stališč, v čem so v opreki z družbeno stvarnostjo v matici in v državah, kjer živijo Slovenci. Na koncu pa bi Vas rad spomnil, da sem o teh proble-

mih, za katere zahtevate javni dialog, ne enkrat javno povedal in zapisal svoje mnenje v Sloveniji, v zamejstvu in tudi pri vas v Trstu, kjer sem pred leti javno odgovarjal med drugim tudi na Vašo trditev, da »slovenstvo obupno peša, oziroma, da je na pogubni gugalnici«.

S spoštovanjem!

Franc Šetinc

V Ljubljani, 20. februar 1985

V vednost:

Tone Partljič

Miloš Mikeln

Bojan Štih

Boris Dolničar

Na to pismo, v katerem Franc Šetinc trdi, da žaljivke niso žaljivke, nisem odgovoril. (Pesnik Peter Levec v *Teleksu*: »... vredno obžalovanja je, da je tovariš Šetinc Pahorjevo mnenje označil za "idejno šarlatanstvo" in "skrajno ignorantstvo". Takšne besede niso nikakršen argument, so le žaljivke. A žaljivke iz visokih ust so za demokratičen dialog še posebno kvarne.«)

Nadalje: nikjer in nikoli doslej nisem trdil, da »govorim v imenu celotne slovenske skupnosti v Italiji«; govorim kot slovenski pisatelj iz Trsta. Če Francu Šetincu ta moj status ne zadošča za javen pogovor z mano, v redu, naj razloži v eni od slovenskih revij, v čem so moja stališča nesprejemljiva; čeprav je na dlani, da dialog v reviji ne more biti enakovreden mnenjem, ki jih je Franc Šetinc objavil v dnevnem tisku. A to prerogativo mora človek le dopustiti »visokim ustom«, kot bi rekel Peter Levec.

IV.

Spoštovani urednik *Dela*
61000 Ljubljana
Slovenija
Jugoslavija

V sobotni prilogi Dela berem 1.6. pogovor z Jožetom Ostermanom, v katerem se spraševalec med drugim zanima za vprašanje uresničevanja slovenskega enotnega kulturnega prostora.

V svojem odgovoru Jože Osterman poudarja »nujnost še večjega odpiranja in pravzaprav izključevanja iz tega enotnega prostora samo tistih sil, ki se v bistvu same odrekajo sodelovanju«.

Prav gotovo se lahko vsakdo strinja s sklepom o »nujnosti še večjega odpiranja«, saj gre za »odpiranje« Slovenije, ki je kot matica poklicana, da je v svojih pogledih nujno široka. Menim pa, da bo že iz udejanjanja tega njenega odpiranja razvidno, da ni zunaj matice sil, ki bi se »v bistvu same odrekale sočelovanja«. A na drugi strani: tudi ko bi se res odrekale — jih vendar ni mogoče »izključiti« iz slovenskega enotnega kulturnega prostora!

Ko je govor o moji osebi, Osterman ugotavlja: »Jasno je, da je Pahor sestavni del tega enotnega prostora, saj je navsezadnje tudi knjige izdal tu.«

Seveda upoštevam, da je odgovore zapisovala steno-grafka in so zato lahko tu pa tam rahlo okrnjeni; vendar teksta ne morem brati drugače kot takega, kakršen je objavljen. A tak, kakršen je, prikazuje slovenski enotni kulturni prostor v čisto drugačni obliki, kot ga pojmu-jemo zunaj slovenskih republiških mej. Če namreč spada v slovenski enotni kulturni prostor predvsem človek, ki ga Slovenija sprejema, potem gre za centripetal-

no pojmovanje slovenskega enotnega kulturnega prostora. Táko pojmovanje pa ne obljublja nikakršnega inovacijskega premika v smislu duhovne povezave Slovencev ali uresničitve duhovno zedinjene Slovenije, kot jo definira Bojan Štih. In tudi poprej omenjeno hvalevredno odpiranje matice bi pri takem restriktivnem pojmovanju pomenilo samo nekakšno matično dobrohotno sprejemanje, medtem ko si zagovorniki slovenskega enotnega kulturnega prostora le-tega zamišljamo kot enovitega v raznolikosti, kot kulturno sožitje drugačnosti. Samo tako namreč lahko uresničimo, kar danes od nas terja zgodovina.

O moji osebi potem Osterman še pravi: »Biti pa moramo v dovolj ostri polemiki z njim, ker razlaga nekatere neresnična in nesprejemljiva stališča o razvoju sodelovanja z zamejci, saj ga on samo ideološko diferencira, oziroma vidi v njem samo ideološke poudarke, kot da ta etnos sploh ni kohezivna sila«.

Glede ostre polemike seveda nimam ugovorov; vendar bi bilo želeti, naj bi argumentov ne nadomeščale odklonilne izjave ali celo žalitve. Kar se pa tiče navedbe moje misli, češ da »ta etnos ni kohezivna sila«, menim, da dobra tri desetletja matica res ni bila za Slovence vseh nazorov tak koheziven faktor, kakršen bi bila morala biti. Dodal pa bi tudi, da sem glede razmerja matice do ločenih delov tudi rekel (glej Novo revijo št. 33/34), da se glede tega zadnja leta marsikaj spreminja. Če pa zdaj Jože Osterman zagotavlja, da je »v gradivu ... politična diferenciacija absolutno na drugem planu«, potem je to v redu. Vendar velja to v veliki meri za prihodnost, medtem ko sem jaz v ocenah, ki naj bi zaslužile »dovolj ostro polemiko«, govoril o preteklosti.

Boris Pahor, Trst

Kolikor sem mogel pregledati pisma bralcem v sobotni prilogi *Dela*, svojega dopisa nisem zasledil. Mogoče se je celó uredniku zazdelo nekoliko nenavadno tisto

pojmovanje »enotnega slovenskega kulturnega prostora,« kot je razvidno iz intervjuja. Ne vem. Vsekakor pa je takó odpadla priložnost za »ostro polemiko«, katero napoveduje Jože Osterman v svojem odgovoru. A kdo ve, morebiti čas zanjo še ni dozorel; zato najbrž še pride.

V.

Uredništvu *Dela*
Ulica Capitolina 3
Trst

Spoštovani gospod urednik,

v Vašem listu ste 14.2. objavili prispevka, ki se tičeta moje osebe, zato na podlagi zakona o tisku zahtevam, da objavite sledeče:

1. V prvem članku berem: »zdi se, da je (Pahor) v Cankarjevem domu hotel dajati vtis, da nastopa v imenu zamejskih Slovencev«. Temu sledi komentar, ki ne upošteva tistega »zdi se ...« Drži pa, da sem v Ljubljani nastopil v svojem imenu, kar potrjuje moj referat kakor tudi izjava T. Partljiča na tribuni.

2. Nisem govoril samo o zapostavljanju »katoliškega kulturnega tabora«, ampak tudi o razmerju do *Zaliva* in njegovih somišljenikov.

3. Ni res, da vprašanje SKGZ ni *veseslovenska zadeva*. SKGZ je namreč nastala na podlagi navodil osrednjeslovenskega vodstva.

4. Nastopa v Gorici in v Trebčah nisem omenil, ker je, po mojem, do njih prišlo dobrih dvajset let prekasno.

5. Nikjer v svojem nastopu ne »podcenjujem prebujanja naših rojakov v Benečiji«. Gre za ponaredbo z dodatkom samovoljnega komentarja; zato zahtevam preklic.

6. Navajam tekst iz Vašega lista: »Nas, pripadnika narodne manjšine, prizadene predvsem ravnanje kulturnih in političnih sil večinskega naroda, s katerimi ima Pahor sicer največje afinite, a se jih noče lotiti.«

Zahtevam preklic in obžalovanje absurdne in žaljive trditve o »afinitetah«; prav tako zahtevam preklic in obžalovanje trditve, da »se jih noče lotiti«.

V zvezi s tem in s stavkom, naj »se ne skrivam pod plaščem manjšinca«, pa sledeče: a) podpisani se je, dolgo pred Gorico in Trebčami, udeležil v Rimu celodnevne demonstracije v prid slovenske šole; b) podpisani je bil 1967. leta soustanovitelj organizacije, v kateri se je kot »manjšinec« skoraj petnajst let zavzemal za ogrožene jezike v Italiji. (*Un pugno di militanti*, kot pravi Sergio Salvi v knjigi *Le lingue tagliate*.) Prof. Samo Pahor, poslanca Škerk in Lizzero so se nam pridružili kasneje. Od Južnega Tirola do Kalabrije, od Piemonta do Špetra Slovenov smo nastopali na javnih srečanjih in zahtevali od Rima izpolnitev 6. člena ustave. Ponosni smo in sem na te tabore, poslanice vladi, brzojavke in proteste; c) podpisanemu je uspelo, da je, s pomočjo nadzornika A. Piromallija, ministrstvo za šolstvo organiziralo na *državni ravni* celotedenske seminarje o ogroženih skupnostih za profesorje višjih srednjih šol. (O seminarju v Livornu 1974. leta glej moj prispevek v knjigi: Ulderico Bernardi, *Le mille culture*, ed. Coines.)

7. Na Radiu Trst A nisem rekel, da je bilo v Ljubljano povabljenih »več kot deset pisateljev iz zamejstva«, ampak sem rekel, da je nastopilo »več kot dvajset pisateljev«.

8. Oceno etične vrednosti podtikanja, da so me v Sloveniji »uporabili iz lastnih notranjih nagibov«, prepuščam Društvu slov. pisateljev.

9. V restavraciji hotela »Slon« ni bilo predstavitve nobene moje knjige; z Bojanom Štihom sva se pogovarjala o it. in slov. kulturi v Trstu.

10. O Spomenki Hribar sem rekel: »da je eden najbolj pristnih izrazov današnjega mladoslovenstva, to predvsem zavoljo njenega pojmovanja naroda, potem pa tudi zavoljo njene človečanske, antigonske darežljivosti.« T. Partljič, ko na občnem zboru slov. pisateljev brani Hribarjevo in potem omenja izid Balantičevih pesmi, govori o »mogoče neboleči 'spravi' v svetu poezije« (*Književni listi*, 28.2.1985).

11. O »usodi slovenskega naroda v jugoslovanski skupnosti« nas ni malo govorilo na tribuni v Ljubljani. Mislim, da moj

prispevek ni bil neizrazit.

12. Nikjer nisem ne napisal ne rekel, da je matica izločila zamejske Slovence. Tisti stavek med navednicami sploh ni moj. Gre za ponaredbo, zato zahtevam preklic.

Boris Pahor

Trst, 4.3.1985

Spoštovani gospod urednik,
priložene Vam pošiljam svoje pripombe in zavrnitve trditve,
ki jih vsebujeta članka, objavljena v Vašem listu 14. februarja
letos.

Tako po številu vrst kakor po številu črk moj tekst ne do-
sega obsega besedila, ki govori o moji osebi v Vašem listu, zato
zahtevam, da moj tekst objavite v celoti.

Pri tem Vas opozarjam, da če v zvezi s trditvami o »afini-
tetah« in kar temu sledi, ne boste objavili nedvoumnih preklicev
ali boste operirali s samovoljnimi miselnimi skoki kot v ome-
njenih člankih — ne bom več zahteval preklicev, ampak zadevo
predal svojemu odvetniku.

Tisti govor o »afinitetah« spominja na čas, ko ste slovensko
vodstvo onkraj meje zmerjali s titojašisti in podobnimi izrazi;
če mislite, da boste pri meni nadaljevali z isto »etiko«, se zelo
motite.

Dvomim, da se Albin Škerk, ki je podpisan kot direktor Va-
šega lista, strinja z Vašimi lažmi in žalitvami; ne bi namreč ho-
tel spremeniti mnenja, ki sem si ga o njem ustvaril, ko sva sku-
paj nastopala.

S spoštovanjem.

Boris Pahor

Trst, 4.3.1985

Prof. Boris Pahor

Salita a Contovello 23

34136 Trieste - Trst

Tržaško *Delo* je pod naslovom *Boris Pahor nam piše in grozi* objavilo moj tekst, obenem pa tudi pismo, v katerem sem uredniku razložil svoje stališče. Dodalo pa je sledečo Pripombo uredništva:

Boris Pahor ne trpi nobene kritike in o tem najlepše priča pismo, ki nam ga je poslal in zabelil z grožnjo, da nas bo spravil pred sodišče. Resnici na ljubo ne zanika ničesar, pač pa po svoje pojasnjuje svoja stališča.

V teh »pojasnilih« sam večkrat natolcuje to in ono. Očitno je njemu dovoljeno to, česar mi, ki ne živimo na Olimpu, ne smemo.

Zato se mu nimamo kaj opravičevati. O njegovem tonu pa naj si ustvarijo bralci sodbo sami.

P. S. Članek, ki vsebuje trditev pod točko 12. je ponatis iz »Komunist«, glasila ZK Slovenije. Preklic naj Boris Pahor zahteva tam, če se mu zdi, da so ponaredili njegove misli.

Zvesto osnovnemu pravilu, da je za dosego revolucije sleherno sredstvo dobro, se tudi tržaško *Delo* ne potru-di, da bi vsaj grobo ne ponarejalo resnice. Ne samo, a tudi tedaj, ko mu črno na belem dokažeš, da laže, in ta dokaz objavi, še zmeraj trdi, da »resnici na ljubo ničesar ne zanikaš«. Prav tako pravi, da natolcuješ, ko zavračaš njegove ponaredbe. Tako imamo v nekaj vrsticah zgleden primer »etike« tistih apostolov, ki obljublajo, da bodo ustvarili pravičen svet!

To se pravi, da ne samo ne znajo moško priznati napak in se zanje opravičiti, temveč jim ni nič mar, da bi bili videti pred demokratično javnostjo vsaj zvesti dejstvom, tudi če bi jih tendenčno interpretirali!

Prav tako je ničen izgovor, da so neko trditev prepisali iz ljubljanskega »Komunist«; kdor si prisvaja ponarejeno besedilo, zanj odgovarja kot avtor prvotnega teksta.

In še to: Boris Pahor se ne upira kritikam, ne trpi pa lažnih trditev in ponarejanj.

Prav nič me ne moti, da je *Delo* objavilo pismo, ki je bilo namenjeno uredništvu in ne bralcem. Kako bodo o tonu tega pisma sodili člani komunistične stranke, si predstavljam, a me ne vznemirja; morebitnim demokratičnim bralcem pa bo moj primer samo primer več o »etičnih« metodah neprekosljivih naprednjakov.

Odvetniku, ki me je prepričal o umestnosti, da nečisto perilo rajši peremo v domači kadi, sem za nasvet hvaležen. Prvotnemu ogorčenju je namreč sledilo že zdavnaj razodeto, a za trenutek pozabljeno, spoznanje, da se bo tudi ideologija, ki se ima za dokončno *Resnico*, prej ali slej izpela.

»Vse, kar koli (človek) počne ali je, je moj drugi človeški jaz — in v tem smislu bližnjik. Zmiritev s to resnico, da smo vsi ljudje, je bistvo narodne sprave, kakor jo pojmujem, tj. sprave z našo končnostjo, s smrtjo in v tem smislu z zgodovinskostjo zgodovine.

To je t.i. bitno gledanje na človeka oziroma razumevanje človeka. Se pravi takšno gledanje, ki človeku prizna dostojanstvo njegove smrti kot temeljnega določila človeškosti človeka. Noben človek ni Človek in nobena človeška resnica ni Resnica, se pravi, vsaka človeška resnica je relativna in v tem smislu — zmota.

Spomenka Hribar

Nova revija 41/42

**Milan Lipovec, SLOVENCİ POD JELŠEVO
BREZO. Založba Lipa, Koper 1984, 224 str.**

Milan Lipovec je sicer pisatelj starejšega rodu (rojen 1912.), vendar je začel objavljati razmeroma pozno in ni imel sreče, da bi bilo občinstvo opazilo njegovo delo. Mogoče je kaj bolj znan na Tržaškem, v matični domovini pa komaj kdo ve zanj. Škoda, saj je *Leseno jadro* (1976), roman iz predvojnih časov na ljubljanskem Barju, izvirno delo s svojevrstno zasnovo, ki ji v našem leposlovju ne poznam podobne. S sugestivno močjo je Lipovec tu pričaral neko posebno ozračje barjanskega sveta, in roman je napisan v bogatem jeziku, ki bi ga avtorju lahko zavidali slavnejši od njega. Za moj občutek je to še zmeraj njegovo najboljšo delo, zakaj *Ljudje ob cesti* (1961), roman iz Brkinov, se mi zdi kljub bogastvu človeških usod snovno preveč razdrobljeno delo, čeprav se jezikovno lahko meri z *Lesenim jadrom*.

Zdaj nas je avtor presenetil s knjigo *Slovenci pod jelševo brezo*. Presenetil pravim zato, ker takšnega dela iz njegovega peresa ne bi pričakoval. To je nekakšno kramljanje o slovenski zgodovini, dopolnjeno z vrsto premišljanj o slovenskem narodnem značaju in še marsičem drugem. Lipovec sicer začenja s priselitvijo Slovencev in namenja precej strani najstarejšim časom. Vendar je potem zaporednosti hitro konec, pisatelj spet in spet posega v novejšo in tudi v najnovejšo slovensko (in evropsko) zgodovino, čeprav se potem spet vrača v srednji vek ali v dobo reformacije in kmečkih uporov. Sploh daje Lipovec veliko prostora prav tistim, ki jim je gorak, zato lahko veliko beremo o Habsburžanih, za primerjavo z njimi o italijanski kraljevi rodovini, pa o Napoleonu in kajpada tudi o Stalinu in Hitlerju. Ker avtor Napoleona ne mara, mu tudi ljubljanski Napoleonov steber ni pogodu, kar precej pikrih je zapisal na

rovaš tega stebra in sploh Napoleonove Ilirije, bojim se, da krivično in brez posluha za tisto, kar so nam Ilirske province dale kot narodu. Prehuda se mi zdi tudi njegova jeza na pozdrav ciao, ki je vendarle dovolj nedolžna reč. Kar Lipovcu ni všeč, tega se loti brez prizanašanja. Iz naše sodobnosti si je privoščil popevkarstvo z njegovo navlako zviranja in svetlobnih učinkov, pa naše zdravstvo, temu je posvečenih kar dobrih 20 strani v obliki pogovora med bolniki v čakalnici; priznam, da se mi ta pogovor zdi nekako na silo vrinjen v knjigo.

Brez posebnega pojasnila je na zadnjih 30 straneh knjige dodana novelica *Čubejska prigoda*, očarljiva, čeprav nekoliko razpašno napisana pripoved o tem, kako da je nastal sloveči *Mrtvaški ples* v Hrastovljah in kakšna je bila njegova poznejša večstoletna usoda (pod ometom). Že pred časom sem jo z zadovoljstvom bral v *Zalivu*, in prav tam je bil v zadnjih letih tudi že kak kos iz *Jelševe breze*, čeprav mi tedaj ni bilo očitno, da gre za odlomek večjega dela.

Knjiga *Slovenci pod jelševo brezo* je napisana z zgovornostjo, ki je med nami, zamejskimi Slovenci (če enkrat obrnem označevanje), precej redko. Ne bo odveč omeniti, da sem se med branjem večkrat spomnil na Sežanko Jolko Milič — marsikak kos te knjige bi bil lahko prišel iz njene miznice. Moji kopninski treznosti in gospodarnosti se tak način ne prilega preveč, nemalo je v knjigi mest, kjer bi si želel bolj strnjeno in izostreno »rezoniranje«. A verjetno sem avtorju krivičen in se bo našel širok krog ljubiteljev prav takega pisanja. Občudovanja je vsekakor vredno razsežno poznanje virov, tako zgodovinskih kakor nekaterih drugih strokovnih del, iz katerih Lipovec veliko navaja (lahko pa bi bil radodarnější z imeni citiranih). Če naj povem še nekaj, kar me je ponekod motilo — avtor bi si bil lahko prihranil nekatere prepoceni šale, in tudi kako osupljivo trditev, če je ne more podpreti z dokazi, recimo tole o

»morganatičnih zvezah«: »Slovenka stopi v Bernu iz gastajbartarskega vlaka — čez pol ure že skrajšuje gastajbartarski staž v postelji bernskega domačina.« Šalji vo ubrano pripoved taki in podobni vstavki kazijo.

Sicer pa želim knjigi veliko bravcev. Če jih že ne bo povsod prepričala, jih bo vsaj silila k premišljanju, morda jih tudi pripelje h kakim lastnim spoznanjem.

Janez Gradišnik

Ivan Urbančič, K TEORIJI NACIJE, NARODA, ETNOSA S POSEBNIM OZIROM NA SLOVENCE, Družboslovne razprave št. 2, Inštitut za sociologijo, Cankarjeva 1, 61000 Ljubljana.

Čeprav ima 2. številka *Družboslovnih razprav* tudi druge za nas pomembne študije (Anka Goljevšek, Ljudska pripovedna proza v soočanju z mitsko strukturo; Slavoj Žižek, »Patološki narciz« kot družbeno-nujna forma subjektivnosti; Silva Meznarič, Neomarksistični pristop k sociologiji nacionalizma; Lov za teorijo) se tokrat vendar moramo ustaviti samo ob Urbančičevi obširni (str. 5-71) razpravi, ki je prav gotovo pomemben mejnik v sodobnem raziskovanju narodnega subjekta na Slovenskem.

O Urbančičevem razvojnem premiku glede etnične oziroma narodne strukture smo lani spregovorili, ko smo bralce opozorili na njegovo delo *Uvod v vprašanje naroda*, izšlo pri Založbi Obzorja. Takrat smo z zadoščenjem ugotovili, da je avtor potrjeval resnico, da etnična struktura ni samo zgodovinski spomin, ampak ohranja svojo veljavo tudi v sedanjosti. Če pa smo v tistem svojem komentarju omenjali tudi dileme, ki so se razisko-

valcu še postavljale na pot, se tokrat skorajda brez pridržkov pridružimo njegovim spoznanjem.

Seveda je nemogoče v teh naših zapiskih o knjigah prikazati ves razpon Urbančičevih dognanj; zato je mogoče najboljša rešitev ta, da zaporedno navedemo nekatere najbolj značilne odstavke.

Na primer:

»Namesto da bi (sodobni človek) potrjeval svoj doseženi univerzalizem, se mu ta prikaže kot nihilizem in ta kot puščava, ki ogroža njegovo človeško bivanje ... Navidez se to dogaja kot *renesansa narodnosti* ... Zelo hitro pa se to preinterpretira v reakcionarni nacionalizem ... Očitno pa postaja, da epohalni konec naroda kot naroda in z njim prihajajoča izguba oziroma odprava narodne identitete človeka — za človeka ne bo dosežek višje in boljše človeškosti, kakor se je zdelo, marveč prej njeno opustošenje in razkroj.« (Str. 9-10).

In: »Trdim sedaj tole: če naj klasično marksistična teorija naroda ostane dosledna svojemu epohalnemu principu, načelno nima 'instrumentarija' za novo epohalno primerno prikazovanje tistega, kar tu z velikimi pridržki imenujemo 'renesansa narodnosti' v sodobnem svetu. Pri tem moramo dodati, da tudi druge nemarksistične tradicionalne teorije nimajo možnosti za primerno odgovarjanje na ta vprašanja našega časa.« (str. 10).

Potem ko je ugotovil, da »marksistična teorija naroda oziroma nacije hoče biti znanstvena, vendar da je njena trditev, njen prvi pojem — epohalnost nacije — zunaj polja možne znanstvene raziskave«, avtor poudari, da ni nobene bistvene razlike med etnosom, narodom in nacijo. Zato *nima nobene znanstvene podlage trditev, da je nacija zgodovinska kategorija*. (Podčrtal Zaliv).

»Narod ... nikakor ni nekaj prehodnega, kar bo v svoji 'posebnosti' odpravljeno na neki dovolj visoki stopnji razvitosti proizvodilne sile. *Narod* v svoji sedaj naznačeni izvornosti nikakor ni kak družaben pojav, ampak je pravzaprav družba sama naroden pojav.« (Str. 52)

»V tem smislu pripada slovstvo zmeraj nekemu konkretnemu narodnemu bitju in je zunaj tega svojega izvornega mesta ničevno ...«

»Če je socializem to, da bi se moral odpovedati svoji narodnosti in narodni kulturi, če je v socializmu vse to le nekaj nebistvenega in zanemarjeno nekje med zadnjimi rečmi njegove pozornosti, ali pa še to ne, potem se takemu socializmu odrekam. Tak socializem je tedaj le drugo ime za sistem moči, ki me dela za visoko razvito delovno žival. Če pa socializem ni to, potem je nekaj, kar ima svoj bitni (človeško ontološki) smisel šele iz domovine in v njeni celoti pomenskosti.« (str. 53-54)

Specifično o Slovencih:

»Izvor vprašanj o usodi Slovencev kot naroda namreč ni niti v polit - ekonomskih ali gospodarskih odnosih znotraj Jugoslavije ali v takih odnosih Jugoslavije do drugih držav niti ni v kaki 'narodni zavesti' kot epifenomenu teh odnosov, ampak v *bivanju* slovenskega naroda v lastni domovini ali v *slovenskem narodnem bitju*. *Prebivanje* narodnega bitja kot *domovanje* v lastni domovini je izvor vprašanj o usodi slovenstva danes, o njegovih možnostih in nemožnostih; in tega izvora ni mogoče reducirati na kakršne koli ekonomske odnose.« (str. 54)

Republike:

»Obstoj republik in federacije je pojmljiv le iz narodov, vendar pa so narodi kot narodi potisnjeni v nebitnost. To je temeljna slepa pega ustavne reforme 1974. Etnično - narodno bitje in njemu lastna domovina sta odrinjena z brezmejnimi in brezrazličnimi združenimi delom ...« (str. 56)

»Kot Slovincu mi je sicer ustavno priznana pravica, da 'uporabljam' svoj jezik in pisavo, da izražam svojo narodnost in kulturo in da sem v tem enakopraven z drugimi, vendar le kot posameznik in na nivoju posameznosti, ne pa kot *narod*.« (str. 57)

»Ampak narod je zmeraj *izvorna, primarna celota*, ki jo je treba upoštevati prav kot takšno in ji zagotoviti

ustavno uzakonjeno mesto v državi kot takšni etnično-narodni celoti tudi še v perspektivi konca nacije. Tega v novi ustavi ni. Razlika je torej bistvena in perspektiva usodno fatalna ... Zato je govorjenje o tem, da imamo npr. danes *kot* Slovenci, torej *kot slovenski narod* lastno državnost, brez ustavne podlage ... Res je samo to, da ima ustavno podlago neka državno upravna enota združenega dela, ki se še vedno imenuje SR Slovenija, v jugoslovanski samoupravnih skupnosti dela ..., ki je že načelno etnično-narodno brezmejno in nerazlično, brez identitete.« (str. 57)

»Če gledam z vidika slovenstva, je perspektiva, ki jo odpira in uzakonja ustavna reформа 1974 po svojem duhu, z vsem, kar poraja in omogoča v raznih 'akcijah' in 'reakcijah' za Slovence *kot narod v lastni domovini* fatalna. Fatalna namreč v jugoslovanski državni skupnosti in v času prihoda konca nacije. V tej perspektivi je slovenska *narodna brezperspektivnost* in torej *vseobsegajoča nemožnost slovenstva* ... V tem pogledu je s takim brez-perspektivnim položajem Slovencev v Jugoslaviji deloma primerljiv le še položaj Makedoncev in jugoslovanskih Albancev. Narodna brezperspektivnost Srbov in Hrvatov v Jugoslaviji je močno drugačna od slovenske. Vendar moramo vsi uvideti, da so danes na zgodovinsko svojski način brez perspektive vsi jugoslovanski narodi *kot narodi* in da ta brezperspektivnost ne izhaja iz kake gole samovolje in hudobnosti kogar koli« (str. 62)

Če pustimo hudobijo ob strani, bi tukaj avtorju vendar oporekali glede samovolje; saj izhaja *narodna brezperspektivnost narodov* v Jugoslaviji iz ideološko-taktičnega koncepta oblikovanja poveljnih republik, še posebno pa iz ideološkega hotenja, da pride do premagovanja »zgodovinsko podedovane nacionalne omejenosti«, kot je sam ugotovil poprej! (str. 55).

Izreden pomen ima nazadnje poglavje, ki se ukvarja s kulturo.

Potrebno bi bilo, da ga navedemo v celoti, nujno pa se moramo omejiti na pogloblitve odlomke.

»Bilo je mnogo evforije v razvijanju tez, da sta se umetnost in slovstvo — končno! — znebila svoje nacionalne konstitutivne vloge in 'poslanstva'... V boju proti prevladi kakršne koli ideologije v slovstvu in umetnosti se je zavračalo tudi vsako zavezanost umetnosti in slovstva slovenskemu narodu in njegovi usodi kot preživelo nacionalno ideologijo; se jo je ironiziralo in smešilo kot omejeno domačijstvo in zlagano domačijsko ideologijo; se jo je celo označevalo kot reakcionarno slovensko samozagledanost, zaprtost pred 'svetom' in umikanje novim imperativom časa.« (str. 64)

»Očitno je sedaj, da je bilo naznačeno umetnostno in slovstveno avantgardno modernistično kulturno dogajanje na Slovenskem v 60-tih in 70-tih letih po takih svojih intencijah kljub vsemu drugačnemu videzu v nekem globljem skladu s tisto »perspektivo«, ki jo narodom Jugoslavije in torej tudi Slovencem odpira in uzakonja ustavna reforma 1974 v tistem smislu, kakor sem ga orisal v prejšnjem poglavju. Tudi v tem dogajanju in z njim sta narod in njegova usoda potisnjena v nebitnost, spričo katere so avantgardna umetnost in slovstvo in njune ideologije slavili zmago svoje popolne 'ustvarjalne prostosti', kar obenem pomeni: neomejenosti, brezmejnosti, neozemljenosti. Avantgardne umetnostne in slovstvene 'estetske' ideologije so razvijale teorije o umetnosti kot vrsti proizvodnje in potrošnje umetniških oz. literarnih proizvodov med drugimi, ironizirale so nekdanjo izjemnost in genijalnost umetnikov ipd. Zahtevale so izenačenje statusa s proizvajalci in delavci in torej tudi ustrezno 'nagrajevanje po delu'. Relativizacija umetniškega dela, prekvalifikacija v posebno potrošno komunikacijsko sredstvo ipd., povzdiga samega akta proizvajanja na mesto stvaritve in s tem avtorska 'samoprodukcija' kot osebno nastopaštvo, igra kot absolutna neodgovornost, svoboda kot samovolja, tradicija in

izročilo kot predmet razkroja in posmeha, eksperiment zaradi eksperimenta, boj proti tako imenovanemu 'smislu' v umetnosti in slovstvu, hotena provokacija zaradi provokacije, vsi mogoči negativizmi, bizarnosti, morbidnosti, amorfizmi, v gnus sprevrženi pesimizem dopolnjen z zaigrano naivno blaženostjo mistične 'realizirane transcendence', hermetizem, povsod vladajoči historizem, neozemljeno lebdenje v praznem, seksualizem, verbalno nasilje, itd. itd. — takšni in podobni pojavi narodno samoizkoreninjene avantgarde in modernizma pri nas v 60-tih in 70-tih letih so bili povzdignjeni od nje same takorekoč v kulturne vrednote. In vendar so vsi taki pojavi imeli in imajo svoj smisel na Slovenskem in v slovenskem kulturnem prostoru le in edinole v epohalno zgodovinski in posebni jugoslovanski 'perspektivi' *brezperspektivnosti* slovenstva, v nebitnosti slovenske domovine kot izvirnega sveta prebivanja ali domovanja tega bitja ... Ta edinstvena *brezperspektivnost* je brezglasna in brezoblična *beseda* vseh besed slovenske kulturne avantgarde in modernizma tega časa.« (str. 64-65)

Ta diagnoza, s katero Urbančič potrjuje ugotovitev, ki smo jo v sicer manj analitični, bolj skromni, a vendar razločni obliki, poudarjali v naši reviji, je ena izmed njabolj pomembnih dognanj te zgodovinsko odločilne razprave; pri tem moramo avtorju priznati, da je pri podajanju svojih izsledkov tako nazorsko čist in razločen, kakor se pri marsikaterem slovenskem današnjem znanstvenem prikazu stežka dogaja.

Pomembna pa je ta diagnoza tudi zato, ker jo avtor paralelno sooča z »razrednobojnim revolucionarstvom pri nas revitaliziranega dogmatskega marksistično - leninističnega dialektičnega in historičnega materializma in drugimi levičarskimi ideologijami študentovskega gibanja«, pri tem pa ugotavlja, da le-ti »izkazujejo isti odnos do slovenskega (in vsakega) naroda, do slovenske kulturne zgodovine« kot jo je izkazovala avantgarda.

»Kot vemo,« podčrtuje Urbančič, »je to perspektiva

moči in z njo brezperspektivnosti slovenstva ... V nasprotju s tem pa je z našega vidika očitno, da etnično-narodno domovinsko bitje kot izvorna primarna celota nikoli ni kak družben pojav, ker je, nasprotno, družba sama šele nekaj izvorno narodnega.« (str. 65-66)

Ob postavitvi tega dialektičnega binoma je naravno, da se avtor vpraša o »izvornem mestu in smislu in s tem sploh možnosti slovenske kulture. To vprašanje je vprašanje o bistvu slovenske kulture danes.«

Na to vprašanje avtor odgovarja:

»Če smo torej danes pred vprašanjem bistva ali temeljnega smisla in s tem sploh možnosti slovenske kulture, potem za odgovor na to vprašanje ni nobene druge instance kot prav slovensko slovstvo in slovenska umetnost. Prav tako, če smo pred vprašanjem usode slovenskega narodnega bitja in njegovega domovinskega sveta, če iščemo perspektivo tistih možnosti, v katerih si to bitje zasnavlja svojo prihodnost, je edino mesto, kjer lahko najdemo in pričakujemo odgovor na to vprašanje, izvorno slovensko slovstvo in slovenska umetnost. Njima je treba prisluhniti s posluhom za njuno izvorno zadevo; resnico slovenskega narodnega bitja in domovinskega sveta, ki sije iz njunih del kot lepota. Niti kaka politična organizacija in politična birokracija s svojimi "zgodovinskimi" cilji in programi, niti družbene znanosti s svojim raziskovanjem danih trendov razvoja družbe, s svojo futurologijo in s svojimi konstrukcijami kratko-, srednje- in dolgoročnih programov razvoja, niti kaka ideologizirana ali akademska filozofija nikoli in nika- kor ne morejo odpreti take perspektive, če oslepijo in oglušijo za izvorno bitno resnico, ki jo odpirata slovstvo in umetnost etnično-narodnega bitja in njegovega domovinskega sveta. Ta zaslepljena naglušnost je znamenje ujetosti človeškega bitja v sistem moči in zaznamuje današnje trogloditstvo na Slovenskem in v Jugoslaviji.« (str. 68)

Ko pa tako pokaže na prvobitne resnice našega ob-

stoja, se Urbančič pokloni vsem tistim avtorjem od Kocbeka in od Smoleta do Spomenke Hribar, ki »nam odkrivajo katastrofalnost permanentne, nikoli končane revolucije in "razrednega boja" v nenehnem podiranju starih in vsakega začetka novih stanovitnih tradicij, kar uničuje vsako plemenitost in veličino in mirno rast. Odkrivajo nam *tragičnost* naše narodne osvobodilne vojne, ki je bila obenem državljanska vojna in revolucija. Namreč tisto tragičnost, ki nas v našem narodnem bitju dviga čez neposredno nasilje spopada in čez moralističen bes absolutnega razločka dobrega in zlega, vsled katerega nasprotnik sploh ni več človek in se ga zasramuje tudi še po vojni. Tako seveda ni vzpostavljen resničen mir, ampak se nasilje in strah nadaljujeta in razžirata vse možnosti bivanja ... To, da se je ob misli Spomenke Hribar o takoimenovani "narodni spravi" na Slovenskem v letu 1984 razvnel in še danes traja tak nezaslišan in popolnoma brezglav hrup, ki se vsem poskusom pojasnjevanja navkljub ne poleže, dokazuje samo, da neverjetno številni slovenski trogloditi kratko malo niso razumeli in ne razumejo slovenskega povojnega slovstva in umetnosti. Saj Spomenka Hribar je z izjemno jasnostjo in prizadetostjo izpovedala le tisto resnico, ki jo prinaša (katere metafora ali prenos je) slovensko slovstvo in slovenska umetnost. Da plemenito priznanje pristne tragičnosti slovenskega narodnega spopada ne pomeni rehabilitacije belogardizma, domobranstva, vojnih zločincev ipd., tega skoraj da ni potrebno še posebej omenjati.« (str. 68).

Na podlagi teh ugotovitev avtor na koncu svoje razprave predlaga slovenski kulturi, da najde pot v prihodnost tako, da se zmeraj znova prebije »izpod zasutosti pod plastmi sistema moči.«

»Naloga, poslanstvo in smisel slovenstva je samo in edinole to, da prebiva v svoji domovini — svetu kot slovensko BIT-JE, brez ozira na kakršne koli cilje, ki si jih je zastavljalo kot nacija ali ki jim je zdaj prirejeno, naj-

si se tudi imenujejo socializem, komunizem ali pa sistem samoupravljanja združenega dela kot sistem moči ... Temeljni smisel ali bistvo slovenske kulture je, da se v času pri-hoda konca nacije in s tem pri-hoda sistema moči po svojem slovstvu in svoji umetnosti umesti v domovini kot svetu prebivanja ali domovanja slovenskega bitja, kakor se odpira v delih slovenskega slovstva in umetnosti, ki odpirajo in poglobljajo diaforo.« (str. 69).

Diafora: to je *neskladje*.

In nadvse pravilno je podčrtavanje teze o diafori, o neskladju slovenskih kulturnih ustvarjalcev s sistemom moči, saj je prav ta zvestoba svoji biti, svoji identiteti najboljši porok trajanja, obenem pa tudi najbolj učinkovito sredstvo odklona »sistema moči« ali celo upora proti njemu. Vendar se nam zdi, da se Urbančič ustavlja pred »sistemom moči« kot pred neizprosno usodo, saj trdi, da smo »v času pri-hoda konca nacije in s tem pri-hoda sistema moči«. Mi pa mislimo, da je na primer v *konfederaciji narodov* mogoče razveljaviti »sistem moči« in s tem vrniti *narodom* njihovo naravno perspektivnost. To je znala uresničiti Švica, v dobršni meri so se za to odločili Flamci in Valonci v Belgiji; kar zelo lepo dokazuje pravilnost Urbančičeve večkrat poudarjene ugotovitve, da je »*družba sama šele nekaj izvorno narodnega*«. Zato bi pričakovali, da se izreče za odpravo »sistema moči«, zakaj čeprav je le-ta nekako implicite obsojen na index in njegova odprava logično izhaja iz vsega poprejšnjega neovrgljivega dokazovanja, nazadnje le ne doživi preroškega odklona.

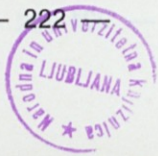
A ne glede na to pripombo je Urbančičeva študija danes nedvomno poglavitni tekst o vprašanju naroda pri nas, to pa predvsem zato, ker se je avtor raziskave lotil z instrumentarijem, ki ni tradicionalen in bo prepričevalno aktualen pri vseh tistih razumnikih, ki sta jih tako uradna (ali poluradna) marksistična in pa avantgardistična esejistika vzgajili v proti-tradicionalistično na-

strojene korifeje. Obenem pa lahko dodamo, da je Urbančičev tekst v marsičem tako izviren, da prerašča tudi dognanja, do katerih so prišli zunaj slovenskega kulturnega sveta. Mi smo se seveda omejili na to, da smo navedli poglavitne pasuse, ker so sami najbolj zgovorni; vendar pa bi bilo prav, ko bi razpravi mogli posvetiti seminar, na kateri bi sistematično proučili vsa tista spoznanja, ki so bistvenega pomena za bitnost in perspektivnost našega obstoja.

**Albin Prepeluh, POLITIČNI SPISI,
Založništvo tržaškega tiska 1984.**

Ob izidu izbora Prepeluhovih spisov lahko samo potrdim, kar sem ugotovil 1977. leta v kratkem zapisu ob 40. obletnici njegove smrti; da namreč Albin Prepeluh zasluži, da bi njegovi misli in njegovemu delu posvetili v današnjem času temeljito študijo, ki bi prikazala izvirnost, širino in globino njegovih pogledov. No, take raziskave še nimamo, vendar je pomembno, da imamo zdaj na razpolago lep izbor Prepeluhovih esejev. Poučarjam pa pomembnost te izdaje, ker gre za socialističnega misleca, ki v prvih desetletjih tega stoletja ni bil osamljen, saj je bil krog ob *Naših zapiskih* kar ustvarjalno uglašen; a vendar gre za osebnost, ki je izmed vseh tedanjih socialističnih publicistov, po mojem, najbolj izrazita. Ob ti trditvi je seveda videti, kakor da skušam odvzeti Tumi nekaj tiste prednosti, ki mu jo pripisujejo tradicionalistično usmerjeni marksisti. Saj, a prav v temeljni drugačnosti od Tume vidim daljnosežno vrednost Prepeluhovih stališč.

Tudi on je namreč sprva imel za izhodišče marksizem in razlagal zgodovinske premike z razrednim bo-

jem; vendar se je kmalu približal Bernsteinu in Kautskemu in sprejel revizijo socialistične misli, takó da že 1912. leta priznava, »da je socialistična kritika omajala Marxov materializem in se dotaknila tudi nekaterih trditvev o ekonomskih učinkih kapitalizma«. Istega leta potem ugotavlja, »da srednji stan ne propada in se tudi ne manjša, temveč se v mnogih strokah in na mnogih krajih celó pomnožuje.«

Kasneje bo še bolj ekspliciten:

Tako 1918. leta razločno podčrtuje: »Predvsem je treba ugotoviti, da socializma ne smemo istovetiti z razrednim bojem ... socializem torej ni nikak monopol enega, včasih celó maloštevilnega dela delovnega ljudstva obče; tisti, ki ga pojmuje takó, je zelo ozkosrčen in pa nedemokratičen.«

Poleg odklona materialistične postavke in ozko pojmovanega razrednega boja je pri Prepeluhu značilna njegova nestandardna misel o vlogi kapitalizma; po njegovem mora socialistična družba kapitalizmu postaviti za protiigrance »krepke in produktivne stanove naroda«, to se pravi, da morata uravnovešati vlogo kapitala delavski razred in hkrati kmetijski stan. S tem je Prepeluh nakazal razvojno pot socialne družbene ureditve, ki je ob koncu tega stoletja zmeraj bolj aktualna; zadostuje, da pomislimo na švedsko socialno ureditev; a tudi v državah, ki so razvile takó imenovani realni socializem po sovjetskem vzorcu, skušajo najti izhod iz zagate z zopetno vključitvijo v gospodarstvo osebne iniciative in posameznikovega interesa.

Glede slovenske oblike socializma je Prepeluh izrecen zagovornik samostojne izbire, ki naj pomeni gradnjo novega družbenega reda na podlagi zgodovine in narodove tradicije. Tako 1917. leta poudarja, »da smo Slovenci doslej imeli vedno le nemški tip socializma pred očmi. Socialne ideje smo zajemali iz nemških virov ... Prezrli smo, da je naša slovenska kultura drugačna kot nemška, da so naše gospodarske, kulturne, jezikovne in

narodne razmere drugačne kot nemške. Ker je to socializem pri nas preziral, ni našel za svojo rast ugodnih tal ...»

Seveda bi zaslužila ta njegova ugotovitev dolg komentar v zvezi z razvojem, ki ga je slovenski svet doživel potem; a mogoče bo za današnji zapis zadostovala omemba Prepeluhovega razmerja do diktature proletariata. Namesto diktature proletariata namreč 1920. leta zagovarja *diktaturo demokracije*. »Ta diktatura,« pravi, »pa se močno razlikuje od tako zvane boljševiške diktature, ki se sicer imenuje tudi diktatura proletariata, toda dejansko to ni. Ruski socializem, kakor ga danes spoznavamo, je *despotski socializem* (podčrtano v tekstu, op. B.P.), ki ni nastal radi naravnega razvoja družbe, iz dozorelosti kapitalizma, temveč čisto slučajno, iz poloma Rusije v svetovni vojni. Oslanja se na močno armado. Manjkajo mu pa ekonomski predpogoji, zato je sedaj v deželi zavladala velika gmotna beda namesto ljudskega bogastva ... Zato srednja in zapadna Evropa odklanja ruski despotski socializem ter se oprijemlje demokratičnega socializma. Le-tá stremí vzporedno z ekonomskim razvojem kapitalistične družbe po takšni družbeni organizaciji, ki bo potrebna vsem ali vsaj večini, ki torej ne bo potrebovala niti armade niti njenega nasilja.«

Žal pa so se v srednji Evropi, o kateri govori Prepeluh 1920. leta, stvari drugače zasukale, kot so narodi želeli, pa tudi pri nas se niso uveljavile daljnovidne Prepeluhove ugotovitve, ampak je v začetku šel razvoj po ruskih tirnicah, samo sčasoma je prišlo do nekaterih premikov, ki pa so videti nezadostni, saj izvirajo vse dileme, ki so danes na dnevnem redu, prav iz nedoslednosti, na katere je razločno opozarjal Prepeluh.

Ta revizionist, ki pa z bistrim očesom opazuje in tehta slovenski svet, je danes tudi še drugače moderen in aktualen. Takó je na primer značilna njegova odločitev za krščansko etiko, ki jo večkrat tako prepričljivo zagovarja, da ga Dušan Kermavner, komentator njegovega

mišljenja in dela, proglašá celó za krščanskega socialista.

Prav takó je vsega upoštevanja vreden Prepeluhov predlog, da imejmo Slovenci za zgled »severne, kulturno visoko razvite narode, posebno Dance. »Ti narodi,« pravi, »so že rešili problem malega naroda, še preden se je pri nas o tem začelo misliti ...«

Takó je razločno poudarjena v Prepeluhovih delih zahteva po »popolni teritorialni avtonomiji (Slovencev) v zedinjeni Jugoslaviji«. V *Autonomistu*, časniku, v katerem nastopa proti centralističnim tendencam drugih socialdemokratov, pribija: »Za jugoslovansko državo bomo nekaj vredni samo tedaj, ako bomo močni in v vsakem pogledu čim bolj razviti kot Slovenci ... Slovenci nismo prišli v novo državo, da bi živeli 'pod' temi ali onimi ...«

Prav takó v *Autonomistu* 1922. leta naglašá:

»...toda za slučaj, da bi razvoj zgodovinskih dogodkov skupno državno hišo oviral in preprečil, moramo takoj zopet seči po svojem najvišjem političnem cilju in naglašati zahtevo po svoji lastni državi pred vsem svetom. Od te zahteve ne sme slovenski narod nikdar končno veljavno odstopiti, ampak kvečjemu le trenutno, kajti narod, ki se potrebe po lastni državi ali vsaj lastne državnosti ne zaveda, ni narod.«

Da, in zavoljo vseh teh pogledov, ki sem jih samo bežno omenil, je Prepeluh danes nedvomno ne samo zanimiv, ampak izredno sodoben avtor, in to takó za slovenski svet kakor tudi na evropski ravni.

Zato je vse pohvale vredno, da se je »Založništvo tržaškega tiska« odločilo, da izda izbor Prepeluhovih člankov. Uredniku izbora pa gre zasluga, da nam je, kolikor mu je dopuščal obseg knjige, iz Prepeluhovih spisov pomudil tiste, ki so najbolj značilni za prikaz njegove miselne izvirnosti. Seveda je marsikaj pomembnega nujno izpadlo, vendar je sedanji izbor, kakor je omejen, dragocen vademekum za tiste izmed mladih ljudi, ki pri nas čutijo potrebo po nestandardni obravnavi

socialnih vprašanj.

Nadvse pa bi bilo želeti, da bi ta prvi korak pomenil tudi spodbudo za obširnejše zanimanje za Prepeluha na Slovenskem. Prav takó bi bil za spoznanje naše bližje preteklosti koristen tudi ponatis celotnih Prepeluhovih *Pripomb k naši prevratni dobi*, iz katerih je urednik sedanjega izbora vzel poglavje za zelo primeren zaključek tega prikaza Prepeluhovega opusa.

Boris Pahor

Trst, 7.4.1985

Jože Pirjevec, TRŽAŠKI VOZEL,
Založništvo tržaškega tiska, Trst '85,
Podnaslov: O zgodovinskih dogodkih
in političnem razvoju 1945-1980

Avtorju je treba priznati, da mu je uspelo v takó skrčeni obliki podati pregled naše povojne tukajšnje usode; vendar je škoda, da je zamudil priložnost, ko bi lahko s skopimi pripombami postavil tržaško vprašanje v pravi okvir. Gre predvsem za nepoudarjeno resnico, da je bila Jugoslavija ob koncu vojske zaveznica Sovjetske zveze na čisto poseben način, to se pravi, da je bila njena ideološka avantgarda ob Jadranu; od tega pa je bilo v veliki meri odvisno zadržanje zahodnih zaveznikov do nje. To omenjajo slovenski avtorji, to omenja Bakerjeva in seveda tudi drugi. Mi pa moramo, kar se nas Slovencev tiče, poudariti, da je Kardelj takrat celó hotel, naj bi Slovenija postala prava sovjetska republika.

Pomanjkljiv je tudi v brošuri prikaz položaja, ki je nastal pri nas zavoljo odklona slovenskega vodstva, da sodeluje z anglo-ameriško vojasko upravo. Avtor nam-

reč omenja, kako so bili na slovenskih šolah nameščeni desničarji in kolaboracionisti, in da so temu levičarji nasprotovali. Vse to je resnično; vendar avtor ne jemlje v poštev, da je bila zavezniška oblast pripravljena sprejeti kot nameščence po uradih in v šolah osebe, ki bi jih predlagali levičarji oziroma revolucionarji. Ti pa so najpoprej sodelovanje odklonili, ko pa je vojaška uprava vzela ljudi tam, kjer so bili pripravljeni sodelovati z njo, so se uprli. Vse to je dobro obdelala dr. Nadja Magajna v svoji tezi, a Pirjevec se je rajši odločil za interpretacijo, ki je samo polovica zgodovinske resnice. Saj so se šele po posredovanju dr. Toneta Tončiča komunistični voditelji odločili, da slovensko šolo vendar priznajo! Seveda, potem jim je bilo žal, da so tako nepolitično ravnali; tudi Duroselle pravi, da so se korenito kesali. In mi? Mi bi se danes morali še vse drugače zavzemati za globalno zaščito, ko bi nam zavezniki pred povrnitvijo Italije ne bili organizirali slovenskih šol!

Seveda je še tu pa tam pri avtorju opaziti naklonjenost, da tolmači stvari po uradno veljavni slovenski liniji; vendar je v drugi polovici dela tega manj. Lahko pa bi seveda le omenil, da imamo takó pomanjkljiv statut za Deželo Furlanijo - Julijsko krajino tudi po »zaslugi« komunistov in socialistov, brošura zavoljo takih dodatkov ne bi kdove koliko narasla!

Vsekakor je dobro, da je tak pripraven priročnik izšel; želeli pa bi si, da bi bil Pirjevec pri naslednjem svojem delu, ki nam ga bo ponudi!, do kraja avtonomen zgodovinar.

**CURRENT CONTENTS, št. 27, 8. julija 1985,
Institute For Scientific Information, Philadelphia, Pennsylvania, USA.**

Current Contents je edinstven pojav na področju znanstvene informacije — ponatiskuje le avtorje in naslove

člankov, ki izidejo v najvažnejših znanstvenih revijah. V številki 27 od 8. julija 1985 se je revija pridružila vsem tistim, ki so se na najrazličnejše načine spominjali 40. obletnice konca vojskovanja. Izdajatelj in uvodničar Eugene Garfield je za to priložnost z avtorjevim privoljenjem ponatisnil članek Tomáša Radil-Weissa, ki je preživel internacijo v taborišču smrti Auschwitz-Birkenau in je danes profesor psihologije in vodja oddelka za neurofiziologijo Inštituta za Fiziologijo Češke Akademije znanosti v Pragi.

V članku: *Ljudje v ekstremnih stanjih - nekaj zdravniških in psiholoških vidikov koncentracijskega taborišča v Auschwitzu* (Psychiatry, 46, 259-69, 1983), T. Radil-Weiss govori o svoji izkušnji v Auschwitzu v »umerjenih besedah znanstvenika in stvarno opisuje stanje v taborišču in posledice na samem sebi in sojetnikih.« Tako E. Garfield v svojem dnevniku *Remembering the Holocaust*. (C.C./Engineering, Technology & Applied Sciences, 16, nr. 27, 1985).

T. Radil-Weiss se v uvodu svojega članka vprašuje »ali se velja vračati k izkustvom tistih dni?« Sam ugotavlja, da, upoštevajoč mentalno higieno preživelih, bi bilo bolje, da ne. »Vendar ob upoštevanju splošnih interesov drži, da nimamo razloga spregledati nobenega spoznanja, ki lahko pripomore socialnemu razvoju — vključno medicini in psihologiji — tudi če je bilo pridobljeno v neizrekljivo strašnih pogojih«. Še drugi vzgib ga vodi k pisanju: po koncu vojne so zrasle nove generacije, ki igrajo vedno pomembnejšo vlogo na raznih področjih življenja, a vedo malo ali nič o tistih dogodkih; ne racionalno, niti emotivno ne morejo razumeti grozot, ki so spremljale vojskovanje. V določenem smislu je spodbudno, da ne morejo doumeti takega nečloveškega ravnanja. Vendar »nič ne sme v pozabo, nihče ne bo pozabljen«.

Znanstvena vsebina članka je razdeljena na dva dela. V prvem avtor obravnava telesno zdravje in pravi,

da običajni zdravniški izrazi niso primerni za ponazoritev dejanskega stanja. N. pr. termin zdravje je po njegovem uporabljiv za tiste, pri katerih je bil mehanizem prilagoditve zmožen reagirati na stanje pretresa, v katerem so se znašli. Posledica tega je bila, da so ta »stress« prenesli v večini le mladi, medtem ko so stari in bolni podlegli. Prišlo je tako do regresije na biologijo človeka iz prazgodovine: »mladi« so bili v posebnih pogojih taborišča tisti med 15 in 20 leti, »stari« pa skoraj vsi nad 30.

Omembe vredna v prvem delu je tudi avtorjeva trditev, da je bila v izjemnih pogojih taborišča razvidna odvisnost živčne in živčno-humoralne regulacije notranjih procesov od psihičnih. V potrditev te svoje teze avtor navaja sindrom popolne kaheksije — t. j. telesne izčrpanosti —, ki se je razvil pred smrtjo pri mnogih jetnikih. Ker so to stanje spremljale apatija, razkroj osebnosti, izguba smisla za vrednote, avtor izreka hipotezo, da »bi utegnili aktivni fiziološki procesi pri umiranju izhajati iz določenega umskega stanja«. Temu problemu znanost tudi v običajnih kliničnih pogojih še ne more najti odgovora.

V drugem delu članka T. Radil-Weiss analizira psihološke faktorje, ki so pogojevali interniranje. Ker je bil cilj taborišča fizična likvidacija pripornikov, je psihološka manipulacija težila za strtjem ujetnikove volje in njegove redukcije v člana črede, ki bi delal brez odpora do končne izčrpanosti in smrti. Že prihod v taborišče je bil vir apokaliptične groze. Ponoči, v luči žarometov, med kričanjem in pretepanjem SS, so bili ujetniki oropani vsake lastnine, ločeni po spolu, razdeljeni na zmožne in nezmožne dela, družine razbite, otroci, starci in bolniki poslani v smrt v plinskih celicah. Zmožni dela so bili nato podvrženi novemu pretresu s tem, da so jim obrili glavo, jih slekli do golega (pustili so jim čevlje in pas) in jih oblekli v ujetniške uniforme.

Civiliziran človek v teh okoliščinah postane kreature brez odpora, njegovo dostojanstvo, zmožnost iniciative,

zaupanje v samega sebe in volja se v dobri meri zmanjšuje. Ta okolnost se je pogosto ponavljala na »apelih«, kjer je peščica paznikov lahko terorizirala tisoče nagih ujetnikov. Nemški namen je bil, ustvariti totalen in splošen strah. Ta pa ni bil sad posameznikovih prekrškov absurdne taboriščne discipline, saj se ga z ubogljivostjo ni mogel rešiti. Namen je bila dehumanizacija vseh z nepremagljivim strahom.

Toda kljub »uspešnim« množičnim pokolom in splošnemu psihološkemu pritisku tega namena zločinci niso nikoli popolnoma dosegli zaradi protiukrepov, ki so jih ujetniki iznašli: z zbiranjem v majhne skupine, z nudenjem medsebojne pomoči — moralne in tudi materialne. Nenapisani zakoni, ki so se jih ujetniki spontano držali, so bili: 1) ne kradi; kar imaš, je manj kot minimum, če kradeš soujetniku kruh, ga ubijaš in si tako na strani nacistov; 2) ne škodovati soujetniku; 3) tretjega pravila ni mogoče tako lapidarno biblično formulirati — piše T. Radil-Weiss — vsebovalo je idejo tega, čigar nasprotje običajno velja za izdajstvo. Spoštovati te tri »zapovedi« ni bilo lahko, in če je bilo kaj pozitivnega v koncentracijskem taborišču, potem so to bili omenjeni etični principi, ki so pomagali ujetnikom, da so ostali človeška bitja tudi v nečloveških pogojih.

Omeniti velja tudi, kaj avtor piše v zvezi s svojo rešitvijo iz skupine, ki je bila že na poti v krematorij: potem ko ga je oficir SS skupaj z nekaterimi drugimi odbral, pravi: »Verjamem, da pri tem ni šlo samo za mojo fizično strukturo, ampak to, da je bila moja obupna želja ostati živ razvidna iz mojega vedenja.« To mu narekuje zanimiv zaključek ko zapiše: to je bil primer situacije, v kateri je neverbalna komunikacija igrala svojo vlogo, čeprav se soudeleženi tega niso popolnoma zavedali.

Jurij Slokar

Jože Pirjevec, TITO, STALIN E L'OCCIDENTE, Editoriale Stampa Triestina. Letnica izida ni navedena, a upravičeno sodimo, da je 1985; prav tako sodimo samo na podlagi imena izdajateljice, da je knjiga izšla v Trstu.

Pirjevčevo delo je nadvse pomembno predvsem zaradi izredno bogate snovi, ki nam jo avtor nudi po konzultaciji raznih arhivov v Evropi in v ZDA. S tem nam je namreč podal izčrpen prikaz odziva v zahodnem svetu na razkol, ki je 1948. leta sledil moskovski obsodbi jugoslovanskega partijskega vodstva. Previdno približevanje Jugoslavije zahodnim državam in hkrati postopna, zadržana politika zahodnih vlad do Jugoslavije — ta zgodovinski premik je Pirjevec zelo skrbno in nazorno razgrnil pred bralca, tako da je videti, kakor da mu ni ušla nobena poteza na takratni šahovnici.

Strokovno oceno knjige prepuščamo drugim; zdi pa se nam prav, da tukaj navedemo nekaj vtisov, ki si jih človek zapiše ob branju pripovedi razgibanega in napetega dogajanja.

Predvsem je potrebno reči, da je Pirjevec v ti svoji knjigi kot zgodovinar dosti bolj avtonomen, kakor je bil pri katerem prejšnjih prikazov naše bližnje preteklosti. Ko je na mestu, zdaj uporabi tudi kritičen ali celo trd izraz, do snovi pa v glavnem obdrži potrebno razdaljo. Na primer: o protiimperialistični gonji jugoslovanskega tiska 1948. leta avtor pravi, da je bila *histerična*, kar je bila res (in ne samo v Jugoslaviji, ampak prav tako tudi v *Primorskem dnevniku* pri nas!).

Nadvse pomembne so strani, posvečene Koroški, strani, ki spet dokazujejo, kako usodna je bila za nas moskovska politika do Avstrije; na drugi strani pa tudi, kako handikapirani smo bili Slovenci ob dejstvu, da je bila takrat Jugoslavija za zahodne zaveznike pravzaprav prodor sovjetske revolucije do obal Jadranskega morja.

Prav tako je iz Pirjevčevega dela dobro razvidno, ka-

ko vneto si je jugoslovansko vodstvo prizadevalo, da bi Moskvi dokazalo svojo ideološko pravovernost. Poznejša tolmačenja so nam namreč večkrat skušala dokazati, kakor da bi jugoslovanski voditelji nekako imeli iniciativo pri razhodu, medtem ko so v resnici dolgo skušali najti pot sprave. S tem seveda ni rečeno, da se ni jugoslovansko partijsko vodstvo že v vojnih letih odločalo čisto po svoje; a zamisel o izvirni obliki socializma se je porodila kasneje, po razkolu. Zato se je jugoslovanski komunistični *protestantizem* izoblikoval, kakor nam zatrjuje Džilas, šele potem, ko je, med nekim pogovorom, padla parola o samoupravljanju.

Vsekakor je v delu veliko število izjemno zanimivih prebliskov, ki zaslužijo daljše obravnave. Prav tako je prav, da omenimo, kako bogat vir podatkov je bila za Pirjevca tretja knjiga Dedijerovega zbornika dokumentov za biografijo rajnega jugoslovanskega predsednika. Zato bi Dedijerova tretja knjiga morala biti prevedena tudi v slovenščino, saj se je v slovenski publicistiki odpor proti tabu-temam že dobršno uveljavil. Prav tako pa bi bilo seveda koristno, ko bi ta Pirjevčeva knjiga doživela slovensko izdajo.

**USTVARJAM, TOREJ SEM, več avtorjev,
Mohorjeva družba v Celju 1985, uredil Jože
Strgar.**

Izmed prispevkov skoraj tridesetih avtorjev smo izbrali tistega, ki ga je za zbornik napisala Spomenka Hribar, ker je v njem pojasnilo njenega nezamenljivega pojava v slovenskem duhovnem svetu. Za naše bralce navajamo sklepne misli njenega posega, ki vsebujejo jedro avtoričine življenjske resnice:

»Toda nikoli me ne ateizem ne sprejemanje marksistične ideologije nista omejevala v moji razprtosti za

čudež/*svetost* sveta. Razprtost za *svetost* bivanja in v tem smislu za *resnico* mi je bila (že deklici prvega spomina) darovana in v njej sem bila zavezana svoj živ dan. Se pravi, da je ta *razprtost in odprtost za svetost* bivanja nekaj, kar je eksistencialno *pred* in *pod* vsako konfesionalno vero ali pripadnostjo kateri koli ideologiji. Še več, ta odprtost za *svetost* življenja in smrti, za *svetost resnice* je tista, ki znova in znova problematizira vsako (začasno) človekovo, *moje*, poistenje s katero koli zideologizirano resnico ... Resnice si ne izmišljamo in je ne izbiramo, temveč jo živimo.«

Zavedamo se, da smo z omembo ene same osebe v knjigi krivični do drugih avtorjev; vendar se nam zdi, da je tekst, ki smo ga navedli, tako odrešen, da je že zaradi njega samega zbornik, ki ga vsebuje, izredno dragocen.

**Dr. Luka Sienčnik, KOROŠKI SLOVENC
V BOJU ZA SVOJO ŠOLO, Založba Obzorja
Maribor, Založba Drava Celovec, 1984.**

Znani živinozdravnik v pokoju, ki je lani v Dobrli vasi slavil 80-letnico svojega rojstva, je aktivni prosvetni delavec in publicist, katerega naši bralci poznajo tudi kot zvestega sodelavca naše revije. K drugim svojim študijam je tokrat dodal pomembno delo o razvoju boja koroških slovenskih ljudi za svojo šolo. Knjiga, ki jo zdaj priporočamo, se namreč odlikuje po tem, da jemlje v poštev zgodovinsko panoramo začeniši z luteransko dobo pa vse do začetka dvajsetega stoletja. Kljub biografskemu bogastvu, s katerim je avtor pospremil posamezna poglavja, pa delo ni pisano s strogo znanstvenim prijemom, temveč v slogu, ki bralca pritegne, tako da podatki in datumi kmalu nehajo biti vsiljivi. Zato je Sienčnikova knjiga dobrodošel tekst vsem tistim našim

izobražencem, katerim je pri srcu usoda šolskega vprašanja v slovenski skupnosti na Koroškem.

**LE MINORANZE ETNICHE EUROPEE DI
DI FRONTE AL NAZISMO ED AL FASCI-
SMO, Istituto Storico della Resistenza in Val-
le d'Aosta Musumeci Editore, Aosta 1985.**

V glavnem dvojezični zbornik vsebuje referate s srečanja, ki je bilo v Aosti 3. in 4. decembra 1983. Nekateri prispevki so izredno zanimivi, na primer tisti, ki prikazujejo flamsko, valonsko ali pa alzaško-lotaringijsko jezikovno skupnost v času nacistične zasedbe njihovih dežel. O položaju Slovencev in Hrvatov pod fašizmom je na srečanju spregovorila M. Kacin-Wohinz. Njenemu prikazu v glavnem ne bi imeli veliko očitati, če izvzamemo staro »bolezen« vseh komunističnih zgodovinarjev in publicistov, da postavijo zmeraj najpoprej v prvo vrsto komunistično partijo. Tako tudi v tem svojem referatu, ko govori o protifašizmu pri nas, začne z navedbo Komunistične partije Italije, čeprav je do nje tudi rahlo kritična; šele potem pa pravi »In parallelo si sviluppò un movimento d'azione nazionale clandestino a carattere nazional-rivoluzionario, guidato da un'organizzazione ristretta di giovani sloveni e croati, sotto la sigla TIGR.«

Tisti »in parallelo« bi bil seveda pravilen, ko bi govor o komunistih sledil govoru o tako imenovanih nacionalistih; tako pa je zgodovinsko (in seveda metodološko) zgrešen. Prav tako ne odgovarja resnici, da je bil TIGR »un organizzazione ristretta di giovani sloveni e croati«. Ravno narobe je res, organizacija je bila razširjena po vsem tedanjem slovenskem ozemlju, če hrvaško stran pustimo tokrat ob strani. In ravno ta razpredenost nacionalno zavednih upornikov priča, kot so doka-

zali tako Španger in Šardoč v svojih knjigah kakor vsi drugi publicisti, ki so se s problemom ukvarjali na podlagi dejstev, — ta razpredenost priča o samostojnem, vsenarodnem, to je strankarsko neprodeljenem, uporu našega življa proti tujcu.

Komunistični avtorji in njihovi simpatizerji med publicisti bodo zato samo pridobili na ugledu, če se bodo držali zgodovinske resnice in pripisovali komunističnim ljudem prvenstvo samo tam, kjer so ga v resnici imeli. Svoj zgodovinski spomin namreč narodi prej ali slej pravilno izostrijo; saj tudi učinki estetskih kirurških posegov splahnijo, ko nad polepšanimi potezami zagospoduje vsemogočni Hronos.

NA KRATKO

Saša Martelanc, MELODIJA, Izdala Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1984.

Ducat črtic, s katerimi se Saša Martelanc predstavlja kot tenkočuten in slogovno izbran prozaist, tako da je zbirka več kot samo prvenec. Pri tem je potrebno predvsem poudariti, da so teksti po svoji vsebinski fakturi sicer na privzdignjeni kulturni ravni, vendar pa hkrati tako berljivi, da se ne odtegujejo širokemu krogu bralcev, kot se to dogaja pri marsikaterem sodobnem mladem pripovedniku. Zato so Martelančeve zgodbe obet, saj ob plejadi poetov zmeraj bolj živo občutimo potrebo po dobri prozi izpod peresa mladih in nadarjenih avtorjev.

Mitja Skubic, ROMANSKI JEZIKOVNI VPLIV V TRŽAŠKI KNJIŽNI SLOVENŠČINI. JEZIK BORISA PAHORJA. Lingvistica XXIV, Ljubljana 1984 (Separat).

Gre za temeljito raziskavo romanskega jezikovnega

vpliva na jezik in slog Borisa Pahorja, pri kateri Skubic jemlje v poštev pisateljeve knjige od *Vile ob jezeru* (1955) do romana *V labirintu* (1984). Študija je posebno zanimiva zato, ker avtor skrbno pretresa primere, kjer je čutiti vpliv literarnega jezika; tiste, ki jih ponuja tržaščina in so zato vzeti iz ljudskega vira; pa še razne kalke. Razpravi je dodan povzetek v italijanščini. Avtorjevo delo pa se vsekakor odlikuje po tem, da v glavnem predlaga alternativna tolmačenja vplivov oziroma dopušča, da ne gre zmeraj za vplive, ampak za hotene stilistične oblike.

△ △

EDVARD KOCBEK par Andrej Inkret, *Essai, choix de textes, bio-bibliographie, documents. Textes traduits du slovène par Viktor Jese-nik, adaptation française par Marc Alyn. Col-lection Poètes Actuels, Formes et languages, 1985. Mas des Poiriers, 30700 Uzes, France.*

Izbor Kocbekovega liričnega opusa v francoščini vsebuje nekaj več kot šestdeset pesmi, je pa knjižica urejena na simpatičen način, ki omogoča tujcu, da si ob uvodu, fotografskih posnetkih in bio-bibliografskimi podatki ustvari približno podobo predstavljenega pesnika. V Inkretovi uvodni besedi je kljub skopo odmerjenemu številu strani lepo zajeta Kocbekova pisateljska in zgodovinska usoda; prav tako je sicer zgoščeni pregled Kocbekovega curriculumuma soliden in pošten.

Po obsegu skromna knjižica (80 strani) je okusno izdana, zato je morebiti upravičeno upanje, da se bo za Kocbeka zanimala kakšna pomembna založba; saj pretežna zasluga za tokratno izdajo gre vendar slovenskemu pisateljskemu društvu, ki je z odkupom določenega števila izvodov omogočilo izid brošure.

△ △

Alojz Rebula, OBLAKI MICHIGANA, ameriški dnevnik, Mohorjeva Celovec, Mladika Trst, 1985.

Literarno prefinjeni tekst sproti registrira potnikove vtise, a je hkrati prežet z vsem, kar je le-ta pustil za sabo in ga zato toliko bolj skrivnostno zasleduje. Ker gre za dnevniške zapise iz 1975. leta, ko je slovenski svet doživljal pretres, ki ga je povzročila objava Kocbekovega intervjuja, je Rebulov ameriški dnevnik tudi tržaški ali ljubljanski oziroma vseslovenski dnevnik. Delo zahteva temeljitejše obravnave. Posebna pohvala pa gre založnici, ki se je izkazala z moderno elegantno izdajo brošure v obliki žepne knjige.

△ △

75 LET GLASBENE MATICE, izdala Glasbena matica, uredil Jože Koren, Trst 1985.

Elegantna publikacija je dostojen prikaz glasbene tradicije pri nas. Poleg prispevkov, ki jih prepuščamo strokovnjakovi oceni, vsebuje zbornik zanimiv spominski zapis Ubalda Vrabca in pa *Prerez skladateljskega dela pri nas* Aleksandra Rojca. Ta Rojcev pregled je v marsičem izpopolnjena varianta avtorjevega dela, ki je pred leti izšlo v italijanščini. Sedanji prikaz se najbrž dá še dopolniti, vendar je s to svojo raziskavo Rojc opravil prepotrebno delo za uveljavitev tistega našega zgodovinskega spomina v kulturi, do katerega smo se v povojnem času kar neodgovorno vedli. V zborniku je Rojcev tekst objavljen na zaključnih straneh, vendar bi mu zaradi njegovega pomena pritikal bolj ugledno mesto.

△ △

Gino Brazzoduro, OLTRE LE LINEE, Pisa 1985.

Brazzoduro je ime, ki ga poznamo iz *Mosta* in drugih publikacij, kjer se pojavlja kot pesnik in esejist. Pričujoča zbirka lirik, ki bo o njih prav gotovo spregovoril ocenjevalec, je za nas pomembna, ker avtor v nji pou-

darja danost mej in ljudi, ki ob mejah živijo. To iskanje vezi je avtorja zelo približalo slovenskemu snovanju, tako da pri njem ne zasledimo samo tradicionalnega kraškega motiva, ampak celó odmev na Kocbekovo usodo. Zato bomo pesnika predstavili našim bralcem tako, da bomo zanje prevedli Kocbeku posvečeno pesem

Edvard Kocbek

— In memoriam

*Čas grmadi
pepel in sneg.
Tvoj pogled
preleta tihe nevihte.
Zdaj
si na varnem.
Ledena senca
seka našo tišino.
Ta razklani čas
si prehodil
in hribe in šume
in trdi asfalt
sovražno prijateljskih
mest.
Dokazal si
da je rešitev tveganja
pri najvišji stavi:
onkraj bojnih črt
določajo o bitki.
Gotovo
je samo leno mirovanje
v zamejenih
zavarovanih okopih.
Danes nam
veter tvoje besede
še razgibava trudne zastave
ko pričakujemo zarjo.*

SLAVISTIČNA REVIJA, 3/1984.

Ob 400-letnici slovenskega jezikoslovja. Jože Toporišič, *Prva slovenska skladnja* (Bohorič, Zimske urice); Velemir Gjurin, *Register 1584 kot slovaropisni dosežek*; Anton Schellander, *Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažanja v Bohoričevi slovnici*; Ada Vidovič-Muha, *Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi*.

△ △

SLAVISTIČNA REVIJA, 4/1984.

Joža Mahnič, *Župančičev esej o slovenstvu in njega odmevi*; Cvetka Jošar, *Izražanje s sredstvi prihodnosti v slovenščini in angleščini*; Milko Matičetov, *Prezrta objava 9 ziljskih pesmi z vtisi I. I. Sreznoveškega ob reju pod lipo, zbijanja soda ipd.*

△ △

CELOVŠKI ZVON, marec 1985.

N. Prijatelj, *Med vero in nevero*; A. Ambrožič, *O emigrantu*; France Bučar, *Strankarski pluralizem ali monizem*.

△ △

CELOVŠKI ZVON, september 1985.

Bojan Štih, *Poraz ob štiridesetletnici zmage*.

△ △

TRIGLAVSKI NARODNI PARK, vodnik, uredniški odbor, 1985.

Knjiga zasluži vsestransko pohvalo in daljšo oceno, ker gre za antološko delo v žepnem formatu, ki je vsebinsko in grafično na visoki ravni, to se pravi za zgled, kako naj bi Slovenci prikazovali ne samo svoje gorske znamenitosti, ampak sami sebe in svoj narodni osebek na splošno.

△ △

LA VALADDU, glasilo provansalskih dolin v Piemontu, št. 1, 2, 3 - 1985.

Prof. Ezio Martin nadaljuje s članki o grafiji, o jezikovnih posebnosti posameznih dolin.

JEZIKOVNO RAZSODIŠČE 1980-1982, Založništvo tržaškega tiska in Založba Drava Celovec, 1984, gradivo zbral in uredil Janko Moder.

Delo ni samo izbor tém, primerov, ki jih je obravnavalo Jezikovno razsodišče, temveč dokument težav, s katerimi se je morala spoprijemati slovenska kultura v ozračju »bratstva in edinstva«.

△ △

DRAGA '84, 19. študijski dnevi, Trst 1985.

Četvero pomembnih prispevkov. Dr. Jože Velikonja, *Kje, domovina, si?* — Bojan Štih, *Vprašalna pola sodobnega slovenstva* — Dr. Niko Prijatelj, *Med vero in nevero* — Dr. Emidij Susič, Marko Tavčar, prof. Tomaž Simčič, Peter Močnik: *Ključna vprašanja slovenstva v očeh mlade zamejske generacije*. Teksti bi zaslužili temeljite komentarje; morebiti bo do njih kdaj prišlo, danes, žal, nimamo na razpolago publicistov, ki bi se lotili takó koristnega opravila.

△ △

TRADITIONES, Zbornik inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, uredil Milko Matičetov, Ljubljana 1984.

Izredno bogata bera razprav, gradiva, glos, poročil, kronike, zapiskov. Sodelavci: Valens Vodusek, Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Mirko Ramovš, Anka Novak, Tone Cevc, Majda Fister, Tanja Tomažič, Stanko Vurnik, Lenka Molek, Silvana Paletti, Tina Vajtava, Janez Dolenc, Andrej Dular itd. — Težko bi se odločili, da bi komu dali prednost, vendar bi vsekakor rekli, da sta nas najbolj pritegnila Tina Vajtova s svojo pripovedjo o *Smrti* ter sodelovanje v reviji Slovenske akademije znanosti in umetnosti Silvine Paletti z izvirnim gradivom iz Rezije, kateremu je dodala tudi vezno besedilo v domači govorici!

REVIJA 2000, št. 27/28 in 29/30.

Izbrali bi: Ivo Urbančič, *Neosholastika na Sloven-skem*; Marjan Rožanc, *Esej o B. Pascalu, o bojevniki-h zoper vero in o trdoživosti slovenskega krščanstva*; Peter Kovačič, *Zgodovinsko vprašanje o Bogu zgodovine*; Vik-tor Blažič, *Somrak internacionalizma*; Jože Dolenc, *Iz Kocbekovih pisem Cajnkarju v letih pred velikonedelj-skim zborovanjem*.

△ △

Ivan Artač, BLAGOVESTNIK Z VZHODA, Trst 1985. Izdalo in založilo Apostolstvo sv. Cirila in Metoda v Trstu.

Gre za dramski prikaz, ki ga je za 1100-letnico smrti sv. Metoda pod vodstvom režiserja Adrijana Rustje po-sređoval tržaškemu občinstvu ansambel šestdeset igral-cev - amaterjev. Pomembna obnova ljudskega teatra!

△ △

Theodor Veiter, JUGOSLAWIEN ALS NA-TIONALITÄTENSTAAT IN DEN 1980er JA-HREN, Duncker & Humblot, Berlin 1985. Separat.

Theodor Veiter, METHODEN UND MODEL-LE FÜR KONTAKLINGUISTISCHE ARBEI-TEN, INSBESONDERE IM BEREICH SLO-WENISCHEN SIEDLUNGSRAUMES. Düm-mler - Bonn-1985. Separat.

V obeh študijah prihajajo do izraza naša vprašanja, druga je pravzaprav v celoti posvečena le-tem. V glav-nem Veiter zelo zvesto poroča o vsem, kar se nas tiče; tu pa tam pa se mu tudi kaj napak zapiše; na primer trditev, da, z izjemo v Nabrežini, Slovenci nismo nikdar prišli do morja. Neverjetno bogato pa je povsod biblio-grafsko gradivo.

Slovensko slovstvo - Berilo - Slovenian Literary Reader, Aleksandra L. Ceferin, Melbourne 1984.

Aleksandra Ljudmila Ceferin, profesorica in sodelavka pri raznih javnih avstralskih inštitucijah, ki se ukvarjajo z vprašanji etničnih skupnosti, je sestavila berilo, s katerim podaja kar svojstven pregled slovenskega slovstva. Na 242. straneh velikega formata je od ljudskega pesništva in pripovedništva do odlomkov iz del današnjih avtorjev prikazala izredno bogato bero slovenske književnosti. Pri tem velja pripomniti, kako se je urednica s skrbjo lotila izbire snovi za ponazoritev posameznih literarnih obdobj; do vseh je namreč naklonjeno razpoložena in zmeraj teži za tem, da rajši ponudi več kakor pa premalo. Prav tako lahko štejemo avtorici v dobro: da gleda na slovenstvo kot na celoto in zato ne dela razločkov med matično Slovenijo in od nje ločenimi kraji; da je njen prijem tudi drugače pluralističen; da, nazadnje, izbira tudi iz del, ki so izšla pred kratkim, tako da je berilo po motivih čisto aktualno. Vsekakor gre za delo, ki bo dobrodošlo slovenskemu mlademu človeku v Avstraliji, zato urednici čestitamo, hkrati pa želimo, da bi njena knjiga žela upravičen uspeh!

△ △

Theodor Veiter, DIE PROBLEMATIK DER DEUTSCHEN UND SLOVENISCHEN ORTS-, BERG- UND FLURNAMEN IN DEN KARAVANKEN UND DER STEINER ALPEN, Österreichische Osthefte, Wien 1984.

Zanimiva študija o ponemčenih slovenskih imenih krajev, gor in polj v Karavankah in v Štajerskih Alpah; pri tem je značilno, kako se avtor večkrat ustavi pri zavračanju teze, da tako imenovani Vindišarji niso Slovenci. Esej, ki obsega 13 strani, ponuja snov za obravnavo v *Planinskem vestniku*.

Tri knjige iz Avstralije:

△ △

Marcela Bole, KRAŠKI IZLIVI, samozaložba, božič 1984, Melbourne.

MEN WHO BUILT THE SNOWY bay Ivan Kobal, druga izdaja 1984.

ZBORNIK AVSTRALSKIH SLOVENCEV 1985, izdal Slovensko-avstralski literarno-umetniški krožek, uredil Jože Prešeren, tisk UD Ljubljana.

Ljudska pesnica iz Šepulj (rojena 1914. leta) Marcela Bole podaja v preprosti dikciji spomine na Kras, ki so obenem tudi prikaz nesreč, ki jih je bila deležna naša pokrajina pred vojsko in med njo. Sledijo podobe iz emigrantskega življenja. Primer oblikovno nezahtevnega, a vsebinsko pripovednega ljudskega pesništva. — Ivan Kobal v angleščini pripoveduje o večnarodnem moštvu, v katerem so bili tudi Slovenci, ki so v letih 1955-1958 uresničili načrt o elektroenergetskem sistemu v Snežnem gorovju. V živi opis nevarne gradnje se vpleta tudi slovenska beseda, tako da je knjiga posredno tudi priznanje slovenskemu doprinosu novi domovini. — Zbornik literarno-umetniškega krožka pa je vsekakor v glavnem dognana publikacija, v kateri marsikatera pesem kaže na izrazno moč — Ivan Kobal, Bert Pribac, Pavla Gruden, Jože Žohar in drugi. Prav tako so zanimivi intervjuji in prikazi, na primer: Anka Makovec, *V pragozdovih Tasmanije - Reka Franklin*. Čisto posebno spoštovanje prevzame človeka ob klenosti, življenjski modrosti in pokončni zavesti teh naših svetu oddanih ljudi, zato bi zbornik zaslužil, da pride v roke številnim bralcem takó tokraj kakor onkraj meje.

△ △

LOG, Zeitschrift für internationale Litteratur, več števil, Dunaj 1985.

Simpatična revijica, ki jo urejujeta Lev Detela in Wolfgang Mayer - König, se skrbno razgleduje po med-

narodni književnosti, po zaslugi Leva Detele pa se v publikaciji redno pojavljajo slovenski avtorji.

△ △

Nouvelles du Centre d'Etudes Francoprovençales, René Willien, Saint-Nicolas, 1985.

Zbornik kulturnega delovanja Centra, ki skrbi za jezikovne, zgodovinske, folklorne raziskave v Dolini Aoste.

△ △

Regione - Cronache, št. 1, 2, 3. Rivista della Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia.

Prvi zvezek je bolj splošnega značaja, medtem ko je drugi posvečen razpravi v deželnem svetu o zdravstvenem planu Dežele. Zanimivo je, da prinaša prva številka revije fotografijo pročelja slovenskega kulturnega doma z razlago, da je v njem Stalno gledališče slovenske narodne skupnosti, ta pa da je eden izmed razlogov za »posebnost« naše dežele. Ker izrecna prisotnost slovenske narodne skupnosti ni omenjena v deželni ustavi, je taka omemba njene prisotnosti v besedilu pod fotografijo Kulturnega doma nadvse značilna poteza.

△ △

Theodor Veiter, NATIONALITÄTENKONFLIKT UND VOLKSGRUPPENRECHT IN AUSEGEHENDEN 20. JAHRHUNDERT, Wien 1984, Wilhelm Braumüller.

Zgodovinski in juridični pregled (340 strani teksta) položaja narodnih skupnosti ob koncu 20. stoletja. Knjiga čaka na specialistovo mnenje, ki bi nam toliko bolj prav prišlo, ker je v nji marsikaj, na kar bi veljalo opozoriti, na primer: interpretacija Osimskega sporazuma.

△ △

LETNO POROČILO ZVEZNE GIMNAZIJE ZA SLOVENCE, Celovec 1984-1985.

Lična brošura nas s teksti in ilustracijami izčrpno seznaja s šolskim in drugim kulturnim življenjem celov-

ške slovenske gimnazije. Priložnostni prispevki še popestrujejo simpatični zbornik.

△ △

UTRIPI, zbornik 1984 Slovenske prosvetne matice, Trst 1985.

Publikacija je posvečena petindvajsetletnici izhajanja. Objavljenih prispevkoh je kar lepo število, ne poročajo pa *Utrinki* o kakem samostojnem kulturnem delovanju »Slovenske prosvetne matice«. Ta odsotnost ozadja jemlje tudi zborniku tisto veljavo, ki bi jo lahko imel.

△ △

ETNIE, scienza, politica e cultura dei popoli minoritari, št. 9 1985.

V ti številki: Nerio de Carlo, *Andreas Hofer nella letteratura tedesca*; Gustavo Buratti, *Corsica: il dramma della colonizzazione*; Annalisa Mitidieri, *La presenza arbêrêshe nell'Italia meridionale*.

△ △

BREIZH, Magazine de la cultura bretonne, maj 1985, Rennes.

Prispevek o bretonski starožitnosti: *Dolmens et menhirs*; pogovor z Alain-om Guel-om, bretonskim pisateljem-disidentom. Vloga nekaterih pisateljev in pesnikov je, da so »buditelji« naroda, pravi Guel, tako na Češko-slovaškem ali na Poljskem kakor za Bretonce v Franciji!

△ △

ETNISMO, informido pri etnaj problemoj, št. 35 in 36.

Pomembna esperantistična publikacija dosledno seznanja s položajem raznih etničnih in narodnih osebkov, ki se spoprijemajo z ogroženostjo svojega obstoja.

SLOVENSKA USODA

V *Primorskem dnevniku* je 24.3.85 izšel zapis Janeza Povšeta o ponatisu Kocbekovih novel *Strah in pogum*. O ponatisu po »več kot treh desetletjih«, kot piše poročevalec, ki seveda Kocbekovo delo ocenjuje, kot se spodobi, in celó »ne more kaj, da ne bi obžaloval prisilnega molka teh stvaritev ravno v času, ko so izšle: tedaj bi jih lahko ponudili Evropi in svetu, kot pričevanje posebnega naroda in posebnih dogodkov, tedaj ko se je svet pobiral iz ruševin in je iskal novo človečnost.«

Po svoje klavrno pa je, da takó lepa ocena izide v *Primorskem dnevniku*, ne da bi list prinesel niti skromne pripombe, da so v njem »pred tremi desetletji« izhajali zapovrstni napadi na Kocbekove novele potem, ko je v istem listu izšla prva ocena Kocbekove knjige, ocena, ki je že takrat postavila Kocbeka ob Sartra in Vercorsa ter poudarjala, da novele zaslužijo prevod.

Seveda je Janez Povše izvzet iz vsega tistega nesrečnega dogajanja, saj je bil takrat desetletni deček; a mi, ki smo morali vse takratne grdobije doživljati, mi se danes upravičeno sprašujemo, ali zares leži neko nepreklicno prekletstvo nad slovensko usodo.

NAPOSLED VENDAR!

V marčno-aprilski številki *Glasu slovenske kulturne akcije* iz Argentine je govor o Bükvičevem romanu *Vojna in revolucija*. Med drugimi se oglašá tudi ViR, ki knjigi oziroma avtorju očita, da je bolj na strani OF kakor na domobranski strani. Takó pravi, da ne manjka »omiljevalnih okoliščin« za sodelovanje z okupatorjem: »brezobzirnost, krutost, brezbožnost, brezvestnost OF«. Vendar pa pisec tudi razločno poudarja: »A priznajmo, da v političnem nismo igrali na pravo karto, pa čeprav

je takrat izgledalo, da ni druge izbire. V Bükviču je za to pomoto zelo dobra prispodoba. Če ti dom gori, ga boš tudi z gnojnico gasil, ako nimaš vode pri roki. Torej naše ravnanje le ni bilo povsem pravoverno. Umazano je bilo — deloma —, kakor je pač vsaka vojna, še bolj pa revolucija. Z gnojnico smo gasili komunistični požar. Španci pravijo: "La necesidad tiene cara de hereja", ali po naše: Sila kola lomi. Akcija je izzvala akcijo. A v resnici je bila nesrečna tista poteza, ko so se naši voditelji naslonili na okupatorja. To dejstvo, če se še tako obrača, se kar noče prikazati v svetli luči. Alternativa je bilo četništvo. Ali res ni bilo izvedljivo v Sloveniji? Vemo, da bi bili za rdeče vseeno izdajalci, a naša vest bi bila bolj čista.«

Ob tem mirnem in treznem presojanju bi rekli, da že vsa povojna leta zaman čakamo, da bojo vsaj nasledniki begunske generacije prišli do takó stvarnih zaključkov, kakršen je zgoraj navedeni. Saj ne slovenski ljudje domá ne tisti na tujem ne morejo ustvarjati neke skupne slovenske prihodnosti brez poprejšnjega modrega pregleda preteklosti in priznanja zmot in grehov, kjerkoli je do njih prišlo.

DEMAGOŠKA TRADICIJA

ALI O 'PONAREJANJU' ZGODOVINE: 1951, 1975, 1984

Tudi na manifestaciji ob 40-letnici osvoboditve v tržaškem kulturnem domu se slavnostni govornik Klavdij Palčič ni mogel ogniti tradicionalni povojni demagoški potezi, ki naj zaneti ogorčen odklon v bralcih ali, kakor tokrat, v poslušalcih. Poleg vsega, kar se ob takih priložnostih naniza, je govornik namreč čutil potrebo, da je zabrenkal na aktualno struno, ker so se tiste dni vrstili napadi na sociologinjo Spomenko Hribar, češ da predlaga spravo s kolaboracijo. Takó pravi Palčič: »Nekateri

bi pač radi pozabili, radi bi ponaredili zgodovino, postavili krvnika in žrtev na isto raven, zameglili ljudem misli in razsodnost ... zakaj ne bi bili potem sprejemljivi tudi narodni izdajalci, ki so bili zaradi svojih človeških zmot pač na napačni strani? Človeške zmote so dopustljive. Kdo se ni kdaj zmotil? Takšna logika ni sprejemljiva, ker je povsem cinična. Ne gre za vprašanje čustva in odpuščanja, gre za zgodovinsko razsodbo, ki je dozorela skozi trpljenje in smrt milijonov ljudi.» (*Primorski dnevnik*, 7. maja 1985)

Tako in ti podobno filozofijo smo morali prebirati 1951. leta ob izidu Kocbekove zbirke novel *Strah in pogum*, ki so jih zdaj v Ljubljani ponatisnili — to se pravi, da se zdaj nikomur ne sanja, da bi ponavljal nekdanje sfabricirane obsodbe.

Palčičevi odkloni imajo prav tako za uradne predhodnike izjave, ki so jih slovenski odgovorni politiki objavili, ko je izšel tržaški intervju s Kocbekom 1975. leta. Vendar je letos — po desetih letih — marsikateri nekdanji partizan v ljubljanskih časopisih ocenil kot nepartizansko dejanje pokol domobranskih razoroženih tisočev, ki so jih zavezniki vrnili. To se pravi — da Kocbekova obsodba tiste morije zdaj ni več postavljanje »krvnika in žrtev na isto raven«, ampak zahteva po odrešujoči presoji zgodovinskega dogajanja.

No, in ob etičnem posegu Spomenke Hribar, ki odklanja spravo z domobranci, a se ob zavesti roške tragedije zavzema za novo ozračje med *ljudmi*, za novo moralno zavest v *narodnem občestvu*, ki se mora rešiti sence smrti — ob nastopu Spomenke Hribar se že tretjič v *povojni slovenski javnosti* zadirčno oglašja ponarejeno ogorčenje proti enačenju »krvnika in žrtve«, ogorčenje, ki bo, če nam bo sreča mila, v doglednem času splahnelo, kot sta spuhteli poprejšnji dve.

A mi se sprašujemo, čemu tukaj pri nas kopiramo matične demagoške posege? Da bi v naših ljudeh zbu-

dili odpor, zanetili jezo? Da bi jih s tem pripravili — na kaj? Pri odločnem zavzemanju za globalni zaščitni zakon naši ljudje namreč ne potrebujejo ne spodbud proti premaganim domobrancem ne demagoških napadov na tiste, ki s Spomenko Hribar zatrjujemo, da je napočil čas, da se nehamo ločevati na dobre in prave ter na slabe in neprave Slovence, ampak da skušamo vzeti v roke svojo zgodovino kot enovit narodni osebek.

In pri ti pomembni nalogi bi morali tukaj ob morju biti predhodniki, ne pa ponavljalci parol, ki se v nekaj letih obrabijo, kot se prej ali slej obrabi sleherna demagoška poteza.

SENZACIONALNA POROČILA

Saj. Naslov v »Primorskem dnevniku« (4.7.85) je tak: *Senzacionalen preobrat v gledanju na Jugoslavijo?* Gre namreč za poročilo »posebej za Primorski dnevnik« o pisanju hamburškega tednika »Der Spiegel«, ki poudarja lepoto obal v Jugoslaviji, premike v turističnih ponudbah itd. Pri tem v posebnem okviru poročevalec Vitko Kogoj podčrtuje, kako sodi »hamburški tednik "Der Spiegel" nedvomno med najpomembnejše medije v svetovnem merilu: v ZR Nemčiji se ponaša z največjim deležem bralcev na ključnih družbenih položajih, zlasti v politiki in gospodarstvu itd.«

No, a natanko dva mesca zatem, to je 2. septembra, je isti tednik na dvanajstih straneh objavil reportažo o Jugoslaviji pod naslovom »Wir sind auf dem Weg ins Armenhaus« (Smo na poti v sirotišnico). Seveda zasluži dokumentirani prispevek medija, ki spada med »najpomembnejše v svetovnem merilu« tokrat dosti večjo pozornost kot takrat, ko spregovori o turizmu; vendar naš dnevnik tokrat lepo pozabi na superlative in vse skupaj zamolči. O položaju v Jugoslaviji pa bo še naprej objavljal skrbno prirejena poročila.

ZORIJO PAČ POČASI KAKOR NEŠPLJE

(ITALIJANSKI PREGOVOR)

V poročilu o razpravi SKGZ o položaju Slovencev z vidika splošnih tendenc do reševanja narodnostnih vprašanj, ki jo je objavil »Primorski dnevnik« 10.7.1985, so navedene tudi ugotovitve o »izredni in vedno večji aktualnosti nacionalnega vprašanja pri nas in povsod po svetu«. In nadalje: »V Evropi prihaja do renesanse pojma narod in narodnost, vedno večja je vloga tega problema in Evropa nacionalnih držav je postala preozka. Slovenci v Italiji smo torej sestavni del širšega evropskega in celo svetovnega procesa uveljavljanja narodov in narodnosti.«

Mislimo, da smo v tem primeru lahko neskromni in omenimo, da naša revija še dve desetletji poudarja to, kar zdaj ugotavlja SKGZ. Naša okorna organizacija se mora zato zahvaliti Darku Bratini, da jo, čeprav z velikansko zamudo, postavlja na bolj sodobne tirnice.

TÉME ZA RAZMIŠLJANJE

V *Slovenskem domobrancu*, števil. 2, april-maj-junij 1985 Boštjan Kocmur gleda na pretekla in sedanja dogajanja manj tradicionalno, kot smo doslej lahko zasledili v emigrantski publicistiki.

Tako na primer o preteklosti ugotavlja:

»Zmotno je gledati v vojni katastrofi in komunizmu vzrok slovenske pobitosti.« Ali pa: »Zmotno je torej mišljenje, ki vidi v komunizmu edini vzrok slovenske narodne dezintegracije. "Komunizem je kazen za neizpolnjeno krščansko dolžnost", trdi N. Berdijajev. Zgodovina dokazuje, da se more marksistični virus razviti ... samo v že predhodno oslabljenem narodnem telesu, ki je

zaradi pomanjkanja protistrupov izgubilo svojo naravno imuniteto ... Svetovna vojna nam je odnesla hišo, ki je bila zgrajena na pesku.«

In zdaj?

Osnovna travma: »naš zdomski antikomunizem kot neki absolutum in vrhovni narodni cilj, po katerem se identificiramo, naša statičnost, usmerjena v ohranjanje in posnemanje že preživete dobe in končno naš pogubni anahronizem, s katerim smo se izključili iz toka časa in obsedeli ob cesti kot pasivni opazovalci svetovnega prometa.«

In še: »Zdomsko alienacijo predstavlja tudi *identifikacija po negaciji*. Ta naš "anti" kot identifikacija, je znak naše miselne in ideološke praznine, obenem pa naš nasilni izhod. Če nas negacija opredeli, potem ni več potrebe, da bi se izjavili, kaj pravzaprav smo in kaj konkretno hočemo. Naša votlost in sterilnost je v tem, da se že štirideset let pridušamo, kaj nismo in kaj nočemo, kazoč na rdečo tiranijo, ne vemo pa, kaj bi namesto te postavili.«

Ob tako neusmiljenih diagnozah se človek sprašuje, ali so bila potrebna cela štiri desetletja, da je prišlo do tako korenitega razsvetljenja. A isto vprašanje si slovenski ljudje postavljamo ob nespodbudnih diagnozah, ki jih beremo v matični publicistiki, v tisti publicistiki namreč, ki nima opraviti s *paralitikom* niti se ne *identificira po negaciji*.

To se pravi, da sta nas razdejala dva »anti«, dve ideologiji, dva ekstremizma, a to tudi pomeni, da si kot slovenski narod lahko gradimo prihodnost samo tako, da se osvobodimo ekskluzivizma. Samo miselni, socialni, politični pluralizem nas lahko reši pogube, vse drugo se lahko razvija samo v smeri negacije oziroma avtodestrukcije.

NAJBOLJ NEGATIVNA NOTA Z MATIČNE STRANI

Silvo Fatur (Naši razgledi, 13.9.1985):

»Zato pa je resnično zaskrbljujoč položaj, ki smo ga z reformo srednje šole odmerili jezikom, med njimi pa še posebej materinščini. *Saj najbrž ni naroda na svetu, ki bi se do lastnega jezika obnašal tako mačehovsko, kot se obnašamo Slovenci.*« (Podčrtal *Zaliv*)

Ob takih ugotovitvah so govorance maziljenih politikov bluf, ki maskira načrtno sabotazo; če pa ni tako, potem pa naj postavijo stvari na pravo mesto, ko pa imajo na razpolago platno in škarje!

VIDMARJEVA RAZPOROKA Z DRAGO MU GOSPO RESNICO

V pogovoru Matjaža Kmecla z Josipom Vidmarjem, ki ga objavlja *Delo* 19.10.85, je odstavek, kjer je govor tudi o nas tokraj meje: »In če govorim o tej stvari (o poročilih »naj Slovenci vendarle nehajo biti to, kar so«), moram omeniti naše rojake zunaj naše države, ki doživljajo zapostavljanje, ponižanja in krivice vsake vrste. Moja misel je, da so tega nekoliko krivi tudi naši rojaki sami, ker so razcepljeni in ker se med sabo borijo in si oporekajo in ker so pozabili na veliko idejo Osvobodilne fronte, v kateri se ni nihče spraševal — razen nekaterih ambicioznih ljudi — o tem, ali si kristjan ali svobodomislec ali kaj tretjega. Vsi smo se spraševali o tem, kdo je pripravljen žrtvovati se za stvar in dati zanjo tudi življenje. Ta ideologija bi morala prevzeti naše rojake onkraj naših meja; na ta način, se mi zdi, bi lahko izpolnili pglavitno nalogo Osvobodilne fronte — osvoboditev slovenskega naroda tudi v najhujših in najtežjih situacijah. Zaradi tega je eno od mojih gesel: vrnimo se k pravi Osvobodilni fronti! Mi Slovenci to moramo storiti, in po mojem mnenju tudi naši zamejski rojaki, če

hočejo obstajati.«

Takó neodgovornega govorjenja si človek, po vsem, kar smo Slovenci doživeli, res ne bi pričakoval. Tista tirada o Osvobodilni fronti je takšna, da ne veš, ali naj bi bil bolj osupel ali bolj ogorčen, saj bi se po usodi, ki je doletela koalicijsko obliko oziroma pluralizem Osvobodilne fronte, samo stoodstotni naivnež lahko odzval na takšno vabo. A poleg tega Vidmar, ko govori o nas, niti za trenutek ne jemlje v poštev hudih posledic, ki smo jih bili po vojni deležni zaradi partijskega absolutizma v Osvobodilni fronti. Prav tako se ne zaveda — ali se dela, da se ne zaveda —, da je »razcepljenost« pri nas nastala najpoprej zato, ker je bila OF postala *de facto* komunistična in boljševiska, potem pa zato, ker so voditelji OF, ko je bilo določeno, da bo pripadal Trst italijanski državi, odločili, naj levičarsko usmerjeni slovenski ljudje volimo italijanske levičarske stranke. Ob vsem tem je zares misterij, kako je mogoče danes predlagati obnovo *prave*, kot poudarja Vidmar, Osvobodilne fronte; saj ne glede na to, da takim predlagateljem ne verjameš, gre tudi za vprašanje, kako bi se v táko fronto vključili slovenski ljudje, ki so člani italijanske komunistične in italijanske socialistične stranke. Da ne govorimo o katoličanih.

Zato bi rekli, da je morebiti treba brati Vidmarjeve stavke kot pravzaprav izraz nekakšnega zakasnelega domotožja po *pravi* Osvobodilni fronti, po tisti, ki se je rodila pluralistična. Kljub vsemu, kar je dolga leta spregledoval, se zdaj Vidmar le zaveda, da je problem slovenstva prvotni problem, »ne da bi se ozirali na bedaste ali pametne svetovne nazore«, kot je izjavil v pogovoru z Bojanom Štihom v dvorani hotela Slon. Táko razpoloženje pa utegne seveda biti tudi rodovitno, a sprejemljivo je lahko samo v primeru, da slovenski komunisti, ko govorijo o narodu, nehajo načrtovati sebi v prid, to se pravi, da nazadnje postanejo sogovorniki v skupnem večglasnem slovenskem duhovnem svetu.

TUDI ŠKOFJE SO SE OGLASILI

Škofje iz Trsta, Gorice in Vidma so se v skupnem pismu obrnili do senatne komisije za ustavna vprašanja in se zavzeli za zaščito slovenske skupnosti ob vzhodni meji. Gre za pobudo, ki je prav gotovo pomembno dejanje, saj stališče škofov v marsičem kompenzira negativne posege ne samo desnice, ampak tudi centra proti dostojnemu zaščitnemu zakonu. Žal pa je v pismu treh škofov vendar čutiti vpliv tako tistih, ki bi hoteli Slovence v Benečiji razločevati od drugih Slovencev, kakor tudi tistih, ki trdijo, da bi »prebivalstvo, ki pripada večini, moglo čutiti negativne posledice« zaščitnega zakona. Taka skrb pa je, ko gre za pravico, »popolnoma brezpredmetna«, kot pravilno ugotavlja ljubljanska *Družina*.

LA LINGUA CROATA E LA ... SERBO/SLOVENA?

La voce del popolo objavlja 28. septembra 1985 tudi celostranski prispevek prof. Nelide Milani-Kruljac pod naslovom *Parlo la lingua perché amo il dialetto*. Študija je v marsičem zanimiva, ker se ukvarja s problematiko, pomembno za vse, ki jih je zgodovinska usoda postavila v nezavidljiv položaj, da se morajo spoprijemati z jezikom večinskega prebivalstva. Do tod je vse v redu; kar nerazumljiv pa postane avtoričin govor, ko ob navedbi jezikov, ki prihajajo v poštev za istrsko italijansko skupnost, kar trikrat poleg hrvaščine omenja »il serbo/sloveno«. Pri vsej dobri volji si tega nesmisla ne moremo razložiti. Edina mogoča rešitev očitnega rebusa bi bila v misli, da omenjena profesorica postavlja italijanske ljudi pred hrvaščino kot pred posebnim jezikom, medtem ko sta slovenščina in srbsščina *drugačna* od hrvaščine. Vendar, zakaj tista povezava: serbo/sloveno, kot da gre za veji istega jezika? Pa tudi to tolmačenje ne

drži, ko pa v Jugoslaviji uradno ni hrvaškega jezika, ampak je zmeraj govor o srbo-hrvaščini. Kaj je torej prof. Nelido Milani Kruljac napotilo, da govori o srbo/slovenščini na tako neznanstven, vsekakor pa na tako konfuzen način?

TOGO IN VZTRAJNO ENOSMEREN

Škof Grmič odgovarja (glej *Slovenski vestnik*, 27. septembra 85) na vprašanje, kaj je v prvih povojnih letih škodilo slovenski skupnosti na Koroškem: »Ekskomunikacija (komunistov) je začela ločevati ljudi, medtem ko je osvobodilna fronta vplivala drugače: OF je povezala narod!«

Da je ekskomunikacija škodila, je res, a res je tudi, česar Grmič ne pove, da so OF ekskluzivistično vodili komunisti, kar prav gotovo ni »povezovalo naroda« v povojnem času, ko so Slovenci tako v Trstu in Gorici kakor v Celovcu zaživeli v demokratični družbi. Takrat so komunisti hoteli vladati nad slovenskimi ljudmi, natančno tako, kot so vladali v Sloveniji. In to je bil poglaviti razlog nesrečnega razvoja za narodno skupnost tako na Tržaškem in Goriškem kakor na Koroškem. Glede dogajanja na Koroškem imamo pričevanja rajnega ravnatelja prof. Jožka Tišlerja, potem prof. Valentina Inzka in drugih, ki jih škof Grmič lahko konzultira, da bo malo manj enostranski v svojih izjavah. Pa tudi v interpretaciji naše politične usode bi se lahko posodobil, če že ubira bolj sodobne poglede v cerkvenem življenju.

REDIMENZIONIRANI ŽUPNIK ALJAŽ

Izpod peresa Bojana Pavletiča je 7.8.1985 v »Primorskem dnevniku« izšel zapis, ki se nanaša na slavlje ob 90-letnici postavitve Aljaževega stolpa na vrh Triglava.

Uvodoma pravi člankar tako:

»Morda se današnjim rodovom zdi boj dovškega župnika Aljaža nekoliko donkihotski, zlasti ker je naša novejša zgodovina sama pometla z vsemi stoletnimi prizadevanji za germanizacijo naše domovine in bi vsekar to storila tudi, če bi triglavski župnik mirno molil v svojem župnišču in se ne bi pehal po katastarih in sodiščih za nakup vrha Triglava in trudil s postavitvijo stolpa na njem.«

Ne glede na to, kar pisec Aljaževemu dejanju prizna potem, vrednost namreč nekakšne »simbolike«, je tisti govor o tem, da bi bilo vseeno, tudi če bi župnik »molil v svojem župnišču«, namesto da je sprožil v javnosti protigermansko razpoloženje, na liniji nekdanjih liberalnih protifarovških potez. Takó zastarelo in nezgodovinsko mišljenje pa se dobro ujema z »napredno« ozkostjo politično-kulturne naravnosti »Slovenske kulturno-gospodarske zveze« od njenega nastanka pa vse do danes. Res je namreč ravno nasprotno: brez Aljažev in njemu podobnim bi nobena »novejša zgodovina sama« ne mogla »pomesti z vsemi stoletnimi prizadevanji za germanizacijo naše domovine«. (A isto lahko rečemo že o osamljenem beguncu Trubarju v Derendingenu v XVI. stoletju. Zakaj ni rajši »molil v svojem župnišču«, namesto da se je mučil s prevodi!)

Na Kredarici pa je 7.8. predsednik Planinske zveze Slovenije Tomaž Banovec poudaril: »ogromen je prispevek Jakoba Aljaža, da bi Triglav iztrgali nemškemu vplivu. Aljaž se je tega lotil bolj v svojem imenu kot pa v soglasju ali s pomočjo slovenskega planinskega društva«. Takó navaja ljubljansko Delo. In nadaljuje:

»Takrat še mlado SPD ni popolnoma razumelo pomena visokogorja za ohranjanje narodovega značaja. Prav Aljaž je s svojimi pogumnimi dejanji obrnil tok razmišljanja med nami in deloma tudi tok zgodovine', je dejal Banovec.«

Seveda se tudi Delo potrudi, da ob imenovanju Aljaža ne doda še oznake »župnik«, vendar je z navajanjem

besedila Tomaža Banovca stvarno in trezno, česar pa ni mogoče reči o pisanju Bojana Pavletiča.

Zanimivo pa bi bilo s tem v zvezi zvedeti, ali ima člankar na primer Bojana Štiha in druge slovenske pisatelje, ki se upirajo deslovenizaciji Ljubljane, Jesenic in drugih slovenskih krajev, tudi za »donkihotske« figure našega časa à la župnik Jakob Aljaž?

»SLOVENIJA MOJA DEŽELA«

Res, našemu dragemu »Primorskemu dnevniku« se zmeraj posreči, da strelja mimo. Tokrat je njegove že tradicionalne neizurjenosti deležen Center za turistično propagando pri *Gospodarski zbornici Slovenije*, ki mu je treba šteti v čast, da je letos izdal domiselni poziv *slovenskim ljudem*, naj v turistični sezoni (a seveda ne samo v nji) poskrbijo, da njihova domovina, zvesta svoji preteklosti, »premaga miselnost, ki je uničila in še uničuje najlepše primerke naše tradicije«.

Seveda so se zoper poziv oglasili nekateri bralci in v časnikih opozarjali, da v Sloveniji ne živijo samo »Slovenci in Slovenke«, na katere se obrača Center za turistično propagando *Gospodarske zbornice Slovenije*, ampak »delovni ljudje SR Slovenije.«

Kot lahko vsakdo razbere, nekatere moti jasno poudarjanje slovenske identitete; posebno so, kar se tega tiče, rahločutni na jugu, kjer so sprožili časopisno kampanjo proti »etično čisti Sloveniji«...

Vse to že dolgo vemo, vsak poskus naravne potrditve slovenskega osebka ne gre v račun jugoslovanskega jugu, kakor tukaj pri nas ne gre v račun italijanski, na Koroškem pa nemški večini.

Vendar bi človek pričakoval, da se bo vsaj »Primorski dnevnik« čutil solidaren z *Gospodarsko zbornico Slovenije* in zato objavljal takšne dopise (kdo je podpisani

Z. Š.), s katerimi ne bomo Slovenci sami sebe tolkli po prstih.

A je že tako, da je »Primorski dnevnik« zmeraj na liniji, ki se tako ali tako, prej ali slej, izkaže kot slovenstvu v škodo. Nekoč je bil proti Kavčiču, potem je bil za cono na Krasu, zdaj bere levite *Gospodarski zbornici Sloveniji*, češ: »Ustvarjalcem oglasa gre zameriti predvsem skrajno pomanjkanje posluha za politično realnost jugoslovanske družbe, saj povprečno razgledan bralec s povprečno razvitim 'političnim kompasom' takoj ugaane, kakšne posledice utegne prinesiti takšno pisanje. Na gospodarski zbornici takšnih bralcev očitno v tem primeru niso našli, zato se je pač zgodilo, kar se je. Razmeroma nedolžen oglas, ki bi ga kvečjemu lahko proglasili za neumnost, je hudo razburkala jugoslovanski tisk ...«

Tako torej, ob normalnem pozivu slovenske gospodarske zbornice se razburijo jugoslovanski centralisti, slovenski list na Tržaškem pa objavlja spis, v katerem Z. Š. ne pritrjuje pobudi slovenske zbornice, ne svetuje centralistom, naj že enkrat nehajo s svojim anahronističnim centralizmom, ampak ima poziv slovenske zbornice »kvečjemu za neumnost«.

Vsak komentar je odveč.

Pripis 24.11.1985 — Takemu stališču »Primorskega dnevnika« pa smo se nehali čuditi, ko smo v »Delu« 21. novembra 1985 brali, kako predsednik SZDL Slovenije Franc Šetinc meni, da je »Slovenija ... naredila nekaj napak, med njimi tudi to, da se je z akcijo obračala le na Slovence.«

In saj v resnici tudi ne more biti drugače, če Ivan Urbančič, ki ga navajamo na drugem mestu, poudarja, da je republika Slovenija ustavno »samo neka državno upravna enota združenega dela, ki se še vedno imenuje

SR Slovenija, v jugoslovanski samoupravni skupnosti dela ..., ki je že načelno etnično-narodno brezmejno in nerazlično, brez identitete.«

Zato pada na poglas *Gospodarske zbornice Slovenije* »Slovenija moja dežela« senca nacionalizma; taki spodrsljaji pa so lahko sad samo neumnosti, kot ugotavlja »Primorski dnevnik«, ki je v tovrstnem diagnosticiranju pravi specialist.

»Sovjetizacija je tujek v našem narodnem telesu, pomeni prvino, ki ni nastala iz našega narodnega duha in naše kulture. Na njeni osnovi ni mogoče najti izhoda iz krize, v katero smo padli. Na njeni osnovi smo Slovenci dejansko ogroženi kot narod, tako kot je v Sovjetski zvezi s strani rusifikacije ogrožena cela vrsta tudi mnogoštevilnejših narodov, kot smo mi. Sovjetizacija onemogoča razmah našega narodnega duha in razvoj njegovih ustvarjalnih sil. Zato se ji vse bolj upira ne več zdesetkana in onemogla generacija, ki je šla skozi državljansko vojno, pač pa vse bolj mladina, ki ne vidi v njej nikakršne bodočnosti. Pristnost naše revolucije je predvsem v naši narodni emancipaciji ter dokončni osveščenosti in odločenosti, da bomo kot narod na svoji zemlji svoj gospod. Zato to pridobitev NOB vsi sprejemamo kot njeno najplemenitejše izročilo. Sovjetizacija oz. boljševizacija pa je prav to pridobitev v temeljih ogrozila.«

France Bučar
Nova revija 41/42

GLOSA OB NEKEM INTERVJUJU

Gre za pogovor *Naših razgledov* z Markom Kravosom 5. aprila t.l.

In čeprav je tisti papir čez poletje nekoliko orumenel, zahtevajo nekatere trditve na njem primeren odziv.

Seveda mi ni do tega, da bi jemal v poštev vse samovšečne ekskurzuse, s katerimi spraševanec dopolnjuje odgovore na zastavljena vprašanja; ustavil se bom samo pri nekaterih ekstravagantnih in pa neresničnih izjavah.

Ekstravagantna je na primer ta: v Italiji »ne ogrožajo nas torej, da se razumemo, Italijani, ogroža nas predvsem prizadevnost megadržavnih - ideoloških - ekonomskih - obrambnih sistemov, da bi pod sabo vse sploščili, uniformirali, unitarizirali. V dobi elektronike in računalništva, smo v amerikaniziranem italijanskem prostoru komaj še tolerirani, večinoma pa občuteni kot močta iver.«

Najmanj, kar lahko človek reče o taki diagnozi, je, da se nespretno izmika problemom. Če tržaško-italijanska buržoazija na primer ne mara slovenskih napisov ali če članki v italijanskem tržaškem dnevniku trdijo, da si Slovenci izmišljujemo neko slovensko Benečijo, nima to vendar čisto nič opraviti z nekim mega-sistemom, kakor nista noben mega-sistem ne nobeno računalništvo v *prejšnjem stoletju* silila tržaško občino, da nam trikrat odbije prošnjo za odprtje slovenske šole v mestu.

Zato je tako prikazovanje našega položaja matičnemu bralcu s pomočjo mega-sistemov samovoljno oddajanje umetne megle, ki še bolj zabrisuje človeku onkraj meje že takó skromne predstave, ki jih ima o nas.

Prav tako nič ne koristi matičnemu bralcu govor o »zdvijani podraستی političnih in kulturnih razlik« pri nas, če problema zgodovinsko ne situiraš. Predvsem je pavšalna omemba »medle sloge, ki jo marsikdo predpisuje kot edini recept, da se obdržimo in se uveljavimo«. Nihče namreč ničesar ne predpisuje, tu pa tam se pa le oglasi kakšna pametna glava z ugotovitvijo, da se samo homogena skupnost lahko upira asimilaciji. Temu življenj-

skemu nauku so bili tukajšnji Slovenci zvesti od nastanka *Edinosti* v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pa vse, dokler ni fašizem vsega uničil in smo morali v ilegalo.

Zato je zelo poceni »modrost« ugotovitev: »v slogaških ogradah pa se ljudje skrivaj grizejo in brcajo med sabo ...« Ne glede na nedemokratične prvine, ki so podlaga taki filozofiji, je tako modrovanje tudi dvorezno, saj nazadnje tudi Osvobodilno fronto lahko kdo oceni za »slogaško ogrado«. Tisto Osvobodilno fronto, ki so jo voditelji pravočasno odpravili, to se pravi, tisti voditelji, ki so nas potem poslali v italijanske stranke, da bi nas rešili slovenske »slogaške ograde« in da bi dobro pognojili »zdivjano podrast političnih razlik«.

Kakor koli, ob takih ad usum Delphini prirejenih tolmačenjih so odgovorni forumi seveda lahko potolaženi, zgodovina pa je ob takih frazah podobna ugrabljenki, ki jo posiliš pri belem dnevu vpričo mimoidočih pešcev.

Na pripombo *Naših razgledov*, da sta v Sloveniji Pahor in Rebula sinonim za slovensko tržaško kulturo in celó edina avtentična glasnika manjšine, Kravos to raztolmači z ugotovitvijo, da sta Pahor in Rebula »pač že precej dolgo na svetu, seveda tudi najdlje ustvarjata in prijateljujeta. Osrednja Slovenija pa ima o našem koncu sramotno malo informacijskih virov.«

Kar nekam milo se stori človeku ob misli, da Rebulo in mene v Sloveniji cenijo, ker naju imajo za starčka, ki počivata na klopci ljudskega vrta. A nikar ne verjemite Kravosu, dragi prijatelji ob Ljubljani, ne Rebula in ne jaz nisva prav nič betežna; kakor prejšnja sva se tudi to poletje razgledala po domači zemlji iz dva tisočmetrskih planinskih postojank. A tudi ko bi zares hodila okoli opirajoč se eden na drugega, če nima va kakih drugih zaslug, naju samo zavoljo najine starosti rajši ne jemljite v poštev.

Je pa vsekakor res, kar pravi Kravos o skopih informacijah, ki da jih imajo v Sloveniji o nas; samo da to ne velja zanj, ki si je, čeprav »ni dolgo na svetu«, nabral lepo število funkcij ne samo tukaj, ampak tudi v ma-

tični domovini. Plemenit pa je nedvomno, ko se poteguje za štirideset tukajšnjih peres, za katere matica ne ve; a morebiti bi kateremu izmed njih počasi le pomagal, da ne bi ostal za zmeraj v senci.

O teh štirideset peresih (in potencialnih sto!) pa še pravi: »ti ljudje pa se zdaj obešajo in se križem gledajo pri Celovškem zvonu, Mladiki, Mostu, Zalivu. No, skoraj polovica jih je zunaj, predvsem na levici, prav ti pa so peres manj vešči, ker pač nikoli niso imeli ... revije.«

Tako torej, pomanjkanje informiranosti, nad katerim se intervjuvanec pritožuje, prav njemu omogoča, da se meni nič tebi nič kar dvakrat grobo spozabi nad nemočno gospo resnico in pripoveduje matičnim bralcem o svojih prividih.

Prazno je namreč govorjenje o nekem »obešanju« ljudi na revije, ko gre za osebe, ki suvereno objavljajo svoje spise in se za svoje revije žrtvujejo v brk vsem karieristom in leporečnikom. Pa tudi spoprijemajo se ne. *Mladika* in *Celovski zvon* sta katoliška in nimata razloga za kakšno medsebojno »križemgledstvo«. *Most* in *Zaliv* si tudi nista na bojni nogi. Če so omenjene revije — vsaj tri izmed njih — do koga upravičeno kritične, potem so do foruma, kjer stoluje Marko Kravos. In to je tisti pravi razlog, zakaj takó klavrno o teh revijah »poroča«.

Prav takó je neresnična trditev, da levica *ni imela* svoje revije.

Tržaški *Razgledi* (1946-1955) so imeli vse krizme vodilne levice, njena sredstva in urednike, ki so bili vsi pravoverni: Bevk, Miroslav Ravbar, Boštjan Žagar, Rado Ravber. Seveda, a kakor je bila revija uradno vódena, tako je morala umreti, ko ji je bilo uradno določeno: bila je prva žrtev ob napovedi, da se Italija vrne v Trst.

Jadro je bilo tudi v rokah levice (1957-59).

In potem se je, da bi pariral katoliški *Mladiki*, pojavil *Dan*, ki ga je spet izdajala in urejala ista uradna, to se pravi matici zvesta, levica. Pa vendar, kljub lepemu papirju, barvnim ilustracijam, se *Dan* ni obnesel — ne kot literarna ne kot družinska revija. Zakaj je publikacija, ki je imela na razpolago sredstva, ki jih druge

revije nimajo, usahnila, tega jaz, čeprav sem »dolgo na svetu«, ne morem vedeti. Najbrž ni bilo nikogar, ki bi za revijo storil malce več kot to, da ji je dvakrat na leto poslal nekaj svojih stihov.

No, a Marko Kravos korajžno nadaljuje s svojim neresnim govorjenjem.

Na vprašanje, zakaj se mlajši rod ne pridruži Pahorju in njegovemu Zalivu, intervjuvanec odgovarja: »Ker smo mnogi tam že bili in od tam odstopili (Košuta, Spetič, Starc, Fischer, Tuta, Lipovec, Štranj, jaz in še kdo) prav zato, ker je bil Zaliv samo in izključno Pahorjevo glasilo. Ker je vsakogar v najboljšem primeru trpel le kot zaveznika proti krivcem vsega zla, imel literaturo za dekor, drugačno mišljenje le za dokaz svoje širine, da je potem lahko z glosami gnal svoj prav naprej. Mladi smo mu bili zvečine le pismonoše, ne pa sooblikovalci uredniške politike.«

Predvsem ni res, da so imena, ki jih navaja Kravos, imena tistih, ki so *odstopili*. Odstopili so samo trije: Kravos, Fischer, Starec. Od teh ni Starec ničesar objavil, ampak se je zanimal za kolportažo. Fischer je dvakrat priobčil svoje pesmi. Kravos se je za življenje revije bolj zavzel; vendar se je upiral objavi tekstov, s katerimi se ni strinjal, obenem pa ni maral prispevati svojih ugovorov, češ da ni esejist, ampak samo pesnik. Zato ponareja resnico, ko trdi, da ni mogel sooblikovati revije; njena »politika« pa je bila in je: demokratični, vsestranski pluralizem. Saj je v revijo Kravos povabil komunista Spetiča, v nji je izšel tekst socialista Dušana Hreščaka, komunista Toneta Abrama, nekdanjega tovariša Pinka Tomažiča, izšli so prispevki Sergija Lipovca, Vladimira Dedijera itd. Prav tako je revija objavljala teologe in kristjane: Križnik, Rebula, Ošlak itd.

Če Marko Kravos ni bil naklonjen pluralizmu, bi bil moral odstopiti dosti prej, kot je. Druga imena, ki jih navaja, pa se tičejo samo občasnih sodelavcev; vendar pa je takih revija v dvajset letih obstoja imela dosti dosti več, kot jih Kravos citira, a si je vsako tako sposobno »pero« vodilni forum takó ali drugače sproti prisvojil, kar je seveda pomenilo, da se v *Zalivu* ni več pojavilo.

O tem škandaloznem dejstvu, kako je namreč vsemogočni forum oblikoval kulturno politiko pri nas, Marko Kravos seveda ne črhne, ker tudi sam sedi v tistem forumu; vendar bo zgodovina vse to lepo napisala in na čisto prepisala, tako da bo vsakomur jasno, kako zavzeto monopolistični so bili ideologi, ki so imeli v rokah našo usodo.

Lažna je še trditev, da je bila v reviji »literatura samo za dekor«. Vsaka dobra proza je bila dobrodošla, zmanjkalo pa je je seveda, ko je bilo za objavo v *Zalivu* potrebno imeti nekaj poguma. Pesnikov pa je Marko Kravos pripeljal v revijo celo vrsto, tudi takih, ki so bili za večino naših bralcev hermetični. Iz trte zvita in hkra-ti nelogična je zato pripoved, da je Pahor »trpel drugačno mišljenje le za dokaz svoje širine«. Menda je zadosti demokratično, če človek drugačne misli sprejema in objavlja; zakaj jih sprejema, je, glede na širino, postranska zadeva.

Na vprašanje, zakaj se za Borisa Pahorja v Sloveniji zanimajo, Marko Kravos ugotavlja, da je v Sloveniji »tako razpoloženje do vsega, kar diši po opoziciji, da je Pahor hvaležen objekt publike. Ampak to je navsezadnje nujni trenutni davek za desetletja, ko ni bilo veliko možnosti za dialog in soočanje drugačnih stališč od zunaj in od znotraj.«

Ni kaj, to so perfektno sestavljeni odgovori, tudi če bo namreč odplačan »trenutni davek« in bo vse spet po starem, bodo take izjave jutri štete v dobro tistemu, ki ni bil »opozicija«. Saj o vsebini »opozicije« vendar ne pade niti ena sama beseda: kar navsezadnje niti ni potrebno, grešna je namreč že zato, ker jo definiraš kot »opozicijo«.

Zna pa to spretno pero kdaj biti tudi malce veliko-dušno:

»Zato naj Pahor le nastopa (ko pa ima pri tem toliko veselja!). Ko ne bodo politiki in časnikarji podeljevali s svojimi reakcijami književnikom mučeniških insignij, bodo ti kmalu radi ali neradi letalna peresa svoje domišljije in repna peresa svoje stvariteljske objesti spet namakali v mukotrpno tinto literature. Tam je naš pravi dom in naše veselje.«

Bravo! To je finale, kot se spodobi!
Maestoso.

In če dobro pomislimo, je res; kaj vse bi nam še lahko dali Levstik in Cankar in Kosovel in Kocbek pa vsi drugi, ko bi »namakali svoja letalna in repna peresa v mukotrpno tinto literature«, namesto da so se ukvarjali s problemi, pri katerih so imeli (naivneži!) »toliko veselja«. V resnici je škoda, da niso imeli takega Kravosa za zgled takrat, ko so vtikali svoja peresa (letalna in repna) tja, kamor ni bilo potrebno.

No, a na koncu intervjuja se sofistični govorec vendar spozabi in pristane na pragmatičnih tleh, tako da se vda in širokosrčno ponudi celó nekaj nasvetov. Zato smo kljub vsemu lahko rahlo optimistični; če namreč na Slovenskem razpoloženje za dialog ne bo samo »trenutni davek«, potem utegne tudi Marko Kravos — brez »mučeniških insignij« seveda — kaj koristnega predlagati politikom in časnikarjem. Zlata ribica, kateri se s takó milo zaupljivostjo priporoča, mu bo prav gotovo naklonjena.

Boris Pahor

Trst, 3.11.1985

Ob visokem jubileju (1905-1985) skladatelja in vsestranskega kulturnika

UBALDA VRABCA

Zaliv čestita svojemu dolgoletnemu sodelavcu, obenem pa mu želi, da bi mu bil še dolgo naklonjen tisti stvarjalni zagon, ki mu je botroval pri uresničenju nove opere.

ODGOVORNOST PRED ZGODOVINO

*Ko je šla revija že v tisk, je v sobotni prilogi ljubljanskega Dela 14.12.85 izšel pogovor s predsednikom Slovenske kulturno - gospodarske zveze Borisom Race-
tom. Njegov odgovor na zadnje vprašanje, ki mu ga je postavilo Delo, je tako pomemben, da ne moremo mimo njega, čeprav se moramo omejiti samo na kratek zapis.*

Delo: Kakšna so stališča manjšine do zaščitnega zakona in koliko ga italijanske politične stranke, ki jih volijo Slovenci, podpirajo?

Race: Preverjamo, kakšna so stališča levice, če bi besedilo, ki ga poznamo (osnutek Vizzini), bilo res ponudeno kot zakonski osnutek. Italijanski socialisti in italijanski komunisti so tudi za to, da se tak zakon sprejme. Komunisti še bolj kot socialisti. Slovenci, člani socialistične stranke in komunistične partije, pa so bolj radikalni. Vztrajajo, da moramo iti do konca, že zato, da pokažemo, kdo smo. Tam, kjer smo sami Slovenci, ni nevarnosti za akcijsko enotnost. Ne vemo pa, kako bi bilo, če bi komunistična partija in socialistična stranka pritiskali na svoje slovenske člane ali če bi mi strankino vodstvo postavili pred izvršeno dejstvo. Prepustimo to prihodnosti.«

Ne gre seveda za nikakršno razodetje, vendar je zgornja anamneza redko odkrito priznanje, kako handikapirana je slovenska narodna skupnost zaradi intimne povezanosti njenega levičarskega dela z italijanskimi strankami. Tudi trditev namreč, da »tam, kjer smo sami Slovenci, ni nevarnosti za akcijsko enotnost«, izgubi nemajhen del svoje veljavnosti, če upoštevamo, da je dobršen del učinkovitosti Slovenske kulturno-gospodarske zveze kot množične organizacije odvisen od razpoloženja komunističnih in socialističnih članov oziroma od vodstva njihovih strank.

Takó smo zdaj pred dvema neznankama: kako se bo sta italijanski levičarski stranki postavili, ko bo na vrsti vprašanje zakona o globalni zaščiti Slovencev v Italiji — in kako se bomo vedli »sami Slovenci« ne glede na koristi in »pritiske« ne-slovenskih politikov.

LISTNICA UREDNIŠTVA

Pomotoma smo lani navedli zgrešeno številko novega poštnega tekočega računa, zato prosimo naročnike, ki so zaradi tega imeli težave, naj nam napako oprostijo. Nova številka našega tekočega računa je sledeča:

1 5 7 5 0 3 4 2

Vse drugo ostane v naslovu nespremenjeno. Medtem ko se naročnikom in prijateljem, ki so nas doslej podprli, iskreno zahvaljujemo, upamo, da nam bodo ostali tudi v prihodnje tako naklonjeni!

Uredništvo

